

การศึกษาเปรียบเทียบคำสมาสในคัมภีร์ปทฺฐปสฺธิและลขุสฺธิธานตเกามุทฺธิ

โดย

พระมหาประดิษฐ์ ป๋อชน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2562

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาเปรียบเทียบคำสมาสในคัมภีร์ปทฺฐปสฺถิและลขุสฺถิทธานตเกามุทฺธิ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2562

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

A COMPARATIVE STUDY OF COMPOUND FORMATION IN THE
PADARUPASIDDHI AND THE LAGHUSIDDHANTAKAUMUDI

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Arts (SANSKRIT STUDIES)
Department of Oriental Languages
Graduate School, Silpakorn University
Academic Year 2019
Copyright of Graduate School, Silpakorn University

หัวข้อ การศึกษาเปรียบเทียบคำสมาสในคัมภีร์ปทฐปสิทธิและลขุสัทธานต
เกมุที
โดย ประดิษฐ์ บ่อชน
สาขาวิชา สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษารวม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(รองศาสตราจารย์ ดร.พระราชปริยัติมุนี (เทียบ) มาลัย)

58116204 : สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

คำสำคัญ : สมาส, ปทรูปสัททิต, ลขุสัททิตานตเกามุทิต, สุตร

พระมทา ประดิษฐ์ บ่อชน: การศีกษาเปรียบเทียบคำสมาสในคัมภีร์ปทรูปสัททิตและลขุสัททิตานตเกามุทิต อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

งานวิจัยนี้ มีจุดประสงค์ 2 ประการ คือ 1. เพื่อเปรียบเทียบประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ปทรูปสัททิตและลขุสัททิตานตเกามุทิต 2. เพื่อเปรียบเทียบรูปแบบการนำเสนอวิธีการสร้างคำสมาสในคัมภีร์ปทรูปสัททิตและลขุสัททิตานตเกามุทิต

ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์ปทรูปสัททิตแต่งโดยพระพุทธอัปปียะ ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 คัมภีร์ลขุสัททิตานตเกามุทิตแต่งโดยวรทราชในราวพุทธศตวรรษที่ 11 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) ในคัมภีร์ปทรูปสัททิตใช้สูตรทั้งหมด 28 สูตร ส่วนในการสร้างคำสมาสด้วยสูตรคัมภีร์ลขุสัททิตานตเกามุทิตใช้สูตรทั้งหมด 79 สูตร

คัมภีร์ปทรูปสัททิตเป็นคัมภีร์ที่ได้นำเอาสูตรมาจากคัมภีร์กัจจายณะมาเรียงลำดับใหม่แต่งอธิบายเพิ่มเติม และได้นำอุทาหรณ์มาจากคัมภีร์ต่าง ๆ ส่วนใหญ่มาจากพระไตรปิฎก

ลขุสัททิตานตเกามุทิตเป็นคัมภีร์ที่ได้นำสูตรจากคัมภีร์ลขุสัททิตานตเกามุทิตอันเป็นคัมภีร์ที่ปรับปรุงลำดับสูตรในคัมภีร์อัชฎายายีของปาณินิมาเรียบเรียงใหม่ตามลำดับการสำเร็จรูปของคำด้วยวิธีการที่สั้นและกะทัดรัด

คัมภีร์ปทรูปสัททิตแสดงสมาสโดยชื่อ มี 6 คือ 1. อัพยยิภาวสมาส 2. กัมมธารยสมาส 3. ทิคุสมาส 4. ตัปปุริสมาส 5. พหุพพิทิสมาส 6. ทวันทสมาส, คัมภีร์ลขุสัททิตานตเกามุทิตแสดงสมาสโดยลักษณะตามตัวประธานว่ามีอยู่ 5 สมาส คือ 1. เกวลสมาส 2. อัวยยิ-ภาวสมาส 3. ตัตปุรุชสมาส 4. พหุวิริทิสมาส 5. ทวันทสมาส

58116204 : Major (SANSKRIT STUDIES)

Keyword : Samāsa Padarūpasiddhi Laghusiddhāntakaumudī sūtra

PHRAMAHA PHRAMAHAPRADIT BORCHON : A COMPARATIVE STUDY OF COMPOUND FORMATION IN THE PADARUPASIDDHI AND THE LAGHUSIDDHANTAKAUMUDI THESIS ADVISOR : ASSISTANT PROFESSOR ASSISTANT PROFESSOR SOMBAT MANGMEESUKSIRI

This research has 2 objectives as follows 1) To compare the history of the Padarūpasiddhi text and Laghusiddhāntakaumudī text, 2. To compare the forms of the word formation in the Padarūpasiddhi text and the Laghusiddhāntakaumudī text.

The results of the research showed are as follows; it is evident that rules of grammar of Pali that appear in the Padarūpasiddhi text was written by the Buddhappiyathera in the late 15th century to the beginning of the 16th century AD, whereas and rules of grammar of Sanskrit that appear in the Laghusiddhāntakaumudī text was written by Varadarāja in the 17th century CE. In the late 15th century The creation to form the compound words with rules of grammar In the Padarūpasiddhi all 28 rules are used, in the same manner all 79 rules are used In Laghusiddhāntakaumudī .

In Padarūpasiddhi The grammatical rule or Sutra is a text that has were rearranged from those of Kaccāyana's grammar rules, More details And brought an example from many different text from the Tipitaka with more details and exemplified from Tipitaka and other significant texts.

The Laghusiddhāntakaumudī is a text that has abridged the formulas from Siddhāntakaumudī , a text that has improved the order formulas in Panini text, compiled them in succession of Words with a short and compact method.

The Padarūpasiddhi text showing Samāsa by the names of 6, In Padarūpasiddhi there are 6 Samasas, namely 1. Abbayā bhāvasamāsa 2.kammadhārayasamāsa 3.Digusamāsa 4.Tappurisasamāsa 5. Bahubbīhisamāsa 6. Dvandasamāsa, whereas in the Laghusiddhāntakaumudī there are 5 Samāsas, namely, 1. kevalasamāsa 2. Avyābhāvasamāsa 3. Tatpūshasamāsa 4. Bahuvarīhisamāsa 5. Dvandvasamāsa.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือจากบุคคลหลายฝ่ายซึ่งผู้วิจัยขอระบุนามไว้ เพื่อแสดงความขอบคุณดังต่อไปนี้

อาจารย์ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำปรึกษาชี้แนะช่วยตรวจต้นฉบับ ตลอดจนตรวจทานแก้ไขวิทยานิพนธ์อย่างละเอียด และให้เวลาผู้วิจัยได้เรียบเรียงผลงานวิจัยในครั้งนี้เป็นอย่างดียิ่ง

อาจารย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อาจารย์ผู้สอนไวยากรณ์สันสกฤตเบื้องต้น ปาณินิสูตฺรและคัมภีร์ลฺขฺสฺธิธานตฺเกามฺที่แก่ผู้ทำวิจัย จนทำให้เกิดแรงบันดาลใจในการศึกษาไวยากรณ์สันสกฤตประเภทมีสฺตฺร

พระราชปรียัติมุนี (ดร. พระมหาเทียบ มาลัย) กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่ท่านได้ให้คำแนะนำแนวทางในการแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์

อาจารย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปรมัตถ์ คำเอก ผู้สอนวิชาภาษาฮินดี แก่ผู้ทำวิจัย ทำให้เกิดแรงบันดาลใจในการศึกษาภาษาฮินดี ช่วยให้สามารถแปลคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตจากภาษาฮินดีเป็นภาษาไทย

ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ตลอดจนผู้มีบุญคุณทุก ๆ ท่าน

ประดิษฐ์ ป่อชน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	6
3. ขอบเขตของการวิจัย.....	7
4. วิธีดำเนินการวิจัย.....	7
5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	7
6. ข้อตกลงเบื้องต้น.....	7
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
บทที่ 2 ประวัติของภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต.....	12
2.1 ประวัติของภาษาบาลีและไวยากรณ์บาลี.....	12
2.2 ประวัติของคัมภีร์ปทรูปสิทธิและผู้แต่งคัมภีร์.....	23
2.3 เนื้อหาสาระของคัมภีร์ปทรูปสิทธิ.....	25
2.4 จุดประสงค์ของผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิ.....	26
2.5 วิธีการนำเสนอของคัมภีร์ปทรูปสิทธิ.....	28
2.6 ประวัติของภาษาสันสกฤตและไวยากรณ์สันสกฤต.....	31
2.7 ประวัติของคัมภีร์ลขุสัทธานเกมุทีและผู้แต่งคัมภีร์.....	37

2.9 เนื้อหาของคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที	41
2.10 จุดประสงค์ในการแต่งคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที	42
2.11 วิธีการนำเสนอของคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที	42
บทที่ 3 แปลและอธิบายสูตรสมาสในคัมภีร์ปทรุปลิทธิและในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที.....	44
3.1 ความหมายของสมาสและชื่อสมาส	44
3.2 อัพยยิภาวสมาส	44
3.3 กัมมธารยสมาส.....	53
3.4 ทิคุสมาส	69
3.5 ตัปฺปริสสมาส	75
3.6 พหุพพิหิสมาส.....	83
3.7 ทวันทสมาส	103
สรุปสมาสในปทรุปลิทธิและตัวอย่างของสูตร ดังนี้.....	110
อัพยยิภาวสมาส มี 2 อย่าง คือ.....	110
กัมมธารยสมาส มี 9 อย่าง คือ.....	110
ทิคุสมาส มี 2 อย่าง คือ.....	110
ตัปฺปริสสมาส มี 6 อย่าง คือ.....	110
พหุพพิหิสมาส มี 9 อย่าง คือ.....	111
ทวันทสมาส มี 2 อย่าง คือ.....	112
3.8 ความหมายของสมาสในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที	118
3.9 เกวลสมาส	120
3.10 อัวยยิภาวสมาส.....	123
3.11 ตัตฺปฺรุษสมาส	131
3.12 พหุวีหิสมาส	177
3.13 ทวันทสมาส	201

สรุปคำสมาสในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที	214
เกวลสมาส.....	214
อวยยิภาวสมาส มี 2 อย่าง คือ.....	214
ตัดปุรุชสมาส มี 4 อย่าง คือ.....	214
พหุวิธีสมาส มี 2 อย่าง.....	216
ทวันทวสมาส มี 2 อย่าง คือ	217
บทที่ ๔ เปรียบเทียบคำสมาสในคัมภีร์ปทรูปสัทธาธิและลขุสัทธานตเกมุที	230
4.1 เปรียบเทียบประวัติของคัมภีร์และผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปสัทธาธิและคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที	230
4.2 เปรียบเทียบจุดประสงค์ของผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปสัทธาธิและคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที.....	230
4.3 เปรียบเทียบชื่อสมาสในคัมภีร์ปทรูปสัทธาธิและคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที	231
4.4 เปรียบเทียบจำนวนสูตรและลักษณะสูตรในคัมภีร์ปทรูปสัทธาธิและคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที	232
4.5 เนื้อหาของสูตรในคัมภีร์ปทรูปสัทธาธิและคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที	233
4.5.1 สูตรของทั้งสองคัมภีร์มีรูปศัพท์และวิธีการเหมือนกัน.....	234
4.5.2 สูตรของทั้งสองคัมภีร์มีรูปศัพท์คล้ายกัน แต่วิธีการต่างกัน.....	236
4.5.3 สูตรของทั้งสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการตรงกัน	237
4.5.4 สูตรของทั้งสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกัน.....	239
4.5.5 สูตรของทั้งสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน วิธีการต่างกัน แต่ความหมายคล้ายกัน	242
4.5.6 สูตรในลขุสัทธานตเกมุทีที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสัทธาธิ แต่เป็นนวุตติในคัมภีร์ปทรูปสัทธาธิ และมีความหมายเหมือนกัน	244
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	257
5.1 สรุปผลการวิจัย.....	257
5.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป.....	258
5.2.1 ข้อเสนอแนะจากการวิจัย	258
5.2.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป.....	258

รายการอ้างอิง 259

ประวัติผู้เขียน 263

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1	แสดงสูตรสมาคำแปลอุททาทรณ์และลักษณะของสูตรในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ.....	113
ตารางที่ 2	แสดงสูตรสมาคำแปลอุททาทรณ์และลักษณะของสูตรในคัมภีร์ลขุสิทธิธาน-ตเกมุที	217
ตารางที่ 3	แสดงการเปรียบเทียบชื่อสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิและคัมภีร์ลขุสิทธิธานต-เกมุที	231
ตารางที่ 4	เปรียบเทียบจำนวนและลักษณะสูตรสมาสในคัมภีร์ลขุสิทธิธานเกมุทีกับปทรูปสิทธิ....	232
ตารางที่ 5	เปรียบเทียบสูตรสมาสที่มีรูปศัพท์และวิธีการเหมือนกัน ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิกับคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมุที	235
ตารางที่ 6	เปรียบเทียบสูตรสมาสที่มีรูปศัพท์คล้ายกัน แต่วิธีการต่างกัน ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิกับคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมุที.....	236
ตารางที่ 7	เปรียบเทียบสูตรสมาสที่มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการตรงกัน ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิกับคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมุที.....	238
ตารางที่ 8	เปรียบเทียบสูตรสมาสที่มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกัน ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิกับคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมุที.....	242
ตารางที่ 9	เปรียบเทียบสูตรสมาสของทั้งสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน วิธีการต่างกัน แต่ความหมายเหมือน	243
ตารางที่ 10	เปรียบเทียบสูตรสมาสในลขุสิทธิธานตเกมุทีที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ แต่เป็นนวุตติในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ที่มีรูปศัพท์คล้ายกัน และมีความหมายเหมือนกัน.....	249
ตารางที่ 11	เปรียบเทียบสูตรสมาสที่มีในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ แต่ไม่มีในคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมุที และที่มีในคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมุที แต่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ	255

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภาษาสันสกฤตในระยะแรก เป็นภาษาที่ฤษีทั้งหลายซึ่งเป็นชนชาวอินเดียสมัยโบราณได้ใช้เป็นเครื่องมือถ่ายทอดความรู้ ปัญญาและความคิดออกมา โดยเชื่อกันว่า เทพเจ้าเป็นผู้เปิดเผยความรู้ ปัญญาและความคิดแก่ฤษีทั้งหลาย และฤษีทั้งหลายใช้ถ่ายทอดด้วยภาษานี้ ที่เรียกว่า สันสกฤต เพราะผู้รู้ในสมัยต่อมาได้วางกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ให้มีระเบียบขึ้น ภาษานี้ใช้อยู่ในกลุ่มชนที่มีความรู้ ผู้คงแก่เรียน และกลุ่มชนชนที่มีวัฒนธรรมสูง ตั้งแต่ดึกดำบรรพ์¹ ภาษาสันสกฤตมีบทบาทสำคัญในความเป็นอยู่ ความคิด วัฒนธรรมของประเทศทั้งยังใช้พูดกันอยู่ในกลุ่มชนผู้คงแก่เรียนและยังเป็นสื่อกลางของการแต่งวรรณกรรมดั้งเดิมด้วย เป็นหนึ่งในยี่สิบสองภาษาที่มีระบุไว้ในรัฐธรรมนูญอินเดีย²

ภาษาสันสกฤต ไม่ควรจะเรียกว่า ภาษาตาย (a dead language) เพราะเป็นภาษาที่ใช้กันอยู่และยังมีวิวัฒนาการอยู่เรื่อยๆ ควรเรียกเพียงว่า ภาษาที่ถูกล่ามหรือถูกจำกัดขอบเขต (a fettered language) เท่านั้น นั่นคือ เมื่อปราชญ์ชื่อว่า ปาณินิ ได้ปรับปรุงเขียนไวยากรณ์สันสกฤตขึ้นนั้น ได้กำหนดหลักเกณฑ์ทางไวยากรณ์ของภาษาไว้ตายตัวเท่ากับล่ามหรือจำกัดขอบเขตของภาษาไว้ แต่ก็เพียงส่วนเดียว คือไวยากรณ์ ส่วนอื่น ๆ อาทิ ศัพท์ที่ใช้ ยังมีวิวัฒนาการอยู่เรื่อยไปไม่หยุดยั้ง³

ภาษาทุกภาษา ย่อมต้องมีไวยากรณ์เป็นของตนๆ เพื่อแสดงลักษณะคำ และวิธีผูกประโยค ผู้ใฝ่ในวรรณคดีบาลี-สันสกฤต และปรารถนาจะถึงฝั่งแห่งพระปริยัติธรรมอันลึกซึ้งด้วยแล้วก็จำเป็นต้องศึกษาคัมภีร์ไวยากรณ์ให้แตกฉาน

สหทสถถ เป็นชื่อของคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี-สันสกฤต, มติไทยโบราณให้แปลทับศัพท์ ใช้เป็นรูป สันสกฤตว่า “ศัพทศาสตร์” อันเป็นคำเก่ามีใช้ในยุคอรรคกถา.

คัมภีร์ศัพทศาสตร์ มีอยู่มากหลายนับร้อยๆ คัมภีร์ เล่มที่แพร่หลายรู้จักกันในวงกว้างตลอดประเทศลังกา, พม่าและไทยก็คือกัจจายน, รูปสิทธิปกรณ์ และสัททนีติปกรณ์, ถือว่าเป็นต้นแบบของตำราเรียนบาลีสยาม “มูลกัจจายน” หรือหนังสือแบบเรียนบาลีไวยากรณ์เล่มอื่น ๆ ในกาลต่อมา คัมภีร์เหล่านี้ เดิมจารด้วยใบลานอักษรขอม เพิ่งจะได้ปริวรรตเป็นอักษรบาลีสยาม และตีพิมพ์เป็นรูปเล่มสมุดไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ นี้เอง และจำนวนจำกัด เช่น คัมภีร์รูปสิทธิปกรณ์ สัทท

¹ T.K. Ragmachandra Iyer, A Short History of Sanskrit Literature (Madras: Bharathi Vijayam Press, 1977), 1.

² Dr. V. Raghavan, Sanskrit Literature (Delhi: Government of India Press, 1961), 1.

³ M. Winternitz, A History of Indian Literature Vol. 1. (Calcutta: Loyal Art Press, 1962), 38.

นิติกรณ์ ภาษาใด ๆ ในโลกจะอยู่ได้นานได้รับความนิยมภาษานั้น ๆ จะต้องมีหลักไวยากรณ์ จึงจะอยู่ได้นาน และทำให้เข้าใจความหมายของภาษาได้ถูกต้องไม่ผิด ไวยากรณ์ถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญ ที่ทำให้ภาษาอยู่ได้นาน ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า

อิธ ภิกขเว ภิกขุ ทุคคหิตํ สุตตนต์ ปริยาปุณนติ ทุณนิกขิตเตติ ปทพยณฺชนเติ ทุณนิกขิตตสฺส ภิกขเว ปทพยณฺชนสฺส อตฺถปิ ทุณนโย โหติ. อยํ ภิกขเว ปฐโม ธมฺโม สทฺธมฺมสฺส สมฺโมสย สํวตฺตติ.⁴

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระพุทธศาสนา อาจศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก ผิดพลาดได้ หากว่าถ้อยคำภาษามีความมีความพิรุณบกพร่อง. ภิกษุทั้งหลาย ถ้อยคำภาษาที่พิรุณบกพร่อง ย่อมนำมาซึ่งการตีความผิดได้. ภิกษุทั้งหลาย นี่คือนสาเหตุหนึ่งที่อาจทำให้พระสัทธรรมเลือนหาย อันตรธานไปจากโลก.

สมัยโบราณท่านจัดคัมภีร์สัตถศาสตร์เหล่านี้ เข้าในส่วนหนึ่งของเวท คือเป็นองค์ประกอบของคัมภีร์พระเวท อันเป็นบทสวดขับสดุดีเทพเจ้า มีอยู่ ๔ คัมภีร์ คือ ฤคเวท, สามเวท, ยชุรเวท และอถรรพเวท⁵

วยากรณ์ หรือ ไวยากรณ์ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของเวททั้งหลาย เป็นศาสตร์หนึ่งในแนวทางคะ ไวยากรณ์เป็นสิ่งสำคัญสำหรับการศึกษาสันสกฤตภาษาพูดและภาษาหนังสือ (ภาษาเขียน) ไวยากรณ์ได้พัฒนามาเป็นแขนงการศึกษาแขนงหนึ่งต่างหากในสมัยหลังพระเวท⁶ “นักภาษาศาสตร์ของอินเดียจึงเปรียบภาษาบาลีเสมือนหนึ่งกระแสน้ำที่ไหลมาตั้งแต่สมัยพระเวท จนถึงปัจจุบัน ส่วนภาษาสันสกฤตนั้นได้รับการอุปมาให้เป็นบึงใหญ่ซึ่งถึงแม้ว่า จะมีน้ำขังอยู่มากมาย แต่ก็ไม่มีการไหลถ่ายเทไปที่ไหน หรือมิฉะนั้นก็เปรียบภาษาสันสกฤตกับภาษาบาลีให้เป็นสองสาวลูกพ่อแม่เดียวกัน ภาษาบาลีนั้นพอเติบโตขึ้นก็มีเหย้ามีเรือนได้ลูกได้หลานสืบตระกูลกันไป ส่วนสันสกฤตพอใจที่จะดำรงตนเป็นสาวแก่ตลอดมา ด้วยเหตุที่เป็นพี่น้องท้องเดียวกันเช่นนี้ สันสกฤตกับบาลีจึงมีรูปโฉมหน้าตาละม้ายคล้ายคลึงกันถึงแม้ว่าเมื่อพูดถึงการตกแต่งร่างกายแล้ว ทั้งสองอาจจะมีวิธีการและรสนิยมแตกต่างกันอยู่บ้าง”⁷

⁴ อจ. จต. (บาลี) 2/160/197, อจ. จต. (ไทย) 13/160/144.

⁵ จำเนียร แก้วแก้ว, คัมภีร์ศัทศาสตร์บาลี-สันสกฤต, ประวัติและความเป็นมาเน้นคัมภีร์ไวยากรณ์. (กรุงเทพมหานคร: นานักพิมพ์โอเดียนส์โตร์, 2538), 9.

⁶ จำลอง สารพัดนึก, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต, เล่ม 1, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), 121.

⁷ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อิทธิพลของภาษาบาลีและสันสกฤตที่มีต่อภาษาไทย” มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.(คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 24-27 ตุลาคม 2522) 7.

ไวยากรณ์บาลีเป็นเครื่องมือช่วยให้เข้าใจภาษาบาลีอันเป็นภาษาสื่อสังขธรรมความเป็นจริงของชีวิตตามการตรัสรู้ของพระอนุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า ไวยากรณ์บาลีจึงมีความสำคัญที่ผู้ต้องการจะศึกษาพระไตรปิฎก

วรรณคดีประเภทไวยากรณ์ของภาษาบาลี และสันสกฤตถือว่ามีความสำคัญไม่น้อยกว่าวรรณคดีประเภทอื่นๆ เพราะไวยากรณ์เป็นศาสตร์อย่างแรกที่มีความสำคัญที่สุดก่อนที่จะเข้าไปสู่ศาสตร์อื่น ๆ ปตัญชลี กล่าวว่า ความรู้ทางไวยากรณ์เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในแนวทางศาสตร์ โดยก่อนที่จะศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ ได้นั้นจำเป็นต้องศึกษาไวยากรณ์นานถึง 12 ปี⁸

นักไวยากรณ์ของอินเดียคนสำคัญคือปาณินิ (พุทธศตวรรษที่ 1) ได้กำหนดกฎเกณฑ์ในภาษาพระเวททำให้เกิดข้อบังคับที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ ตำราไวยากรณ์ของปาณินิชื่ออัฐกาธยายี (อัฐกาธยายี) อัฐกาธยายีนี้มีจำนวนสูตรประมาณ 4,000 สูตร (รวมปรตียาหารสูตร 14 สูตร) แบ่งเป็นแปดบทหรือเรียกว่าอัฐายะ (อัฐายะ)⁹ หลังจากปาณินิแล้วยังพบว่ามีนักไวยากรณ์สันสกฤตอีกจำนวนมากที่ได้เพิ่มเติมหรือแต่งตำราอธิบายระบบไวยากรณ์ของปาณินิ เป็นต้นว่า ปตัญชลี ได้แต่งคัมภีร์มหาภาษาษย (มหาภาษาษย) อธิบายสูตรจำนวน 1,713 สูตรของปาณินิ ภารตฤหริ (ภารตฤหริ) แต่งคัมภีร์วากยปทีย (วากยปทีย) ไกยญ (ไกยญ) ชยาทิตยะ (วามนะ) (วามนะ) แต่งคัมภีร์กาศิกาวฤตติ (กาศิกาวฤตติ) และรามจันทร (รามจันทร) แต่งคัมภีร์ประกิริยาเกมุที (ประกิริยาเกมุที) ตำราไวยากรณ์เหล่านี้ล้วนแต่งขึ้นเพื่อขยายความในคัมภีร์ไวยากรณ์ของปาณินิให้ง่ายขึ้น¹⁰ ต่อมา ภัฏโฏชีทิกชิตะ (Bhattōji Diksita) ผู้เรียบเรียงไวยากรณ์สันสกฤตใหม่เพื่อให้สะดวกต่อการศึกษา เรียกคัมภีร์ว่า “สิทธานตเกมุที (สิทธานตเกมุที)” เป็นคัมภีร์ที่เปรียบเหมือนแสงจันทร์ส่องมตีความเห็นของนักไวยากรณ์ที่ง่ายต่อการศึกษา ต่อมา “วรทราช(Varadaraja)” ได้ย่อเนื้อหาในคัมภีร์สิทธานตเกมุทีให้สั้นลงอีก โดยตั้งชื่อว่า “ลขุสิทธานตเกมุที (ลขุสิทธานตเกมุที)” คัมภีร์นี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นตำราไวยากรณ์สันสกฤตเบื้องต้นภายหลังเป็นที่นิยมให้เป็นตำราเรียน ลขุสิทธานตเกมุทีนี้ แบ่งเนื้อหาออกเป็น 11 อย่าง คือ 1. สัญญาปรกณะ มี 14 สูตร 2. สนธิปรกณะ มี 101 สูตร 3. สุปันตปรกณะ มี 251 4. อวยยะ มี 5 สูตร 5. ดิงันตปรกณะ มี 326 6. ประกิริยา มี 69 สูตร 7. กฤทินปรกณะ มี 122 สูตร 8. การกปรกณะ มี 16 สูตร 9.สมาสปรกณะ มี 93 สูตร 10. ตัทธิตปรกณะ มี 251 สูตร 11. สตรีปรกณะ มี 29 สูตร¹¹ ท่านวรทราชผู้แต่งคัมภีร์สิทธานตเกมุที สันนิษฐานว่าท่านผู้แต่งมีชีวิตอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ท่านมีบิดาชื่อว่า ทูรคาคตนยะ นอกจากนั้น ท่านวรทราชยังได้แต่งคัมภีร์สารเกมุทีและคัมภีร์คิรวาณปทมัญชรี

⁸ M. Winternitz, *History of Indian Literature*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1985), 458.

⁹ A.A. Macdonell, *A History of Sanskrit Literature*, (Delhi: Munshiram, 1972), 435.

¹⁰ Ibid, p.436.

¹¹ Kapiladeva Dvivedi, *Laghusiddhantakaumudi*, (varamasi: n.p. 1983), 43.

ภาษาบาลีมีคัมภีร์ไวยากรณ์ที่เก่าแก่ที่ปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ คือคัมภีร์ไวยากรณ์กัจจายณะซึ่งพระกัจจายณะได้แต่งเป็นสูตรไว้จำนวน 673 สูตร ตามแนวคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต เป็นคัมภีร์ที่ยากสำหรับผู้เริ่มศึกษา การศึกษาตามลำดับสูตรในคัมภีร์กัจจายณะอาจทำให้สับสนและเข้าใจยากแต่เป็นวิธีการจัดเนื้อหาอีกแบบหนึ่ง ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้เรียบเรียงเนื้อหาใหม่เพื่อให้สะดวกต่อการศึกษาและอธิบายคัมภีร์กัจจายณะ ชื่อว่า นยาสะ (ขุมทรัพย์) หรือ มุขมัตตทีปนี (คัมภีร์อธิบายพอเป็นตัวอย่าง) แต่งโดยพระวชิรพุทธิในราวก่อนพุทธศตวรรษที่ 15 คัมภีร์นยาสะนี้อธิบายข้อความของกัจจายณะ และแสดงวิธีประกอบรูปศัพท์ไว้โดยละเอียด จึงเป็นตำราทรงคุณค่าที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม กัจจายณะที่นิยมใช้เรียนกันมาช้านานนั้น ขาดสัมพันธภาพในการประกอบรูปศัพท์ ทำให้ผู้เรียนไม่อาจเข้าใจการประกอบรูปศัพท์โดยสะดวก แม้จะอาศัยคัมภีร์นยาสะเป็นอุปกรณ์ในการศึกษาก็ช่วยได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธปิยะจึงแต่งปทรูปสิทธิปกรณ์“ปทรูปสิทธิ (ปทรูปสิทธิ)” เป็นคัมภีร์ที่แสดงวิธีการสร้างคำศัพท์ต่างๆ ได้นำสูตรจากคัมภีร์กัจจายณะมาเรียบเรียงใหม่ตามลำดับการสร้างคำศัพท์ต่าง ๆ ในภาษาบาลี แบ่งเนื้อหาออกเป็น 7 กัณฑ์ คือ 1. สนธิ กัณฑ์ มี 59 สูตร 2. นามกัณฑ์ มี 223 สูตร 3. การกัณฑ์ มี 47 สูตร 4. สมาสกัณฑ์ มี 31 สูตร 5. ตัทธิศกัณฑ์ มี 63 สูตร 6. อาชยตกัณฑ์ มี 121 สูตร 7. กิตกัณฑ์ มี 140 สูตร¹² การแต่งคัมภีร์นี้ได้อาศัยไวยากรณ์สันสกฤตคือ ปาณินิ, กาติกา, และมหาภาษาชยะ เป็นต้น เป็นแนวทาง

พระพุทธปิยะเป็นชาวอินเดียตอนใต้มีสมณนามอีกชื่อหนึ่งว่า พระทีปังกร ท่านเป็นศิษย์ของพระอานันทะผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกาแม้ไม่อาจทราบได้แน่ชัดว่าพระพุทธปิยะเกิดในสมัยใดเนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานที่ท่านกล่าวไว้ด้วยตนเองแต่นักวิชาการสันนิษฐานจากที่ท่านกล่าวไว้ในนิคมคาถาว่าท่านเป็นศิษย์ของพระอานันทะผู้มีชื่อเสียงในขณะนั้น พระอานันทะนั้นเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกาและได้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 เพราะคำลงท้ายของคัมภีร์มูลฎีกาได้กล่าวถึงผู้อารธนาได้แต่งคัมภีร์คือพระธรรมมิตตะ (ธมมมิตต) ซึ่งน่าจะเป็นบุคคลเดียวกับที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหาวงศ์ (มหาวงศ์ปริจเฉทที่ 53 คาถา 35) ว่า “พระธรรมมิตตะพักอยู่ ณ วัดสิทธคาม ในรัชสมัยพระเจ้ามหินทหะผู้ครองราชย์ระหว่างพุทธศักราช 1499-1519” จึงพอสรุปว่า พระพุทธปิยะคงเกิดในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 Malalasekara กล่าวว่า “พระอานันทะผู้แต่งมูลฎีกาเป็นชาวอินเดีย ท่านไปเรียน พระปริยัติธรรม แลพักอยู่ในลังกาเป็นเวลานาน ต่อมาเป็น เจ้าคณะปกครองภิกษุสงฆ์ฝ่ายวนวาสี คงมีชีวิตอยู่ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 8 หรือ 9 (ราวพุทธศตวรรษที่ 14 หรือ 15)” มีตำราอีกเล่มหนึ่งที่พุทธปิยะรจนา คือ ปัชชมธู (ปชชมธู) หรือคานาน้ำผึ้ง แต่งเป็นวันตติลภทั้งหมด 100 คาถา

คำทุกคำในภาษาบาลีมีต้นกำเนิดเดียวกับภาษาปรากฤตในกลุ่มภาษาอินโด-อารยันกลางเช่นภาษาปรากฤตของชาวเซน ความสัมพันธ์กับภาษาสันสกฤตยุคก่อนหน้านั้นไม่ชัดเจนและ

¹² พระพุทธปิยะเถระ, ปทรูปสิทธิ, (กรุงเทพฯ ฯ เฉลิมชาฎการพิมพ์ ,2526),จ-ฉ.

ซับซ้อน แต่ทั้งภาษาสันสกฤตและภาษาบาลีต่างได้รับอิทธิพลซึ่งกันและกัน เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับภาษาสันสกฤต ความคล้ายคลึงของทั้งสองภาษาดูจะมากเกินจริงเมื่อเปรียบเทียบกับภาษาในยุคหลัง ซึ่งกลายเป็นภาษาเขียนหลังจากที่ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาในชีวิตประจำวันมาหลายศตวรรษ และได้รับอิทธิพลจากภาษาในอินเดียยุคกลาง รวมทั้งการยืมคำระหว่างกัน

ความเคยชินของผู้ที่ศึกษาภาษาบาลีด้านเดียวมักจะมองว่าภาษาบาลีเป็นภาษาที่มีระเบียบแบบแผนหรือเป็นต้นตอภาษาหมายความว่า มีระบบไวยากรณ์เป็นหลักชัดเจนเป็นตัวของตัวเอง ความเคยชินในรูปร่างนี้มักจะทำให้เกิดมโนภาพว่าภาษาบาลีเป็นภาษาที่เฉลียวฉลาดกว่าภาษาอื่นในถิ่นเดียวกัน หรือไม่ก็เป็นภาษาที่เฉลียวฉลาดภาษาหนึ่งที่ได้รับการคัดเลือกมาเพื่อบันทึกคำสอนของพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ดังนั้น จึงมีผู้นิยมยกย่องบาลีว่าเป็นมูลภาษาของภาษาทั้งหลาย ความคิดลักษณะเช่นนี้ ถูกต้องหรือผิดพลาดอย่างไรหรือไม่ด้วยเหตุผลอย่างน้อยที่สุด ๒ ประการ คือ

ประการที่ ๑ ด้วยเห็นว่าภาษานี้เกี่ยวข้องกับศาสนา ยิ่งเป็นภาษาที่บันทึกคัมภีร์สำคัญด้วยแล้ว ผู้ศึกษาก็ย่อมต้องศึกษาด้วยความเคารพด้วยถือว่ากำลังอ่านพระธรรมเป็นบุญกิริยาวัตถุอันจะช่วยสืบอายุพระศาสนา

ประการที่ ๒ ภาษาเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ภาษาของใครๆ ก็รักจะดีสมบูรณ์เพียงใดหรือไม่ ไม่ใช่สิ่งสำคัญธรรมตามนุษย์ย่อมมีความคิดเข้าข้างภาษาของตนเองอยู่เสมอ¹³

ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตมีโครงสร้างทางไวยากรณ์และรูปแบบการสร้างคำที่เหมือนกัน บางคนได้ศึกษาภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตภาษาใดภาษาหนึ่งมาแล้ว ต้องการที่จะศึกษาอีกภาษาหนึ่ง แม้ว่าจะเป็นที่ทราบกันว่าคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี จะได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต แต่ในปัจจุบันผู้ศึกษาไวยากรณ์บาลีต่างมีความรู้เกี่ยวกับไวยากรณ์สันสกฤตน้อยมาก ในขณะเดียวกันผู้ศึกษาไวยากรณ์สันสกฤตก็มีความรู้เกี่ยวกับไวยากรณ์บาลีจำกัดเช่นกัน ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตมีวิวัฒนาการเป็นเครื่องแสดงความสัมพันธ์ระหว่างคำต่างๆ ในประโยคนักไวยากรณ์เรียกความสัมพันธ์เช่นนี้ว่า วยเปกษา (Mutual relation or Interdependence) คำนามทุกคำที่ประกอบวิภัตติแล้ว แม้จะถูกกำหนดให้มีความสัมพันธ์กับคำอื่น ๆ ในประโยคตามเงื่อนไขแล้วก็ตาม แต่ก็ยังคงดำรงความเป็นเอกลักษณ์ของตนเองอยู่ เช่นสามารถมีคำอื่น ๆ มาขยายหรือมาเกี่ยวข้องได้อีก ตัวอย่างประโยคว่า วีระ ศตรุณา หตะ (บาลี วีโร สตตุนา หโต) (ผู้กล้าหาญ ถูกศัตรูฆ่าแล้ว) คำแต่ละคำในประโยคนี้สามารถมีคำอื่นมาขยายให้มีคุณลักษณะต่าง ๆ ตามต้องการอีก เช่น ตรุโณ วีโร นฤศเสน ศตรุณา หตะ (บาลี ตรุโณ วีโร จณฺเฑน สตตุนา หโต). (ผู้กล้าหาญ หนุมถูกศัตรูผู้โหดเหี้ยมฆ่าแล้ว)

¹³ พระมหาปฐมพงษ์ งามล้วน, ประวัติภาษาบาลีความเป็นมาและที่สัมพันธ์กับภาษาปรากฏและสันสกฤต, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิมหาจุฬาราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2534), 5.

คำพูดในภาษาหนึ่ง ๆ มีทั้งคำพูดพิสดาร คือพูดอย่างเต็มความ มีทั้งคำพูดย่อ คือพูดอย่างสั้น แต่เข้าใจความหมายกันได้เนื้อความเป็นอย่างดีและชัดเจน มีทั้งในสำนวนไทยบาลีและสันสกฤต การย่อนามศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไป ให้เข้าเป็นบทเดียวกันเช่นนี้ เรียกว่า สมาส แปลว่า ศัพท์ที่ย่อเข้า เช่นคำว่า 'สุกรเปโต' แปลเป็นสมาสไทยว่า 'เปรตหมู' ซึ่งมีความหมายก่อนที่จะเป็นคำสมาสว่า เปรต-เหมือน-หมู, เปรต-มีหัวเหมือน-หมู หรือหัวของเปรต เหมือนหัวของหมู ในภาษาไทยก็มีคำว่า หมี่หมู นกเค้าแมว ลูกเศรษฐี ไปบ้าน ดังนี้ เป็นต้น คำสมาสนี้ เพื่อจะให้เนื้อความเข้ากันในทางสัมพันธ์ คือ ไม่ให้เข้าใจเขวไปว่า เนื้อความนั้น ๆ แยกไปเข้ากับบทอื่น ทั้งได้ทำความเข้าใจแน่นอนลงไปว่าศัพท์นั้นเป็นอันเดียวกัน จะแยกจากกันไปเป็นอย่างอื่นไม่ได้ และบางครั้งทำให้มีเนื้อความพิเศษขึ้น เพราะเมื่อนำศัพท์มาสมาสกันแล้ว บางคำเกิดความหมายใหม่ บางคำคงความหมายเดิมไว้ ลักษณะการแปล บางคำแปลหน้าไปหลัง บางคำแปลหลังไปหน้า ฉะนั้น การเรียนรู้ว่าสมาสคืออะไร คำไหนเป็นสมาสอะไร ซ่อนความหมายอะไรไว้ ก่อนที่จะย่อเข้าเป็นสมาสใช้วิธีการอย่างไร เป็นสิ่งสำคัญ

ผู้วิจัยเห็นว่า หากเข้าใจโครงสร้างหรือรูปแบบการสร้างคำสมาสของทั้งสองภาษา ก็จะทำให้เข้าใจทั้งสองภาษานี้ดียิ่งขึ้น โดยการเปรียบเทียบยุคของการแต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิไวยากรณ์ บาลีกับคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีไวยากรณ์สันสกฤต ลำดับสูตร ชื่อของสมาส และความหมายของชื่อสมาส วิธีการใช้สูตรในการสร้างคำสมาส เป็นการหาข้อเท็จจริงความเหมือนและความต่างของสองภาษานี้ ซึ่งสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิอยู่ในกณฑ์ที่ 4 ส่วนในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีอยู่ในอรรถยัติที่ 9 จะเป็นการเชื่อมต่อกันของการเรียนภาษาทั้งสองนี้ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ผู้ที่รู้ภาษาบาลีเป็นอย่างดี หากได้เปรียบเทียบวิธีการในสันสกฤต ก็อาจจะทำให้เข้าใจภาษาบาลีได้ดียิ่งขึ้น ผู้ที่รู้ภาษาสันสกฤตเป็นอย่างดี หากได้เปรียบเทียบวิธีการในภาษาบาลี ก็อาจจะทำให้เข้าใจภาษาสันสกฤตได้ดียิ่งขึ้น จักเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาไวยากรณ์บาลีและไวยากรณ์สันสกฤต และจักเป็นประโยชน์ต่อครูสอนและนักเรียน ตลอดถึงผู้สนใจศึกษาภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อเปรียบเทียบประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ปทรูปสิทธิและลขุสัทธานต-เกมุที
- 2.2 เพื่อเปรียบเทียบรูปแบบการนำเสนอวิธีการสร้างคำสมาสในคัมภีร์ปทรูป-สิทธิและลขุสัทธานตเกมุที

3. ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้ศึกษาเฉพาะเนื้อหาไวยากรณ์เรื่องคำสมาสตอนสมาสกันท์ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิซึ่งแต่ง โดยท่านพุทธปियเถระ รวพ.ศ.1600 จากต้นฉบับคัมภีร์ปทรูปสิทธิฉบับวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง จัดพิมพ์เมื่อพ.ศ.2526 และเนื้อหาคำสมาสตอนสมาสกันท์ในคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกามุที ซึ่งแต่ง โดยท่านวทรราช รวค.ศ.1700 จากต้นฉบับคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกามุที ฉบับภาษาฮินดี จัดพิมพ์ที่วารานสี เมื่อพ.ศ.2526(ค.ศ.1983)

4. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาค้นคว้าทางเอกสาร(Documentary Investigation) ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

- 4.1.รวบรวมเอกสารข้อมูลชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เป็นภาษาบาลีภาษาสันสกฤตภาษาไทย และภาษาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย
- 4.2.แปลคัมภีร์ปทรูปสิทธิและลขุสิทธิธานตเกามุทีตอนสมาสกันท์เป็นภาษาไทย
- 4.3.ศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นข้อที่เหมือนกันและต่างกัน พร้อมทั้งสรุปข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการค้นคว้าแล้วเปรียบเทียบเรียงเรียงเสนอผลงานการวิจัย

5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 5.1.ทราบประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ปทรูปสิทธิและลขุสิทธิธานตเกามุทีอย่างชัดเจน
- 5.2.เข้าใจรูปแบบของการเสนอ วิธีการสร้างคำและส่วนประกอบของคำสมาสอย่างละเอียด
- 5.3.เข้าใจความต่างความหมายและชื่อสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิและลขุสิทธิธานตเกามุที

6. ข้อตกลงเบื้องต้น

คัมภีร์ปทรูปสิทธิมีอยู่หลายฉบับ มีฉบับวัดท่ามะโอ ฉบับของพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอนุสรรมงคลการ ซึ่งเป็นภาษาบาลี ส่วนที่เป็นภาษาอื่นที่สมบูรณ์แบบกว่านี้ยังหาไม่ได้ ผู้วิจัยเลือกศึกษาฉบับวัดท่ามะโอ เพราะเป็นฉบับที่จัดพิมพ์ล่าสุด

คัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกามุที มีอยู่หลายฉบับ ผู้วิจัยเลือกศึกษาฉบับที่เป็นภาษาฮินดี เพราะเป็นภาษาที่ใช้ใกล้เคียงกับภาษาสันสกฤต

ไวยากรณ์แบบดั้งเดิม หมายถึงคัมภีร์ไวยากรณ์แบบมีสูตรที่โบราณจารย์ได้แต่งไว้แล้ว
สร้างคำศัพท์ต่างๆด้วยการนำสูตรนั้นๆมาอ้างอิง

ไวยากรณ์สมัยใหม่ หมายถึงคัมภีร์ไวยากรณ์ที่อธิบายการสร้างคำศัพท์ต่างๆโดยขยาย
ความแบบไวยากรณ์ภาษาแบบแผนของยุโรป

อนึ่ง ในการเขียนคำภาษาบาลีและสันสกฤตในงานวิจัยนี้จะใช้อักษรไทย ในการปริวรรต
เช่น คำว่าปทรูปลิตี เขียนในวงเล็บว่า ปทรูปลิตี คำว่า ลขุสฺสิทธานตเกมฺหิ เขียนว่า ลขุสฺสิทธานตเกม
มุฑิ เป็นต้นและจะเขียนแบบถ่ายถอดคำบาลีสันสกฤตไว้ในวงเล็บครั้งแรกครั้งเดียวเพื่อให้ง่ายต่อการ
อ่านและเข้าใจง่ายขึ้น

7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ทรัพย์ ประกอบสุข ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ กิริยาอาชยาดในบาลีไวยากรณ์
มูลกัจจายน์”ปีพ.ศ.2519 ผลการวิจัยพบว่า

คัมภีร์มูลกัจจายน์สันนิษฐานว่าเป็นคัมภีร์ที่เป็นแบบเรียนภาษาบาลีในประเทศไทยคัมภีร์นี้
ผู้ศึกษาจะเรียนด้วยความลำบากแต่สมัยหลังได้มีการเปลี่ยนหลักสูตรใหม่จึงไม่ค่อยได้มีใครศึกษา
เมื่อผู้วิจัยได้เปรียบเทียบระบบไวยากรณ์มูลกัจจายน์กับคัมภีร์ไวยากรณ์มีสูตรคือ กัจจายน์สัททนีติ
โมคคัลลานะ ปทรูปลิตีและพาลาวตาร แล้วเห็นว่าแต่ละคัมภีร์จะมีขั้นตอน การเรียงลำดับ
กำหนดสูตรไว้แตกต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง ในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ กิริยาอาชยาดถือว่าเป็นกิริยา
สำคัญในประโยคประกอบด้วยวิภัติ กาล บท พจน์ บุรุษ ธาตุ วาจกปัจจัยแบ่งหน้าที่เป็นส่วนไม่
ปนกัน

2. ทองพูล บุญยมาลิก ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ สนธิและสมาสในคัมภีร์มูลกัจ
จายน์” ปี พ.ศ.2521 ผลการวิจัยพบว่า

การศึกษาครั้งนี้มีจุดหมายที่จะศึกษาในเรื่องระบบเสียงวิธีสนธิในภาษาบาลี มี 3 อย่างคือ
สระสนธิ พยัญชนะสนธิ และนิคคหิตสนธิ ส่วนวิธีสมาสในภาษาบาลีแบ่งออกเป็น 2 ชนิด อนิจจสมาส
สมาสที่สามารถอธิบายได้ด้วยบทวิเคราะห์ และนิจจสมาส สมาสที่ไม่นิยมอธิบายด้วยบทวิเคราะห์
ตามแนวคัมภีร์มูลกัจจายน์แต่โดยทั่วไปแล้วคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีทุกคัมภีร์นิยมแบ่งสมาสเป็น 6 อย่าง
คือ กम्मธารโย ทิคฺ ตปฺปฺริโสทฺวโนโท อพฺยयीภาโว พหฺพพิทฺติ

3. ธีรยุทธ สุนทรธา ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ การสร้างนามศัพท์และสมาสในเรื่องนโล
ปาชยาน” ปี พ.ศ. 2521 ผลการวิจัยพบว่า

การสร้างนามศัพท์และสมาสในเรื่องนโลปาชยานมีผลว่า นามศัพท์เกิดจากการนำปัจจัย
มาประกอบเข้ากับธาตุและคำที่ลงปัจจัยมาแล้ว การสร้างนามศัพท์มี 2 ประเภท ได้แก่การสร้างนาม

ศัพท์ประเภทกฤตและการสร้างนามศัพท์ประเภทศัพท์ คือ คำกฤตเกิดขึ้นจากการนำเอาปัจจัยชั้นที่หนึ่งมาประกอบกับธาตุปัจจัยที่ปรากฏมากที่สุดในโลปายานคือ อ ปัจจัยและปัจจัยที่ปรากฏน้อยที่สุดคือ วาส (วส) ปัจจัย และหมวดธาตุที่นำมาใช้ในการสร้างคำกฤตในโลปายานนั้น หมวดที่ปรากฏมากที่สุดคือหมวดที่หนึ่งและปรากฏน้อยที่สุดคือหมวดที่เจ็ด คำศัพท์ที่เกิดการนำเอาปัจจัยชั้นที่สองมาประกอบกับคำที่มีอยู่ในภาษาปัจจัยที่ปรากฏมากที่สุดในโลปายานคือ อ ปัจจัย และปัจจัยที่ปรากฏน้อยที่สุด คือ อิน และ ถ ปัจจัย ส่วนคำสมาสเกิดจากการนำนาม หรือคำอื่นที่มีอยู่ในภาษาจำนวน 2 ศัพท์หรือมากกว่าขึ้นไปมารวมกันเป็นคำสมาส

6. ปฐมพงศ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์ ในงานวิจัยคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เรื่อง “ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์ความเป็นมาของภาษาบาลี และที่สัมพันธ์กับภาษาปรากฤตและสันสกฤต” ปี พ.ศ. 2534 ผลการวิจัยพบว่า

ความเป็นมาของภาษาศาสตร์ต่อภาษาบาลีค่อนข้างซับซ้อน แม้ว่าผู้เชี่ยวชาญทางภาษาหลายท่านจะชี้ให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของภาษาที่แตกต่างกัน ในพระไตรปิฎกภาษาบาลี ได้บรรจุภาษาภาษาถิ่นหลายส่วน และไม่มีใครเข้าใจความเป็นมาของภาษาถิ่นนั้น ๆ อย่างแจ่มแจ้ง แม้ว่าภาษาบาลีจะเป็นมูลภาษา (ภาษาดั้งเดิม) ในแง่ของประวัติศาสตร์ ทำให้เข้าใจถึงพัฒนาการของภาษาเวนิคสันสกฤตที่ใช้พูดกันในอินเดียประมาณปี ๑,๓๐๐-๖๐๐ ก่อนคริสต์ศักราช ในแง่ของระบบเสียง ระบบคำ ภาษาบาลีจะคล้ายกับภาษาสันสกฤต มีความคาดหวังว่า ในการเปรียบเทียบนี้จะทำให้ง่ายต่อการศึกษาพยัญชนะควบกล้ำ

8. พระมหาโกมล แก้วดิ่ง ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบคำนามในคัมภีร์ปทรูปสัทธิและลขุสัทธิธานตเกมุที” ปี พ.ศ. 2548 ผลการวิจัยพบว่า

1. คัมภีร์ปทรูปสัทธิแต่งโดยพระพุทธปियเถระ ชาวอินเดียตอนใต้ ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 ส่วนคัมภีร์ลขุสัทธิธานตเกมุทีแต่งโดยวราหะ ศิษย์ของท่านภควิโกชิ ทิกชิต ราวพุทธศตวรรษที่ 11

2. แม้ว่า คัมภีร์ปทรูปสัทธิ จะดำเนินตามวิธีของสูตรไวยากรณ์ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ลขุสัทธิธานตเกมุที เท่าที่ได้ศึกษาในการสร้างคำนาม ดูเหมือนว่า คัมภีร์ปทรูปสัทธิ ไม่ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ลขุสัทธิธานตเกมุที มีการใช้ชื่อเรียกเฉพาะทางไวยากรณ์ที่ต่างกันหลายแห่ง วิภัติสำหรับแจกคำนามในคัมภีร์ปทรูปสัทธิก็ลดน้อยลงกว่าที่มีอยู่เดิม เนื่องจากทวิวจนะในภาษาบาลีไม่มีคำนามที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะในภาษาสันสกฤตทั้งหมดถูกเปลี่ยนเป็นคำนามที่ลงท้ายด้วยสระในภาษาบาลี

3. ขอน้างจะแน่นอนว่า คัมภีร์ปทรูปสัทธิ ไม่ได้ดำเนินตามประเพณีทางไวยากรณ์ที่ปาณินินักไวยากรณ์ผู้ยิ่งใหญ่ได้วางไว้อย่างเคร่งครัด แต่จะดำเนินตามคัมภีร์ทางไวยากรณ์สันสกฤตเล่มอื่นซึ่งจำเป็นต้องมีการศึกษาค้นคว้าต่อไป

9. พระมหานិพนธ์ ประสานดี ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “อิทธิพลของคัมภีร์กาตันตระที่มีต่อคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี” ปี พ.ศ. 2548 ผลการวิจัยพบว่า

คัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตมีพัฒนาการอย่างยาวนาน นักบูรพคดีแบ่งไวยากรณ์สันสกฤตเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คือ ไวยากรณ์กลุ่มปาณินิ และไวยากรณ์สมัยหลังปาณินิ คัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตสมัยหลังปาณินิที่มีรูปแบบต่างไปจากปาณินิคือคัมภีร์กาตันตระของศรวรมัน ที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 (คริสต์ศตวรรษที่ 2) ซึ่งศรวรมันได้จัดระบบไวยากรณ์สันสกฤตใหม่ให้สามารถศึกษาได้ง่ายขึ้น โดยการจัดสูตรที่มีเนื้อหาแบบเดียวกันหรือใกล้เคียงกันไว้ด้วยกัน เนื้อหาของคัมภีร์กาตันตระมีจำนวน 1,401 สูตร แบ่งเป็น 4 บทหรืออัยยะ แยกเป็น 7 ประการณ์ และแยกเป็นปาทะต่างๆ ทั้งหมด 25 ปาทะ คัมภีร์กาตันตระมีผู้อธิบายความเพิ่มเติมในภายหลัง คือทุคสิงหะ ได้แต่งวฤตติ อธิบายเนื้อความของสูตร และแสดงอุทาหรณ์เพิ่มเติมในราวพุทธศตวรรษที่ 14 (คริสต์ศตวรรษที่ 9) คัมภีร์กาตันตระที่แพร่หลายในอินเดียมีทั้งฉบับทางใต้และฉบับทางเหนือโดยฉบับทางใต้เป็นที่รู้จักมากกว่า นอกจากนี้ยังพบกาตันตระในประเทศอื่นๆ ทั้งฉบับที่แปลเป็นภาษาทิเบต อินโดนีเซีย และพม่า อิทธิพลของคัมภีร์กาตันตระที่มีต่อไวยากรณ์บาลี เมื่อได้เปรียบเทียบคัมภีร์กาตันตระกับคัมภีร์กัจจายนะแล้วพบว่า ผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะได้อาศัยสูตรในคัมภีร์กาตันตระมาแต่งเป็นไวยากรณ์บาลี ซึ่งสูตรของคัมภีร์ทั้งสองแตกต่างกันเพียงคำศัพท์ที่ใช้แต่ความหมายเหมือนกัน สูตรในคัมภีร์กัจจายนะมีจำนวนลดน้อยลงเป็นเหตุให้ไวยากรณ์บาลีความง่ายขึ้นตามยุคสมัย ไวยากรณ์บาลีสายอื่นๆ คือ โมคคัลลานะ และสัทหนิตินั้นพบว่า ไม่ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์กาตันตระโดยตรง คัมภีร์สัทหนิตินี้ได้รับอิทธิพลทางอ้อมจากคัมภีร์กาตันตระผ่านกัจจายนะส่วนคัมภีร์โมคคัลลานะได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์จันตระ

12. พัฒน์ เพ็งผลา กล่าวไว้ในหนังสือ “ภาษาบาลีพื้นฐาน” สรุปได้ว่า ภาษาบาลีจัดอยู่ในตระกูลภาษาอินโด-ยูโรเปียน กล่าวคือเป็นภาษาที่มีการเปลี่ยนแปลงท้ายคำด้วยปัจจัยและวิวัตติ ภาษาบาลีแพร่เข้าสู่ประเทศอินเดียเรียกว่าภาษาอินเดีย-อารยัน ภาษาอินเดียอารยัน มีวิวัฒนาการแบ่งออกเป็น ๓ ยุค คือ ยุคโบราณ ได้แก่ ภาษาสันสกฤต ยุคกลาง ได้แก่ ภาษาบาลี และยุคปัจจุบัน ได้แก่ ภาษาที่พูดกันในรัฐต่าง ๆ ของอินเดีย เช่น ภาษาฮินดี ในอุตรประเทศ เป็นต้น ภาษาบาลีไม่มีตัวหนังสือ มีแต่เสียง การศึกษาภาษาบาลีใช้ตัวหนังสือประเทศนั้น ๆ เช่น ภาษาไทยใช้ตัวหนังสือไทย ประเทศพม่าใช้ตัวหนังสือมพม่า ประเทศอินเดียใช้ตัวหนังสือฮินดี ในยุโรปใช้ตัวอักษรโรมัน จึงสรุปได้ว่า ภาษาบาลีนั้น ไม่มีตัวหนังสือเป็นของตนเอง มีแต่เสียงเท่านั้น คนชาติใดเรียนก็ใช้ตัวหนังสือของคนชาตินั้น ๆ

จากข้อมูลที่ได้ศึกษาในวิทยานิพนธ์ต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ มีกล่าวถึงเนื้อหาเกี่ยวกับไวยากรณ์ทั้งด้านภาษาบาลีและสันสกฤตในเรื่องของสนธิ คำนาม สมาส ตัทธิธ อาชยาตและกิตก์(กฤต)จากคัมภีร์ต่างๆ แต่ยังไม่มีการวิจัยที่กล่าวถึงรูปแบบการนำเสนอวิธีการสร้างคำสมาสและ

ส่วนประกอบของคำสมาสจากคัมภีร์ ปทฺรฺอุปสฺติทฺธิและลขฺสุนฺธิธานตเกามฺทฺติ แล้วนำมาศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นถึงความเหมือนและความต่างกันเลย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความคิดเห็นว่าการศึกษาเปรียบเทียบคำสมาสเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

บทที่ 2

ประวัติของภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต

2.1 ประวัติของภาษาบาลีและไวยากรณ์บาลี

ตามประวัติภาษาอินเดียอารยันกล่าวว่า ภาษาบาลีเกิดขึ้นในยุคกลางแห่งภาษาอินเดียอารยัน ภาษาอินเดียอารยันในยุคกลาง ได้แก่ ภาษาปรากฤต ซึ่งมีวิวัฒนาการแบ่งเป็น 3 ระยะ คือ ระยะที่ 1 ได้แก่ ภาษาบาลี ระยะที่ 2 ได้แก่ ภาษาปรากฤตท้องถิ่นต่าง ๆ ระยะที่ 3 ภาษาอปรภัมสะ ภาษาบาลีได้แก่ภาษาที่ใช้บันทึกคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่สำคัญ ๆ ของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งปัจจุบันแพร่หลายอยู่ในประเทศศรีลังกา พม่า และไทย เป็นต้น ชาวพุทธในประเทศดังกล่าวเชื่อกันว่าเดิมทีภาษาบาลีก็คือภาษามาคธีที่ประชามชชาวแคว้นมคธใช้พูดกันในสมัยพุทธกาลนั่นเอง พระพุทธโฆษาจารย์และพระธรรมपालเถระซึ่งเป็นพระอรธกถาจารย์ที่มีชื่อเสียงของพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “บาลี” ไว้ 3 อย่าง คือ

1. บาลี หมายถึงพระพุทพจน์ทั้งหมดที่รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก
2. บาลี หมายถึง ภาษาของพระไตรปิฎก
3. บาลี หมายถึง แถวหรือแนวแห่งพระไตรปิฎก

ความหมายทั้ง 3 นั้นมาจากธาตุ (รากศัพท์) อันเดียวกันคือ (पाल) ธาตุ ซึ่งแปลว่า รักษา โดยมีบทวิเคราะห์ว่า “อตถ์ ปาเลตติ ปาลี” แปลว่า “ภาษาใดรักษาเนื้อความไว้ ภาษานั้น ชื่อว่า บาลี (ได้แก่ ภาษาที่รักษาเนื้อความไว้)”¹⁴ ความหมายนี้ตรงกับนักไวยากรณ์ทั้งหลายได้วิเคราะห์คำ “บาลี” ตามหลักนิรุกติศาสตร์ว่า “สททตถ์ ปาเลตติ ปาลี” แปลว่า “ภาษาใดรักษา ความหมายของคำไว้ ภาษานั้น ชื่อว่า บาลี (ได้แก่ ภาษาที่รักษาความหมายของคำไว้)”¹⁵

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม แหล่งกำเนิดของภาษาบาลีนั้นยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ในแวดวงวิชาการและยังหาข้อยุติไม่ได้เช่นกัน มิติส่วนใหญ่ของคนที่นี่บถิอพระพุทธศาสนาเชื่อกัน สรุปได้ดังนี้

1. ภาษาบาลี เป็นภาษาชาวโกศล เพราะพระพุทพองค์เป็นชาวแคว้นโกศล ในธรรมเจติยสูตร พระเจ้าปเสนทิกราบพูลพระศาสดาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นชาวโกศล แม้หม่อมฉันก็เป็นชาวโกศล¹⁶ เพราะฉะนั้นพระองค์จะต้องใช้ภาษาชาติภูมิของพระองค์ในการประกาศศาสนา

¹⁴Anomadarsi Barua (Bhikkhu), Introduction to Pali (Varanasi: Pracya Bharati Prakasan, 1965), 1.

¹⁵S.C. Banerji, An introduction to Pali Literature, (Calcutta : Punthi Pustak, 1964), 44.

¹⁶ ม.ม. (บาลี) 13/569/515, ม.ม. (ไทย) 5/569/389.

2. ภาษาบาลี เป็นภาษาวันตี เพราะพระมหินทเถระเป็นชาวเวทิสาคีรี ในวันตี นำเอาภาษานี้ไปลังกา
3. ภาษาบาลี เป็นภาษาอินเดียใต้ ที่ใช้พูดกันอยู่ในแคว้น กลิงครัฐ (Kalinga) นอกจากนั้นแล้ว คำว่า บาลี นี้อาจจะ
4. ภาษาบาลี หมายถึงภาษาอันมีระเบียบแบบแผน ซึ่งเป็นคำที่เลื่อนมาจาก คำว่า ปาฐลิ ซึ่งหมายถึง เมืองปาฐลิตูตรนั้นเอง เพราะฉะนั้น ภาษาบาลี ก็คือ ภาษาปาฐลิตูตรอันเป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธ ต่อจากกรุงราชคฤห์¹⁷
5. ภาษาบาลี เปลี่ยนมาจากภาษามาคี โดยให้เหตุผลว่า การเปลี่ยนชื่อภาษา “มาคี” เป็น “บาลี” เกิดขึ้นเมื่อใดยังไม่อาจสรุปได้¹⁸ แม้จะพบว่ามีการใช้คำว่า “บาลี” เป็นครั้งแรกในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์อรรถกถาที่แต่งขึ้นโดยพระพุทธโฆษาจารย์ซึ่งมีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 ก็ตาม แต่ก็ใช้ในความหมายว่า “เป็นพุทธวจนะ” หรือ “เป็นเนื้อความเดิมในพระไตรปิฎก” ทำให้ในความหมายที่เป็นชื่อของภาษาไม่¹⁹ คำว่าไวยากรณ์นี้ จะมีมาตั้งแต่ยุคก่อนพุทธกาลหรือไม่ ยังไม่มีหลักฐานที่ชัดเจน หรืออาจจะเป็นกฎทางภาษาที่ใช้ในยุคพุทธกาลก็ได้ ที่กล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าภาษาในยุคพุทธกาลนั้น จะไม่มีกฎทางไวยากรณ์เสียเลย คำว่าไวยากรณ์ในวรรณคดีบาลีนั้นน่าจะจะเป็นคัมภีร์ทางภาษาประเภทใดประเภทหนึ่งที่มีอยู่ในยุคนั้น²⁰ วรรณคดีไวยากรณ์ที่โดดเด่นทางพระพุทธศาสนาที่สามารถบอกให้ทราบว่า ไวยากรณ์บาลีกำเนิดเมื่อใดนั้นยังไม่มีการบันทึกชัดเจน อย่างไรก็ตามอาจจะประมาณได้ว่า ตั้งแต่มีพัฒนาการด้านภาษาบาลีในพระพุทธศาสนามาจนถึงปัจจุบันนี้ ชาวพุทธน่าจะได้รับความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับศัพท์และหน่วยเสียงของคำอยู่บ้างโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง แม้ว่าจะยังไม่ปรากฏชัดในรูปแบบของคัมภีร์ไวยากรณ์ที่สมบูรณ์ก็ตาม กล่าวได้ว่าการใช้หลักฐานทางไวยากรณ์มีมาแต่ยุคพระพุทธโฆษาจารย์ท่านมักแนะนำผู้ศึกษาอื่นๆ เสมอว่าให้ค้นข้อมูลทางไวยากรณ์จากคัมภีร์ไวยากรณ์ (สัททสัทตะ) หรือจากผู้ชำนาญด้วยไวยากรณ์ (สัททหลักขณวิฑู สัททวิฑู อักขรจินตา) ดังนั้นจะเห็นว่าท่านไม่ได้ระบุชื่อผู้แต่งหรือชื่อคัมภีร์ชัดเจน บี.ซี. ลอว์ (B.C. Law) ให้ข้อสังเกตว่า “เราอาจจะต้องเสี่ยงถ้าหากสรุปว่าไม่มีคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีปรากฏชัดเจนก่อนยุคพระพุทธโฆษาจารย์

¹⁷ เสถียร โปธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ, เล่ม 1, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2818), 55.

¹⁸ เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532), 68.

¹⁹ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาลัย, “ภาษาสันสกฤตกับภาษาบาลี” (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, 2539), 106.

²⁰ Phramaha Thiab Malai “Kaccayana-Vyakarana : A Critical Study”, (Ph.D.thesis , Department of Sanskrit and Prakrit languages University of Pune, 1997), 5.

พระธัมมปาละ พระพุทธทศตะ เลย”²¹ แต่ขณะเดียวกันก็ยังมีกรอ้างอิงถึงคัมภีร์ไวยากรณ์ที่มีมาก่อน คัมภีร์ก็กระจายนะไว้ดังนี้

1. คัมภีร์นิรุติปิฎก ของพระมหาสาวกก็จายนเถระ สมัยพุทธกาล
2. คัมภีร์มหารุติ ของพระมหาสาวกก็จายนเถระ สมัยพุทธกาล
3. คัมภีร์จูฬนิรุติปิฎก ของพระยมกเถระ
4. คัมภีร์โพธิสัตตไวยากรณ์ ไวยากรณ์ของพระโพธิสัตตมหาเถระ
5. คัมภีร์สัพพคุณาครไวยากรณ์ ไวยากรณ์ของพระสัพพคุณาคร²²

คัมภีร์ไวยากรณ์ดังกล่าว สาบสูญไปตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 สาเหตุที่สาบสูญไปคงเป็น เพราะมีไวยากรณ์ฉบับอื่นที่ละเอียด บริบูรณ์กว่าของเดิมจึงไม่เป็นที่นิยม²³ ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา สายเถรวาทมีคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีเหล่านี้ไว้เพื่อศึกษาพระไตรปิฎก แต่ต้นฉบับของคัมภีร์เหล่านั้นในปัจจุบันสูญหายทั้งหมด แม้ต้นฉบับทั้งหมดจะสูญหาย แต่พระอัครควงสเถระผู้แต่งคัมภีร์สัททนีติ (ใน พุทธศตวรรษที่ 18) กลับนำมาอ้างอิงไว้ในสัททนีติ และพระราหุลเถระ (ในพุทธศตวรรษที่ 21) ก็ นำมาอ้างอิงไว้ในปทสาธนฎีกาของท่านด้วย ถึงแม้ต้นฉบับจะสูญหาย แต่ยังปรากฏในงาน 2 ชิ้นนั้นได้ ก็น่าจะยืนยันได้ว่า ในพุทธศตวรรษที่ 18-21 ต้นฉบับอาจจะยังมีเหลืออยู่ หรืออาจจะหายไปหลังจาก พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมาก็ได้ หรืออาจจะหายไปก่อนหน้านั้นแล้ว แต่พระเถระทั้งสองยกมาอ้างอิง โดยไม่ทราบที่มาชัดเจนก็ได้จากการศึกษาคำอธิบายของท่านพุทธโฆษาจารย์ อาจอนุมานได้ว่า คัมภีร์ ไวยากรณ์ 5 เล่มนั้นอาจสูญหายจริง แม้ว่าท่านจะไม่ได้ระบุชัดเจน ก็ตาม น่าสังเกตว่า ถ้าตำรา เหล่านี้สูญหายไปก่อนหน้านี้ พระพุทธโฆษาจารย์และพระธัมมปาละเถระ จะใช้คำศัพท์ไวยากรณ์ที่ หายไปมาอ้างอิงได้อย่างไร การที่ปราชญ์ทั้งสองนำมาอ้างอิงได้นี้แสดงว่ายังมีคัมภีร์ไวยากรณ์อยู่ก่อนยุค ของท่านแน่นอน อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนี้ยังมีหลักฐานไม่เพียงพอที่จะมายืนยันว่า ตำราไวยากรณ์ เหล่านี้หายไปตอนไหน

สรุปได้ความว่า จะมีคัมภีร์ไวยากรณ์ที่เก่ากว่าก็จายนไวยากรณ์หรือไม่ ไม่มีหลักฐาน ยืนยัน พระพุทธโฆษาจารย์ ก็เอ่ยถึงตำราไวยากรณ์และอ้างอิงไวยากรณ์ในงานของท่าน พระอัครควงส เถระ ก็อ้างอิงตำราไวยากรณ์ในงานประพันธ์สัททนีติของท่าน พระราหุลเถระ ก็อ้างอิงในปทสาธนฎีกา ของท่านอีก ก็แสดงว่าตำราไวยากรณ์เหล่านั้นอาจยังอยู่ในสมัยของพระเถระเหล่านั้น แต่ก็ไม่มีแน่นอน เพราะมีข้อสังเกตว่าอาจจะหายไปก่อนหน้านี้แล้ว แต่ท่านอาจรวบรวมมาจากหลายแหล่งโดยไม่ทราบ ที่มาแน่นอนก็ได้ แต่ข้อสรุปที่ว่าได้หายไปก่อนหรือยังอยู่ นี้ไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะยืนยันได้ ใน

²¹ B.C.Law, A History of Sanskrit Literature, (Vaanasi: Indica Books, 1933),

²² พระคันธสาราภิวงศ์, “ความเป็นมาและความหมายของสัททนีติ”, พระอภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์ และประวัติคัมภีร์สัททนีติ, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2544), 51-52.

²³ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ไวยากรณ์บาลี, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2534), 10.

ขณะเดียวกันในปัจจุบันมีต้นฉบับคัมภีร์กัจจายนะเหลืออยู่เพียงฉบับเดียว ที่ทุกคนยอมรับว่าเก่าแก่ที่สุด

คัมภีร์ไวยากรณ์ยุคกัจจายนไวยากรณ์และคัมภีร์ไวยากรณ์สมัยหลังใช้เรื่องกัจจายนะเป็นเกณฑ์ในการแบ่งเนื่องจากเรื่องกัจจายนะเป็นที่นิยมตลอดมา ตำราไวยากรณ์จำนวนมากที่แต่งโดยอาศัยคัมภีร์กัจจายนะเป็นต้นแบบ อย่างไรก็ตามในสมัยต่อมามีผู้นำเอาสูตรจากกัจจายนะมาปรับปรุงโดยการอธิบายความเพิ่มเติมจนมีไวยากรณ์สำนักอื่น ๆ เพิ่มขึ้น

วิลเลียม ไกเกอร์ (W.Geiger) ได้แบ่งคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี 3 สาย คือ สายกัจจายนะ สายโมคคัลลานะ และสายสัตทนีตี²⁴ แต่ เอ็ม.เอช. โบด (M.H. Bode) พบว่า นักวิชาการชาวพม่าแบ่งคัมภีร์ไวยากรณ์ออกเป็น 4 สาย เพิ่มคัมภีร์สัตทสังคหะอีกสายหนึ่ง²⁵ คัมภีร์สัตทสังคหะมีสูตรเป็นเอกเทศกว่า 4,000 สูตร ตามประวัติที่ปรากฏในบัญชีชื่อหนังสือระบุว่า ผู้รจนาเป็นราชบัณฑิตพม่า ชื่อ อุโบ หล่าย หรือที่รู้จักกันในนาม “ยอเมงจี” ในรัชสมัยพระเจ้ามินคง (พ.ศ. 2357-2421) คัมภีร์สัตทสังคหะนี้อาศัยไวยากรณ์สันสกฤตประกอบการแต่งหลายคัมภีร์ และใช้คัมภีร์สิทธิธานตเกมุฑาที่เป็นหลัก คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่ยังไม่เคยได้รับการตรวจชำระหรือพิมพ์เผยแพร่

คัมภีร์กัจจายนะเป็นไวยากรณ์ที่เก่าแก่ที่สุด และเป็นพื้นฐานของไวยากรณ์บาลีอื่นๆ ทั้งหมด²⁶ ซึ่งจะนำประวัติรายละเอียดความเป็นมาของคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ พร้อมคัมภีร์อื่น ๆ ที่เป็นคัมภีร์อรรถกถาของคัมภีร์กัจจายนะ และกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์อื่นที่มีสูตรมากกล่าวไว้ดังนี้

คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ มีประวัติเป็นมาอันยาวนาน และมีคัมภีร์เป็นจำนวนมากเล่ม ซึ่งพอจะแบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ ได้ ๓ กลุ่มคือ

1. กลุ่มกัจจายนะ
2. กลุ่มโมคคัลลานะ
3. กลุ่มสัตทนีตี²⁷

²⁴ W. Geiger, Pali Literature and Language, Trans. Ghosh Batakrishana, 2nd ed, (Delhi: Oriental Books Reprint Coporation, 1968), 49-50.

²⁵ M.H. Bode, The Pali Literature of Burma, (Rangoong: Burma Reseach Sociey, 1965), 26.

²⁶ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 424.

²⁷ W. Geiger Pali Literature and Language, 49-50.

แต่ละกลุ่มก็แตกสาขาออกไปอีกเป็นคัมภีร์ต่าง ๆ คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ เมื่อรวมตามสถิติที่ปรากฏอยู่ในหนังสือหอพระสมุทวชิรญาณ มีจำนวน 134 คัมภีร์ เป็นหนังสือที่มีอยู่ในโบราณ ฉบับงานด้วยอักษรขอม ยังมีได้พิมพ์เป็นอักษรไทยก็มี²⁸

คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ที่สำคัญ ๆ คือมีสูตร (กฎข้อบังคับ) วุตติ (คำอธิบายสูตร) และอุทาหรณ์ (ตัวอย่างประกอบ) มี 6 คัมภีร์คือ²⁹

1. กัจจายนะ มี 672 สูตร
2. โมคคัลลานะ มี 808 สูตร
3. สัททนีติ มี 1335 สูตร
4. รูปสิทธิ มี 685 สูตร
5. นยาสะ หรือ มุขมัตถที่ปนี มี 673 สูตร
6. พาลาวตาร มี 673 สูตร

แต่ละคัมภีร์ประกอบด้วยภาคไม่เท่ากัน บางคัมภีร์มี 8 ภาค บางคัมภีร์มี 6 หรือ 7

ภาค ดังนี้

1. สนธิ ว่าด้วยสมัญญาภิธาน การตั้งชื่ออักษร และสนธิ การต่อศัพท์ให้เนื่องกัน
 2. นาม ว่าด้วยนามศัพท์ และอพยยศัพท์
 3. การก ว่าด้วยหน้าที่ของคำในประโยค
 4. สมาส ว่าด้วยการย่อศัพท์
 5. ตัทธิธ ว่าด้วยการใช้ปัจจัยแทนศัพท์ต่าง ๆ
 6. อาขยาต ว่าด้วยกิริยา
 7. กิตก์ ว่าด้วยกิริยรกิตก์ และนามกิตก์
 8. อุณาที ว่าด้วยปัจจัยสำหรับประกอบรูปศัพท์ต่าง ๆ
- แต่ละภาค มีไตรยางค์ คือส่วนประกอบ 3 อย่างคือ

1. สุตตะ คือสูตร หรือกฎข้อบังคับ
2. วุตติ คือคำอธิบายเนื้อความของสูตร
3. อุทาหรณ์ คืออุทาหรณ์ หรือตัวอย่างประกอบ

1. กลุ่มกัจจายนะ

²⁸ พจน์ เฟิงผลา, ประวัติวรรณคดีบาลี, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2542), 204.

²⁹ พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวณโณ, อะไรคือบาลี, วรรณกรรมไวยากรณ์, ภาษาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงการสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514), 17-18.

กัจจายณะ หรือกัจจายนวยาकरणะ หรือ กัจจายณะคันถะเป็นคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ ที่เก่าแก่ที่สุด ผู้แต่งชื่อพระกัจจายณะ แต่จะเป็นพระกัจจายณะรูปใดนั้น นักปราชญ์ทางภาษาบาลียังหาข้อยุติไม่ได้ ศาสตราจารย์ วิลเฮล์ม ไกเกอร์³⁰ ได้แต่งไว้ในหนังสือของเขาว่า พระกัจจายณะเกิดภายหลังพระพุทธโฆสจารย์ บาลีไวยากรณ์ของกัจจายณะ เก่าแก่ที่สุด เพราะฉะนั้น พระกัจจายณะรูปนี้ไม่ใช่พระมหากัจจายณะ ในสมัยพุทธกาลแน่นอน ศาสตราจารย์ เอส. ซี. แบนเนอร์ ซี³¹ กล่าวว่า พระกัจจายณะ ผู้แต่งคัมภีร์บาลีไวยากรณ์รูปนี้ เป็นพระสาวกองค์หนึ่งของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล

คัมภีร์กัจจายณะไวยากรณ์ พระมหากัจจายณะ แต่งในอินเดียแต่เมื่อไร ไม่สามารถจะระบุชัดเจนลงไปได้ ถ้อยตามมติที่กล่าวมาข้างต้นพอจะแบ่งเวลาแห่งการแต่งคัมภีร์กัจจายณะออกเป็น 2 ระยะ คือ ถ้าหมายถึงพระมหากัจจายณะ ผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ร่วมสมัยพระพุทธองค์ คัมภีร์นี้ก็แต่งในสมัยพุทธกาล ถ้าพระกัจจายณะ ผู้เกิดในยุคหลังของพระพุทธโฆสจารย์ คัมภีร์เล่มนี้ก็แต่งภายหลังพระพุทธโฆสจารย์ โดยยึดถือพระพุทธโฆสจารย์เป็นหลัก เพราะเป็นพระอรหันตสาวกผู้โด่งดังในวรรณคดีบาลี

คัมภีร์กัจจายณะ ประกอบด้วย 8 ภาค แต่ละภาคประกอบด้วย 3 ส่วนดังนี้

1. สนธิ ประกอบด้วย สุตตะ วุตติ อุทาหรณ์
2. นาม ประกอบด้วย สุตตะ วุตติ อุทาหรณ์
3. การก ประกอบด้วย สุตตะ วุตติ อุทาหรณ์
4. समास ประกอบด้วย สุตตะ วุตติ อุทาหรณ์
5. ตัทธิต ประกอบด้วย สุตตะ วุตติ อุทาหรณ์
6. อาชยาด ประกอบด้วย สุตตะ วุตติ อุทาหรณ์
7. กิตก์ ประกอบด้วย สุตตะ วุตติ อุทาหรณ์
8. อุณาที ประกอบด้วย สุตตะ วุตติ อุทาหรณ์

คัมภีร์กัจจายณะมี 672 สูตร แยกรายการได้ดังนี้

1. สนธิ มี 50 สูตร
2. นาม มี 219 สูตร
3. การก มี 45 สูตร
4. समास มี 28 สูตร
5. ตัทธิต มี 62 สูตร

³⁰ Wilhelm Geiger, Pall Literature and Language, (Delhi Oriental Books Reprint Corpratlon, 1968), 37.

³¹ S.C. Banerji, An introduction to Pall Literature, (Cahaa Punthi Pustak, 1964) 99.

6. อาชยาต มี 118 สูตร
7. กิตก์ มี 100 สูตร
8. อุณาที มี 50 สูตร

วรรณกรรมที่เป็นอรรถกถาของคัมภีร์กัจจายนะไวยากรณ์ มีดังนี้

1. นยาสะ หรือ มุขมัตถทีปนี ของพระวิมลพุทธิ
2. สุตตนิเทศะ ของพระฉปะทะเถระ คัมภีร์เล่มนี้แต่งขึ้น เมื่อประมาณ พ.ศ. 1715
3. สัมพันธ์จินดา ของพระสังฆรักขิต
4. สัททตถเภทจินดา ของพระสัทธัมมสิริเถระ ชาวเมืองอริมีททนะประเทศพม่า
5. รูปสิทธิ หรือ ปทรูปสิทธิ ของพระพุทธรูปยี่ปังกร ศิษย์พระอานนท์ ท่านยังแต่งมัชฌมธุ และรูปาสีทธิในครั้งที่ 2 ของพุทธศตวรรษที่ 18 รูปาสีทธิ กแบ่งเป็น 7 บท โดยรวมบทกิตก์และอุณาที เป็นบทเดียวกัน คัมภีร์เล่มนี้มีฎีกาอีกด้วย
6. พาลาวตาร ของพระธรรมกิตติ ผู้แต่งสัทธัมมสังคหะ คัมภีร์พาลาวตารแต่งในปลายปีพุทธศตวรรษที่ 19 ถือเป็นคู่มือที่มีใช้มากในประเทศพม่าและประเทศไทย มีฎีกาที่เรียกว่า พาลาวตารฎีกา แต่ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง³²
7. สัททสารัตถชาลีนี ของพระภิกษุพม่า ชื่อกัณฐกขิปนาคิต เรียกก่าย ๆ ว่า นาคิต แต่ง ในปี พ.ศ. 1900
8. กัจจายนะเภท ของพระมหายสะผู้มีชีวิตอยู่ในครั้งที่ 2 ของพุทธศตวรรษที่ 19 คัมภีร์นี้มี 400 คาถา แบ่งเป็น 7 บท และมีฎีกา 2 เล่ม เล่มแรก แต่งโดยพระพม่า ชื่อ จรียาลังการ ในปี พ.ศ. 2152 มีชื่อว่า สารัตถวิกาลีนี เล่มสอง ชื่อ กัจจายนะเภท มหาฎีกา ของพระอุดมสิกขะ
9. สัททพินทุ ของพระกยจวา แห่งเมืองอริมีททนะ ในประเทศพม่าแต่งเมื่อปี พ.ศ. 2025 มีฎีกาชื่อ สันตถสุทนี แต่งโดยพระญาณวิลาส ในปลายพุทธศตวรรษที่ 21
10. พาลัปปโพธนะ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและเวลาต่าง อาจแต่งในราว พ.ศ. 2100 หลังคัมภีร์กัจจายนะเภทะ และสัททตถเภทจินดา มีฎีกาชื่อ พาลัปปโพธนฎีกา ไม่ปรากฏผู้แต่ง
11. อภินวจุลลนิตติ ของพระสิริสัทธัมมาลังการ มีข้อยกเว้นสูตรกัจจายนะ

³² Wilhelm Geiger. Op cit. p 51.

12. กัจจายนวิณณา ของพระวิจิตาวินเถระ ชาวพม่า ผู้ซึ่งมีชีวิตอยู่ในราว พ.ศ. 2143 พระมหาเถระรูปนี้เป็นผู้แต่งวาทโกปเทศะอีกด้วย
13. มุลกัจจายน์ หรือ กัจจายนมุลปกรณ์ เป็นตำราเรียนบาลีไวยากรณ์ในประเทศไทยมาแต่โบราณ เพิ่งมาเลิกใช้เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์แบบเรียนบาลีไวยากรณ์ด้วยอักษรไทย และมีคำอธิบายเป็นภาษาไทย คณะสงฆ์จึงประกาศให้พระภิกษุสามเณร เรียนบาลีไวยากรณ์โดยใช้แบบเรียนบาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระเจ้า ตั้งแต่นั้นมา มุลกัจจายน์นั้น เป็นคัมภีร์ที่แต่งในเมืองไทย คนแต่งไม่ปรากฏนามที่จริงไม่ควรเรียกว่าแต่งในเมืองไทย เพราะไม่ได้คิดเขียนขึ้นใหม่ เป็นเพียงการนำข้อมูลมาจากคัมภีร์กัจจายะเดิม มาตัดแปลงเรียบเรียง เพิ่มเติมจัดหัวข้อที่สำคัญและจำเป็นให้เป็นระเบียบและใช้คำว่า “มุล” ตามหลังกัจจายนะ เป็นกัจจายมุล มีชื่อเต็มตามที่มหาภูฏราชวิทยาลัยได้พิมพ์เป็นอักษรไทยว่า “กัจจายนมุลนาม ปกรณ์”

แต่เราเรียกง่าย ๆ ว่า “มุลกัจจายน์” หรือ เรียนมุลกัจจายนะ คัมภีร์มุลกัจจายน์นี้ถือว่าเป็นคัมภีร์พิเศษ ที่มีเรียนกันในเมืองไทย พลวงเทพดรณานุชิภูฏ (ทวี ธรรมธัช ป.9)³³ กล่าวว่า ถ้าผู้ใดต้องการจะอ้างข้อไวยากรณ์เพื่อให้ชาวต่างประเทศทราบ ควรอ้างคัมภีร์เดิม ไม่ควรอ้างมุลกัจจายน์ คัมภีร์มุลกัจจายน์จึงมีแต่ในเมืองไทย

วิธีแต่งคัมภีร์มุลกัจจายน์ ตามที่กล่าวข้างต้นว่า เป็นการรวบรวม ตัดแปลง เพิ่มเติม ตัดออก และย้ายตำแหน่งเรื่องของคัมภีร์เดิม คือกัจจายน์เสียใหม่ พระเทพเมธาจารย์ (เข้า ฐิตปถุญญ ป.9) ได้กล่าวไว้ในหนังสือของท่านว่า คัมภีร์มุลกัจจายน์ได้เอากัจจายนปาฐะมาแปลเป็นภาษาไทยไว้พวกหนึ่งเรียกว่า สูตร เอากัจจายน์ภุฏฐกถามาเขียนในใบลานหน้าละ 3 บันทัดแล้วคัดเอาข้ออธิบายแต่คัมภีร์ต่าง ๆ มาจดไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วนและเขียนเป็นภาษาไทยไว้ตามปกติและอุทาหรณ์พอสมควร และเอาการบางสูตรมาแปลออกไว้ให้รู้ว่า วิภัติศัพท์หนึ่งแปลได้ก็อย่างเรียกว่าโจทย์และรวบรวมเอาธาตุศัพท์ในกัจจายน์ภุฏฐกถาเขียนบอกวิธีแปล แปลงไว้เป็นภาษาไทยเรียกว่าธาตุ ดังนี้ เป็นต้น

การเรียนมุลกัจจายน์ในสมัยโบราณหรือที่เรียกว่าเรียนมุล นั้น วิธีเรียนแบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ตอนอ่านและเขียน อะ อา หนังสือเมืองไทยสมัยก่อน เป็นหนังสือใบลานจารอักษรขอม สูตรมุล เป็นหนังสือขอม ก่อนท่องสูตรมุล ต้องหัดอ่าน หัดเขียน อะ อา หนังสือ

³³ พระเทพเมธาจารย์ (เข้า ฐิตปถุญญ ป.9), แบบเรียนวรรณคดีบาลี ประเภทคัมภีร์บาลีไวยากรณ์, (ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2506), 81.

ขอมให้ได้เสียก่อน อะ อา อักษรขอมนั้นได้แก่อักษรบาลี 41ตัว ตั้งแต่ อะ อา ถึง สะ หะ พะ อัง

ตอนที่ 2 การท่องสูตรมูลกัจจายน์ ก่อนเรียนมูลกัจจายน์ ต้องท่องสูตรให้จำได้แม่นยำจนว่าปากเปล่าได้ คือต้องท่องสูตรสนธิ สูตรนาม จนถึงสูตรอุณาติ ให้ได้ การท่องสูตร ใช้เวลาเป็นเดือน ๆ จึงจบ

ตอนที่ 3 ตอนเรียนมูลกัจจายน์ ตอนที่เรียกว่าทำตัว เรียนแปลศัพท์และประโยค วิธีเรียนตามปรกติเรียนกับอาจารย์เป็นรายตัว นักเรียนมีอุปกรณ์ คือหนังสือมูลกัจจายน์ 1, กากะเยย คือเครื่องสำหรับวางหนังสือใบลาน ที่ทำด้วยไม้ 9 อันร้อยไขว้กัน 1, กระดานชนวน 1, ดินสอพอง 1,

นักเรียนเข้าไปหาอาจารย์ในครั้งแรกต้องมีดอกไม้ ฐูป เทียน ใส่พานสำหรับไหว้ครูก่อน จึงลงมือเรียนต่อไป และ ในระหว่างนั้น มีบางบท ต้องมีดอกไม้ฐูปเทียนไหว้ครูอีก กางกากะเยยแล้ว วางหนังสือใบลานบนนั้น กราบ 3 ครั้ง วางกระดานชนวนบนตักของตนแล้วเริ่มเรียนทำตัว และแปลโดยลำดับ ศัพท์หนึ่ง ๆ นั้น นักเรียนต้องเขียนด้วยตัวเอง ต้องว่าสูตรเองต้องว่าโจทย์เอง เขียนครั้งหนึ่งต้องเรียกสูตรครั้งหนึ่ง คือต้องอ้างกฎข้อบังคับครั้งหนึ่ง คนไทยโบราณถือว่า การเรียนมูลกัจจายน์ได้บุญแรงมาก บุญนั้นสามารถช่วยป้องกันมารดาบิดา ญาติพี่น้องมีให้ตกรรอกและอาจช่วยญาติพี่น้องที่ตกรรอกให้ผ่อนหนักเป็นเบาได้ ผงดินสอพองที่ใช้เขียนศัพท์มูลกัจจายน์นั้นถือกันว่าเป็นสิริมงคลก็มี การเรียนมูลกัจจายน์กินเวลาประมาณสองปีจึงจะเรียนสำเร็จ

2. กลุ่มโมคคัลลานะ

พระโมคคัลลานะเถระ หรือพระโมคคัลลานเถระ เป็นผู้แต่งคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีแนวใหม่ขึ้นหลังจากพระกัจจายณะได้แต่งคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ พระโมคคัลลานะรูปนี้ไม่ใช่พระโมคคัลลานะผู้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าผู้สามารถแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้ต่าง ๆ หากแต่เป็นพระภิกษุชาวลังกาคหฬัง ๆ มีสำนักอยู่ที่ภูปาราม เมืองอนูราชปุระ บางตำราก็ว่า ท่านเป็นศิษย์ของพระมหากัสสปะ³⁴ วัดอุทุมพรคิริวิหาร ประเทศลังกา หรือเป็นศิษย์ของพระมหายส³⁵ วัดอุทุมพรคิริวิหาร

วรรณกรรมของพระโมคคัลลานเถระมีดังนี้

1. โมคคัลลานวैयाกรณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัททลักขณะ
2. โมคคัลลายนปัญญา เป็นอรรถกถาแห่งบาลีไวยากรณ์ของท่านเอง ซึ่งอรรถกถาเล่มนี้ปัจจุบันสูญหายไป

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

³⁵ พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวมโน, เรื่องเดิม. หน้า 21.

บาลีไวยากรณ์ ของพระโมคคัลลานเถระ มีมาตรฐานสูงกว่าบาลีไวยากรณ์ ของกัจจายนะ กล่าวคือมีเนื้อหาทางภาษาศาสตร์มาก กล่าวไว้อย่างละเอียดละออและมีความเข้าใจสารสำคัญ และลักษณะของภาษาบาลีมากกว่า แต่ก็มีข้อแตกต่างกันระหว่างคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ทั้งสองเล่มในด้านการจัดเนื้อหา การแบ่งกฎ ข้อบังคับ และการใช้ถ้อยคำ

พระโมคคัลลานเถระ แต่งคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ ได้อาศัยคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ที่เก่ากว่า นอกจากบาลีไวยากรณ์เก่า ๆ ท่านยังได้อาศัยคัมภีร์การันตระ วรรณกรรมของปาณินิ และจันทรโคมิน ด้วย

สำหรับสมัยของพระโมคคัลลานเถระนั้น ท่านได้เขียนไว้เป็นคาถาสรุปลงในชุดติว่า ท่านได้แต่งบาลีไวยากรณ์ขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาทูที่ 1 (พ.ศ. 1696-1729)

ตามคัมภีร์คันทวงค์ พระวาจิสสระ ได้แต่งฎีกาแห่งโมคคัลลานไวยากรณ์ พระวาจิสสระรูปนี้ไม่ใช่ศิษย์ของพระสารีบุตรดังที่กล่าวมาแล้ว อาจจะเป็นพระราหุลเถระ ผู้แต่งโมคคัลลายนปัญจิกาทิปะก็เป็นได้

3. กลุ่มสหพนิตี

คัมภีร์บาลีไวยากรณ์กลุ่มที่ 3 คือสหพนิตี เป็นคัมภีร์แต่งในประเทศพม่า ผู้แต่งคือ พระอัครวงษ์สะ หรือที่เรียกว่า อัครบัณฑิต ที่ 3 โดยท่านเป็นหลานของอัครบัณฑิตที่ 2 ผู้เป็นศิษย์ของอัครบัณฑิตองค์แรก ต่อมาพระมหาเถระอัครวงษ์สะก็ได้พระอาจารย์ของพระเจ้านรปดีสิตุ (พ.ศ. 1710-1745)³⁶ บางตำรากล่าวว่า ท่านมหาเถระอัครวงษ์สะได้แต่งคัมภีร์สหพนิตีเมื่อปี พ.ศ. 1697

ในหนังสือของ เอส.ซี. บันเนอร์จี (S.C. Banerji)³⁷ เขียนไว้ว่า พระมหาเถระอัครวงษ์สะมีชื่อเสียงโด่งดังในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-18 เรื่องปีที่แต่งคัมภีร์นี้ยังไม่ยุติ

ผลงานของพระเถระรูปนี้มีผลต่อการศึกษาบาลีไวยากรณ์ในประเทศลังกา ชาวเกี่ยวกับพม่า นักวิชาการ ได้แต่งคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ได้แพร่ไปถึงประเทศลังกาโดยท่านศาสนทูตอุตรราชิวะ เพื่อต้องการตรวจสอบให้แน่นอน พระภิกษุชาวลังกาหลายรูปได้เดินทางมายังเมืองอริมาทนะ ประเทศพม่า พระภิกษุเหล่านั้นก็ได้เห็นคัมภีร์สหพนิตีด้วยตนเอง และยอมรับว่าประเทศลังกา ไม่มีคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ที่ดี ๆ อย่างคัมภีร์นี้

คัมภีร์สหพนิตีเป็นคัมภีร์ที่แยกจาก คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ เพราะฉะนั้นคัมภีร์สหพนิตีจึงยังยึดคัมภีร์กัจจายนะเป็นหลัก พระมหาเถระอัครวงษ์สะได้อาศัยไวยากรณ์สันสกฤต เช่น คัมภีร์อัษฎายัยของท่านปาณินิ เป็นหลักในการแต่งสหพนิตีด้วย

³⁶ Wilhelm Geiger. Op. cit. p. 54.

³⁷ S. c. Banerji. Op. cit. p. 102.

อาขยาต	ประกอบด้วย	สุตต	วุดติ	อุทาหรณ์
กิตก์	ประกอบด้วย	สุตต	วุดติ	อุทาหรณ์
คัมภีร์สัททนีติ มีสูตรทั้งสิ้นรวม 1335 สูตร แยกเป็นรายการดังนี้				
สนธิ	190	สูตร		
นาม	355	สูตร		
การก	128	สูตร		
สมาส	76	สูตร		
ศัพท์	114	สูตร		
อาขยาต	241	สูตร		
กิตก์	231	สูตร		

ในประเทศไทยนั้น มุลินธิภูมิพโล ภิกขุ ได้จัดพิมพ์สัททนีติปกรณ์เป็นอักษรไทยแล้วโดยได้ถอดจากอักษรขอม และตรวจสอบกับฉบับพม่า และฉบับอักษรโรมัน นับเป็นคัมภีร์ที่ทำได้ง่ายในประเทศไทย

2.2 ประวัติของคัมภีร์ปทรูปลัทธิและผู้แต่งคัมภีร์

คัมภีร์นี้แต่งขึ้นโดยพระพุทธอัปปิยะ ชาวแคว้นโจฬะอินเดียนได้ จึงปรากฏนามว่า โจฬิยพุทธอัปปิยะ (พระพุทธอัปปิยะชาวโจฬะ) ท่านเดินทางไปเรียนพระปริยัติธรรม ณ ประเทศลังกา โดยฝากตัวเป็นศิษย์ของพระอานันทเถระ แม้ไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดว่าท่านเกิดในสมัยใด แต่มีนักวิชาการได้สันนิษฐานจากคำที่ท่านกล่าวในนิคมคาถาว่า ท่านเป็นศิษย์ของพระอานันทเถระผู้มีเกียรติศักดิ์ขจรขจายประดุจขจรของลังกา พระอานันทเถระนั้นเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา และได้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เพราะคำลงท้ายของคัมภีร์มูลฎีกาได้กล่าวถึงผู้อารธนาให้แต่งคัมภีร์ชื่อพระธรรมมิตตะ ซึ่งน่าจะเป็นบุคคลเดียวกันกับที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหาวงศ์ (มหาวงศ์ปริจเฉทที่ 54 คาถาที่ 35) ว่า

“พระธรรมมิตตะพำนักอยู่ ณ วัดลิตถคามในรัชสมัยพระเจ้ามหินทะ ผู้ครองราชย์ระหว่างพุทธศักราช 1499-1519”

จึงสรุปได้ว่า พระพุทธอัปปิยะคงเกิดในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่

16

หนังสือ Dictionary of Pali Proper Names (Malalasekara, 1974: 271) กล่าวว่า

“พระอานันทะผู้แต่งมูลฎีกาเป็นชาวอินเดียน ท่านไปเรียนพระปริยัติธรรมแล้วพำนักอยู่ในลังกาเป็นเวลานาน ต่อมาเป็นเจ้าของคณะปกครองภิกษุสงฆ์ฝ่ายวนวาสี คงมีชีวิตอยู่ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 8 หรือ 9 (ราวพุทธศตวรรษที่ 14 หรือ 15)”

ท่านผู้แต่งปทรูปสิทธิปกรณ์นี้มีชื่อเสียงเลื่องลือในแคว้นโจละ หรือโจลมนณฑล (โกโรมันเดล) ซึ่งก็คือแคว้นทมิฬของอินเดียใต้ที่อยู่ถัดจากแคว้นอันธระ ตั้งแต่แคว้นมัทราสลงไปตามชายฝั่งทะเล และเป็นที่ยอมรับในนามว่า พระที่ปังกร ท่านเป็นเจ้าของอาวาสวัด 2 แห่ง คือ 1. พาลาทิจจวิหาร (วัดตะวันหนุ่ม) 2. วัดจุฬามณีกรรม

ชื่อพาลาทิจจวิหารพบในนิคมคาถาของปทรูปสิทธิปกรณ์โดยตรง ส่วนชื่อวัดจุฬามณีกรรมปรากฏในคำนำภาษาสิงหลของคัมภีร์ปัชชมธู อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์พยายาของสิงหลที่อธิบายนิคมคาถาของปทรูปสิทธิปกรณ์พบชื่อจุฬามณีกรรม เป็นวัดตั้งอยู่ ณ เมืองนาคปฏฏณะในอินเดียตอนใต้ ซึ่งกษัตริย์ชาวอินโดนีเซียผู้นับถือพระพุทธศาสนาพระนามว่า มารวิชัยตตุงควรรมัน เป็นผู้สร้างถวาย

ผลงานของท่านพระพุทธรูปที่แต่งเป็นภาษาบาลีอีกคัมภีร์หนึ่งชื่อ ปัชชมธู แปลว่า “คาถาน้ำผึ้ง” คัมภีร์นี้ประกอบด้วยคาถา 104 บท กล่าวพรรณนาพระพุทธรูปลักษณะตั้งแต่พระอุณาโลมเป็นต้นไปด้วยภาษาอันวิจิตรพิริศแพรว บริบูรณ์ด้วยอรรถรสทางวรรณคดีอย่างสูงส่ง

สำหรับช่วงสมัยที่พระพุทธรูปมีชีวิตอยู่นั้น มีอีกมตินี้หนึ่งที่กล่าวแตกต่างไปจากข้างต้นโดยอ้างอิงคำนำภาษาสิงหลของคัมภีร์ปัชชมธู ซึ่งเขียนโดยพระสิงหลชื่อเทวมิตตะ ที่ได้กล่าวว่า “พระพุทธรูปผู้แต่งคัมภีร์ปัชชมธูเป็นเจ้าของอาวาสวัดทักษิณาราม ซึ่งพระเจ้าสิริสังฆปรากฏมหาผู้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติในพุทธศักราช 1703 เป็นผู้สร้างถวาย” คำกล่าวนี้สอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์สารสังคหะซึ่งแต่งโดยพระสิทธัตถะ ศิษย์รูปสุดท้ายของพุทธรูปปิยะว่า “ภิกษุใดเป็นศิษย์รูปสุดท้ายของพระเถระชื่อว่า พุทธรูปปิยะ ผู้ทรงพระไตรปิฎกปกครองวัดทักษิณาราม ภิกษุนั้นผู้เป็นพระเถระนามว่า สิทธัตถะ ผู้มีปัญญา มีความประพฤติอันหมดจดได้ประพันธ์คัมภีร์สารสังคหะอันวิจิตรนี้ไว้”

อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปที่กล่าวถึงนี้คงเป็นภิกษุอีกรูปหนึ่งที่มีฉายาเดียวกัน เพราะชื่อวัดทักษิณารามไม่ปรากฏในตอนท้ายของปทรูปสิทธิปกรณ์ที่กล่าวถึงผู้แต่งและช่วงเวลาที่ยาวห่างจากช่วงระยะที่พระอานันทเถระผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกามีชีวิตอยู่ถึง 200 ปี ทั้งผู้แต่งคัมภีร์สารสังคหะก็ได้กล่าวบทยายที่ชี้ชัดว่า ปทรูปสิทธิการิโน (เป็นผู้แต่งปทรูปสิทธิปกรณ์) เพียงกล่าวโดยสามัญว่า ปิฎกตตยธาริโน (ผู้ทรงพระไตรปิฎก) ดังนั้น พระสิทธัตถะจึงควรเป็นศิษย์ของพระสิงหลอีกรูปหนึ่งที่มีฉายาเหมือนกัน

หลักฐานที่กล่าวถึงประวัติของพระพุทธรูปปิยะ ปรากฏโดยย่อในนิคมคาถาของปทรูปสิทธิปกรณ์และคัมภีร์ปัชชมธูตามลำดับ ดังข้อความว่า “ภิกษุนามว่า พุทธรูปปิยะ เป็นศิษย์ของครูผู้ประเสริฐนามว่า อานันทเถระ ผู้มีชื่อเสียง ผู้เป็นธงของเกาะลังกา พระภิกษุนั้นเป็นผู้มีชื่อเสียงที่ได้รับแล้วจุฬประทีปในแผ่นดินทมิฬด้วยนามว่า ที่ปังกร ครองอาวาส 2 แห่งมีพาลาทิจจวิหารเป็นต้น ผู้ยังพระศาสนาให้รุ่งเรือง ได้รจนาคัมภีร์ปทรูปสิทธิอันตรงประเด็นนี้สำเร็จแล้ว” “ขอมวลชน

จงดูคัมภีร์คานาน้ำผึ้งซึ่งรังสรรค์ไว้โดยภมรคือพระเถระชื่อว่า พุทธิปิยะ ผู้เคารพในพระพุทธรูปคุณยิ่งนัก ผู้ช้องเสพทุมชาติอันงามบานสะพรั่งเสมอคือ พระอนันทวรินทร์”

ส่วนในปทรูปสิทธิปกรณ์ฉบับสิงหล พร้อมทั้งคัมภีร์แปลสิงหลที่เรียกว่า อรรถพยาชยา มีกาลางท้าย ๒ บทซึ่งไม่พบในฉบับฉัฐฐสังคายนาดังนี้ว่า “ปกรณ์ชื่อว่า รูปสิทธิ ที่แสดงความสำเร็จแห่งบท จบแล้วด้วยภาณวาร 17 กว่าโดยคัมภีร์ 1 ภาณวาร ข้าพเจ้าจึงเป็นผู้มีศรัทธา ทรงศิลปะียบพร้อมด้วยสติ สมาธิ และปัญญาเป็นผู้ฉลาดในทาน รู้คุณ รู้โลก ยินดีในการเกื้อกูลผู้อื่น และรู้มรรยในฉาน พึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในโพธิสมภารตราบจนกระทั่งบรรลุสัมโพธิญาณในชฎคือสงสารที่ข้ามพ้นได้ยาก” “โดยประการดังนี้ ข้าพเจ้าผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลนั้น ๆ ได้เจริญอนุสสติรำลึกถึงคุณของพระไตรรัตน์และแม่เมตตาแก่สรรพสัตว์ในภพนี้ โดยประการใด การรำลึกถึงคุณของพระไตรรัตน์และการแม่เมตตานั้นจึงเพิ่มพูนยิ่งขึ้นในภพต่อไปจนข้าพเจ้าบรรลุสัมโพธิญาณ โดยประการนั้น ทั้งความเพียบพร้อมด้วยอริยทรัพย์ 7 และกัลยาณมิตรจงมีแก่ข้าพเจ้าเทอญ”.

2.3 เนื้อหาสาระของคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

คัมภีร์ปทรูปสิทธิที่พระพุทธิปิยะเถระแต่นั้น เป็นคัมภีร์ที่แสดงวิธีการสร้างคำศัพท์ต่าง ๆ โดยได้นำเอาสูตรจากคัมภีร์กัจจายนะมาเรียบเรียงใหม่ตามลำดับการสร้างคำศัพท์ในภาษาบาลี

คัมภีร์ปทรูปสิทธิมีเนื้อหาที่จัดเป็นหมวดหมู่ไว้ 7 กณฑ์ คือ

1. สนธิกัณฑ์ (สนธิกถ) ว่าด้วยการตั้งชื่อศัพท์ทางไวยากรณ์ และกาตัตตบพเชื่อมบท มี 59
2. นามกัณฑ์ (นามกถ) ว่าด้วยการลงวิภัตตินามและประกอบกับศัพท์นามให้เป็นบทที่ทำหน้าที่กัตตาเป็นต้นในประโยคคำพูด มี 223
3. การกกัณฑ์ (การกกถ) ว่าด้วยอรรถของวิภัตตินามทั้ง 7 หมวด มี 32 สูตร
4. สมาสกัณฑ์ (สมาสกถ) ว่าด้วยการเชื่อมบทนามตั้งแต่สองบทขึ้นไปให้เป็นบทเดียวกันเพื่อย่อคำ มี 31 สูตร
5. ตัทธิตกัณฑ์ (ตัทธิตกถ) ว่าด้วยการลงตัทธิตปัจจัยท้ายนามศัพท์ และสร้างคำนามที่มีตัทธิตปัจจัยอยู่ท้ายมี 62 สูตร
6. อาชยัตกัณฑ์ (อาชยัตกถ) ว่าด้วยการลงวิภัตติอาชยัตท้ายธาตุ และสร้างคำกริยาที่มีอาชยัตวิภัตติอยู่ท้าย มี 121 สูตร
7. กิตกกัณฑ์ (กิตกกถ) ว่าด้วยการลงกิตกปัจจัยท้ายธาตุและสร้างคำนาม และกริยาที่มีกิตกปัจจัยอยู่ท้าย มี 140 สูตร

2.4 จุดประสงค์ของผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปลิติ

เนื่องจากคัมภีร์ปทรูปลิติเป็นคัมภีร์ที่ผู้แต่งได้นำเอาสูตรของกัจจายนะมาเรียงลำดับใหม่เพื่อให้ง่ายต่อการลำดับสูตรในการสำเร็จตัวรูป ดังนั้น จึงต้องนำเอาวัตถุประสงค์ของผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะมาแสดงไว้ในที่นี้ด้วย คัมภีร์กัจจายนะนั้นมีลักษณะเป็นสูตรย่อๆ ที่ยากต่อการเข้าใจ เข้าใจว่าผู้แต่งคงต้องการนำเสนออภิญญาทางไวยากรณ์บาลีทั้งหมดอย่างย่อแต่ให้ครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมด ในทำนองเดียวกับตำราไวยากรณ์สันสกฤต ลักษณะของตัวสูตรในคัมภีร์กัจจายนะกล่าวว่า ต้องประกอบด้วยคุณ 3 ประการ คือ

1. มีสูตรอันประกอบด้วยลักษณะ 6 ประการ คือ
 - 1.1 อปฺกขร มีอักษรน้อย
 - 1.2 อสนเทท ไม่มีควมสงสัย
 - 1.3 สารตถ มีเนื้อหาความอันประกอบด้วยประโยชน์
 - 1.4 สพฺพโตมุข มีวิธีทั้งหมด มีวิธีมาก
 - 1.5 อุกฺโขภ ไม่หวั่นไหว กล้าให้พิสูจน์
 - 1.6 อนวชช ไม่มีโทษ
2. มีสูตรสวดได้ง่ายไพเราะ
3. สมควรต่อพุทธพจน์ (ชินวจนยุตตี ทิ. กัจจายนสูตรที่ 52)
ผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะได้กล่าวคาถาเริ่มต้นที่แสดงวัตถุประสงค์การแต่งไว้ว่า
 เสฏฺฐิ ติโลกมhitฺติ อภิวณฺทียคฺคํ
 พุทฺธญจ ฌมฺมมลฺลํ คณฺมุตตมญจ
 สตฺถุสฺส ตสฺส วจนตถวรี สฺพพุทฺธิ
 วกฺขามิ สุตฺตหิตตเมตถ สฺสนฺธิกปฺปิ // 1 //
 เสยฺยํ ชินฺเริตนเยน พุธา ลภนฺติ
 ตถจาปี ตสฺส วจนตถสุโพธเนน
 อตถญจ อกฺขรปเทสุ อโมหภาวา
 เสยฺยตถิโก ปทมโต วิวิธํ สฺสณฺเอย // 2 // ³⁸

ข้าพเจ้า ผู้มีนามว่า กัจจายนเถระ ขอน้อมนมัสการโดยเคารพ
 ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐเลิศอรियคุณ อันชาวไตรโลกบุชาแล้ว
 ขอน้อมนมัสการโดยเคารพซึ่งพระธรรมของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
 อันหามลทินโทษมิได้ และขอน้อมนมัสการซึ่งหมู่แห่งพระอริยสงฆ์สาวก

³⁸ กัจจายนมหาเถร, กัจจายนพยานุกรม, 1.

ของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงคุณอันอุดม จักกล่าวซึ่งคัมภีร์สนธิอันดี
 เกื้อกูลแก่พระสูตรไว้ในคัมภีร์ก็จายณะนี้ เพื่อให้กุลบุตรรู้ได้โดยง่ายซึ่ง
 อรรถแห่งพระดำรัสอันประเสริฐของพระศาสดานั้น นักปราชญ์ทั้งหลาย
 ย่อมได้เพื่ออันรู้ได้โดยง่ายซึ่งโลกุตตรธรรมเก่า อันประเสริฐของพระศาสดา
 นั้นโดยนัยอันพระผู้ทรงชนะมารห้าแสดงไว้แล้ว อีกประการหนึ่ง นักปราชญ์
 ทั้งหลายย่อมได้เพื่ออันตรัสรู้ได้โดยง่ายซึ่งโลกุตตรธรรมเก่านั้นโดยการรู้ได้
 โดยง่ายซึ่งอรรถแห่งพระดำรัสของพระศาสดานั้นด้วย ซึ่งอรรถโดยความ
 เป็นผู้ไม่หลงในอักษรและบททั้งหลายด้วย ดังนั้น นักปราชญ์ผู้มีความต้องการ
 ด้วยโลกุตตรธรรมเก่ามีบทอันรู้แล้ว ฟังฟัง คือศึกษาอักษรและบทมีประการต่างๆ
 โดยเคารพเถิด³⁹

ส่วนวัตถุประสงค์ในการแต่งคัมภีร์ปทฺฐปฐิติของพระพุทธปยุตฺถะได้แต่งเป็นคาถา
 เริ่มต้นคัมภีร์ไว้ว่า

(ก) วิสุทฺถสทฺถมมสทฺสทฺธิธิตฺตี

สุทฺถสทฺสโพนฺธิยฺกนฺธโรทิตฺติ

ติทฺทชฺเชตเตกทิวากโร ชินฺ

สทฺมมสฺสํ สิริสาภิวนทฺย.

(ข) กจฺจายนญจจริยํ นมิตฺวา

นีสฺสาย กจฺจายนวณฺณนาทฺ

พาลปโปทฺตณฺมุชฺ ภิริสฺสํ

พฺยตฺตํ สุกฺกนฺทํ ปทฺฐปฐิติ.⁴⁰

(ก) ข้าพเจ้าขอถวายพระชินเจ้า ผู้เป็นพระอาทิตย์ดวงเดียวในพุทธเขต

ทั้ง 3 ผู้มีพระรัศมีหลายพัน คือ พระสัทธรรมอันบริสุทธิ์ ผู้เสด็จเหนือยอด

เขายุคันธรคือพระสัมโพธิญาณที่พระองค์ได้ตรัสรู้ดีแล้ว

พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ด้วยเศียรเกล้า.

(ข) และขอน้อมไหว้พระอาจารย์กัจจายณะ และจักอาศัยคัมภีร์

กัจจายณะและคำอธิบายของกัจจายณะ เป็นต้น รจนาปทฺฐปฐิติ

³⁹ พระคัมภีร์กัจจายนมูล (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535). 1.

⁴⁰ ปทฺฐปฐิติ, พระพุทธปยุตฺถะ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรสแอนด์กราฟฟิค จำกัด, 2547), 1.

ปกครองให้ตรงประเด็น ชัดแจ้ง จัดแบ่งอย่างดี เพื่อความรู้ของเยาวชนทั้งหลาย.⁴¹

สรุปจุดประสงค์ของผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิตามคาถาเริ่มต้นได้ว่า

1. เพื่อถ่ายทอดความเข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า
2. เพื่อประโยชน์ด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ⁴²

2.5 วิธีการนำเสนอของคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

วิธีการนำเสนอเนื้อหาในคัมภีร์ปทรูปสิทธินั้น เนื่องจากคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นคัมภีร์ที่ได้ นำเอาสูตรมาจากคัมภีร์กัจจายณะมาเรียงลำดับใหม่ แต่งอธิบายที่เรียกว่า “วุดติ” เพิ่มเติม และได้นำอุททาหรณ์ ที่เรียกว่า “ตัวอย่าง” มาจากคัมภีร์ต่าง ๆ ส่วนใหญ่มาจากพระไตรปิฎก มาแสดงไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ที่เป็นดังนี้ เพราะว่า เดิมคัมภีร์กัจจายณะมีเฉพาะสูตร ไม่มีวุดติ และอุททาหรณ์ เป็นการยากสำหรับผู้ที่จะเรียนให้เข้าใจกัจจายณะ อีกทั้งการเรียงลำดับสูตร ก็ยังสับสน ไม่เป็นลำดับ ที่ง่ายต่อการสำเร็จตัวรูปของแต่ละบท ดังนั้น พระพุทธปิยะเถระ จึงได้แต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิ โดยนำเอาสูตรมาเรียงใหม่ให้ง่ายต่อการลำดับสูตร วุดติ และอุททาหรณ์เพิ่มเติม และได้นำเสนอลักษณะของสูตรไว้ว่า “ อิทํ ปน สญญาธิการปริภาสาวิธิสุตเตสุ สญญาสุตตุนติ ทฎฐัพพ.”⁴³ มีการนำเสนอเนื้อหาโดยการจัดเนื้อหาทั้งหมดเป็นสูตรต่าง ๆ และวุดติพร้อมทั้งอุททาหรณ์ ซึ่งเนื้อหาทั้งหมด สามารถแยกเป็นประเภทของสูตร 6 ประเภท ซึ่งมีคาถาแสดงลักษณะของสูตรไว้ว่า

สญญา จ ปริภาสา จ วิธิปี นิยมเมว จ
ปฏิเสธาธิกาโร จนามิกัง ฉพพิธัง มตุนติ⁴⁴.

ลักษณะแห่งสูตรมี 6 คือ สญญาสูตร ปริภาสาสูตร วิธิสสูตร
และนิยมสูตร อติเทสสูตร และอธิการสูตร.

คัมภีร์ไวยากรณ์แบบดั้งเดิม โดยทั่วไปใช้สูตรอธิบายลักษณะทางไวยากรณ์อยู่ 6 ประเภท คือ สญญาสูตร ปริภาสาสูตร วิธิสสูตร นิยมสูตร อติเทสสูตร และอธิการสูตร มีคำอธิบายสูตรแต่ละอย่างดังนี้

1. สญญาสูตร เป็นสูตรตั้งชื่อเรียกเฉพาะ เช่น อักษร, สระ, พยัญชนะ, ครุ, ลหุ, ทีฆะ, รัสสะ, ตัปปริสสมาส เป็นต้น สญญาสูตรเป็นประโยชน์ในการใช้เรียกทางไวยากรณ์ เช่น สูตรว่า อุเก ตปปริสา เป็นต้น

⁴¹ พระคันธสาราภิวังค์, ปทรูปสิทธิมีถุขี, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, 2547)7.

⁴² Kaccayana Pali Vyakaranam, A.Thitzana, p. 117.

⁴³ ปทรูปสิทธิ, พระพุทธปิยะเถระ, 57.

⁴⁴ พระวิชิตาวิ, กัจจายนวิถนนา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, 2547) 76.

2. ปริภาสาสูตร เป็นสูตรแสดงกฎทั่วไปมี 3 อย่าง คือ

2.1 สัญญัคปริภาสาสูตร เป็นปริภาสาสูตรที่ตั้งขึ้นเพื่อให้เรียกชื่อในกรณีที่จะนำชื่อต่าง ๆ ทางไวยากรณ์มาใช้ เช่น ประสมณญา ปโยเค. สูตรนี้เป็นการเปิดโอกาสให้นำชื่อจากคัมภีร์อื่นที่ไม่ได้ตั้งไว้ในคัมภีร์ก็จ่ายนะมาใช้ได้ เช่น พยัญชนะที่เป็นธนิศ ลิลิต เป็นต้น แต่เมื่อจะใช้เรียกก็ให้ตั้งได้ด้วยสูตรว่า ประสมณญา ปโยเค.

2.2 วิธยัคปริภาสาสูตร เป็นปริภาสาสูตร ที่ตั้งขึ้นไว้เพื่อให้เป็นองค์ประกอบในการทำตัว เช่น สูตรว่า ลิงคณจ นิปัจเจเต. เป็นสูตรที่ก่อนจะทำตัวนามศัพท์ให้นักศึกษาตั้งเป็นลิงค์ก่อนแล้วจึงค่อยลงวิภัติให้เหมาะสมต่อพระบาลี

2.3 อนังคปริภาสาสูตร เป็นปริภาสาสูตรที่มีใช้องค์ประกอบในการทำตัวเช่น อตโธ อกขรสนญาโต เป็นสูตรที่บอกว่าการที่จะเข้าใจความหมายได้ต้องเข้าใจเรื่องอักษรเสียก่อน

3. วิธีสูตร เป็นสูตรที่แสดงวิธีการเฉพาะเรื่อง เฉพาะกรณี เฉพาะกลุ่ม และเฉพาะศัพท์ ซึ่งเป็นวิธีทำให้สำเร็จรูปเป็นบทต่าง ๆ มีอยู่ 8 อย่าง คือ

3.1 โลปวิธี เป็นสูตรที่กำหนดให้ลบเช่น สรา สเร โลป (สระทั้งหลายย่อมถูกลบในเพราะสระหลัง), วาปโร อสรูปา (สระย่อมถูกลบ หลังจากสระที่ต่างวรรณะกัน) เป็นต้น โลปวิธีสูตรนี้ หมายถึงเอาการลบทั้งสระและพยัญชนะ

3.2 อาเทศวิธี เป็นสูตรกำหนดให้เปลี่ยนหรือแทนที่ เช่น คาว เส (อาว แทนที่ โอ ของ โค ศัพท์ เมื่อมี ส วิภัติอยู่หลัง) เป็นต้น อาเทศวิธีนี้หมายถึงเอาการแทนที่ทั้งสระและพยัญชนะ

3.3 อาคมวิธี เป็นสูตรที่กำหนดให้ลงอาคม (ตัวอักษรใหม่) เช่น สาคโม เจ (ลง ส อาคมได้เมื่อมี ส วิภัติอยู่หลัง) เป็นต้น อาคมวิธีนี้ หมายถึงเอาการลงอาคมทั้งที่เป็นสระและพยัญชนะ

3.4 ทิฆมิวิธี เป็นสูตรกำหนดให้ทำเสียงสั้นเป็นเสียงยาว เช่น ทิฆมิ (เมื่อสระหน้าถูกลบไปให้ทิฆมะสระหลัง) เป็นต้น ทิฆมิวิธีนี้สำหรับทำเสียงให้ยาวเฉพาะสระเท่านั้น

3.5 รัสสวิวิธี เป็นสูตรกำหนดให้ทำเสียงยาวเป็นเสียงสั้น เช่น รัสสิ (เมื่อมีพยัญชนะอยู่หลัง สระข้างหน้าที่เป็นเสียงยาวให้เป็นเสียงรัสสะได้) เป็นต้น รัสสวิวิธีนี้สำหรับทำเสียงยาวให้เป็นเสียงสั้นเฉพาะสระเท่านั้น

3.6 นิเสธวิธี เป็นสูตรที่ห้ามไม่ให้ทำตามสูตรนั้น ๆ เช่น เตน วา อิวณณ (เมื่อมีอิวรรณะ คือ อี อี อยู่ข้างหลัง ห้ามเปลี่ยน อภิ เป็น อพภ ห้ามเปลี่ยน อธิ เป็น อชฌ) เป็นต้น

3.7 วิภัติวิธี เป็นสูตรมีหน้าที่ลงวิภัติ ทั้งที่เป็นวิภัตินาม และวิภัตินาขยาต เช่น กมมตเถ พุติยา (ลงพุติยาวิภัติเมื่อต้องการให้เป็นกรรม) เป็นต้น

3.8 ปัจจัยวิธี เป็นสูตรกำหนดให้ลงปัจจัย เช่น ทิวาทิโต โย (ลง ย ปัจจัยหลังธาตุ มี ทิว ธาตุเป็นต้น)

4. นิยมสูตร เป็นสูตรที่กล่าวกำหนดเฉพาะเมื่อมีให้เลือกหลายอย่าง เช่น วกุเค โฆสาโฆसानันตติยปรฐมา (ตัวที่ 1 ในวรรคแทน อโฆสะ ตัวที่ 3 ในวรรคแทนที่โฆสะ พยัญชนะที่เป็นโฆสะ (เฉพาะตัวที่ 4) ต้องซ้อนพยัญชนะที่ 3 ในวรรคเดียวกัน พยัญชนะที่เป็นอโฆสะ (เฉพาะตัวที่ 2) ต้องซ้อนด้วยพยัญชนะที่ 1 ในวรรคเดียวกัน จะเห็นได้ว่า พยัญชนะที่ 4 ถ้าต้องการทำเป็นอสทิสเทวภาวะ ต้องซ้อนด้วยพยัญชนะที่ 3 เท่านั้น และพยัญชนะที่ 2 ถ้าต้องการทำเป็นอสทิสเทวภาวะ ต้องซ้อนด้วยพยัญชนะตัวที่ 1 แต่ความเป็นจริงแล้ว พยัญชนะลำดับที่ 3 4 5 ในวรรคต่างก็เป็นโฆสะ แต่ในสูตรนี้กำหนดเอา เฉพาะพยัญชนะที่ 4 เท่านั้นเป็นโฆสะ พยัญชนะอโฆสะก็เหมือนกัน คือ พยัญชนะลำดับที่ 1 ที่ 2 ในวรรค และ ส แต่ในสูตรนี้กำหนดเอาเฉพาะพยัญชนะที่ 2 เท่านั้นที่เป็นอโฆสะ ลักษณะกำหนดอย่างนี้ เรียกว่า นิยมสูตร

5. อติเทสสูตร เป็นสูตรสำหรับชี้แจง มีอยู่ 6 อย่าง คือ

5.1 พยปเทศาติเตสะ เป็นสูตรสำหรับชี้แจงชื่อ เช่น สูตรว่า ตทิตตสมาสกิตกานามวา ตเวตุนาที่สุ จ สูตรนี้ชี้แจงให้รู้ว่าศัพท์ตทิตตสมาส กิตก ได้ชื่อว่าเป็นศัพท์นามเหมือนกัน จึงให้มีการลงวิภัตตินามท้ายศัพท์เหล่านี้ได้เช่นเดียวกับคำนามทุกประการ เป็นสูตรที่บ่งบอกว่าตทิต ก็นับเป็นนามสมาสก็เป็นนาม เป็นต้น

5.2 นิमितตติเตสะ เป็นสูตรชี้แจงถึงนิमित ที่เป็นเหตุให้ทำการลบการเปลี่ยนเป็นต้น มี 2 อย่าง คือ

5.2.1 สัตตมินิมิต ตัวที่เป็นเหตุบังคับให้กระทำซึ่งลงสัตตมิวิภัตติอยู่ท้ายตัวที่ต้องการมีการเปลี่ยนแปลงตามสูตรไวยากรณ์ เช่น สูตรว่า สรา สเร โลปี (สรรหน้าทั้งหลายย่อมถูกลบ เมื่อมีสระตามหลัง) ในที่นี้ คำว่า สเร เป็นสัตตมิวิภัตติ ดังนั้น สระที่เป็นนิमितจึงอยู่หลัง

5.2.2 ปัญจมินิมิต ตัวที่เป็นเหตุบังคับให้กระทำ ซึ่งลงปัญจมิวิภัตติ อยู่หน้าตัวที่ต้องการมีการเปลี่ยนแปลงตามสูตรไวยากรณ์ เช่น สูตรว่า วา บโร อสรูปา (สระหลังย่อมาถึงการลบได้บ้าง หลังจากสรรหน้าต่างวรรณะกัน) คำว่า อสรูปา เป็นปัญจมิวิภัตติ ดังนั้น สระที่เป็นนิमितจึงอยู่ข้างหน้า

5.3 ตังรูปาติเตสะ เป็นสูตรที่ชี้แจงรูปของอีกอันหนึ่ง เหมือนกับอีกอันหนึ่ง เช่น สูตรว่า อมหตุมहनตราขพหุมตตสขสตฤปีตาทีหิ สมานาว (เพราะตามหลัง อมห ตุมห นตุ ราช พหรม อตต สข สตฤ ปีตุ เป็นต้นให้เปลี่ยนรูป समा วิภัตติเหมือน นา วิภัตติ) โดยปกติแล้วหากเปลี่ยนวิภัตติหนึ่งเป็นอีกวิภัตติหนึ่ง จะไม่เรียกว่า อาเทศ แต่เรียกว่า อติเทส แทน ในสูตรนี้จะเห็นได้ว่า ราช กิติ อตต กิติ เมื่อ ลง समा วิภัตติมีรูปเหมือนลง นา วิภัตติ คือ สำเร็จรูปเป็น รณญา และ อตตนา เพราะอาศัยการเปลี่ยนรูปของอติเทสสูตรชนิดนี้

5.4 ตังสภาวาติเตสะ เป็นสูตรที่ชี้แจงสภาพของบทหนึ่งเป็นอีกบทหนึ่ง หรือแสดงลิงค์หนึ่งเป็นอีกลิงค์หนึ่ง เช่น จากอิตถิลิงค์เป็นปุงลิงค์ เป็นต้น ดังสูตรว่า อิตถิย ภาสิตปุมตถิ ปุมาว

เจ (ในพหุพหีหิสมาส เมื่อเป็นปุงลิงค์ตัวปลายเป็นอิตถิลิงค์ อิตถิลิงค์ก็จะกลายเป็นปุงลิงค์) สูตรนี้ชี้แจงสภาพของอิตถิลิงค์เปลี่ยนสภาพเป็นปุงลิงค์ เพราะเคยเป็นปุงลิงค์มาก่อน เช่น รูปวิเคราะห์ว่า กลยาณา ภริยา ยสส ปุริสสส โสยฺ กลยาณภริโย ปุริโส ในที่นี้ คำว่า กลยาณา เป็นคำที่เป็นได้ทั้ง 3 ลิงค์ เพราะเป็นคุณศัพท์ ดังนั้น คำว่า กลยาณา ก็เคยเป็นปุงลิงค์มาก่อนจึงต้องเปลี่ยนสภาพจากอิตถิลิงค์เป็นปุงลิงค์ได้ โดยไม่ต้องลงปัจจัยประจำอิตถิลิงค์ (อา อี อินี) จึงมีรูปสำเร็จเป็น กลยาณภริโย

5.5 สุตตาทิเทศะ เป็นสูตรที่ชี้แจงวิธีการทำตัวในกรณีนี้สูตรนั้น ๆ ไม่ได้กล่าวไว้โดยตรง เพราะฉะนั้น อติเทศสูตรชนิดนี้จึงเป็นสูตรที่ชี้แจงให้รู้วิธีทำด้วยสูตรที่กล่าวแล้วนั้น ๆ เช่น สูตรว่า อนุปทีฏฐานํ วุตตโยคโต (สิ่งที่มีได้แสดงไว้ ฟังทราบตามสูตรที่ได้กล่าวมาแล้ว)

5.6 การิยาติเทศะ เป็นอติเทศสูตรสำหรับชี้แจง วิธีการทำตัวให้สำเร็จรูปเหมือนการทำตัวให้สำเร็จของสูตรอื่นเช่น เสเสสุ นตุว (วิธีการทำตัวของ นตุ ในวิภัติที่เหมือนวิธีการทำตัวของ นตุ) ในสูตรนี้ไม่ได้หมายความว่าให้เปลี่ยน นตุ เป็น นตุ จริง ๆ แต่เป็นอติเทศสูตรที่ชี้แจงวิธีของ นตุ เหมือน นตุ เช่น สูตรว่า นตุสส นโต เมื่อมี โย วิภัตติอยู่หลัง ให้เปลี่ยน นตุ กับ โย เป็น นโต ดังนั้น การเปลี่ยน นตุ กับ โย เป็น นโต จึงมีได้ สูตรว่า เสเสสุ นตุว จึงจัดเป็นการิยาติเทศะ

6. อธิการสูตร เป็นสูตรหรือบทที่ตามไปเป็นเจ้าหน้าที่อนุญาต ปฏิเสธ และกำหนดวิธีการ ขอบข่ายเป็นต้นในสูตรอื่น ๆ อธิการสูตรมี 3 อย่าง คือ

6.1 สีสหคตินัย ตามไปแบบราชสีห์ หมายถึงราชสีห์ค้อยาว สามารถที่จะแลเหยี่ยวไปข้างหน้าและข้างหลังได้ ฉันทิ สีสหคติกการิระ ก็ฉันทิ นั้น สามารถตามไปเป็นเจ้าหน้าที่มีอำนาจเหนือสูตรก่อน ๆ ที่ผ่านมาแล้วก็ได้ สูตรต่อไปที่ยังไม่ผ่านก็ได้ เช่น สูตรว่า ชินวจนยุดตํ หิ (สูตรวุดติ และอุทาหรณ์ย่อมสมควรแก่พระพุทธรูปโดยแท้)

6.2 มณฑุกคตินัย เป็นสูตรหรือบทตามไปแบบกบ หมายถึงกบกระโดดไปข้างหน้าได้อย่างเดียว ไม่สามารถกระโดดถอยหลังได้ ฉันทิ มณฑุกคติกการิระ ก็ฉันทิ นั้น สามารถตามไปในสูตรข้างหน้าได้อย่างเดียว อาจกระโดดข้าม 1 สูตรบ้าง 2 สูตรบ้าง 3 สูตรบ้าง

6.3 ยถานุพพิกนัย หรือ นทีโสตนัย เป็นสูตรหรือบทตามไปตามลำดับสูตร หรือตามไปแบบสายน้ำ หมายถึงน้ำไหลไปตามลำดับของกระแส น้ำไม่สามารถไหลทวนกระแสของน้ำได้ ฉันทิ บทที่เป็นอธิการชนิดนี้ก็ฉันทิ นั้น ตามไปตามลำดับของสูตรจนจบวิธีการทำตัวของบทนั้น ๆ

2.6 ประวัติของภาษาสันสกฤตและไวยากรณ์สันสกฤต

วัฒนธรรมอินเดียมีความเจริญมาช้านาน และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ผลงานประพันธ์ของอินเดียจึงมีศาสตร์ทุกแขนง นักวรรณคดีที่ศึกษาผลงานของอินเดียจึงแบ่งงาน

นิพนธ์เป็นประเภทเพื่อง่ายต่อการพิจารณา เอ. เค. เวเดอร์ (A.K. Wader) แบ่งงานนิพนธ์ของอินเดีย ออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ คือ

1. คัมภีร์ทางศาสนาหรืออาคม คือ คัมภีร์พระเวท
2. คัมภีร์ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์หรือขนบธรรมเนียม คือ คัมภีร์อิติहाสะและปุราณะ
3. คัมภีร์ที่เป็นความรู้ต่างๆ หรือ ศาสตร์⁴⁵

เอ็ม. วินเทอร์นิทซ์ (M. Winternitz) แบ่งงานประเภทศาสตร์หรือวรรณคดีประเภทที่ให้ความรู้เป็นงานหลายประเทศ เช่น ตำราที่เกี่ยวกับไวยากรณ์ พจนานุกรม ตำราปรัชญา ตำราการปกครอง ตำราสถาปัตยกรรม ตำราที่เกี่ยวกับการครองเรือน เป็นต้น⁴⁶ จากการศึกษาของวินเทอร์นิทซ์และนักบูรพคดีศึกษาคนอื่นๆ แสดงว่านักปราชญ์ชาวตะวันตกเห็นว่าตำราไวยากรณ์เป็นตำราประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญ และชาวอินเดียโบราณให้ความสำคัญกับตำราไวยากรณ์ในฐานะศาสตร์สำคัญที่ต้องศึกษาก่อนการศึกษาวិชาการอื่นๆ

ชาวอินเดียในสมัยก่อนศึกษาเล่าเรียนไวยากรณ์ เพราะไวยากรณ์เป็นตำราว่าด้วยระเบียบภาษาตามระบบที่ถูกต้อง ไวยากรณ์เป็นศาสตร์แขนงหนึ่งที่มีความสำคัญเพราะกล่าวถึงหลักภาษาและวิธีการใช้ภาษา อย่างถูกต้อง ไวยากรณ์นี้จัดเข้าในศิลปศาสตร์ 18 ประเภท⁴⁷ ทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งของศาสตร์อันเกี่ยวเนื่องกับพระเวท (เวทางคะ) 6 ประเภท⁴⁸ หนึ่งในเวทางคะเหล่านั้น ไวยากรณ์เป็นศาสตร์สำคัญที่สุดเพราะเป็นอุปการะในการศึกษาพระเวทและศาสตร์อื่น ๆ⁴⁹ บุคคลผู้ขาด ความรู้ในไวยากรณ์เปรียบเสมือนคนใบ้ที่ไม่สามารถชี้แจงความประสงค์ของตนได้ด้วยเหตุที่ศาสตร์ ดังกล่าวประดุจดั่งปากอันเป็นอวัยวะสำคัญยิ่ง⁵⁰ ก่อนที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้น มีพราหมณ์ ผู้แตกฉานพระเวทและศาสตร์อันเกี่ยวเนื่องกับพระเวทเปิดสำนักสอนศาสตร์เหล่านั้นจนมีชื่อเสียงเช่น พราหมณ์พาวรี⁵¹ พราหมณ์โปกขรชาติและศิษย์อัมพัฏฐมาณพ⁵² ศาสตร์เหล่านั้นนับว่าเป็นศาสตร์ชั้นสูง

⁴⁵ A.k. Warder, *Indian kavya Literature Vol 1* (Delhi : Motilal Banarsidass, 1989), 1 : 1-2.

⁴⁶ M. Winternitz, *History of Indian Literature*, 3 : xviii.

⁴⁷ พระอัครคังษะ, *ลัทธินิติกรรมธาตุมาลา* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิย, 2523) 346,

⁴⁸ พระโมคคัลลานะ, *อภิธานปุทีปิกา* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535), 18.

⁴⁹ ปตัญชลี, *วยากรณ์มหาภาษาษะ* (ปูนา : โรงพิมพ์ภักตพาทาร์ อินสทิทุต, 1984), 1/1/1.

⁵⁰ Kapiladeva Divedi, *Laghusiddhantakaumudi*, (Vaarnasi : n.p., 1983), 11.

⁵¹ พระสัทธัมมโชติปาละ, *สุตตนิเทศ* (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ชมพุมิตเชวปิฎกัต, 2498), 982.

⁵² มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *สุตตนิเทศปิฎก ทีฆนิกายะ สีสูกขนรชคคปาลี* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2500), 87-88.

โดยเฉพาะไวยากรณ์สันสกฤตเป็นที่นิยมศึกษาเล่าเรียนมาก่อนครั้งพุทธกาล ดังนั้นไวยากรณ์จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นศาสตร์อันทรงคุณค่านับตั้งแต่โบราณกาลเป็นต้นมา ซึ่งช่วงเวลาทีพระเวทเจริญรุ่งเรือง มีข้อความในพระสูตรว่า พราหมณ์หลายคนในสมัยพุทธกาล เช่น พราหมณ์พาวรี พราหมณ์กฏทันทะ พราหมณ์โปกขรชาติและศิษย์อัมพัฏฐมาณพ เป็นผู้เชี่ยวชาญพระเวท พร้อมด้วยไวยากรณ์ และวิชาประกอบการศึกษาพระเวทอื่นๆ มีฉันทลักษณ์เป็นต้น

แม้ว่าภาษาสันสกฤตจะเจริญรุ่งเรืองในสมัยพุทธกาลจนกระทั่งมีตำราไวยากรณ์และวิชาประกอบการศึกษาต่างๆ ขึ้นมากมาย แต่ภาษานี้นิยมเรียนอย่างแพร่หลายในชนชั้นวรรณะพราหมณ์ ซึ่งถือตัวว่าเป็นวรรณะสูงกว่าวรรณะอื่น

อนึ่ง ภาษาสันสกฤตนั้น ถือกันว่าเป็นภาษาเทพ เหมาะแก่ชนวรรณะสูงที่เป็นกษัตริย์ และพราหมณ์เท่านั้น ภาษานี้มีนักปราชญ์แต่งตำราไวยากรณ์นับร้อยคัมภีร์ ตั้งแต่ครั้งก่อนพุทธกาล จนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้ว่าคัมภีร์ปาณินิซึ่งแต่งขึ้นมาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 2 ปราภุณามของนักไวยากรณ์อยู่ถึง 10 ท่าน คือ

1. อาปิสฺลฺ (อาปิสฺลฺ) ปา. 6/1/92
2. กาศยปะ (กาศยปะ) ปา.8/4/67, 12/25
3. คารคยะ (คารคย) ปา. 7/3/19.8/4/67. 8/3/20
4. คาลวะ (คาลวะ) ปา.6/3/61.7/74.7/3/19. 8/4/67
5. จากรวมณะ (จากรวมณะ) ปา.6/0130
6. ภารทวาชะ (ภารทวาช) ปา.712/63
7. ศากถายนะ (ศากถายน) ปา. 3/4/111.8/3/18. 8/4/50
8. ศากัลยะ (ศากลย) ปา. 1/116. 6/1/127.8/3/19. 8/4/51
9. เสนกะ (เสนก) ปา, 5/4/112
10. สโฬถายนะ (สโฬถายน) ปา. 6/1/123

นอกจากนั้น ในคัมภีร์ปาณินิยังกล่าวถึงคัมภีร์ไวยากรณ์ที่แต่งขึ้นก่อนไม่น้อยกว่า 64 คัมภีร์ ทั้งนี้กวีวิชาการผู้เชี่ยวชาญปรัชญาที่มีมาสา(มีมาสา) ยืนยันว่ามีคัมภีร์ไวยากรณ์ที่แต่งก่อนคัมภีร์ปาณินิถึง 85 คัมภีร์⁵³ ดังนั้น ในสมัยก่อนและหลังพุทธกาล ไวยากรณ์จึงเป็นศาสตร์ที่รุ่งเรืองมากในแวดวงของผู้ได้รับสมญานามว่าเป็นนักปราชญ์

⁵³ Kapiladeva Divedi, Laghusiddhantakaumudi, 14-23.

คัมภีร์ปาณินิ

ปาณินิเป็นไวยากรณ์สันสกฤตที่กว้างขวางลึกซึ้งที่สุดเพราะครอบคลุมกฎไวยากรณ์มากมาย ได้รับการยกย่องว่ามีความบริสุทธิ์มากกว่าคัมภีร์ไวยากรณ์อื่น ๆ รุ่นแรก⁵⁴ อาจจะเป็นเพราะเหตุนี้ ทำให้คัมภีร์ไวยากรณ์ที่แต่งขึ้นก่อนหมดความนิยมและค่อยๆ สาบสูญไป คงเหลือแต่คัมภีร์นี้ที่เป็นประจักษ์พยานของคัมภีร์ไวยากรณ์ทั้งหมดเนื่องด้วยคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตและบาลีที่อุบัติขึ้นในภายหลังกว่า 1,000 คัมภีร์ได้อิงอาศัยคัมภีร์นี้เป็นแนวทางในการแต่งขึ้น

คัมภีร์นี้ได้รับนามว่า “ปาณินิ” เพราะเหตุที่ภาษาปาณินิเป็นผู้แต่งขึ้นเหมือนคัมภีร์กัจจายนะ ที่แต่งโดยพระกัจจายนะ นอกจากนั้น ยังมีชื่อเรียกอื่น ๆ คือ “ปาณินิยาชฎากะ” (ปาณินิยาชฎากะ คัมภีร์ ที่มีแปดปริจเฉทของภาษาปาณินิ) อัชฎากะ (อชฎาก), อัชฎาธยายี (อชฎาธยายี คัมภีร์มีแปดอัธยาย) ในคัมภีร์นี้มีปริจเฉทใหญ่แปดปริจเฉทเรียกว่า “อัธยายะ (อธยาย)” แต่ละปริจเฉทประกอบด้วยปริจเฉทย่อยสี่ปริจเฉทเรียกว่า “ปาท” สูตรต่าง ๆ ทั้งหมด ในปริจเฉทเหล่านี้มี 4,000 สูตร นักวิชาการต่าง ๆ มีความเห็นว่าเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ที่เน้นหลักภาษา ในวรรณคดีสันสกฤตรุ่นหลัง (Classical Sanskrit) มากกว่า การเน้นกฎเกณฑ์ภาษาสันสกฤตยุคแรกที่ใช้ในพระเวท (Vedika Sanskrit)

ปาณินิที่เป็นนักปราชญ์อักษรศาสตร์ ผู้สร้างศิลปศาสตร์ในภาษาสันสกฤตดังกล่าวมีชื่อเรียกอยู่หลายชื่อเช่น ปาณิน, ปาณินิ, ทากษิปุตระ, ศาลังกิ, ศาลาตุรียะ ท่านเกิดในสกุลพราหมณ์ปณิน จึงมีนามว่า “ปาณินิ” (ตระกูลของพราหมณ์ปณิน) ตามชื่อสกุล⁵⁵ ทั้งมีชื่อเต็มว่า “ทากษิปุตระปาณินิ” หรือทากษเยชะ ปาณินิ (ปาณินิบุตรนางทากษิ) เพราะมารดา มีนามว่านางทากษิตามชื่อตระกูล⁵⁶ การเรียกชื่อ โดยที่สืบมาจากนามของมารดานั้นเป็นประเพณีของชาวอินเดียเช่นสารีบุตรเถระ (บุตรนางสารี) โมคคัลลานเถระ (บุตรนางโมคคัลลิก) ท่านปาณินิยังปรากฏอีกนามหนึ่งว่า “ศาลาตุรียะ” (ชาวบ้านศาลาตุระ) เพราะเกิดที่หมู่บ้านศาลาตุระ ในแคว้นคันธาระ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย หมู่บ้านดังกล่าวอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำสินธุเป็นปากน้ำทางบรรจบของแม่น้ำสองสายคือ แม่น้ำคาบูล กับแม่น้ำสินธุ ปัจจุบันยังมีปรากฏเนินดิน ที่ประกอบด้วยโบราณวัตถุอันแสดงว่าเคยเป็นสถานที่เก่าแก่มาก่อน ในบันทึกของพระจันรูปหนึ่งคือ “ซูแอน แซง” ที่ได้ไปยังสถานที่นั้นในราวพุทธศตวรรษที่ 12 กล่าวว่าได้พบรูปปั้นของภาษาปาณินิที่หมู่บ้านนั้น และได้เป็นที่เคารพสักการะอย่างยิ่งของชาวอินเดีย ในสมัยนั้น

⁵⁴ ปตัญชลี, วยากรณ์มหาชาษยะ, 2/1/58.

⁵⁵ ราชาธาธาณนตเวชะ, ศัพทกาลปทุมชะ (นิวเดลี: โรงพิมพ์นิวจีแอน, 2532), 3/102.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน,

นักวิชาการตะวันตกมีความเห็นเกี่ยวกับสมัยของถาษีปาณินิไม่ตรงกันบางท่านมีความเห็น ว่า เกิดก่อนพุทธกาลราว 100 ปีบ้างสันนิษฐานว่าเกิดเมื่อ 57 ปีก่อนพุทธศักราช บางท่านกล่าวว่าเกิด เมื่อ พ.ศ. 143 ลามะตารานาณะและภุสตันกล่าวว่าเกิดในรัชสมัยพระเจ้ามหาปัทมนันทะ (พ.ศ. 193-233) นักปราชญ์อินเดียบางท่านมีความเห็นว่าเป็นรัชสมัยพระเจ้าชยาปิทะ กษัตริย์ผู้ครองแคว้น กาศมีระ⁵⁷ แต่มติที่นักวิชาการส่วนมากยอมรับคือเกิดในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 2⁵⁸ เพราะเขาต้อง เกิดก่อนกาศยายนะ (กาศยายน) ผู้รจนาวารตีกะ อันเป็นสูตรเพิ่มที่ปรับปรุงคัมภีร์ปาณินิให้บริบูรณ์ ยิ่งขึ้น ซึ่งกาศยายนะนั้น นักวิชาการมีความเห็นตรงกันว่าเกิดในราวพุทธศตวรรษที่ 3⁵⁹

วารตีกะ

เนื่องจากคัมภีร์ปาณินิยังขาดความบริบูรณ์และยังมีข้อผิดพลาดในบางแห่ง ดังนั้นเพื่อ แก้ไข ข้อผิดพลาดและเพิ่มเติมข้อความให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น⁶⁰ วรรุจซึ่งมีอีกชื่อหนึ่งว่า “กาศยายนะ” โดย นามของ ตรีภูต ได้แต่ง “วารตีกะ” (อธิบายความ) ขึ้น โดยประกอบด้วยสูตรเพิ่มและอุทาหรณ์ บาง แห่งยังมีวฤตติ (วฤตติ) ของสูตรเหล่านั้นที่เข้าใจยากวารตีกะนี้นักปราชญ์กล่าวกันว่าแต่งขึ้นในราว พุทธศตวรรษที่ 3 ฉะนั้น คัมภีร์ปาณินิที่ได้รับการจัดพิมพ์ในปัจจุบันจึงประกอบด้วยคัมภีร์สามคัมภีร์ เหล่านี้ คือ คัมภีร์ปาณินิที่เป็นเพียงสูตร กาศิกะที่เป็นวฤตติและอุทาหรณ์ของสูตรและวารตีกะเป็น สูตรเพิ่ม สูตรเพิ่มต่าง ๆ เหล่านี้มีเครื่องหมายดอกจัน (*) เป็นสัญลักษณ์ นอกจากนั้น ท่านยังได้ แต่งคัมภีร์อีก 4 คัมภีร์ คือ 1.สวรคาโรหณะ-กาวะ (สวรคาโรห-กาว) 2.ภราชะ โสลก (ภราชะ- สลก) 3. กัตยายนสมฤติ (กัตยายนสมฤติ) 4. อุภยสาริกากาณ

คัมภีร์มหาภายะ

ปตัณชลี มีชื่อเรียกหลายชื่อเช่น โคณิกปาบุตร (โคณิกปาบุตร), โคนรทียะ (โคนรทีย), อหิ ปติ, ปณิกฤต (ปณิกฤต) ได้แต่งคัมภีร์อธิบายปาณินิสสูตรและวารตีกะทั้งสองคัมภีร์ โดยเน้นการอธิบาย กฎ ไวยากรณ์ต่างๆ เป็นหลัก ในบางแห่ง ยังแสดงหลักปรัชญาที่เกี่ยวข้องไว้ด้วย จึงได้รับการยกย่อง ว่า เป็นคัมภีร์บ่อเกิดแห่งปรัชญาอินเดีย ฉะนั้นนามเดิมคือ “ภายะ” (คัมภีร์แสดงอรรถาธิบาย) จึง ได้รับ การเรียกขานว่า “มหาภายะ” (คัมภีร์แสดงอรรถาธิบายอันยิ่งใหญ่) โดยประกอบด้วย “มหา” ศัพท์ที่ แสดงความสูงส่งของคัมภีร์ บางแห่งยังเรียกว่า “ปตัณชลภายะ” (คัมภีร์ภายะของปตัณชลี)

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 3/103.

⁵⁸ พระอัครคังสะ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2522), 11.

⁵⁹ Kapiladeva Dvivedi, Laghusiddhāntakaumudi, 35.

⁶⁰ พระอัครคังสะ, สัททนีติปกรณ์ (อย่างกึ่ง : กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, 2508), ๗.

นักวิชาการมีความเห็นเกี่ยวกับสมัยของฤาษีปตัญชลีแตกต่างกัน บางท่านสันนิษฐานว่าเกิดใน ราวพุทธศตวรรษที่ 4 บางท่านกล่าวว่าเกิดหลังพุทธศตวรรษที่ 5 บางท่านกล่าวว่าเกิดใน ราว พ.ศ. 650 ปตัญชลีนั้นนอกจากจะแต่งคัมภีร์มหาภาษาษะนี้แล้วยังแต่งอีก 5 คัมภีร์ คือ 1.คัมภีร์ ปรัชญาโยคะ นามว่าโยคสูตร(โยคสูตร) 2.สามเวทีเยนิทานสูตร (สามเวทีเย นิทานสูตร) 3. มหานน ทะ-กาวยะ (มหานนท -กาวย) 4. คัมภีร์เภสัชนามว่า จรกสังหิตา และ 5.คัมภีร์ฉันทลักษณะนามว่า ปังคฉันทสูตร

การศึกษา

คัมภีร์ปาณินินั้นแต่งด้วยสูตรเพียงอย่างเดียว จึงยากแก่การศึกษาค้นคว้าเพราะปราศจากคำอธิบาย (วฤตติ) และอุทาหรณ์ตัวอย่าง ดังนั้น ชยาทิตยะและวามนะจึงร่วมกันแต่ง กาศิกาขึ้น โดยประกอบด้วยวฤตติและอุทาหรณ์อย่างบริบูรณ์ คำว่า “กาศิกา” หมายความว่า “คัมภีร์ ที่แสดงเนื้อความให้กระจ่าง” ผู้สันนิษฐานว่าท่านทั้งสองไม่ใช่ นักบวชในศาสนาพราหมณ์ แต่เป็น นักบวชศาสนาไหนด ที่อยู่ทางแคว้นอัสสัมทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย เพราะในคำเริ่มมิได้ กล่าวนอบน้อม พระผู้เป็นเจ้า เหมือนคำเริ่มคัมภีร์ที่คนนับถือศาสนาพราหมณ์มักกล่าวนอบน้อมพระ ผู้เป็นเจ้า นอกจากนี้มีคัมภีร์อธิบายกาศิกา นามว่า “กาศิกาวีรณปัญญา” ซึ่งมีอีกชื่อหนึ่งว่า นยา สะ ที่แต่งโดยชิเนนทรพุทธิ ก็น่าจะเป็นศาสนิกชนของศาสนาไชน เพราะว่ามีได้นอบน้อมพระเป็นเจ้า ไว้เช่นกัน⁶¹ กาศิกานี้ สันนิษฐานว่าแต่งในราวพุทธศตวรรษที่ 12 (ค.ศ. 600-630)⁶²

คัมภีร์ปาณินิของท่านปาณินิ คัมภีร์วารติกะของท่านวรุจิจและคัมภีร์มหาภาษาษะของ ท่าน ปตัญชลีคัมภีร์ไวยากรณ์อันยิ่งใหญ่ทั้งสามนี้ได้รับสมญานามว่า “ตรีมุณีไวยากรณ์” (คัมภีร์ ไวยากรณ์ของ ฤาษีสามท่าน)⁶³ ในวรรณกรรมสันสกฤตต่าง ๆ มักแสดงการนอบน้อมต่อฤาษีทั้งสาม ท่านเหล่านี้ เพราะถือว่าเป็นประจักษ์ประทีบแห่งความรู้ในไวยากรณ์⁶⁴ แม้ในคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีก็ กล่าวถึงชื่อนี้ไว้เช่นกัน เช่น

พหิทธาติ สหุสเสเต ติมุณีพยากรณ์าสูติ อตโถ⁶⁵

ลฆวตติยมปิ ปาณินียพยากรณ์

“นโม พุทธาย ภาสายิ ยถา ติมุณิลกขณิ

⁶¹ วามนะและชยาทิตยะ, กาศิกา (พารานสี : โรงพิมพ์ตารา, 2519), 1.

⁶² Kapiladeva Drivedi, Laghusiddhantakaumudi, 38-39.

⁶³ เตช่า ปาณินีกาตยาณปตลขลีนี ตรย มุณีตรยม. (ตตวโพธิณีฎีกา คัมถารัมภกถาวันณนา 1)

⁶⁴ ภัฏโฆชิ ทิกชิตะ, ลิตธานตเกามุที, (เดลฮี : โรงพิมพ์เจาซัฆมา, 2545), 1.

⁶⁵ อามาทยตันเปียน, นยาสัปปทีปิกา (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กวิมยัฒมัน, 2456), 51.

ปुरुสุตตมเทเวณ

ลขวี วุตติ วิธียเต”ติ

ติมนิลกษณาเมณ วุตติ⁶⁶

เนกตถาภิริเต เนก-

สททตถา ปฎิปชชเต

ทพพทตถิเกเนก

เสโส ติมนิสตถเก.⁶⁷

ในราว พ.ศ. 1,200 (ค.ศ. 350) ท่านภัตตรหริ (ภรตฤหริ) ได้แต่งคัมภีร์วากยปทียะ (คัมภีร์อธิบาย ถ้อยคำให้กระจ่าง) อันเป็นคัมภีร์ขยายคัมภีร์มหาภายะด้วยโคลกล้วน ๆ คัมภีร์นี้ได้รับการยกย่องว่า เป็นปรัชญาแห่งไวยากรณ์ ท่านรามจันทรได้แต่งคัมภีร์ ปรกริยาเกามูที (ปรกริยาเกามูที แสงจันทร์ส่องนัยไวยากรณ์) ในราว พ.ศ. 2,000 โดยใช้ปาณินิสูตรเป็นหลัก เรียงลำดับสูตรใหม่เพื่อความสะดวกต่อการศึกษาเล่าเรียน

2.7 ประวัติของคัมภีร์ลขลิตธานเกามูทีและผู้แต่งคัมภีร์

อัชฎาธยายี ได้ถูกแบ่งออกเป็นส่วนๆ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจก่อนหน้าที่ท่านภฏโฏชิ จะแต่งคัมภีร์นี้ขึ้นนั้นมีผู้แต่งคัมภีร์มาแล้วหลายท่าน คือ ท่านธรรมกิริติ (ธรรมกิริติ) ได้แต่งคัมภีร์ (ค.ศ. 1140) ชื่อ รูปาวตาร, ท่านวิมลสรสวตี (วิมลสรสวตีก่อน ค.ศ. 1400) แต่งคัมภีร์ชื่อ รูปมาลา และ ท่านรามจันทร(รามจันทร ค.ศ. 1480)แต่งคัมภีร์ชื่อ ปรกริยาเกามูทีด้วยลักษณะที่ต่างกันมากมายแต่มีข้อผิดพลาดหลักของนักปราชญ์เหล่านี้ คือ ในคัมภีร์ของท่านเหล่านี้ ไม่ได้นำสูตรของอัชฎาธยายมาทั้งหมด ดังนั้น ท่านภฏโฏชิ จึงได้แต่งคัมภีร์ ลิตธานตเกามูที เพื่อรวบรวมสูตรของอัชฎาธยายทั้งหมด โดยแบ่งออกเป็น 14 หัวข้อ คือ 1.สังญาปรกรณ 2.ปริภาษาปรกรณ 3.สีธิ 4.สุพนต 5. อวยย 6. สตรีปรตย 7.การก 8.สมาส 9.ตฤติ 10.ติงนต 11.ปรกริยา 12.กฤทนต์ 13.ไวทิก 14. สวรปรกรณ ในท้ายสุดได้ให้ภาคผนวกไว้ 4 ภาคผนวกคือ 1.ปาณินีย-ศึกษา 2. คน-ปาฐ 3. ธาตุปาฐ 4. ลิงคานูศาสน คัมภีร์ลิตธานตเกามูที จัดเป็นคัมภีร์ที่อยู่ในลำดับแรกของคัมภีร์จำพวกปรกริยา-ปทุติเป็นคัมภีร์ที่ได้รับการเผยแพร่ออกไปอย่างมากเนื่องจากการทำให้ง่ายต่อความเข้าใจ มีความชัดเจน ไม่ซับซ้อนและมีลักษณะที่สละสลวย

ท่านภฏโฏชิ ที่กษิต (ภฏโฏชิ ที่กษิต) มีผลงานที่เป็นคัมภีร์สำคัญ 3 เล่ม คือ 1. ศัพทเกาสตุระ (ศัพทเกาสตุระ ฎีกาเกี่ยวกับสูตรต่างๆ ของอัชฎาธยาย) 2. ลิตธานตเกามูที (ลิตธานตเกามูที) 3.

⁶⁶ พระราหุล, โมคคัลลานปัญจิกาทิปะ (โคลัมโบ โรงพิมพ์กัฟเวเนเมนท์, 1896), 20.

⁶⁷ พระสัทธัมมสิริเถระ, สัทธัตถกจินตา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, 2545),271.

เปราตมโนรมา (เปราตมโนรมาฎีกาของสิทธิานตเกมูที) คัมภีร์ศัพทเภาสตุกะ เป็นผลงานเล่มแรกของท่าน เป็นคัมภีร์ที่เขียนเกี่ยวกับอักษฎายายทั้งหมด

ท่านภักโฏชิ ทิกชิต เป็นพรหมณ์ชาวมหาภารทราฐฎีบิดาชื่อ ลักษมีธระ(ลักษมีธระ) และน้องชาย ชื่อว่า รังโคชิ ภักโฏชะ (รังโคชิ กฏุฏ)ท่านได้เล่าเรียนไวยากรณ์กับท่านเศษกฤษณะ (เศษกฤษณะ) ผู้เป็น นักไวยากรณ์ คนสำคัญเป็นเวลาหลายปีและเรียนเวทานตศาสตร์จากท่านอัปยะทิกชิตะ (อัปยะ ทิกชิต) คัมภีร์ปรกรียาเกมูทีที่ท่านเศษกฤษณะแตงั้นต้นฉบับของคัมภีร์เล่มนี้ที่เขียนเป็นลายมือของท่าน เมื่อ ค.ศ. 1514 อยู่ที่สถาบันภัณฑารกรในเมืองปูนา คัมภีร์ฎีกาชื่อว่า ปรกรียาปรสาทะ (ปรกรียาปรสาท) ที่แตงโดย วิฎฐัล เมื่อ ค.ศ. 1536 อยู่ที่ลอนดอน ท่านวิฎฐัลได้เรียนไวยากรณ์จากราเมศวร บุตรของเศษกฤษณะ เศษกฤษณะเสียชีวิต ประมาณปี ค.ศ. 1525 ดังนั้น จึงเป็นที่ยอมรับกันว่าภักโฏชิ น่าจะอยู่ในช่วง 10 ปีแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 16⁶⁸

คำว่า “สิทธิานตเกมูที” นี้เป็นชื่อสั้น ๆ ที่คนนิยมเรียกคัมภีร์นี้มีชื่อเต็มว่า ไวยากรณ์สิทธิานตเกมูที ดังที่ปรากฏในคำเริ่มต้นคัมภีร์ ท่านผู้แตงคัมภีร์นี้คือภักโฏชิ ทิกชิต ท่านเป็นนักไวยากรณ์ที่สร้างผลงานการประพันธ์อยู่ระหว่างครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17

คำว่า ไวยากรณ์ะแปลว่านักไวยากรณ์ คำว่าสิทธิานตะแปลว่ามติ, ความเห็น ส่วนคำว่า เกมูที แปลว่าแสงจันทร์ รวมความแล้วชื่อ “ไวยากรณ์สิทธิานตเกมูที” นี้ มีความหมายว่า คัมภีร์อันเป็นประดุจ แสงจันทร์ส่องมติของนักไวยากรณ์ การที่ท่านตั้งชื่อคัมภีร์โดยใช้คำว่า เกมูที แสงจันทร์ ก็เพราะ แสงจันทร์เป็นแสงสว่างที่นวลตาสามารถขับไล่ความมืดและให้ความเย็นแสงจันทร์ ทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้โดยไม่ต้องลำบากสายตาเหมือนแสงอาทิตย์คัมภีร์นี้ก็เช่นเดียวกัน สามารถขับไล่ความไม่รู้ให้หมดไปทั้งง่ายต่อการศึกษาและทำความเข้าใจยิ่งกว่าคัมภีร์ไวยากรณ์อื่น ๆ เช่นมหาภาษยะและภาษยะ ของคัมภีร์นั้น ๆ เป็นต้น

เนื่องจากความสำคัญของคัมภีร์สิทธิานตเกมูทีจึงมีฎีกาจำนวนมากมายถูกแตงขึ้นเกี่ยวกับคัมภีร์เล่มนี้ แม้ท่านภักโฏชิ ก็ได้แตงฎีกาชื่อว่าเปราตมโนรมา ท่านหริทิกชิตได้แตงฎีกาอธิบายอีก ชื่อว่า พฎหัจฉพทรตนะ (พฎหัจฉพทรตนะ) และ ลษุศัพทรตนะ (ลษุศัพทรตนะ) ท่านชฎยานนทร์ สรัสวดี (ชฎยานนทรสรัสวดี ค.ศ. 1550-1560) แตงฎีกาชื่อว่าตตตวโปธินี (ตตตวโปธินี) โดยเนื้อหาทั่วไป ฎีกานี้ เป็นฉบับย่อของฎีกาเปราตมโนรมา ท่านมีชีวิตอยู่ในยุคสมัยเดียวกับภักโฏชิ

⁶⁸ Kapiladeva Dvivedi, Laghusiddhāntakaumudi, 41-42.

ท่านนีกัณฐะ วาซเปย (ช่วงกลางของค.ศ. 1600-1650) ศิษย์ของชญาเนนทร์สรสวดี ได้แต่งฎีกาชื่อว่าสุโขโพธิ์ที่ท่านรามานันทะ(ค.ศ. 1680-1720) ได้แต่งฎีกาชื่อว่าสัตว์ที่ปีกา (สัตว์ที่ปีกา)⁶⁹

ท่านนาเศศกัณฐะ (นาเศศกัณฐ) เป็นมณีนีที่เปล่งประกายของโลกไวยากรณ์ ความสง่างามของท่านมีมากมายหลายด้าน เป็นนักปราชญ์ที่ยิ่งใหญ่ในยุคสมัยของท่านเป็นศิษย์ของท่านทริทิกษิต ผู้เป็นหลานของภักโฆชิ ทิกษิต ท่านนาเศศกัณฐะ เป็นพราหมณ์ชาวมหาราชฎร์ มีอีกชื่อหนึ่งว่านาโคชิ กัณฐะ บิดาของท่านคือ ศิวะ กัณฐะ มารดาชื่อว่า สตีเทวี ท่านเป็นนักปราชญ์ที่เชี่ยวชาญในสาขาวิชามากมาย เช่น ไวยากรณ์วรรณกรรม อลังการ ปรัชญาดาราศาสตร์ ท่านผู้นี้ถูกยกย่องว่าเป็นบุคคลที่สำคัญมาก หลังจากยุคของท่านภรดฤ ทริ (ภรดฤทริ)

ท่านนาเศศ กัณฐะ อยู่ในช่วงกลาง ค.ศ. 1730-1810 (1670 - 1750) ได้เขียนผลงานเกี่ยวกับไวยากรณ์เป็นคัมภีร์ ประมาณ 12 คัมภีร์เฉพาะผลงานที่สำคัญ คือ 1.ปรทีโปทโยตะ (ปรทีโปทโยต หรือ อุทโยต ฎีกาของปรทีปที่เกี่ยวข้องกับมหาภายะ) 2. ลขุศัพทเทณฑุเศชระ (ลขุศัพทเทณฑุเศชระ ฎีกาของ เปราตมโนรมา) 3. พฤทัจฉัพทเทณฑุเศชระ (พฤทัจฉัพทเทณฑุเศชระ ฎีกาเพิ่มเติมของเปราตมโนรมา) คัมภีร์ ทั้งสองนี้เป็นคัมภีร์เล่มเดียวกัน แต่อยู่ในรูปแบบย่อและแบบเต็มขนาดใหญ่ 4. ปริภายะเทณฑุเศชระ (ปริภายะเทณฑุเศชระ คัมภีร์ที่ขยายความคำจำกัดความทั้งหลายของไวยากรณ์ปาณินิ) 5. มัชชยา (มัชชยา) 6. ลขุมัชชยา (ลขุมัชชยา) 7. ปรมลขุมัชชยา (ปรมลขุมัชชยา) 8. สโฆฎวาท (สโฆฎวาท ในคัมภีร์เล่มนี้ มีการแบ่งเกี่ยวกับสโฆฎวาท) 9. มหาภายะปรัตยาชยานสังครหะ (มหาภายะปรัตยาชยานสังครห) ⁷⁰

หลังจากยุคของท่านนาเศศกัณฐะ เช่นเดียวกัน ได้มีฎีกาจำนวนมากที่เกี่ยวกับเกมมูที่ ที่ถูกแต่งขึ้นมา คัมภีร์ที่ควรกล่าวถึงเป็นพิเศษคือ 1.ท่านไวทยนาลบายคุณทะ (ไวทยนาล บายคุณทะ ค.ศ. 1750-1800) ได้แต่งคัมภีร์ชื่อว่า ฉายา เป็นฎีกาของอุทโยตะและเกมมูที่ 2. ท่านวาสุเทววาซเปย (ค.ศ. 1740-1800) แต่งคัมภีร์ฎีกา ชื่อว่า พาลมโนรมา ซึ่งเป็นฎีกาของคัมภีร์เกมมูที่ คัมภีร์เล่มนี้ได้รับการเผยแพร่ ออกไปจำนวนมาก เนื่องจากความง่าย

สรุปว่าคัมภีร์สถานตเกมมูที่มีภายะอยู่หลายฉบับด้วยกันดังนี้

1. เปราตมโนรมา ท่านภักโฆชิ ทิกษิตะ เป็นผู้แต่งเอง ภายะฉบับนี้มีภายะที่แต่งขึ้นอธิบายอยู่

2 ฉบับด้วยกัน คือ พฤทัจฉัพทรัตน์ะ และลขุศัพทรัตน์ะ

⁷⁰ Ibid., 42-43.

2. ตั๋วโพธิณี ท่านชญาเนนทสรสรวดีเป็นผู้แต่งระหว่าง ค.ศ. 1550-1560 เฉพาะเล่มที่ 2 และ 3 มีได้อธิบายส่วนที่ว่าด้วยระดับเสียงในคัมภีร์พระเวท

3. สุขโพธิณี ท่านนีกัณฑะ วาชเปยเป็นผู้แต่งเมื่อช่วงกลางของ ค.ศ. 1600-1650 คัมภีร์นี้ อธิบายเฉพาะส่วนที่ว่าด้วยระดับเสียงในคัมภีร์พระเวทเท่านั้น

4. ตั๋วทีปิกา ท่านรามานันทะ เป็นผู้แต่งระหว่าง ค.ศ. 1680-1720

5. ศัพทเททุเศชช ท่านนาเคศกัญญะ เป็นผู้แต่งเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 คัมภีร์นี้มีอยู่ด้วยกัน 2 ฉบับคือ

5.1 พทหัจฉัพทเททุเศชช ซึ่งเป็นฉบับยาวฉบับนี้ไม่มีภาษาชะ

5.2 ลขุศัพทเททุเศชช ซึ่งเป็นฉบับสั้นฉบับนี้มักเรียกสั้นๆว่า เศชช มีภาษาชะอยู่หลายฉบับด้วยกัน ภาษาชะบางฉบับเขียนขึ้นโดยบัณฑิตในสมัยปัจจุบัน

6. ฉายา ท่านไวทยนาถ ปายคุณฑ ได้แต่งขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1750-1800

7. พาลมโนรมา ท่านวาสูเทพ ทีชิตะเป็นผู้แต่งเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 (ค.ศ. 1740-1800)

มัธยสิทธานตเกมุที

คัมภีร์นี้แต่งอธิบายไวยากรณ์สันสกฤตให้ละเอียดขึ้นกว่าลขุสิทธานตเกมุทีแต่งโดยวทรราช ผู้แต่งคัมภีร์ ลขุสิทธานตเกมุที มีสูตรทั้งหมด 2,315 สูตร มีคัมภีร์อธิบายชื่อว่า ปรากรี แต่งโดย วิศวนาถศาสตร์

ความหมายของชื่อคัมภีร์

คำว่า “ลขุสิทธานตเกมุที” หมายถึงคัมภีร์ที่แสดงวิธีการสำเร็จรูปของคำต่างๆ ในภาษา สันสกฤต โดยที่ท่านวทรราชผู้เป็นศิษย์ได้นำสูตรจากคัมภีร์สิทธานตเกมุทีอันเป็นคัมภีร์ที่ปรับปรุงลำดับ สูตรในคัมภีร์อัชฎาชาเยชชของปาณินิมาเรียบเรียงใหม่ตามลำดับการสำเร็จรูปของคำ เพื่อปูพื้นฐานให้กับ ผู้แรกศึกษาโดยพูดถึงสาระการันต์เริ่มตั้งแต่การันต์ในปุงลิงค์แต่อธิบายด้วยวิธีการที่สั้นและกะทัดรัด เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษามากยิ่งขึ้นจึงได้ตั้งชื่อคัมภีร์ว่า “ลขุสิทธานตเกมุที” แปลว่า คัมภีร์อันเป็นประดุจแสงจันทร์ส่องมติของนักไวยากรณ์ เพื่อให้ง่ายต่อผู้แรกศึกษา (พาล) คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณ์สันสกฤต ที่เรียนง่ายนิยมเรียนกันเป็นหลักสูตรสันสกฤตพื้นฐานในมหาวิทยาลัย ทั่วโลกมีสูตรทั้งหมด 127 สูตร คัมภีร์นี้ได้ชื่อว่า ลขุ-เกมุที มีคัมภีร์อธิบาย 2 ฉบับคือ 1. อุเพนทรวิวฤตติแต่งโดยวิศวนาถศาสตร์ 2. ลขุฎิปปณี แต่งโดยนารายณทัตต์

ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

คัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีแต่งโดยวราหคิษย์ของท่านภฏโฏชิ ทิกชิตผู้แต่งคัมภีร์ สกธานต-เกมุทีสันนิษฐานว่าท่านผู้แต่งมีชีวิตอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 17 เพราะเป็นศิษย์ของท่าน ภฏโฏชิ ทิกชิต จึงควรเกิดภายหลังครูของท่านไม่นานนัก ดังนั้น เข้าใจว่าช่วงเวลาของท่านที่อยู่ ภายหลังจากท่านภฏโฏชิ ทิกชิตประมาณ 25 ปี ท่านมีบิดาชื่อว่าทุรคตนยะ (ทุรคตนย) นอกจากนั้น ท่านวราหคิษย์ยังได้แต่งคัมภีร์ สารเกมุทีและคัมภีร์รวณปทมัญชรี (ศิวารณปทมัญชรี)

2.9 เนื้อหาของคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที

คัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีแบ่งเนื้อหาออกเป็น 11 ตอน คือ

1. สัญญา (สัจญา) ว่าด้วยการตั้งชื่อเฉพาะต่างๆ ทางไวยากรณ์มี 14 สูตร
2. สันธิ (สันธิ) ว่าด้วยการตัดบทและเชื่อมบทมี 101 สูตร
3. สุปันตะ (สุพนต) ว่าด้วยการลงวิภักตินามและประกอบศัพท์นามให้เป็นบทมี 251
สูตร
4. อพยยะ (อวยย) ว่าด้วยศัพท์จำพวกอพยยะมีอุปสรรคและนิบาตเป็นต้นมี 5 สูตร
5. ดิงันตะ (ดิงนต) ว่าด้วยการลงวิภักติกริยาทำยธาตุและสร้างคำกริยามี 326 สูตร
6. พรกริยา (ปรกริยา) ว่าด้วยกริยาศัพท์มี 69 สูตร
7. กฤทันตะ (กฤทนต) ว่าด้วยการลงกฤตปรตยยะทำยธาตุและสร้างคำนามและกริยาที่มีก
ฤตปรตยยะอยู่ท้ายมี 122 สูตร
8. สมาส (สมาส) ว่าด้วยการเชื่อมบทนามตั้งแต่สองบทขึ้นไปทำให้เป็นบทเดียว กันเพื่อย่อ
คำมี 93 สูตร
9. ตัทธิต (ตัทธิต) ว่าด้วยการลงตัทธิตปรตยยะทำยนามศัพท์ และสร้างคำนามที่มี ตัทธิต
ปรตยยะอยู่ท้ายมี 251 สูตร
10. สตรีปรตยยะ (สตรีปรตยย) ว่าด้วยปรตยยะที่ใช้ประกอบกับคำนาม เพื่อบ่งบอก ความ
เป็นสตรีลิงคมี 29 สูตร
11. การก (การก) ว่าด้วยอรรถของวิภักตินามทั้งหมดมี 16 สูตร (ตอนท้ายได้ขยายการกใน
คัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีด้วย)

2.10 จุดประสงค์ในการแต่งคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที

การแต่งคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีเพื่อใช้ศึกษาในระดับขั้นพื้นฐานสำหรับผู้เริ่มศึกษาภาษาสันสกฤตเพราะอธิบายเนื้อความได้อย่างกระชับ ไม่ซับซ้อน มีลักษณะที่สละสลวยและเพื่อความ ในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที โดยจัดเนื้อหาสาระเป็นหมวดหมู่ชัดเจนยิ่งขึ้น พร้อมทั้งอธิบายขยายความ เนื้อหาและวิธีการทำรูปคำต่าง ๆ มีรามศัพท์เป็นต้น

2.11 วิธีการนำเสนอของคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที

วิธีการนำเสนอเนื้อหาในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีนั้น เนื่องจากลขุสัทธานตเกมุทีเป็นคัมภีร์ที่ได้นำสูตรจากคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีอันเป็นคัมภีร์ที่ปรับปรุงลำดับ สูตรในคัมภีร์อักษุสัทธานตเกมุทีของปาณินิมาเรียบเรียงใหม่ตามลำดับการสำเร็จรูปของคำเพื่อปูพื้นฐานให้กับ ผู้แรกศึกษาโดยพูดถึงสละสลวยการันต์เริ่มตั้งแต่การันต์ในปุงลิงค์แต่อธิบายด้วยวิธีการที่สั้นและกะทัดรัด เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษามากยิ่งขึ้น มีการนำเสนอเนื้อหาโดยการจัดเนื้อหาทั้งหมดเป็นสูตรต่าง ๆ และจัดพร้อมทั้งอุทาหรณ์ซึ่งเนื้อหาทั้งหมด สามารถแยกเป็นประเภทของสูตร 6 ประเภท ซึ่งมีคาถาแสดงลักษณะของสูตรไว้ว่า

สัญญา จ ปริภาษา จ วิธินิยม เอว จ
 อติเทโศธิการศจ ชทวิธึ สูตรลักษณ.

คัมภีร์ไวยากรณ์แบบดั้งเดิม โดยทั่วไปใช้สูตรอธิบายลักษณะทางไวยากรณ์อยู่ 6 ประเภท คือ สัญญาสูตร ปริภาษาสูตร วิธิสสูตร นิยมสูตร อติเทโสสูตร และอติการสูตร มีคำอธิบายสูตรแต่ละอย่างดังนี้

คัมภีร์ไวยากรณ์ที่มีสูตร โดยทั่วไปใช้สูตรอธิบายลักษณะทางไวยากรณ์มีอยู่ 6 ประเภท คือ

1. สัญญาสูตร สูตรสำหรับกำหนดหรือตั้งชื่อเช่น วจนะ, วิภक्ति สัมโพธนะ เป็นต้น
2. ปริภาษาสูตร สูตรอธิบายหลักการพื้นฐาน หมายถึงสูตรที่เป็นคำสั่งของอาจารย์ผู้แต่งสูตร คือ กฎทางไวยากรณ์ ในกรณีที่จะนำมาใช้ เช่น สูตรว่า ปฺรตยย- โลก เป็นต้น
3. วิธิสสูตร สูตรที่แสดงวิธีการเฉพาะเรื่อง เฉพาะกรณี เฉพาะกลุ่ม และเฉพาะศัพท์ซึ่งเป็นวิธีให้สำเร็จรูปต่างๆ เช่น สูตรว่า อมิปุรวะ , อิโก ยณจิ เป็นต้น
4. นิยมสูตร สูตรที่กล่าวกำหนดหมายเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่มีให้เลือก หลายอย่าง เช่น สูตรว่า ราชสสย, เอจอิคฆรสุวาเทศ เป็นต้น
5. อติเทโสสูตร สูตรสำหรับชี้แจงหรือแสดงอ้างเช่น สูตรว่า สภาเวทาเทโศนลวิธา, เป็นต้น

6. อธิการสูตร สูตรหรือบทตามไปเป็นเจ้าหน้าที่อนุญาต ปฏิเสธ และกำหนดวิธีการ
ขอขมาเป็นต้น ในสูตรอื่น ๆ เช่น สูตรว่า งยาปปราติปทิกาท เป็นต้น

บทที่ 3

แปลและอธิบายสูตรสมาสในคัมภีร์ปทรูปลัทธิและในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที

3.1 ความหมายของสมาสและชื่อสมาส

สมาส คือ นามศัพท์ตั้งแต่สองศัพท์ขึ้นไป หรือกริยาศัพท์ที่มีใช้อยู่ตั้งแต่สองบทขึ้นไป ที่นำมาย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน เพื่อให้เกิดคำใหม่ขึ้นมา เพื่อความสวยงามของภาษาในการนำไปใช้ คือวิธีการสร้างคำของภาษาบาลี⁷¹ การย่อบทตั้งแต่สองบทขึ้นไปเข้าเป็นบทเดียวกัน (Compound) มีวิเคราะห์ว่า “สมสเสตติ समासो” หมู่บทใด ย่อมถูกย่อ เพราะเหตุนั้น หมู่บทนั้น ชื่อว่า สมาส. (สั บทหน้า อส ธาตุ ในอรรถการรวบรวม ณ ปัจจัย) ได้แก่ การย่อนามบทกับนามบท, อุปสรรคบทกับนามบท, นิบาตบทกับนามบท, และนิบาตบทกับนิบาตบท, เข้าเป็นบทเดียวกัน รูปสำเร็จเป็นสมาสนามเฉพาะนิบาตบทกับนิบาตบท รูปสำเร็จเป็นอภัยศัพท์⁷².

ชื่อของสมาส

สมาสนั้นว่า โดยชื่อมี 6 คือ 1. อภัยยิวาสมาส 2. กัมมธารยสมาส 3. ทิคุสมาส 4. ตัปปุริสสมาส 5. พหุพพิหิสมาส 6. ทวันทสมาส

1. อภัยยิวาสมาส คือ สมาสที่มีอุปสรรคและนิบาตเป็นบทหน้า
2. กัมมธารยสมาส คือ สมาสที่บทหน้าและบทหลังเป็นวิภัติและวจนะเดียวกัน
3. ทิคุสมาส คือ สมาสที่มีปกติสังขยาอยู่หน้า แต่ไม่มีอัญญบท
4. ตัปปุริสสมาส คือ สมาสที่มีบทหน้าตั้งแต่ทุติยาวิภัติเป็นต้น จนถึงสัตตมีวิภัติถูกย่อเข้ากับบทหลัง
5. พหุพพิหิสมาส คือ สมาสที่มีบททั้งสองถูกย่อเข้ากันเป็นสมาสและบทสำเร็จมีบทอื่นเป็นประธาน
6. ทวันทสมาส คือ สมาสที่มีบททั้งสองเป็นประธาน ใช้ในความหมายของ จ ศัพท์เป็นต้น

3.2 อภัยยิวาสมาส

อภัยยิวาสมาส คือ สมาสที่มีอุปสรรคและนิบาตเป็นบทหน้า มีบทนามอยู่หลังรูปสำเร็จของบทสมาสเป็นเอกวจนะ นปุงสกลิงค์ อย่างเดียว มี 2 อย่าง คือ

1. อุปสรรคบุพพก อภัยยิวาสมาส คือ สมาสที่มีคำอุปสรรคเป็นบทหน้า ในบทสมาส

⁷¹ พิพัฒน์ คงประเสริฐ, บาลีไวยากรณ์, หน้า 183.

⁷² พระมหาธิตติพงศ์ อุตตมปณฺโญ, ไวยากรณ์บาลีเบื้องต้น, หน้า 223.

2. นิปาตบุพพก อพยยิภาวสมาส คือ สมาสที่มีคำนิบาตเป็นบทหน้าของบทสมาส

ในการทำตัวรูปจะต้องใช้สูตรจากกัจจายณะของแต่ละบทสมาสอาจจะใช้สูตรไม่เท่ากัน เนื่องจากว่าบางบทสมาส มีการสนธิกันระหว่างบทหน้าซึ่งลงท้ายบทด้วยสระ บทหลังขึ้นต้นด้วยสระ จึงต้องมีวิธีการสนธิ จะต้องใช้สูตรที่ทำสนธิด้วย เช่น คำว่า ปจจตต เมื่อตั้งวิเคราะห์แล้วจะทำสมาส ลบวิภัตติบทหน้าและบทหลังด้วยสูตรว่า เตส วิภตติโย โลปา จ สำเร็จเป็น ปฏิ อุตต จะต้องทำสนธิ ก่อนเพราะบทหน้าลงท้ายด้วย สระ คือ อี บทหลังขึ้นต้นด้วยสระ คือ อ ดังนั้น บทสมาสนี้ ตาม ขั้นตอนจะต้อง ใช้สูตรสนธิก่อนที่เรียกว่า สนธิในบทสมาส จึงจะสำเร็จบทเป็น ปจจตต ดังนั้น การทำ ตัวรูปของแต่ละอุทธารณ์อาจจะใช้สูตรไม่เท่ากัน แต่โดยส่วนใหญ่แล้วหลังจากการตั้งวิเคราะห์ ก็ให้ ย่อเข้าเป็นบทสมาสด้วยลำดับสูตรดังต่อไปนี้

1. บทติดต่อกันและชื่อพยยิภาวสมาส ด้วยสูตรว่า อุปสคคนิปาตบุพพโก อพยยิภาโว
2. ตั้งเป็นยุตต์ตถสมาส ด้วยสูตรว่า นามานิ สมาสเ โย ยุตต์ตถเ.
3. ลบ ส วิภตติ ด้วยสูตรว่า เตส วิภตติโย โลปา จ.
4. เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสส สรณตสส.
5. ตั้งบทสมาสเป็นนาม ด้วยสูตรว่า ตทฐิตสมาสภิกกา นามวาฯ
6. ตั้งบทสมาสเป็นนบุสกลิงค์ ด้วยสูตรว่า โส นบุสกลิงโค.
7. ถ้าบทหลังเป็นสระ ทีฆะ คือ อา, อี, อุ ให้รัสสระบทหลัง ด้วยสูตรว่า สโร รสโส นบุสเสก
8. หลังจากบทสมาส ลง สอิ ปฐมาวิภตติ ด้วยสูตรว่า ลิงคตถเ ปฐมา.
9. หลังจากพยยิภาวสมาสแปลง สอิ เป็น อัม ด้วยสูตรว่า อัม วิภตตินมการนตา อพยยิภาวา.
10. ถ้าลง สอิ ปฐมาวิภตติหลังจากบทสมาสที่เป็นการันต์อื่นจากอการันต์ คือ อี, อุ ให้ลบ สอิ วิภตติด้วยสูตรว่า อณญสมา โลโป จ. ก็สำเร็จเป็นบทสมาส ไม่ต้องใช้สูตรลำดับ ที่ 11,12,13
11. แยกพยัญชนะ ออกจากสระ ด้วยสูตรว่า บุพพมโรจฐิตมสสรุ สรนา
12. ลบ สระหน้า ปกติสระหลัง ด้วยสูตรว่า สรโลโปมาเทสบุพจยาทิมหิ ฯ
13. นำพยัญชนะไปประกอบกับสระหลัง ด้วยสูตรว่า นเย ปรี ยุตเต.

แปลและอธิบายสูตรในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

330. อุปสคคนิปาตบุพพโก อพยยิภาโว.

สมาสที่มีอุปสคคและนิปาตอยู่หน้า ชื่อว่า อพยยิภาวสมาส ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตรและสัญญาสูตร⁷³ มี 2 บท คือ บทว่า อุปสคคฺนิปาตปุพฺพโก เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า อพฺยยีภาโว เป็นปฐมาวิภัตติ⁷⁴.

331. นามานํ समाโส ยุตฺตตฺโต.

หมู่บทที่มีอรรถสัมพันธ์กันรวมกัน แห่งนามทั้งหลาย มีชื่อว่า समाส ฯ

สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร มี 3 บท คือ บทว่า นามานํ เป็นฉัฏฐีวิภัตติ บทว่า समाโส เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า ยุตฺตตฺโต เป็นปฐมาวิภัตติ ฯ

332. เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.

วิภัตติทั้งหลาย แห่งบทสมาส บททัทธิติ และบทที่มีอายปัจจัยเป็นต้นเป็นที่สุดเหล่านั้น ย่อมถูกลบ บ้าง.

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 4 บท คือ บทว่า เตสํ เป็นฉัฏฐีวิภัตติ บทว่า วิภตฺติโย เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า โลปา เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า จ เป็นอภัยยะ ฯ

333. ปกฺติ จสฺส สฺรณฺตสฺส.

เมื่อวิภัตติทั้งหลาย ถูกบลแล้ว ความเป็นปกติ แห่งบทอันมีอรรถประกอบกันนั้น อันมีสระเป็นที่สุด ด้วย ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 4 บท คือ บทว่า ปกฺติ เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า จ เป็นอภัยยะ บทว่า อสฺส เป็นฉัฏฐีวิภัตติ บทว่า สฺรณฺตสฺส เป็นฉัฏฐีวิภัตติ ฯ

334. ตฺถิตฺตสมาสกิตฺกา นามวาทเวตฺนนาทิสฺส จ.

ทัทธิติ สมาส และกิตก์ ทั้งหลาย พึงเห็นเหมือนนาม ในรูปทั้งหลาย ที่ไม่ใช่ ตเว ตุน ปัจจัยเป็นต้น เป็นที่สุด ฯ

สูตรนี้เป็นอติเทศสูตร มี 5 บท คือ บทว่า ตฺถิตฺตสมาสกิตฺกา เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า นาม เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า อิว เป็นอภัยยะ บทว่า อตเวตฺนนาทิสฺส เป็นสัทตมวิภัตติ บทว่า จ เป็นอภัยยะ ฯ

335. โส นฺปุสฺสกลิงฺโก.

อภัยยีกาวสมาสนั้น นักศึกษาพึงเห็นว่าเป็นนปุสสกลิงค์ ฯ

สูตรนี้ปริภาสาสูตร มี ๒ บท คือ บทว่า โส เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า นฺปุสฺสกลิงฺโก เป็นปฐมาวิภัตติ ฯ

336. อํ วิภตฺตินมการนฺตา อพฺยยีภาวา.

⁷³ รูปสิทธิทีปนี เล่ม 1, พระมหาธิติพงษ์ อุดตมปณฺโญ, หน้า 677.

⁷⁴ กัจจายนสูตรนิตฺเทศ, สัทธัมมโชติกपालเถระ, หน้า 145.

การอาเทศเป็น อัม แห่งวิภัตติทั้งหลาย อันเป็นเบื้องหลัง จากอภัยยัภาวสมาส อันเป็นอ การันต์ ย่อมมี บ้าง ๆ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 4 บท คือ บทว่า อัม เป็นปฐมวิภัตติ บทว่า วิภตตีนิ เป็นฉัฏฐีวิภัตติ บทว่า อการนตา เป็นปัญจมีวิภัตติ บทว่า อภัยยัภาวา เป็นปัญจมีวิภัตติ ฯ

วิธีทำตัวรูป	นกรส	สมิปี	อุปนคร	ด้วยสูตร	ศัพท์เดิมคือ	อุป+นคร		
หลัง อุปอุปสัค	ลง	สิ	ปฐมวิภัตติ		อุป+สิ, นคร	ลิงคตเถ ปฐมา.		
หลังจากอุปสัค	ลบ	สิ	วิภัตติ		อุป+นคร	สพพาสมาวุโสปสคคณิปาตาทีหิฯ		
หลัง นคร	ลง	ส	ฉัฏฐีวิภัตติ		อุปนคร+ส	สามิสมี ฉัฏฐี.		
เพราะ	ส	วิภตติ	ลง	ส	อาคม	อุปนคร+สส	สาคโม เส.	
สมิปี	ที่ไกล	นครสส	แห่งเมือง	อิตติ	อตเถ	ในอรรณ		
บทติดต่อกันและชื่ออภัยยัภาวสมาส				อุปนครสส		อุปสคคณิปาตปุพโก	อภัยยัภาโว	
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส				อุปนครสส		นามาน	สมาโส ยุตตตถ.	
ลบ	ส	วิภตติ		อุปนคร		เตส	วิภตติโย โลปา จ.	
เป็นปกติ				อุปนคร		ปกติ	จสส สรนตสส.	
ตั้ง	อุปนคร	เป็นนาม		อุปนคร		ตทิตสมาสกิตกา	นามว่าฯ	
ตั้ง	อุปนคร	เป็นนปุงสกลิงค์		อุปนคร		โส	นปุงสกลิงโค.	
หลัง	อุปนคร	ลง	สิ	ปฐมวิภัตติ		อุปนคร+สิ	ลิงคตเถ ปฐมา.	
หลังจากอภัยยัภาวสมาสแปลง	สิ	เป็น	อัม	อุปนคร+อัม		อัม	วิภตตีนิมการนตา	อภัยยัภาวา.
แยกพยัญชนะ	ร	ออกจากสระ	อ	อุปนคร+อัม		ปุพพมโธฐิตมสสร	สรนฯ	
ลบ	สระหน้า	ปกติสระหลัง		อุปนคร+อัม		สรโลโปมาเทศ	ปจจยาทิมหิ ฯ	
นำพยัญชนะ	ร	ไปประกอบกับสระ	อ	อุปนคร		นเย	ปร	ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น	อุปนคร	(ที่ไกลเคียงแห่งเมือง).						

วิ. อุตทานัม อธิกิจจ ปวตตา อชมตต์ (อาศัยตนเป็นไป).

วิธีทำตัวรูป	ด้วยสูตร	อุตทานมตทานัม	ปติ	ปจจตต์	ศัพท์เดิมคือ	ปติ+อุตต	
หลัง	ปติอุปสัคค	ลง	สิ	ปฐมวิภัตติ		ปติ+สิ, อุตต	ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอุปสัค	ลบ	สิ	วิภัตติ		ปติอุตต	สพพาสมาวุโสปสคคณิปาตาทีหิ ฯ	
หลังจาก	อุตต	ลง	อัม	หุตติยาวิภัตติ		ปติอุตต+อัม	กम्मปวจนียยุตเต.
หลังจาก	อุตต	แปลง	อัม	เป็น	อานัม	ปติอุตต+อานัม	พฺรหฺมตตสขราชาทีโต อมานัม.
แยกพยัญชนะ	ต	ออกจากสระ	อ	ปติอุตต+อานัม		ปุพพมโธฐิตมสสร	สรนฯ
ลบ	สระหน้า	สระหลังเป็นปกติ		ปติอุตต+อานัม		สรโลโปมาเทศ	ปจจยาทิมหิ ฯ

นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกันสระ อา	ปติออตตานํ	นเย ปรี ยุตเต.
ปติ เฉพาะ ออตตานมตตานํ ซึ่งตนๆ อิติ อตเถ ในอรรณนี		
บทติดต่อกันและชื่ออภัยยักษมาส	ปติออตตานํ	อุสคคณิปาตปุพพโก อพยียภาโว.
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส	ปติออตตานํ	นามานํ สมาสโย ยุตตตโถ.
ลบ อํ วิภตติ หลัง อตต	ปติออตต	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ปติออตต	ปกติ จสส สรนตสส.
เพราะสระหลังแปลง ตี เป็น จ	ปจออตต	สพโพ จํ ตี.
แยกพยัญชนะ จ ออกจากสระ อ	ปจออตต	ปุพพมโรฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ปจออตต	สรโลโปมาเทสปปจจยาทิมหิ ฯ
นำพยัญชนะ จ ไปประกอบกับสระ อ	ปจตต	นเย ปรี ยุตเต.
จ สทิสทเวภาว	ปจจตต	ปรทเวภาโว ฐาเน.
ตั้ง ปจจตต เป็นนาม	ปจจตต	ตทฐิตสมาสกิตกา นามิวา ฯ
ตั้ง ปจจตต เป็นนปุงสกลิงค์	ปจจตต	โส นปุงสกลิงโค.
หลัง ปจจตต ลง สี ปฐมาวิภตติ	ปจจตต+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังอภัยยักษมาส แปลง สี เป็น อํ	ปจจตต+อํ	อํ วิภตตินมการนตา อพยียภาวา.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	ปจจตต+อํ	ปุพพมโรฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ปจจตต+อํ	สรโลโปมาเทสปปจจยาทิมหิ ฯ
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกันสระ อ	ปจจตต	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น ปจจตต (เฉพาะตนๆ)		

วิ. อา กุมารเทธิ (ยโส กจจายนสส) อากุมาร (แม่ไปถึงเด็ก).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร อา ปาณโกฎิยา อาปาณโกฎิกํ ศัพท์เดิมคือ		อา+ปาณโกฎิ
หลัง อาอุปสัค ลง สี ปฐมาวิภตติ	อา+สี ปาณโกฎิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอุปสัค ลบ สี ปฐมาวิภตติ	อาปาณโกฎิ	สพพาสมาวุโสปกคฯ
หลัง ปาณโกฎิ ลง สมาส ปัญจมีวิภตติ	อาปาณโกฎิ+สมาส	อปาทาเน ปณจมี.
ตั้ง อี ที่กล่าวอิตถิลิงค์ชื่อว่า ป	อาปาณโกฎิ+สมาส	เต อิตถิขยา โป.
หลังจาก อี ที่ชื่อป แปลง สมาส เป็น ยา	อาปาณโกฎิยา	ปโต ยา.
อา ปาณโกฎิยา ถึงที่สุดแห่งชีวิต อิติ อตเถ ในอรรณนี		
บทติดต่อกันและชื่อว่าอภัยยักษมาส	อาปาณโกฎิยา	อุสคคณิปาตปุพพโกฯ
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส	อาปาณโกฎิยา	นามานํ สมาสโย ยุตตตโถ.
ลบ สมาส วิภตติ	อาปาณโกฎิ	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.

เป็นปกติ	อาปามโกฏิ	ปกติ จสส สรณตสส.
ลง ก ปัจจัยที่สุดแห่งสมาส	อาปามโกฏิ	กวจิ สมาสนตตทานมการนตาฯ
ตั้ง อาปามโกฏิ เป็นนาม	อาปามโกฏิ	ตทิตสมาสกิตกา นามว่า ฯ
ตั้ง อาปามโกฏิเพนนปุงสกลิงค์	อาปามโกฏิ	โส นปุงสกลิงโค.
หลัง อาปามโกฏิ ลง สิ ปฐมวิภัตติ	อาปามโกฏิ+สิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังอัพยยิภาวสมาส แปลง สิ เป็น อ์	อาปามโกฏิ+อ์	อ์ วิภตตีนมารนตาฯ
แยกพยัญชนะ กุ ออกจากสระ อ	อาปามโกฏิ+อ์	ปุพพมโธฐิตมสสรุ ฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ	อาปามโกฏิ+อ์	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ กุ ไปประกอบสระ อ	อาปามโกฏิ	นเย ปริ ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น อาปามโกฏิ (ถึงที่สุดแห่งชีวิต).		

337. สโร รลโส นปฺสเก.

สระ อันเป็นที่สุดแห่ง สมาส อันเป็นไปนปุงสกลิงค์ ย่อมเป็นรัสสะ ฯ		
สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 3 บท คือ บทว่า สโร เป็นปฐมวิภัตติ บทว่า รลโส เป็นปฐมวิภัตติ บทว่า นปฺสเก เป็นสัตตมีวิภัตติ ฯ		
วิธีทำตัวรูป ภิกขาย สมิทธิติ สุภิกข์	ศัพท์เดิมคือ	สุ+ภิกขา
หลัง สุ อุปสัค ลง สิ ปฐมวิภัตติ	สุ+สิ ภิกขา	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอุปสัค ลบ สิ วิภัตติ	สุภิกขา	สพพาสมาวุโสปลศคฯ
หลัง ภิกขา ลง ส ฉัฎฐวิภัตติ	สุภิกขา+ส	สามีสมี ฉัฎฐี.
ตั้ง อา ที่กล่าวอิตลึงค์ชื่อว่า ฆ	สุภิกขา+ส	อา โฆ
หลังจาก อา ที่ชื่อ ฆ แปลง ส เป็น อาย	สุภิกขา+อาย	ฆโต นาทีน.
แยกพยัญชนะ ข ออกจากสระ อ	สุภิกขา+อาย	ปุพพมโธฐิตมสสรุ ฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ	สุภิกขา+อาย	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ข ไปประกอบกับสระ อ	สุภิกขา	นเย ปริ ยุตเต.
สมิทธิ ความสมบูรณ์ ภิกขาย แห่งภิกขา อิติ อดเถ ในอรรถนี้	สุภิกขา	อุปสคคณิปาตปุพพโกฯ
บทติดต่อกันและชื่อว่าอัพยยิภาวสมาส	สุภิกขา	นามานั สมาส ไส ฯ
ตั้งเป็นยุตต์ตถสมาส	สุภิกขา	
ลบ ส วิภัตติ	สุภิกขา	เตสั วิภตตีโย โลปา จ.
เป็นปกติ	สุภิกขา	ปกติ จสส สรณตสส.
ตั้ง สุภิกขา เป็นนาม	สุภิกขา	ตทิตสมาสกิตกา ฯ
ตั้ง สุภิกขา เป็นนปุงสกลิงค์	สุภิกขา	โส นปุงสกลิงโค.

รัสสะสระที่สุตในนปุงสกลิงค์	สุภิกข	สโร รสโส นปฺเสเก.
ลง สุภิกข ลง สี ปฐมาวิภัตติ	สุภิกข+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังอัพยยัภาวสมาส แปลง สี เป็น อํ	สุภิกข+อํ	อํ วิภตตีนมการนตาฯ
แยกพยัญชนะ ข ออกจากสระ อ	สุภิกขอ+อํ	ปุพพมโธฐิตมสสรฺฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สุภิกข+อํ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ข ไปประกอบกับสระ อ	สุภิกขํ	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น สุภิกขํ (ความสมบูรณ์แห่งอาหาร).		

338. อณฺณสฺมา โลโป จ.

การลบบวิภัตติทั้งหลายหลังจากอัพยยัภาวสมาสอื่นจากอการันต์ ย่อมมี ด้วย ฯ

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 3 บท คือ บทว่า อณฺณสฺมา เป็นปัญจมีวิภัตติ บทว่า โลโป เป็น ปฐมาวิภัตติ บทว่า จ เป็นอัพยยะ ฯ

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร อิตฺถิสฺ อธิกิจฺจ อธิตฺถิ	ศัพท์เดิมคือ	อธิ+อิตฺถิ
หลัง อธิ อุปลັศ ลง สี ปฐมาวิภัตติ	อธิ+สี อิตฺถิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจาก อุปลັศ ลบ สี วิภัตติ	อธิอิตฺถิ	สพฺพาสมาวุโสปลศคฯ
ลง อิตฺถิ ลง สุ สัตตมีวิภัตติ	อธิอิตฺถิ+สุ	โอภาเส สตตมี.

กถา คำพูด อธิกิจฺจ อาศัยแล้ว อิตฺถิสฺ ในหญิงทั้งหลาย ปวตตติ ย่อมเป็นไป อิติ อตเถ ในอรรถนี้

บทติดต่อกันและชื่อว่าอัพยยัภาวสมาส	อธิอิตฺถิสฺ	อุปลศคฺนิปาตปุพฺพโก ฯ
ตั้งเป็นยุตต์ตตสมาส	อธิอิตฺถิสฺ	นามานํ สฺมาโสฯ
ลง สุ สัตตมีวิภัตติ	อธิอิตฺถิ	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	อธิอิตฺถิ	ปกติ จสฺส สฺรณตสฺส.
แยกพยัญชนะ ฐ ออกจากสระ อิ	อฐอิตฺถิ	ปุพฺพมโธฐิตมสสรฺฯ
เพราะสระหลัง ลบสระหน้า	อฐอิตฺถิ	สฺรา สฺเร โลปํ.
นำพยัญชนะ ฐ ไปประกอบกับสระ อิ	อธิตฺถิ	นเย ปรี ยุตเต.
ตั้ง อธิตฺถิ เป็นนาม	อธิตฺถิ	ตฺทฺธิตสฺมาสกิตกาฯ
ตั้ง อธิตฺถิ เป็นนปุงสกลิงค์	อธิตฺถิ	โส นปฺสกลิงฺโก.
รัสสะสระที่สุตในนปุงสกลิงค์	อธิตฺถิ	สโร รสโส นปฺเสเก.
หลัง อธิตฺถิ ลง สี ปฐมาวิภัตติ	อธิตฺถิ+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังอัพยยัภาวสมาส ลบ สี วิภัตติ	อธิตฺถิ	อณฺณสฺมา โลโป จ.
สำเร็จรูปเป็น อธิตฺถิ (อาศัยหญิงเป็นไป) ฯ		

วิ. ชิวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท ยาวชีว (กำหนดเพียงใดแห่งชีวิต).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ชิวสส ยตตโก ปริจเฉโท ยาวชีว	ศัพท์เดิมคือ	ยาว+ชีว
หลังจาก ยาว ศัพท์ ลง สி ปฐมวิภัตติ	ยาว+สิ ชิว	ลิงคตเถ ปจมา.
หลังจาก ยาว ศัพท์ ลบ สิ วิภัตติ	ยาวชีว	สพพาสมาวุโสปลศคฯ
หลัง ชิว ลง ส ฌฎฐีวิภัตติ	ยาวชีว+ส	สามีสมี ฌฎฐี.
เพราะ ส วิภัตติ ลง ส อาคม	ยาวชีวสส	สาคโม เส.
ปริจเฉโท การกำหนด ยตตโก อันมีประมาณเพียงใด ชิวสส แห่งชีวิต		อิติ อตเถ ในอรรถนี้
บทติดต่อกันและชื่อว่าอภัยยยาวสมาส	ยาวชีวสส	อุปสคคณิปาตปุพพโก ฯ
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส	ยาวชีวสส	นามานํ समाโสฯ
ลง ส วิภัตติ	ยาวชีว	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ยาวชีว	ปกติ จสส สรนต์สส.
ตั้ง ยาวชีว เป็นนาม	ยาวชีว	ตททธิตสมาสกิตกาฯ
ตั้ง ยาวชีว เป็นนปุงสกลิงค์	ยาวชีว	โส นปุงสกลิงโค.
หลัง ยาวชีว ลง สิ ปฐมวิภัตติ	ยาวชีว+สิ	ลิงคตเถ ปจมา.
หลังจากอภัยยยาวสมาสแปลง สิ เป็น อี	ยาวชีว+อํ	อํ วิภตตินมการนตาฯ
แยกพยัญชนะ ว ออกจากสระ อ	ยาวชีว+อํ	ปุพพมโธฐิตมสสรํฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ	ยาวชีว+อํ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ว ไปประกอบกับสระ อ	ยาวชีว	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น ยาวชีว (กำหนดเพียงใดแห่งชีวิต).		

วิ. อายุสส ยตตโก ปริจเฉโท ยาวตายุํ (กำหนดเพียงใดแห่งอายุ).

วิธีทำตัวรูป อายุสส ยตตโก ปริจเฉโท ยาวตายุํ	ศัพท์เดิมคือ	ยาวตา+อายุ
หลังจาก ยาวตาศัพท์ ลง สิ ปฐมวิภัตติ	ยาวตา+สิ อายุ	ลิงคตเถ ปจมา.
หลังจากนิบาตลบ สิ วิภัตติ	ยาวตาอายุ	สพพาสมาวุโสปลศคฯ
หลังจาก อายุ ลง ส ฌฎฐีวิภัตติ	ยาวตาอายุ+ส	สามีสมี ฌฎฐี.
เพราะ ส วิภัตติ ลง ส อาคม	ยาวตาอายุสส	สาคโม เส.
ปริจเฉโท การกำหนด ยตตโก อันมีประมาณเพียงใด อายุสส แห่งอายุ		อิติ อตเถ ในอรรถนี้
บทติดต่อกันและชื่อว่าอภัยยยาวสมาส	ยาวตาอายุสส	อุปสคคณิปาตปุพพโกฯ
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส	ยาวตาอายุสส	นามานํ समाโส ยุตตตโธ.
ลง ส วิภัตติ	ยาวตาอายุ	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ยาวตาอายุ	ปกติ จสส สรนต์สส.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	ยาวตาอายุ	ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
เพราะสระหลัง ลบสระหน้า	ยาวตาอายุ	สรา สเร โลปี.

นำพยัญชนะ ต ไปประกอบสระหลัง	ยาวตายุ	นเย ปรี ยุตเต.
ลง ก ปัจจัยที่สุดสมาส	ยาวตายุ+ก	กวจิ สมาสนุตคตानमारुनโต.
ตั้ง ยาวตายุก เป็นนาม	ยาวตายุก	ตฤติตสมาสกิตกา นามว่า
ตั้ง ยาวตายุก เป็นนปุงสกลิงค์	ยาวตายุก	โส นปฺสกลิงฺโค.
หลัง ยาวตายุก ลง สิ ปฐมวิภัตติ	ยาวตายุก+สิ	ลึงคตเถ ปฐมมา.
หลังอัพยयीภาวสมาสแปลง สิ เป็น อ	ยาวตายุก+อ	อ วิภตตีनमारुनता अपुयीภาवा.
แยกพยัญชนะ ก ออกจากสระ อ	ยาวตายุกอ+อ	ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรํ สเรन วิโยชये.
ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ	ยาวตายุก+อ	สรโลโปมาเทสपुपुजयातिमिहा
นำพยัญชนะ ก ไปประกอบสระหลัง	ยาวตายุก	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น ยาวตายุก (กำหนดเพียงใดแห่งอายุ).		

วิ. สห มกฺขิกาย ฤชฺชตีติ สมกฺขิกํ (พร้อมกับแมลงวัน).

วิธีทำตัวรูป สห มกฺขิยาย ฤชฺชตีติ สมกฺขิกํ	ศัพท์เดิมคือ	สห+มกฺขิกา
หลัง สห ศัพท์ ลง สิ ปฐมวิภัตติ	สห+สิ มกฺขิกา	ลึงคตเถ ปฐมมา.
หลังจากนิบาต ลบ สิ วิภัตติ	สหมกฺขิกา	สหพาสมาวุโสปลศฺคฯ
หลัง มกฺขิกา ลง นาตติยาวิภัตติ	สหมกฺขิกา+นา	สหาทิโยเค จ.
ตั้ง อา ที่กล่าวอธิลึงค์ชื่อ ฆ	สหมกฺขิกา+นา	อา โฆ.
หลังจาก ฆ แปลง นา เป็น आय	สหมกฺขิกา+อายุ	ฆโต นาทิน.
แยกพยัญชนะ ก ออกจากสระ อา	สหมกฺขิกอา+อายุ	ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรํ
ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆเป็นปกติ	สหมกฺขิก+อายุ	สรโลโปมาเทสฯ
นำพยัญชนะ ก ไปประกอบสระ อา	สหมกฺขิกาย	นเย ปรี ยุตเต.
ฤชฺชติ ย่อมกิน สห มกฺขิกาย กับด้วยแมลงวัน อติ อตเถ ในอรรถนี้		
บทติดต่อกันและชื่อว่าอัพยयीภาวสมาส	สหมกฺขิกาย	อุปสคฺคินิปาตปุพฺพโก ฯ
ตั้งเป็นยุตต์ตถสมาส	สหมกฺขิกาย	นามานํ समाโสฯ
ลบ นา ตติยาวิภัตติ	สหมกฺขิกา	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	สหมกฺขิกา	ปกติ จสฺส สรณตสฺส.
ตั้ง สห มกฺขิกา เป็นนาม	สหมกฺขิกา	ตฤติตสมาสกิตกาฯ
แปลง สห เป็น ส	สมกฺขิกา	เตสุ วุทธิโลปาคมวิการฯ
ตั้ง สมกฺขิกา เป็นนปุงสกลิงค์	สมกฺขิกา	โส นปฺสกลิงฺโค.
รัสสระที่สุดไนนปุงสกลิงค์	สมกฺขิก	สโร รสโส นปฺสเก.
หลัง สมกฺขิก ลง สิ ปฐมวิภัตติ	สมกฺขิก+สิ	ลึงคตเถ ปฐมมา.

หลังอัปยียภาวสมาส แปลง สิ เป็น อ	สมกฺขิก+อ	อ วิภตตีนมการนตา ฯ
แยกพยัญชนะ กุ ออกจากสระ อ	สมกฺขิกอ+อ	บุพพมโธฐิตมสสรฺฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ	สมกฺขิก+อ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ กุ ไปประกอบกับสระ อ	สมกฺขิกิ	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น สมกฺขิกิ (พร้อมกับแมลงวัน).		

3.3 กัมมธารยสมาส

กัมมธารยสมาส คือ สมาสที่มีบทหน้าและบทหลังมีวิภตติและวจนะเดียวกัน บทหนึ่งเป็นนาม นาม บทหนึ่งเป็นวิเสสนะ หรือเป็นวิเสสนะทั้งสองบท ถูกย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน มี ๙ อย่าง คือ

1' วิเสสนบุพพบท กัมมธารยสมาส คือ สมาสที่มีบทหน้าเป็นวิเสสนะ แปลว่า “ผู้..., อัน..., ตัว.....” กลางคำสมาส

2. วิเสสนุตตรบท กัมมธารยสมาส คือ สมาสที่มีบทหลังเป็นวิเสสนะ แปลว่า “ผู้.....,อัน....., ตัว.....” กลางคำสมาส

3. วิเสสนโนภยบท กัมมธารยสมาส คือ สมาสที่มีบททั้งสองเป็นวิเสสนะ แปลว่า ทั้ง.. ทั้ง..

4. อุมาณุตตรบท กัมมธารยสมาส คือสมาสที่มีบทหลังเป็นคำอุปมา แปลว่า “เพียงดัง.....”

5. สัมภวานาบุพพบท กัมมธารยสมาส คือ สมาสที่มีบทหน้าประกอบด้วย อิติ ศัพท์แต่เมื่อเข้าสมาสแล้วให้ลบ อิติ ศัพท์ออก นิยมแปลว่า “ว่าเป็น.....” ตรงกลางสมาส

6. อวธารณบุพพบท กัมมธารยสมาส คือ สมาสที่มีบทหน้าประกอบด้วย เอว ศัพท์ เข้าสมาสแล้วให้ลบ เอว ศัพท์ มีคำแปลว่า “คือ.....” กลางคำสมาส

7. นนิบาตบุพพบท กัมมธารยสมาส คือ สมาสที่มี น นิบาตเป็นบทหน้า สมาสนี้ น มีลักษณะการปฏิเสธคำนาม มีคำแปลว่า “ไม่ใช่.....หรือ มิใช่.....”

8. กุบุพพบท กัมมธารยสมาส คือ สมาสที่มี กุ นิบาตเป็นบทหน้า สมาสนี้จัดเข้าในนิจจสมาส เพราะเวลาวิเคราะห์ให้ใช้บทอื่นวิเคราะห์แทน กุ ศัพท์ มีคำแปลว่า “ผู้นำเกิด..., อันน่าเกิด....., ตัวน่าเกิด.....” เป็นต้น

9. ปาทิบุพพบท กัมมธารยสมาส คือ สมาสที่มี ป อุปสัคเป็นต้น เป็นบทหน้า และสมาสนี้ก็จัดเป็น นิจจสมาส เพราะเวลาวิเคราะห์ให้ใช้บทอื่นวิเคราะห์แทน ป เป็นต้น มีคำแปลว่า “ผู้..., อัน..., ตัว....”

ในการทำตัวรูปจะต้องใช้สูตรจากกัจจายนะของแต่ละบทสมาสอาจจะใช้สูตรไม่เท่ากัน เนื่องจากว่าบางบทสมาส จะต้องใช้สูตรพิเศษ เช่น คำว่า มหาปุริโส เมื่อตั้งวิเคราะห์แล้วจะทำสมาส ลบวิภตติบทหน้าและบทหลังด้วยสูตรว่า เตสฺ วิภตติโย โลปา จ สำเร็จเป็น มหนตฺ ปุริส

จะต้องมีการอาเทศ มหุต เป็น มหา ก่อน ดังนั้น บทสมานนี้ ตามขั้นตอนจะต้อง ใช้สูตรอาเทศวิธี จึงจะสำเร็จบทเป็น มหาปุริส

หลังจากการตั้งวิเคราะห์ ก็ให้ย่อเข้าเป็นบทสมานด้วยสูตรดังต่อไปนี้

1. บทติดต่อกันและชื่อว่ากัมมธารยสมาน	ด้วยสูตรว่า	ทวิปเท ตุลยาธิกรณฯ
2. ตั้งเป็นยุตต์ถสมาน	ด้วยสูตรว่า	นามานิ สมาส ไ
3. ลบวิภัติทั้งหลาย	ด้วยสูตรว่า	เตส วิภตติโย โลปา จ.
4. เป็นปกติ	ด้วยสูตรว่า	ปกติ จสส สรนต์สส.
5. ลบ จ ศัพท์ ทั้งสอง และ ต ศัพท์	ด้วยสูตรว่า	วุตตถานมปโปโยโค.
7. ตั้งกัมมธารยสมานชื่อตปุริสสมาน	ด้วยสูตรว่า	อุภ ตปุริสา.
8. ตั้งบทสมานเป็นนาม	ด้วยสูตรว่า	ตทิตสมานกิตกาฯ
9. หลังบทสมาน ลง สิ ปฐมาวิภัติ	ด้วยสูตรว่า	ลิ่งคตเถ ปฐมา.
10. หลังจากอาการันต์แปลง สิ เป็น โอ	ด้วยสูตรว่า	โส.
- ถ้าบทหลังเป็น นปุงสกลิงค์อาการันต์ให้แปลง สิ เป็น อ ด้วยสูตรว่า สึ ถ้าเป็นการันต์อื่น คือ อิ, อี, อุ, อู ให้ลบ สิ วิภัติด้วยสูตรว่า เสสโต โลปี คลิปิ. โดยไม่ต้องใช้สูตรในลำดับที่ 11,12,13 ก็สำเร็จเป็น บทสมาน
11. แยกพยัญชนะ ออกจากสระ อ	ด้วยสูตรว่า	ปุพพมโธฐิตมสสรฯ
12. ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติด้วยสูตรว่า		สรโลโปมาเทสฯ
13. นำพยัญชนะไปประกอบกับสระหลัง	ด้วยสูตรว่า	นเย ปรี ยุตเต.

339. ทวิปเท ตุลยาธิกรณ กมมธารโย.

ครั้นเมื่อสองบท อันมีอรรถที่ตั้งเหมือนกัน มีอยู่ หมู่บทอันมีอรรถที่ตั้งเหมือนกันนั้น เป็น สมาน มีชื่อว่ากัมมธารยสมาน ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตรและสัญญาสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ทวิปเท เป็นสัตตมิวิภัติ บทว่า ตุลยาธิกรณ เป็นสัตตมิวิภัติ บทว่า กมมธารโย เป็นปฐมาวิภัติ ฯ

340. มหต มหา ตุลยาธิกรณ ปเท.

ในเพราะบทหลังอันมีอรรถเหมือนกันการอาเทศเป็น มหา แห่งมหันตศัพท์ทั้งหลาย ย่อมมี ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 4 บท คือ บทว่า มหต เป็นฉฐวิภัติ บทว่า มหา เป็นปฐมาวิภัติ บทว่า ตุลยาธิกรณ เป็นสัตตมิวิภัติ บทว่า ปเท เป็นสัตตมิวิภัติ ฯ

341. อุภ ตปุริสา.

กัมมธารยสมาสและทิกุสสมาสทั้งสอง ชื่อว่า ตปฺปฺริสสมาส ฯ

สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร มี 2 บท คือ บทว่า อุเก เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า ตปฺปฺริสา เป็นปฐมาวิภัตติ ฯ

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตรของบทวิเคราะห์ว่า มหนฺโต จ โส ปฺริโส จาติ มหาปฺริโส.

ทำตัวรูป มหนฺโต จ โส ปฺริโส จาติ มหาปฺริโส	ศัพท์เดิมคือ	มหนฺต+ปฺริส
หลัง มหนฺต ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	มหนฺต+สิ ปฺริส	ลึงคตเถ ปฐมมา.
หลังจาก อ การันต์ แปลง สิ เป็น โอ	มหนฺต+โอ ปฺริส	โส
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	มหนฺตอ+โอ ปฺริส	ปุพฺพมโหฐิตมสสรฺฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	มหนฺต โอ ปฺริส	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระหลัง	มหนฺโต ปฺริส	นเย ปรี ยุตเต.
หลัง ปฺริส ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	มหนฺโต ปฺริส+สิ	ลึงคตเถ ปฐมมา.
หลังจาก อการันต์ แปลง สิ เป็น โอ	มหนฺโต ปฺริส+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ส ออกจากสระ อ	มหนฺโต ปฺริสอ+โอ	ปุพฺพมโหฐิตมสสรฺ ฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	มหนฺโต ปฺริส+โอ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ส ไปประกอบกับสระหลัง	มหนฺโต ปฺริโส	นเย ปรี ยุตเต.
ลงจาก จ สองศัพท์ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	จ+สิ จ+สิ	ลึงคตเถ ปฐมมา.
หลังจากนิบาติ ลบ สิ ปฐมาวิภัตติ	จ จ	สพฺพาสมาวุโสปลศคฯ
หลังจาก ต สัพพนาม ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ต+สิ	ลึงคตเถ ปฐมมา.
เพราะ สิ วิภัตติ แปลง ต เป็น ส	ส+สิ	เอตเตสํ โต.
หลังจาก อการันต์แปลง สิ เป็น โอ	ส+โอ	โส
แยกพยัญชนะ ส ออกจากสระ อ	สอ+โอ	ปุพฺพมโหฐิตมสสรฺฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ส+โอ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ส ไปประกอบกับสระหลัง	โส	นเย ปรี ยุตเต.
มหนฺโต จ ผู้ประเสริฐด้วย โส ผู้ประเสริฐนั้น ปฺริโส จ เป็นบุรุษด้วย อิติ อตเถ ในอรรถนี้		
บทติดต่อกันและชื่อว่ากัมมธารยสมาส	มหนฺโตจโสปฺริโสจ	ทวิปเท ตฺถยาธิกรณฯ
ตั้งเป็นยุดตัดถสมาส	มหนฺโตจโสปฺริโสจ	นามานํ สมาสฯ
ลปวิภัตติทั้งหลาย	มหนฺตจตปฺริสจ	เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	มหนฺตจตปฺริสจ	ปกติ จสฺส สรณตสฺส.
ลบ จ ศัพท์ ทั้งสอง และ ต ศัพท์	มหนฺตปฺริส	วุตตตถานมปโยโค.
เพราะบทหลังแปลง มหนฺต เป็น มหา	มหาปฺริส	มหตํ มหา ตฺถยาธิกรณฯ
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อตปฺปฺริสสมาส	มหาปฺริส	อุเก ตปฺปฺริสา.

ตั้ง มหาปุริส เป็น นาม	มหาปุริส	ตทิตสมาสกิตกาฯ
หลัง มหาปุริส ลง สี ปฐมาวิภัตติ	มหาปุริส+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ	มหาปุริส+โอ	โส
แยกพยัญชนะ ส ออกจากสระ อ	มหาปุริสอ+โอ	ปุพพมโธฐิตมสสรฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	มหาปุริส+โอ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ส ไปประกอบกับสระหลัง	มหาปุริส	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น มหาปุริโส (บุรุษผู้ประเสริฐ).		

342. ปุมสส ลิงคาคีสุ สมาสสุ.

ในสมาสทั้งหลาย ในเพราะบทหลังทั้งหลายมีลิงค์เป็นต้น สระอันเป็นที่สุด แห่ง ปุม ศัพท์ ย่อมถึงซึ่งกรลบ ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ปุมสส เป็นฉฐวิภัตติ บทว่า ลิงคาคีสุ เป็นสัตตมีวิภัตติ บทว่า สมาสสุ เป็นสัตตมีวิภัตติ ฯ

วิ. ปุม จ โส โกกิโล จาติ ปุงโกกิโล (นกดุเหว่าตัวผู้).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ปุม จ โส โกกิโล จาติ ปุงโกกิโล ศัพท์เดิมคือ	ปุม+โกกิล
หลัง ปุม ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ปุม+สี โกกิล
เพราะ สี วิภัตติ แปลง อ กับ สี เป็น อา	ปุม+อา โกกิล
นำพยัญชนะ ม ไปประกอบกับสระ อา	ปุม โกกิล
หลัง โกกิล ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ปุม โกกิล+สี
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ	ปุม โกกิล+โอ
แยกพยัญชนะ ล ออกจากสระ อ	ปุม โกกิลอ+โอ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ปุม โกกิล+โอ
นำพยัญชนะ ล ไปประกอบกับสระ โอ	ปุม โกกิล
หลัง จ สองศัพท์ ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ปุม จ+สี โกกิล จ+สี
หลังจากนิบาตลบ สี ปฐมาวิภัตติ ปุม จ	โกกิล จ สพพาสมาวุโสปลศคฯ
หลังจาก ต สัพพนาม ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ปุม จ ต+สี โกกิล จ
เพราะ สี วิภัตติแปลง ต เป็น ส	ปุม จ ส+สี โกกิล จ
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ	ปุม จ ส+โอ โกกิล จ
แยกพยัญชนะ ส ออกจากสระ อ	ปุม จ สอ+โอ โกกิล จ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ปุม จ ส+โอ โกกิล จ
	ลึงคตเถ ปฐมา.
	ปุมนตสสา ฯ
	นเย ปรี ยุตเต.
	ลึงคตเถ ปฐมา.
	โส
	ปุพพมโธฐิตฯ
	สรโลโปมาเทศฯ
	นเย ปรี ยุตเต
	ลึงคตเถ ปฐมา.
	เอตเตส โด.
	โส.
	ปุพพมโธฐิตมสสร ฯ
	สรโลโปมาเทศฯ

นำพยัญชนะ ส ไปประกอบกับสระ โอ	ปุมา จ โส โกกิโล จ	นเย ปรี ยุตเต.
ปุมา จ ตัวผู้ด้วย โส ตัวผู้นั้นด้วย โกกิโล จ	เป็นนกดุเหว่าด้วย	อิติ อตเถ ในอรรถนี้
บทติดต่อกันและชื่อว่ากัมมธารยสมาส	ปุมาจโสโกกิโลจ	ทวิปเท ตุลยาธิกรณฯ
ตั้งเป็นยุตต์ตถสมาส	ปุมาจโสโกกิโลจ	นามานํ สมาส โย ยุตต์ตถ.
ลบริกัตติทั้งหลาย	ปุมาจตโกกิลจ	เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ปุมาจตโกกิลจ	ปกติ จสส สรณตสส.
ลบ จ ศัพท์สอศัพท์ และ ต ศัพท์	ปุมาจโกกิล	วุตฺตตถานมปโยโค.
ในเพราะสระหลัง ให้ลบสระหน้า	ปุมาจโกกิลปุมาจ	ลึงคาคีสุ สมาสเสสุ.
ตั้ง อุ ชื่อ ล	ปุมาจโกกิล	อิวันณวนณณา ฌลา.
หลังจาก อุ ที่ชื่อว่า ล แปลง ม เป็นนิกคหิต	ปุมาจโกกิล	อโม นิกคหิตํ ฌลเปหิ.
เพราะพยัญชนะแปลงนิกคหิตเป็น ง	ปุมาจโกกิล	วคฺคนตํ วา วคฺเค.
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อว่าตปุริสสมาส	ปุมาจโกกิล	อูเก ตปุริสา.
ตั้ง ปุงโกกิโล เป็น นาม	ปุมาจโกกิล	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามวาทา
หลัง ปุงโกกิล ลง สิ ปฐมาวิภตติ	ปุมาจโกกิล+สิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากการันต์แปลง สิ เป็น โอ	ปุมาจโกกิล+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ล ออกจากสระ อ	ปุมาจโกกิล+โอ	ปุพฺพมโธฐิตมสสรํ ฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ปุมาจโกกิล+โอ	สรโลโปมาเทสฯ
นำพยัญชนะ ล ไปประกอบกับสระโอ	ปุมาจโกกิล	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น ปุงโกกิโล (นกดุเหว่าตัวผู้).		

343. กัมมธารยสยญเย จ.

ในสมาสอันมีชื่อว่ากัมมธารยเย ในเพราะบทหลัง อันเป็นตุลยาธิกรณ อันเป็นเบื้องหลัง.

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า กัมมธารยสยญเย เป็นสัตตมวิภตติ บทว่า จ เป็นนิบาต ฯ

วิ. ขตติยา सा गण्णुा जाति खत्तियगण्णुा (ธิดาผู้กษัตริย์).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตรของรูปวิเคราะห์ว่า ขตติยา จ सा गण्णुा जाति खत्तियगण्णुा ศัพท์เดิมคือ ขตติยา+गण्णुा

หลัง ขตติยา และ गण्णुา ลง สิ ปฐมาวิภตติ ขตติยา+สิ गण्णुा+สิ ลึงคตเถ ปฐมา.

ลบ สิ ปฐมาวิภตติ ขตติยา गण्णुा เสสโต โลปี คสิปี.

หลัง จ ศัพท์ทั้งสอง ลง สิ ปฐมาวิภตติ ขตติยา จ+สิ गण्णुा จ+สิ ลึงคตเถ ปฐมา.

หลังจากนิบาตลบ สิ ปฐมาวิภตติ ขตติยา จ गण्णुा จ สพฺพาสมาวุโสปลศคฯ

หลังจาก ตา ลง สี ปฐมาวีรัตติ	ขตติยา จ ตา+สี กณญา จ	ลึงคตเถ ปฐมา.
เพราะสีปฐมาวีรัตติแปลง ต เป็น ส	ขตติยา จ सा+สี กณญา จ	เอตเตสํ โท.
ลบ สี วิรัตติ	ขตติยา จ सा กณญา จ	เสสโต โลปี คสิปี.
ขตติยา จ หญิงกษัตริย์ด้วย सा หญิงกษัตริย์นั้นด้วย กณญา จ เป็นสวาน้อยด้วย อิติ อตเถ ในอรรณนี้		
บทติดต่อกันและชื่อว่ากัมมธารยสมาส	ขตติยาจสากณญาจ	ทวิปเท तुल्याอิกรणे ॥
ตั้งเป็นยุตตัดตสมาส	ขตติยาจสากณญาจ	นามานํ समासो युत्तत्तो.
ลบวิรัตติทั้งหลาย	ขตติยาจสากณญาจ	เตสํ विरत्तियो लोपा ज.
เป็นปกติ	ขตติยาจตากณญาจ	ปกติ जसुस सरुनत्सुस.
ลบ จ ศัพท์ทั้งสอง และ ตา ศัพท์	ขตติยากณญา	วुत्तตถानमปโยโค.
ตั้ง ขตติยา เป็นเหมือน ปุงลิงค์	ขตติยกณญา	กम्मธารยสญญे ज.
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อว่าตปุริสสมาส	ขตติยกณญา	อุगे तपु्रिसा.
ตั้ง ขตติยกณญา เป็นนาม	ขตติยกณญา	तथितसमासकितगा॥
หลัง ขตติยกณญา ลง สี ปฐมาวีรัตติ	ขตติยกณญา+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
ลบ สี ปฐมาวีรัตติ	ขตติยกณญา	เสสโต โลปี คสิปี.
สำเร็จรูปเป็น ขตติยกณญา (นางผู้กษัตริย์)		
วิ. สารีปุตโต จ โส เถโร จาติ สารีปุตตเถโร (พระสารีบุตรเถระ).		
วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร สารีปุตโต จ โส เถโร จาติ สารีปุตตเถโร ศัพท์เดิมคือ สารีปุตต+เถร		
หลัง สารีปุตต ลง สี ปฐมาวีรัตติ	สารีปุตต+สี เถร	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ	สารีปุตต+โอ เถร	โส.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	สารีปุตตอ+โอ เถร	ปุพพมโธฐิตมสสรฺา
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สารีปุตต+โอ เถร	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ ต เป็นประกอบกับสระ โอ	สารีปุตโต+ เถร	นये परि युत्ते.
หลัง เถร ลง สี ปฐมาวีรัตติ	สารีปุตโต+เถร+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ	สารีปุตโต+เถร+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ร ออกจากสระ อ	สารีปุตโต+เถรอ+โอ	ปุพพมโธฐิตมสสรฺา
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สารีปุตโต+เถร+โอ	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ ร ไปประกอบกับสระ โอ	สารีปุตโต+เถโร	นये परि युत्ते.
ลงจาก จ ศัพท์ทั้งสอง ลง สี ปฐมาวีรัตติ	สารีปุตโต จ+สี เถโร จ+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากนิบาต ลบ สี ปฐมาวีรัตติ	สารีปุตโตจเถโรจ	สพพาสมาวุสปลคค॥
หลังจาก ต สัพพนาม ลง สี ปฐมาวีรัตติ	สารีปุตโต จ ต+สี เถโร จ	ลึงคตเถ ปฐมา.

เพราะ สี่ วิภัติ เปลี่ยน ต เป็น ส	สาริปุตโต จ ส+สี่ เถโร จ	เอตเตสํ โต.
หลังจากอการันต์แปลง สี่ เป็น โอ	สาริปุตโต จ ส+โอ เถโร จ โส.	
แยกพยัญชนะ ส ออกจากสระ อ	สาริปุตโต จ ส+โอ เถโร จ	ปุพฺพมโหฐิตมสฺสรํ ฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สาริปุตโต จ ส+โอ เถโร จ	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ ส ไปประกอบกับสระ โอ	สาริปุตโต จ โส เถโร จ	นเย ปรี ยุตเต.
สาริปุตโต จ พระสารีบุตรด้วย โส พระสารีบุตรนั้น เถโร จ เป็นพระเถระด้วย อิติ อตเถ ในอรรถนี้		
บทติดต่อกันและชื่อว่ากัมมธารยสมาส	สาริปุตโตจโสเถโรจ	ทวิปเท ตฺลุยาธิกรณเภา
ตั้งเป็นยุตตัดถสมาส	สาริปุตโตจโสเถโรจ	นามานํ สมาโส ยุตตฺตโถ.
ลบวิภัติทั้งหลาย	สาริปุตตจตเถรจ	เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	สาริปุตตจตเถรจ	ปกติ จสฺส สรณตฺสส.
ลบ จศัพททั้งสอง และตศัพท	สาริปุตตตเถร	วุตตตฺถานมปฺโปโยโค.
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อว่าตปุริสสมาส	สาริปุตตเถร	อุภ ตปุริสา.
ต อสทิสทเวภาวะ	สาริปุตตตเถร	วคฺเค โฆสาโฆसानํ
ตั้งสาริปุตตตเถร เป็นนาม	สาริปุตตตเถร	ตทฺธิตสมาสกิตฺถา นามํ ฯ
หลังสาริปุตตตเถร ลง สี่ ปฐมาวิภัติ	สาริปุตตตเถร+สี่	ลิจฺจตเถ ปฐฺมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี่ เป็น โอ	สาริปุตตตเถร+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ร ออกจากสระ อ	สาริปุตตตเถร+โอ	ปุพฺพมโหฐิตมสฺสรํ ฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สาริปุตตตเถร+โอ	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ ร ไปประกอบกับสระ โอ	สาริปุตตตเถโร	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น สาริปุตตตเถโร (พระสารีบุตรผู้เถระ).		

วิ. สัตถจ ตํ อุณฺหจาทิ สิตฺถนํ วัตถุนํ เยนด้วย ร้อนด้วย เหตุนี้ ชื่อว่า ทั้งเย็นทั้งร้อน ฯ

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร สัตถจ ตํ อุณฺหจาทิ สิตฺถนํ ศัพทเดิมคือ	สิต+อุณฺห	
หลัง สัตถ ลง สี่ ปฐมาวิภัติ	สิต+สี่ อุณฺห	ลิจฺจตเถ ปฐฺมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี่ เป็น อํ	สิต+อํ อุณฺห	สี่.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	สิต+อํ อุณฺห	ปุพฺพมโหฐิตมสฺสรํ ฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สิต+อํ อุณฺห	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระหลัง	สิตํ อุณฺห	นเย ปรี ยุตเต.
หลัง อุณฺห ลง สี่ ปฐมาวิภัติ	สิตํ อุณฺห+สี่	ลิจฺจตเถ ปฐฺมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี่ เป็น อํ	สิตํ อุณฺห+อํ	สี่.
แยกพยัญชนะ ห ออกจากสระ อ	สิตํ อุณฺห+อํ	ปุพฺพมโหฐิตมสฺสรํ ฯ

ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สีตํ อุณฺห+อํ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ หฺ ไปประกอบกับสระหลัง	สีตํ อุณฺหํ	นเย ปรี ยุตเต.
หลัง จศัพท์ทั้งสองศัพท์ ลง สี ปฐมาวิภัติ	สีตํ จ+สี อุณฺหํ จ+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากนิบาต ลบ สี วิภัติ	สีตํ จ อุณฺหํ จ	สพพาสมาวุโสปลศคฯ
หลังจาก ต สัพพนาม ลง สี ปฐมาวิภัติ	สีตํ จ ต+สี อุณฺหํ จ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น อํ	สีตํ จ ต+อํ อุณฺหํ จ สี.	
แยกพยัญชนะตุ ออกจากสระ อ	สีตํ จ ตอ+อํ อุณฺหํ จ	ปุพพมโธฐิตมสสรฺฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สีตํ จ ต+อํ อุณฺหํ จ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อ	สีตํ จ ตํ อุณฺหํ จ	นเย ปรี ยุตเต.
ตัวตํ วัตถุนํ สีตลจ เย็นด้วย อุณฺหํ จ ร้อนด้วย อิติ อตเถ ในอรรถนํ		
บทติดต่อกันและเชื่อว่ากัมมธารยสมาส	สีตลจตํอุณฺหลจ	ทวิปเท ตุลยาธิกรณฯ
ทั้งเป็นยตุตตถสมาส	สีตลจตํอุณฺหลจ	นามานํ สมาส ยุตตตถ.
ลบวิภัติทั้งหลาย	สีตจตอุณฺหจ	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	สีตจตอุณฺหจ	ปกติ จสส สรณตสส.
ลบ จศัพท์ทั้งสอง และตศัพท์	สีตอุณฺห	วุตตตถานมปโปโยโค.
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อตํปุริสสมาส	สีตอุณฺห	อุภ ตปุริสา.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	สีตออุณฺห	ปุพพมโธฐิตมสสรฺฯ
เพราะสระหลัง ลบสระหน้า	สีตอุณฺห	สรา สเร โลปี.
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อุ	สีตอุณฺห	นเย ปรี ยุตเต.
ตั้ง สีตอุณฺห เป็นนาม	สีตอุณฺห	ตทฐิตสมาสกิตกา นามํวา
หลัง สีตอุณฺห ลง สี ปฐมาวิภัติ	สีตอุณฺห+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น อํ	สีตอุณฺห+อํ	สี.
แยกพยัญชนะ หฺ ออกจากสระ อ	สีตอุณฺห+อํ	ปุพพมโธฐิตมสสรฺฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สีตอุณฺห+อํ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ หฺ ไปประกอบกับสระหลัง	สีตอุณฺหํ	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น สีตอุณฺห (ทั้งเย็นทั้งร้อน).		

วิ. สีโท วีย สีโท, มุณี จ โส สีโท จาติ มุณีสีโท (พระมุณีผู้เป็นเพียงดังราชสีห์)

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร มุณี จ โส สีโท จาติ มุณีสีโท	ศัพท์เดิมคือ	มุณี+สีท
หลัง มุณี ลง สี ปฐมาวิภัติ	มุณี+สี สีท	ลึงคตเถ ปฐมา.
ลบ สี วิภัติ	มุณี สีท	เสสโต โลปี คสิปี.
หลังสีท ลง สี ปฐมาวิภัติ	มุณี สีท+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.

หลังจากอการันต์แปลง สี่ เป็น โอ	มุณี สี่ห+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ หุ ออกจากสระ อ	มุณี สี่ห+โอ	บุพพมโธฐิตมสสรฺ ๑
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	มุณี สี่ห+โอ	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ หุ ไปประกอบกับสระ โอ	มุณี สี่โ	นเย ปรี ยุตเต.
หลังจาก จ ศัพท์ทั้งสอง ลง สี่ ปฐมวิภัติ	มุณี จ+สี่ สี่โ จ+สี่	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากนิบาตลบ สี่	มุณี จ สี่โ จ	สพพาสมาวุโสปลศค๑
หลังจาก ต สัพพนาม ลง สี่ ปฐมวิภัติ	มุณี จ ต+สี่ สี่โ จ	ลึงคตเถ ปฐมา.
เพราะ สี่ วิภัติแปลง ต เป็น ส	มุณี จ ส+สี่ สี่โ จ	เอตเตสํ โต.
หลังจากอการันต์แปลง สี่ เป็น โอ	มุณี จ ส+โอ สี่โ จ	โส.
แยกพยัญชนะ สฺ ออกจากสระ อ	มุณี จ ส+โอ สี่โ จ	บุพพมโธฐิตมสสรฺ ๑
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	มุณี จ ส+โอ สี่โ จ	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ สฺ ไปประกอบกับสระ อ	มุณี จ โส สี่โ จ	นเย ปรี ยุตเต.
มุณี จ มุณีด้วย โส มุณินั้น สี่โ จ เป็นเพียงดั่งสี่หะด้วย อิติ อตเถ ในอรรถนี้		
บทติดต่อกันและชื่อว่ากัมมธารยสมาส	มุณีจโสสี่โ จ	ทวิปเท ตุลยาธิกรณ๑
ตั้งเป็นยุดตตถสมาส	มุณีจโสสี่โ จ	นามานํ สมาส ยุตตโต.
ลบวิภัติทั้งหลาย	มุณีจตสี่ห	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	มุณีจตสี่ห	ปกติ จสส สรนตสส.
ลบ จ ศัพท์ทั้งสอง และ ต ศัพท์	มุณีสี่	วุตตตถานมปโยโค.
ตั้ มุณีสี่ เป็นนาม	มุณีสี่	ตทฐิตสมาสกิตกา นามวาทา
หลังจาก มุณีสี่ ลง สี่ ปฐมวิภัติ	มุณีสี่ห+สี่	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี่ เป็น โอ	มุณีสี่ห+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ หุ ออกจากสระ อ	มุณีสี่ห+โอ	บุพพมโธฐิตมสสรฺ ๑
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	มุณีสี่ห+โอ	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ หุ ไปประกอบกับสระ โอ	มุณีสี่โ	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น มุณีสี่โ (พระมุณีผู้เป็นเพียงดั่งสี่หะ).		
วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร รมโม อิติ พุทธิ รมมพุทธิ	ศัพท์เดิมคือ	รมม+อิติ+พุทธิ
หลัง รมม ลง สี่ ปฐมวิภัติ	รมม+สี่ พุทธิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี่ เป็น โอ	รมม+โอ พุทธิ	โส
แยกพยัญชนะ ม ออกจากสระ อ	รมม+โอ พุทธิ	บุพพมโธฐิตมสสรฺ ๑
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	รมม+โอ พุทธิ	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ ม ไปประกอบกับสระ โอ	รมโม พุทธิ	นเย ปรี ยุตเต.

หลังจาก พุทธิ ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ธมโม พุทธิ+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
ลบ สี ปฐมาวิภัตติ	ธมโม พุทธิ	เสสโต โลปี คสิปี.
หลัง อิติ ศัพท์ ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ธมโม อิติ+สี พุทธิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากนิบาติ ลบ สี วิภัตติ	ธมโม อิติ พุทธิ	สหพาสมาวุโสปลศคฯ
พุทธิ ความรู้ ธมโม อิติ ว่าเป็นธรรม อิติ อตเถ ในอรรณนี้		
บทติดต่อกันและชื่อกัมมธารยสมาส	ธมโมอิติพุทธิ	ทวิปเท ตุลยาธิกรณ ๗
ตั้งเป็นยุดตตถสมาส	ธมโมอิติพุทธิ	นามานัง สมาส โย ยุตตตถ.
ลบวิภัตติทั้งหลาย	ธมโมอิติพุทธิ	เตส วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ธมโมอิติพุทธิ	ปกติ จสส สรณตสส.
ลบ อิติ ศัพท์	ธมมพุทธิ	วุตตตถานมปโปโค.
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อตปปริสสมาส	ธมมพุทธิ	อุภ ตปปริสา.
ตั้ง ธมมพุทธิ เป็นนาม	ธมมพุทธิ	ตทิตสมาสกิตกาฯ
หลัง ธมมพุทธิ ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ธมมพุทธิ+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
ลบ สี ปฐมาวิภัตติ	ธมมพุทธิ	เสสโต โลปี คสิปี.
สำเร็จรูปเป็น ธมมพุทธิ (ความรู้ว่าเป็นธรรม) ๗		

วิ. คุโณ เอว ธนํ คุณธนํ (ทรัพย์คือคุณ).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร	คุโณ เอว ธนํ คุณธนํ	ศัพท์เดิมคือ	คุณ+เอว+ธนํ
หลังจาก คุณ ลง สี ปฐมาวิภัตติ		คุณ+สี เอว ธน	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากออการันต์แปลง สี เป็น โอ		คุณ+โอ เอว ธน	โส.
แยกพยัญชนะ ญ ออกจากสระ อ		คุณอ+โอ เอว ธน	พุพมโธฐิตมสสรฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ		คุณ+โอ เอว ธน	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ญ ไปประกอบกับสระ โอ		คุโณ เอว ธน	นเย ปรี ยุตเต.
หลังจาก ธน ลง สี ปฐมาวิภัตติ		คุโณ เอว ธน+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากออการันต์แปลง สี เป็น อํ		คุโณ เอว ธน+อํ	สี.
แยกพยัญชนะ ญ ออกจากสระ อ		คุโณ เอว ธนอ+อํ	พุพมโธฐิตมสสรฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ		คุโณ เอว ธน+อํ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ญ ไปประกอบกับสระ อ		คุโณ เอว ธนํ	นเย ปรี ยุตเต.
หลัง เอว ศัพท์ลง สี ปฐมา		คุโณ เอว+สี ธนํ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากนิบาตลบ สี วิภัตติ		คุโณ เอว ธนํ	สหพาสมาวุโสปลศคฯ
คุโณ เอว คุณเท่านั้น ธนํ เป็นทรัพย์ อิติ อตเถ ในอรรณนี้			
บทติดต่อกันและชื่อกัมมธารยสมาส	คุโณเอวธนํ	ทวิปเท ตุลยาธิกรณฯ	

ตั้งเป็นยุดตัดตถสมาส	คุณเอวอน	นามานัน สมานัส ยุดตตโถ.
ลปวิภัตติทั้งหลาย	คุณเอวอน	เตส วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	คุณเอวอน	ปกติ จสส สรณตสส.
ลป เอว ศัพท์	คุณอน	วุตตตถานมปปโยโค
ตั้งกัมมธารยสมาสเป็นตปปริสสมาส	คุณอน	อุภ ตปปริสา.
ตั้ง คุณอน เป็นนาม	คุณอน	ตทิตตสมาสกิตกาฯ
หลัง คุณอน ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	คุณอน+สิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น อ	คุณอน+อ	สิ.
แยกพยัญชนะ น ออกจากสระ อ	คุณอนอ+อ	ปุพพมโธฐิตมสสรุฯ
ลปสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ	คุณอน+อ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ น ไปประกอบกับสระ อ	คุณอน	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น คุณอน (ทรัพย์คือคุณ).		

344. อตติ นสส ตปปริเส.

ในเพราะตปปริส ความเป็น อ แห่งนินบาติ ย่อมมีฯ

สูตรนี้เป็นวิธสูตร มี 3 บท คือ บทว่า อตติ เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า นสส เป็นฉฐฐวิภัตติ
บทว่า ตปปริเส เป็นสัตตมิวิภัตติ.

วิ. น พราหมณ อพราหมณ (ผู้ไม่ใช่พราหมณ์).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร น พราหมณ อพราหมณ	ศัพท์เดิมคือ	น+พราหมณ
หลังจาก น ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	น+สิ พราหมณ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากนินบาตลป สิ วิภัตติ	น พราหมณ	สพพาสมาวุโสปลศคา
หลังจาก พราหมณ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	น พราหมณ+สิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ	น พราหมณ+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ณ ออกจากสระ อ	น พราหมณอ+โอ	ปุพพมโธฐิตมสสรุฯ
ลปสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ	น พราหมณ+โอ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ณ ไปประกอบกับสระ โอ	น พราหมณ	นเย ปรี ยุตเต.
พราหมณ พราหมณ น ไม่ใช่ อิติ อตเถ ในอรรถนี้		

บทติดต่อกันและชื่อกัมมธารยสมาส	นพราหมณ ทวิปเท	ตุลยาธิกรณ กมมธารโย.
ตั้งเป็นยุดตัดตถสมาส	นพราหมณ	นามานัน สมานัส ยุดตตโถ.
ลปวิภัตติ	นพราหมณ	เตส วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	นพราหมณ	ปกติ จสส สรณตสส.

ตั้งกัมมหารยสมาสชื่อตปปริสสมาส	นพราหฺมณ	อุภะ ตปปริสา.
เพราะพยัญชนะหลังแปลง น เป็น อ	อพราหฺมณ	อดตํ นสส ตปปริเส.
ตั้ง อพราหฺมณ เป็นนาม	อพราหฺมณ	ตทิตสมาสกิตกา นามวาท
หลังอพราหฺมณ ลง สี่ ปฐมาวิภัติ	อพราหฺมณ+สี่	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากการันต์แปลง สี่ เป็น โอ	อพราหฺมณ+โอ	โส.

แยกพยัญชนะ ณ ออกจากสระ อ อพราหฺมณ+โอ ปุพฺพมโรฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ อพราหฺมณ+โอ สรโลโปมาเทศปจฺจยาทิมหิท
 นำพยัญชนะ ณ ไปประกอบกับสระ โอ อพราหฺมณ นเย ปรี ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น อพราหฺมณ (ไม่ใช่พราหฺมณ).

345. สเร อน.

ในเพราะสระ ในตปปริสสมาส การอาเทศเป็น อน แห่ง นินบาต ย่อมมี.

สูตรนี้เป็นวิธิสฺตฺร มี 2 บท คือ บทว่า สเร เป็นสัตตมีวิภัติ บทว่า อน เป็นปฐมาวิภัติ.

วิ. น อสโส อนสโส (ไม่ใช่มา).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร น อสโส อนสโส	ศัพท์เดิมคือ	น+อสส
หลังนินบาต ลง สี่ ปฐมาวิภัติ	น+สี่ อสส	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากนินบาต ลบ สี่ ปฐมาวิภัติ	น+ อสส	สพฺพาสมาวุโสปลศฺคา
หลัง อสส ลง สี่ ปฐมาวิภัติ	น อสส+สี่	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากการันต์แปลง สี่ เป็น โอ	น อสส+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ส ออกจากสระ อ	น อสส+โอ	ปุพฺพมโรฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.

ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ น อสส+โอ สรโลโปมาเทศปจฺจยาทิมหิท

นำพยัญชนะ ส ไปประกอบกับสระ โอ น อสโส นเย ปรี ยุตเต.

อสโส มาน ไม่ใช่ อิติ อดเถ ในอรรณนี้

บทติดต่อกันและชื่อว่ากัมมหารยสมาส	นอสโส	ทวิปเท ตฺลยาธิกรณ กम्मธารโย.
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส	นอสโส	นามานํ สมาส ยุตตตถ.
ลวิภัติ	นอสส	เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	นอสส	ปกติ จสส สรณตสส.
ตั้งกัมมหารยสมาสชื่อตปปริสสมาส	นอสส	อุภะ ตปปริสา.
เพราะสระหลัง แปลง น เป็น อน	อน อสส	สเร อน.
นำพยัญชนะ น ไปประกอบกับสระ อ	อนสส	นเย ปรี ยุตเต.
ตั้ง อนสส เป็นนาม	อนสส	ตทิตสมาสกิตกา นามวาท

หลัง อนสฺส ลง สี ปฐมาวิภัตติ อนสฺส+สี ลิงคตเถ ปฐมมา.
 หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ อนสฺส+โอ โส.
 แยกพยัญชนะ สฺ ออกจากสระ อ อนสฺสอ+โอ ปุพฺพมโหฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ อนสฺส+โอ สรโลโปมาเทศปุจจยาทิมหิฯ
 นำพยัญชนะ สฺ ไปประกอบกับสระ โอ อนสฺโส นเย ปรี ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น อนสฺโส (ไม่ใช่มา).

346. กท กุสฺส.

ในเพราะสระหลัง ในตปฺปริสสมาส อาเทศเป็น กท แห่งกุนิบาท ย่อมมี.

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า กท เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า กุสฺส เป็น ฉฺฐฐิวิภัตติ.

วิ. กุจฉิตมนนํ กทนนํ (ข้าวอันน่าเกลียด).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร กุจฉิตมนนํ กทนนํ ศัพท์เดิมคือ กุ+อนน
 หลัง กุ นิบาท ลง สี ปฐมาวิภัตติ กุ+สี อนน ลิงคตเถ ปฐมมา.
 หลังจากนิบาท ลบ สี ปฐมาวิภัตติ กุ อนน สพฺพาสมาวุโสปลคฺคา
 หลัง อนน ลง สี ปฐมาวิภัตติ กุ อนน+สี ลิงคตเถ ปฐมมา.
 หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น อํ กุ อนน+อํ สี.
 แยกพยัญชนะ น ออกจากสระ อ กุ อนนอ+อํ ปุพฺพมโหฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ กุ อนน+อํ สรโลโปมาเทศปุจจยาทิมหิฯ
 นำพยัญชนะ น ไปประกอบกับสระ อํ กุ อนน นเย ปรี ยุตเต.
 อนนํ ข้าว กุจฉิตํ อันน่าเกลียด อิติ อตเถ ในอรรถนี้
 บทติดต่อกันและชื่อว่ากัมมธารยสมาส กุอนน ทวิปเท ตฺลยาธิกรณา
 ตั้งเป็นยุตตตถสมาส กุอนน นามานํ समाโส ยุตตตโธ.
 ลบวิภัตติ กุอนน เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
 เป็นปกติ กุอนน ปกติ จสฺส สรนตสฺส.
 ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อว่าตปฺปริสสมาส กุอนน อุเก ตปฺปริสา.
 เพราะสระหลัง แปลง กุ เป็น กท กทอนน กท กุสฺส.
 นำพยัญชนะ ท ไปประกอบกับสระ อ กทอนน นเย ปรี ยุตเต.
 ตั้ง กทอนน เป็นนาม กทอนน ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา
 หลัง กทอนน ลง สี ปฐมาวิภัตติ กทอนน+สี ลิงคตเถ ปฐมมา.
 หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น อํ กทอนน+อํ สี.
 แยกพยัญชนะ น ออกจากสระ อ กทอนนอ+อํ ปุพฺพมโหฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย.

ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ กทหน+อ สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิฯ
 นำพยัญชนะ ญ ไปประกอบกับสระ อ กทหน นเย ปรี ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น กทหน (ข้าวน้ำเกลียด).

347. กาปุตตะสุ จ.

ในตัปฐิสมาส การอาเทศเป็น กา แห่ง กุ นิบาต ที่เป็นไปในอรรถว่า น้อย ย่อมมี ด้วย.

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า กา เป็นปฐมาวิภัติ บทว่า อปุตตะสุ เป็นสัตตมี
 วิภัติ บทว่า จ เป็นนิบาต.

วิ. อปุก ลวณ กาลวณ (เกลื่อน้อย).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร อปุก ลวณ กาลวณ ศัพท์เดิมคือ กุ+ลวณ
 หลัง กุ นิบาต ลง สิ ปฐมาวิภัติ กุ+สิ ลวณ ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากนิบาต ลบ สิ ปฐมาวิภัติ กุ ลวณ สัพพาสมาวุสสคฺฯ
 หลัง ลวณ ลง สิ ปฐมาวิภัติ กุ ลวณ+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากการันต์แปลง สิ เป็น อ กุ ลวณ+อ สิ.

แยกพยัญชนะ ญ ออกจากสระ อ กุ ลวณ+อ ปุพพมโฐฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย.

ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ กุ ลวณ+อ สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิฯ

นำพยัญชนะ ญ ไปประกอบกับสระ อ กุ ลวณ นเย ปรี ยุตเต.

ลวณ เกลื่อน อปุก อันน้อย อติ อตเถ ในอรรถนี้

บทติดต่อกันและชื่อวากัมมธารยสมาส กุลวณ ทวิปเท ตฺลุยาธิกรณ กम्मธารโย.

ตั้งเป็นยุตตตถสมาส กุลวณ นามานํ สฺมาโส ยุตตโต.

ลบวิภัติ กุลวณ เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.

เป็นปกติ กุลวณ ปกติ จสส สรณตสส.

แปลง กุ นิบาตที่มีอรรถว่าน้อย เป็น กา กาลวณ กาปุตตะสุ จ.

ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อตัปฐิสมาส กาลวณ อุภ ตปฐิสสา.

ตั้ง กาลวณ เป็น นาม กาลวณ ตฺทิตฺตสมาสกิตกา นามวาทา

หลัง กาลวณ ลง สิ ปฐมาวิภัติ กาลวณ+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.

หลังจากการันต์แปลง สิ เป็น อ กาลวณ+อ สิ.

แยกพยัญชนะ ญ ออกจากสระ อ กาลวณ+อ ปุพพมโฐฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย.

ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ กาลวณ+อ สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิฯ

นำพยัญชนะ ญ ไปประกอบกับสระ อ กาลวณ นเย ปรี ยุตเต.

สำเร็จรูปเป็น กาลวณ (เกลื่อนน้อย).

วิ. ปธานํ วจนํ ปาวจนํ (คำกพุดอันเป็นประธาน).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ปธานํ วจนํ ปาวจนํ ศัพท์เดิมคือ	ป+วจน	
หลังจาก ป อุปสัค ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ป+สี วจน	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอุปสัคจบ สี ปฐมาวิภัตติ	ป วจน	สพพาสมาวุโสปลศคฯ
หลังจาก วจน ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ป วจน+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากการันต์แปลง สี เป็น อํ	ป วจน+อํ	สี.
แยกพยัญชนะ น ออกจากสระ อ	ป วจน+อํ	ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ป วจน+อํ	สรโลโปมาเทสปลจจยาทิมหิฯ
นำพยัญชนะ น ไปประกอบกับสระ อํ	ป จวนํ	นเย ปรี ยุตเต.
วจนํ คำกพุด ปธานํ อันเป็นประธาน อิติ อตเถ ในอรรถนี้		
บทติดต่อกันและชื่อว่ากัมมธารยสมาส	ปวจนํ	ทวิปเท ตุลยอิกรณ กम्मธารโย.
ตั้งเป็นยุตตัตถสมาส	ปวจนํ	นามานํ สมาสโย ยุตตโต.
ลปวิภัตติ	ปวจน	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ปวจน	ปกติ จสส สรณตสส.
แยกพยัญชนะ ป ออกจากสระ อ	ปอวจน	ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
ที่หะเป็นอาทามกลางสมาส	ปอวจน	กวจาติมชฌุตตวานํ ทิฆรสสาฯ
นำพยัญชนะ ป ไปประกอบกับสระ อา	ปาวจน	นเย ปรี ยุตเต.
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อว่าตปปริสสมาส	ปาวจน	อุเก ตปปริสา.
ตั้ง ปาวจน เป็นนาม	ปาวจน	ตทฐิตสมาสกิตกา นามวาท
หลัง ปาวจน ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ปาวจน+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากการันต์แปลง สี เป็น อํ	ปาวจน+อํ	สี.
แยกพยัญชนะ น ออกจากสระ อ	ปาวจน+อํ	ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆเป็นปกติ	ปาวจน+อํ	สรโลโปมาเทสปลจจยาทิมหิฯ
นำพยัญชนะ น ไปประกอบกับสระ อํ	ปาวจนํ	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น ปาวจนํ (คำเป็นประธาน).		

วิ. น ปุนเคยยา อปุนเคยยา (อันไม่ถูกสวดอีก).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร น ปุนเคยยา อปุนเคยยา (อันไม่ถูกสวดอีก)	ศัพท์เดิมคือ	น+ปุนเคยยา
หลังจากนิบาตลง สี ปฐมาวิภัตติ	น+สี ปุนเคยยา	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากนิบาตจบ สี ปฐมาวิภัตติ	น ปุนเคยยา	สพพาสมาวุโสปลศคฯ

หลัง ปุณเคยยา ลง สี ปฐมาวิรัตติ น ปุณเคยยา ลิงคตเถ ปฐมา.
 ลบ สี วิรัตติ น ปุณเคยยา เสสโต โลปี คสิปี.
 (คาถา) คาถา ปุณเคยยา อันถุกสวดอีก น ไม่ใช่ อิติ อตเถ ในอรรณนี้
 บทติดต่อกันและเป็นอยุตต์ตถสมาส นปุณเคยยา นามานั สมาส โยควิภาคะฯ
 ลบ สี วิรัตติ นปุณเคยยา เตสั วิรัตติโย โลปา จ.
 เป็นปกติ นปุณเคยยา ปกติ จสส สรนตสส.
 เพราะพยัญชนะแปลง น เป็น อ อปุณเคยยา อตตั นสส โยควิภาคะ ใน อตตั ฯ
 ตั้ง อปุณเคยยา เป็นนาม อปุณเคยยา ตทิตสมาสกิตกา นามวาฯ
 หลัง อปุณเคยยา ลง สี ปฐมาวิรัตติ อปุณเคยยา+สี ลิงคตเถ ปฐมา.
 ลบ สี วิรัตติ อปุณเคยยา เสสโต โลปี คสิปี.
 สำเร็จรูปเป็น อปุณเคยยา (ไม่ถุกสวดอีก).

วิ. ทิฏฐุ ปุพพนติ ทิฏฐุปุพโพ ตถาคตัง (ผู้เคยเห็นแล้วซึ่งตถาคต).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ทิฏฐุ ปุพพนติ ทิฏฐุปุพโพ ศัพท์เดิมคือ ทิฏฐุ+ปุพพ

หลังจาก ทิฏฐุ ลง สี ปฐมาวิรัตติ	ทิฏฐุ+สี ปุพพ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ	ทิฏฐุ+โอ ปุพพ	โส.
แยกพยัญชนะ จ ออกจากสระ อ	ทิฏฐุ+อ+โอ ปุพพ	ปุพพมโรฐิตมสสรุฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆเป็นปกติ	ทิฏฐุ+โอ ปุพพ	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ จ ไปประกอบกับสระ โอ	ทิฏฐุ ปุพพ	นเย ปรี ยุตเต.
หลังจากปุพพ ลง อ วิรัตติในอรรณสัตมี	ทิฏฐุ ปุพพ+อ	ตติยาสตมึนญจ.
แยกพยัญชนะ พ ออกจากสระ อ	ทิฏฐุ ปุพพ+อ	ปุพพมโรฐิตมสสรุฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลังๆ เป็นปกติ	ทิฏฐุ ปุพพ+อ	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ พ ไปประกอบกับสระ อ	ทิฏฐุ ปุพพ	นเย ปรี ยุตเต.
ทิฏฐุ ผู้เห็นแล้ว (ตถาคต)ซึ่งตถาคต ปุพพ	ในกาลก่อน อิติ อตเถ ในอรรณนี้	
บทติดต่อกันและเป็นอยุตต์ตถสมาส	ทิฏฐุปุพพ	นามานั สมาส โยควิภาคะ
ลบวิรัตติทั้งหลาย	ทิฏฐุปุพพ	เตสั วิรัตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ทิฏฐุปุพพ	ปกติ จสส สรนตสส.
ตั้ง ทิฏฐุปุพพ เป็นนาม	ทิฏฐุปุพพ	ตทิตสมาสกิตกา นามวาฯ
หลังจาก ทิฏฐุปุพพ ลง สี ปฐมาวิรัตติ	ทิฏฐุปุพพ+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ	ทิฏฐุปุพพ+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ พ ออกจากสระ อ	ทิฏฐุปุพพ+โอ	ปุพพมโรฐิตมสสรุ สเรน วิโยชเย.

ลพบทหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ ทิฏฐุปุพ+โอ สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิฯ
 นำพยัญชนะ พ ไปประกอบกับสระ โอ ทิฏฐุปุพ โท นเย ปรี ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น ทิฏฐุปุพ (ผู้เคยเห็นแล้ว).

3.4 ทิคุสมาส

ทิคุสมาส คือ สมาสที่มีลักษณะเดียวกันกับกัมมธารยสมาส คือ มีบทหน้ากับบทหลังเท่ากัน หมายถึงมีวิภัติและวณะเป็นอย่างเดียวกันทั้งบทหน้าและบทหลัง ต่างกันที่ทิคุสมาสมีบทหน้าเป็นปกติสังขยาตั้งแต่ 1-98 (เอก-อฏฐนวุติ) เป็นทิคุสมาส เช่น ปณจพล (กำลังห้า)⁷⁵ ถ้ามีอัญญบทเป็นพหุพหิสมาส เช่น ปณจพล บุริโส (บุรุษ ผู้มีกำลังห้า) แต่ถ้าสังขยาตั้งแต่ 99 –ขึ้นไป ก็จะไม่ใช้ทิคุสมาสจะกลายเป็นตปบุริสสมาส เช่น บุริสสต (ร้อยแห่งบุรุษ) คำนี้จะไม่เป็นทิคุสมาส แต่เป็นตปบุริสสมาส ถ้าสังขยาจำนวนหลักหน่วยต่อกับหลักสิบบางทีก็เป็นตปบุริสสมาส เช่น เอกน อธิกา ทส เอกาทส (สิบยิ่งด้วยหนึ่ง)⁷⁶ สังขยาจำนวน 1-98 (เอก-อฏฐนวุติ) ต่อกับจำนวน 99 (เอกนสต) ขึ้นไป ถ้าไม่มีอัญญบทเป็นทิคุสมาส เช่น ปณจ สหสทานิ ปณจสหสทานิ (พันห้า)⁷⁷ ถ้ามีมตต หรือ ปมาณ ต่ออยู่หลังเป็นพหุพหิสมาส เช่น ปณจ สหสทานิ ปมาณานิ เยส เต ปณจสหสทา ภิกขุ (ภิกษุ ผู้มีพันห้าเป็นประมาณ) ปุณรสังขยาเป็นบทหน้า ถ้าไม่มี อัญญบทเป็นวิเสสนบุพพบท กัมมธารยสมาส เช่น ปฐโม ภาคो ปฐมภาคो (ส่วนที่หนึ่ง) ถ้ามีอัญญบทเป็นพหุพหิสมาส เช่น อุปาสิกปโป สตตโม เยส เต อุปาสิกปปกสตตมา ขตติยา (กษัตริย์ทั้งหลาย มีอุปาลิปกะเป็นที่เจ็ด)⁷⁸ มี 2 อย่าง คือ

1. สมหาหริคิ คือ ทิคุสมาสที่มีอรรธรวมกันบทหลังจะต้องเป็นนปุงสกลิงค์ เอกวณะ
2. อสมหาหริคิ คือ ทิคุสมาสที่มีอรรธไม่รวมกันบทหลังเป็นพหุวณะ ส่วนลิงค์ตามบทหลัง

คือบทหลังเป็นลิงค์อะไร เมื่อเข้าสมาสก็ต้องประกอบเป็นลิงค์นั้น

ทิคุสมานั้น หลังจากตั้งวิเคราะห์แล้วมีการทำตัวรูปของทิคุสมาสมีลำดับสูตรดังต่อไปนี้

1. บทติดต่อกันและชื่อกัมมธายสมาส	ด้วยสูตรว่า	ทวิปเท ตุลยาธิกรณฯ
2. ตั้งเป็นยุตตตถสมาส	ด้วยสูตรว่า	นามานัง สมาโส ยุตตโต.
3. ลบวิภัติทั้งหลาย	ด้วยสูตรว่า	เตส วิภตติโย โลปา จ.
4. เป็นปกติ	ด้วยสูตรว่า	ปกติ จสส สรณตสส.
5. ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อทิคุสมาส	ด้วยสูตรว่า	สงขยาปุพโพ ทิคุ.

⁷⁵ พระมหานियม อุตตโม, บันทึกบทเรียนบาลีไวยากรณ์, หน้า 232.

⁷⁶ ปทรูปสิทธิ, พระพุทธอัปยิเถระ, หน้า 237.

⁷⁷ พระเทพวราภรณ์, วจนานุกรม สมาสทอง, หน้า 248.

⁷⁸ ธรรมปัทมฐกถา, พุทธโฆสอาจารย์, หน้า 127.

6. ทั้งทิวศมาสชื่อตปปริสสมาส	ด้วยสูตรว่า	อุเก ตปปริสา.
7. สมหาทิวศมาเป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ	ด้วยสูตรว่า	ทิวศเสกตต์.
8. ตั้งบพสมาเป็นนาม	ด้วยสูตรว่า	ตพธิตสมาสกิตกาฯ
9. หลังบพสมาส ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ด้วยสูตรว่า	ลึงคตเถ ปฐมา.
10. หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น อ	ด้วยสูตรว่า	สี.
11. แยกพยัญชนะ ออกจากสระ	ด้วยสูตรว่า	บุพพมโธฐิตมสสรุฯ
12. ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ด้วยสูตรว่า	สรโลโปมาเทศฯ
13. นำพยัญชนะ ไปประกอบกับสระ	ด้วยสูตรว่า	นเย ปรี ยุตเต.

ถ้าเป็นอสมหาทิวศมาส ก็ไม่ต้องตั้งเป็นนปุงสกลิงค์ด้วยสูตรว่า ทิวศเสกตต์ ตั้งเป็นนาม แล้วให้ลง โย ปฐมาวิภัตติพหุวจนะด้วยสูตรว่า ลึงคตเถ ปฐมา ที่เหลือให้ทำตามลำดับสูตรที่ 11,12,13

358. สงขยาบุพโพ ทิว.

กัมมธารยสมาส ที่มีสังขยาอยู่หน้า ชื่อว่า ทิว.

สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร มี 2 บท คือ บทว่า สงขยาบุพโพ เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า ทิว เป็นปฐมาวิภัตติ.

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร เทว คาโว ทิว	ศัพท์เดิมคือ	ทิว+โค
หลังจาก ทิว ลง โยปฐมาวิภัตติ	ทิว+โย โค	ลึงคตเถ ปฐมา.
เพราะ โย แปลง ทิว กั้น โย เป็น เทว	เทว โค	โยสุ ทิวินัน เทว จ.
หลัง โค ลง โย ปฐมาวิภัตติ	เทว โค+โย	ลึงคตเถ ปฐมา.
เพราะ โย แปลง โอ ของ โค เป็น อว	เทว คอว+โย	โยสุ.
หลังจากอวอาเทศ แปลง โย เป็น โอ	เทว คอว+โอ	ตุศัพท์ ใน ตโต โยนโม ต.
แยกพยัญชนะ ว ออกจากสระ อ	เทว คอว+โอ	บุพพมโธฐิตมสสรุฯ

ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ เทว คอว+โอ สรโลโปมาเทศบุพจยาทิมหิฯ

นำพยัญชนะ ค และ ว ไปประกอบกับสระ เทว คาโว นเย ปรี ยุตเต.

คาโว วัวทั้งหลาย เทว สองตัว อิติ อตเถ ในอรรถนี้

บทติดต่อกันและชื่อกัมมธารยสมาส	เทวคาโว	ทิวปเท ตุลยาธิกรณ กัมมธารโย.
ตั้งเป็นยุดตตถสมาส	เทวคาโว	นามานัน สมาส ยุดตตถ.
ลวิภัตติทั้งหลาย	ทิวโค	เตส วิภัตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ทิวโค	ปกติ จสส สรณตสส.
แปลง ทิว เป็น ทิ	ทิวโค	จศัพท์ ใน ตียะ ทูตาปี จ.

รัสสะ โอ ของ โค เป็น อุ	ทิกุ	สโร รัสสะ นปุเสเก.
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อทิกุสมาส	ทิกุ	สงขยาปุพโพ ทิกุ.
ตั้งทิกุสมาสชื่อตปุริสสมาส	ทิกุ	อุภะ ตปุริสา.
สมาหารทิกุเป็นนปุงสกสิงค์เอกวจนะ	ทิกุ	ทิกุสเสกตต์.
ตั้ง ทิกุ เป็นนาม	ทิกุ	ตทิตสมาสกิตกา นามว่าฯ
หลัง ทิกุ ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ทิกุ+สี	สิงคตเถ ปฐมา.
ลบ สี ปฐมาวิภัตติ	ทิกุ	เสสโต โลป คสิปี.
สำเร็จรูปเป็น ทิกุ (วัวสองตัว).		

349. ทิกุสเสกตต์.

ความเป็นเอกวจนะด้วย ความเป็นนปุงสกสิงค์ด้วย ย่อมมี.

สูตรนี้เป็นอติเทศสูตร มี 2 บท คือ บทว่า ทิกุสส เป็นฉฐวิภัตติ บทว่า เอกตต์ เป็น ปฐมาวิภัตติ.

วิ. ตโย โลกา ติโลก (โลก 3).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ตโย โลกา ติโลก	ศัพท์เดิมคือ	ติ+โลก
หลัง ตี ลง โย ปฐมาวิภัตติ	ติ+โย โลก	สิงคตเถ ปฐมา.
เพราะ โย แปลง ตี กับ โย เป็น ตโย	ตโย โลก	ติจตุนนํ ติสโสจตสโสฯ
หลัง โลก ลง โย ปฐมาวิภัตติ	ตโย โลก+โย	สิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากการันต์แปลง โย เป็น อา	ตโย โลก+อา	สพพโยนินมาเอ.
แยกพยัญชนะ กุ ออกจากสระ อ	ตโย โลก+อา	พุพพมโธฐิตมสสรฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ตโย โลก+อา	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ กุ ไปประกอบกับสระ อา	ตโย โลก	นเย ปรี ยุตเต.

โลกา โลกทั้งหลาย ตโย 3 อิติ อตเถ ในอรรถนี้

บทติดต่อกันและชื่อกัมมธายสมาส	ตโยโลกา	ทวิปเท ตุลยาธิกรณฯ
ตั้งเป็นยุดตตถสมาส	ตโยโลกา	นามานํ สมาสโย ยุตตตถ.
ลปวิภัตติทั้งหลาย	ติโลก	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ติโลก	ปกติ จสส สรนตสส.
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อทิกุสมาส	ติโลก	สงขยาปุพโพ ทิกุ.
ตั้งทิกุสมาสชื่อตปุริสสมาส	ติโลก	อุภะ ตปุริสา.
สมาหารทิกุเป็นนปุงสกสิงค์เอกวจนะ	ติโลก	ทิกุสเสกตต์.

ตั้ง ตีโลก เป็นนาม	ตีโลก	ตทิตสมาสกิตกาฯ
หลัง ตีโลก ลง สี ปฐมาวีรัตติ	ตีโลก+สีลึงคตเถ	ปฐมมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น อ	ตีโลก+อสี.	
แยกพยัญชนะ กุ ออกจากสระ อ	ตีโลก+อ	ปุพพมโธฐิตมสสรุฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ตีโลก+อ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ กุ ไปประกอบกับสระ อ	ตีโลก	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น ตีโลก (โลก 3).		

350. กวจิ สมาสนตคตานมการนโต.

สระที่สุด แห่งนามทั้งหลายอันตั้งอยู่ในที่สุดของสมาส เป็น อ อักษร ในบางอุทาหรณ์.

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 4 บท คือ บทว่า กวจิ เป็นนิบาต บทว่า สมาสนตคตานิ เป็นนัญญูวิรัตติ บทว่า อกาโร เป็นปฐมาวีรัตติ บทว่า อนโต เป็นปฐมาวีรัตติ.

วิ. ติสโส รตติโย ติรตติ (สามราตรี).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร	ติสโส รตติโย ติรตติ	ศัพท์เดิมคือ	ติ+รตติ
หลัง ตี ลง โย ปฐมาวีรัตติ	ติ+โย รตติ		ลึงคตเถ ปฐมมา.
เพราะ โย แปลง ตี กับ โย เป็น ติสโส	ติสโส รตติ		ติจตุนนํ ติสโสจตสโสฯ
หลัง รตติ ลง โย ปฐมาวีรัตติ	ติสโส รตติโย		ลึงคตเถ ปฐมมา.
รตติโย ราตรีทั้งหลาย ติสโส 2 อิติ อตเถ ในอรรถนี้			
บทติดต่อกันและชื่อกัมมธารยสมาส	ติสโสรตติโย		ทวิปเท ตุลยาธิกรณฯ
ตั้งเป็นยุตต์ตถสมาส	ติสโสรตติโย		นามานํ สมาสโย ยุตต์ตถ.
ลบวิรัตติทั้งหลาย	ติรตติ		เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ติรตติ		ปกติ จสส สรนตสส.
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อทิกุสมาส	ติรตติ		สงขยาปุฟโพ ทิกุ.
ตั้งทิกุสมาสชื่อตปุริสสมาส	ติรตติ		อุเม ตปุริสา.
สมาหารทิกุเป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ	ติรตติ		ทิกุสเสกตต์.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อี	ติรตติอิ		ปุพพมโธฐิตมสสรุฯ
แปลงสระ อี ที่สุดของสมาสเป็น อ ติรตติอ		กวจิ สมาสนตคตานมาฯ	
นำพยัญชนะต ไปประกอบกับสระ อ	ติรตติ		นเย ปรี ยุตเต.
ตั้ง ติรตติ เป็น นาม	ติรตติ		ตทิตสมาสกิตกาฯ
หลัง ติรตติ ลง สี ปฐมาวีรัตติ	ติรตติ+สี		ลึงคตเถ ปฐมมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น อ	ติรตติ+อ		สี.

แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	ติริตต่อ+อ	บุพพมโธฐิตมสสรฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ติริตต่อ+อ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อ	ติริต	นเย ปรี ยุตเต.

สำเร็จรูปเป็น ติริตต์ (ราตรี 3).

วิ. ปณจ คาโว ปณจคว (วัวห้าตัว).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ปณจ คาโว ปณจคว	ศัพท์เดิมคือ	ปณจ+โค
หลัง ปณจ ลง โย ปฐมาวิภัติ	ปณจ+โย โค	ลิงคตเถ ปฐมา.
แยกพยัญชนะ จ ออกจากสระ อ	ปณจอ+โย โค	บุพพมโธฐิตมสสรฯ
แปลง อ กับ โย เป็น อ	ปณจอ โค	ปณจาทินมกาโร.
นำพยัญชนะ จ ไปประกอบกับสระ อ	ปณจ โค	นเย ปรี ยุตเต.
หลัง โค ลง โย ปฐมาวิภัติ	ปณจ โค+โย	ลิงคตเถ ปฐมา.
แยกพยัญชนะ ค ออกจากสระ โอ	ปณจ คโอ+โย	บุพพมโธฐิตมสสรฯ
เพราะ โย แปลง โอ ของโค เป็น อว	ปณจ คอว+โย	โยสุ จ.
หลังจากอวอาเทศ แปลง โย เป็น โอ	ปณจ คอว+โอ	ตุศัพท์ใน ตโต โยนโม ต.
แยกพยัญชนะ ว ออกจากสระ อ	ปณจคอว+โอ	บุพพมโธฐิตมสสรฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ปณจคอว+โอ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะไปประกอบกับสระ โอ ปณจ คาโว		นเย ปรี ยุตเต.
คาโว วัวทั้งหลาย ปณจ ห้า อิติ อตเถ ในอรรถนี้		
บทติดต่อกันและชื่อว่ากัมมธารยสมาส	ปณจคาโว	ทวิปเท ตุลยาธิกรณฯ
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส	ปณจคาโว	นามานัน สมาสโย ยุตตตถ.
ลปวิภัติทั้งหลาย	ปณจโค	เตส วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ปณจโค	ปกติ จสส สรนตสส.
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อทิกุสมาส	ปณจโค	สงขยาบุพโพ ทิกุ.
ตั้งทิกุสมาสชื่อตปุริสสมาส	ปณจโค	อุภ ตปุริสา.
สมาหารทิกุเป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ	ปณจโค	ทิกุสเสกตต์.
ลง อ ปัจจัยที่สุดสมาส	ปณจโค+อ	กวจิ สมาสนตคตทานฯ
แยกพยัญชนะ ค ออกจากสระ โอ	ปณจคโอ+อ	บุพพมโธฐิตมสสรฯ
เพราะสระหลังแปลง โอ ของโค เป็น อว	ปณจคอว+อ	โอ สเร จ.
แยกพยัญชนะ ว ออกจากสระ อ	ปณจคอว+อ	บุพพมโธฐิตมสสรฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ปณจคอว+อ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะไปประกอบกับสระ	ปณจคว	นเย ปรี ยุตเต.

ตั้ง ปณจคว เป็นนาม	ปณจคว	ตฤติตสมาสกิตกาฯ
หลังจาก ปณจคว ลง สี ปฐมาวิภัตติ	ปณจคว+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น อ	ปณจคว+อ	สี.
แยกพยัญชนะ ว ออกจากสระ อ	ปณจควอ+อ	ปุพพมโฐฐิตมสสรฺฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ปณจคว+อ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ว ไปประกอบกับสระ อ	ปณจคว	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น ปณจคว (วหัวตัว).		

วิ. ตโย ภวา ติภวา (ภพ 3).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ตโย ภวา ติภวา	ศัพท์เดิมคือ	ติ+ภว
หลังจาก ตี ลง โย ปฐมาวิภัตติ	ติ+โย ภว	ลึงคตเถ ปฐมา.
เพราะ โย แปลง ตี กับ โย เป็น ตโย	ตโย ภว	ติจตุนนํ ติสฺโสจตสฺโสตโยฯ
หลัง ภว ลง โย ปฐมาวิภัตติ	ตโย ภว+โย	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลงโย เป็น อา	ตโย ภว+อา	สพพโยนินมาเอ.
แยกพยัญชนะ ว ออกจากสระ อ	ตโย ภวอ+อา	ปุพพมโฐฐิตมสสรฺฯ สเรน วิโยชเย.
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ตโย ภว+อา	สรโลโปมาเทศปุจจยาทิมหิฯ
นำพยัญชนะ ว ไปประกอบกับสระ อา	ตโยภวา	นเย ปรี ยุตเต.
ภวา ภพทั้งหลาย ตโย 3 อิติ อตเถ ในอรรณํ		
บทติดต่อกันและชื่อกัมมธารยสมาส	ตโยภวา	ทวิปเท ตฺลยจฺจรณ กมฺมธารโย.
ตั้งเป็นยุตต์ตถสมาส	ตโยภวา	นามานํ สมาส ยุตตตฺถ.
ลปวิภัตติทั้งหลาย	ติภว	เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ติภว	ปกติ จสส สรนตสส.
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อทิกุสมาส	ติภว	สงฺขยาปุพฺโพ ทิคุ.
ตั้งทิกุสมาส ชื่อตปุริสสมาส	ติภว	อุภ ตปุริสา.
ตั้ง ติภว เป็นนาม	ติภว	ตฤติตสมาสกิตกา นามวฺวาฯ
หลัง ติภวา ลง โย ปฐมาวิภัตติ	ติภว+โย	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง โย เป็น อา	ติภว+อา	สพพโยนินมาเอ.
แยกพยัญชนะ ว ออกจากสระ อ	ติภวอ+อา	ปุพพมโฐฐิตมสสรฺฯ สเรน วิโยชเย.
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ติภว+อา	สรโลโปมาเทศปุจจยาทิมหิฯ
นำพยัญชนะ ว ไปประกอบกับสระ อา	ติภวา	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น ติภวา (ภพ 3).		

3.5 ตั้ปฺริสสมาส

ตั้ปฺริสสมาส คือ มี 6 อย่าง คือ สมาสที่มีลักษณะคล้ายกับกัมมธรรยสมาส หมายความว่า มีบทหลังเป็นประธานแปลขึ้นที่บทหลัง มีบทหลังเป็นหลัก ต่างจากกัมมธรรยสมาสตรงที่มีวิภัติและวจนะของบทหน้าและบทหลังไม่ตรงกัน บทหน้าประกอบด้วยวิภัติมีทุติยวิภัติเป็นต้น จนถึงสัตตมีวิภัติ ส่วนบทหลังนั้นประกอบด้วยปฐมวิภัติ ประกอบลิงค์ตามบทหลัง

1. ทุติยตั้ปฺริสสมาส คือ สมาสที่มีบทหน้าประกอบด้วยทุติยวิภัติ บทหลังเป็นกิตก์มีคำว่า คต, นิสสิต, อตติ, อติกกนต, ปตต, อาปนน, อารุพห, โสภน, สุข เป็นต้น

1.1 อุปบทสมาส คือ สมาสที่มีธาตุบางตัวซึ่งเมื่อจะประกอบคำด้วยปัจจัยกิตก์บางตัว ก็ต่อเมื่อมีคำอื่นมานำหน้าคำที่นำหน้าที่ทำให้ปัจจัยกิตก์สามารถลงกับธาตุเหล่านี้ได้เรียกว่าอุปบทสมาส คำอุปบทกับคำกิตก์นี้เรียกว่า อุปบทสมาส สมาสนี้เป็นนิจจสมาส เพราะเวลาวิเคราะห์ใช้บทอื่นวิเคราะห์แทน

2. ตติยตั้ปฺริสสมาส คือ สมาสที่มีบทหน้าประกอบด้วยตติยวิภัติ บทหลังประกอบด้วย บทว่า ภาสิต, เทสิต, วณณิต, ครหิต, ปสตถ, กต, อาหฏ, หต, ปีฬิต, ทพต, ทฏฐ, วิทต, อปกต, สมปนน, สหคต, สมปยุตต, สัสคค, วิปโยค, ถท, หีน, วุทต, กรณีย, กาทพพ, เปยย, ปุพพ, สทิส, สม, อุณ, วิกล, กลห, นิปฺณ, สมิสส, สขิล, กปฺป, อตถิก, อธิก, สสฏฐ, ยุตต, ปญญาต, ลกขิต, อนธ, เมธาวิ เป็นต้น

3. จตุตถตั้ปฺริสสมาส คือ สมาสที่มีบทหน้าประกอบด้วยจตุตถวิภัติบทหลังประกอบด้วย บทเหล่านี้ คือ ตทตถ, อตถ, หิต, เทยย เป็นต้น

4. ปัญจมีตั้ปฺริสสมาส คือ สมาสที่มีบทหน้าประกอบด้วยปัญจมีวิภัติ บทหลังประกอบด้วยบทเหล่านี้ คือ อเปต, อปกต, นิคคต, ปตติ, จุต, วุฏฐาน, อุคคต, นิสสฏฐ, ภย, ภูต, ภูฏ, ภูฏ, มุตต, สมภูฏฐิต เป็นต้น

5. ฉกฺขีตั้ปฺริสสมาส คือ สมาสที่มีบทหน้าประกอบด้วยฉกฺขีวิภัติ บทหลังเป็นคำนามแสดงความเป็นเจ้าของ

6. สัตตมีตั้ปฺริสสมาส คือ สมาสที่มีบทหน้าประกอบด้วยสัตตมีวิภัติ บทหลังประกอบด้วย บทเหล่านี้ คือ สมาสที่มีบทหน้าประกอบด้วยสัตตมีวิภัติ บทหลังประกอบด้วยบทเหล่านี้ คือ สญญา, สญเจตนา, ทุกข, สนนิสสิต, รต, อภิริตติ, รุจ, คารว, นิรุตติ, อธิมุตติ, กต, อสสาท, วาส, โภชน, วสส, ฐตต, สุข, พทต เป็นต้น

สมาสที่มีลักษณะพิเศษ

6.1 อมาทิปรตปฺปฺริสสมาส คือ สมาสที่สลับบทหน้าเป็นบทหลังเวลาย่อเข้าเป็นสมาส บทที่ถูกย่อในรูปวิเคราะห์ที่อยู่หน้า เมื่อย่อเข้าเป็นสมาสจะต้องสลับมาอยู่ข้างหลัง คือ เป็นบทหลัง เช่น มาลํ อตีโต อติมาโล เป็นต้น

6.2 อลุตตสมาส คือ สมาสที่ไม่ลบลวิภัตติของบทหน้า เช่น ชุตินฺธโร, มนสิกาโร, ปรโตโฆโส เป็นต้น

ตปฺปฺริสสมาสนั้น หลังจากตั้งวิเคราะห์แล้วมีการทำตัวรูปด้วยลำดับสูตรดังต่อไปนี้

1. บทติดต่อกันและชื่อตปฺปฺริสสมาส ด้วยสูตรว่า อมาทโย ปรปเทภิ.
2. ตั้งเป็นยุตตตตสมาส ด้วยสูตรว่า นามานํ สมาสโย ยุตตตโต.
3. ลบลวิภัตติทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
4. เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสส สรณตสส.
5. ถ้าบทหน้าเป็นสระ บทหลังขึ้นต้นคำด้วยสระ ต้องทำสนธิด้วยวิธีสนธิก่อน ตามวิธีของแต่ละสูตรก่อน ถ้าไม่มีก็ผ่านไปลำดับที่ 6
6. ตั้งบทสมาสเป็นนาม ด้วยสูตรว่า ตทฺธิตสมาสภิตกาฯ
7. หลังบทสมาส ลง สี ปฐมาวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ลิงคตเถ ปฐมา.
8. หลังจากออการันต์แปลง สี เป็น โอ ด้วยสูตรว่า โส. ถ้าบทหลังเป็นออการันต์ในนปฺงสกลิงคิให้แปลง สี เป็น อํ ด้วยสูตรว่า สี, ถ้า เป็นการันต์อื่นจากออการันต์ คือ อิ, อุ, อี, อุ ให้ลบ สี วิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโต โลปํ คสิปิ ก็สำเร็จรูปโดยไม่ต้องใช้สูตรลำดับที่ 9,10,11
9. แยกพยัญชนะ ออกจากสระ ด้วยสูตรว่า ปุพฺพมโธฐิตมสสรฺฯ
10. ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า สรโลโปมาเทสฯ
11. นำพยัญชนะ ไปประกอบกับสระ ด้วยสูตรว่า นเย ปรํ ยุตเต.

351. อมาทโย ปรปเทภิ.

บททั้งหลาย อันมี อํ วิภัตติเป็นต้นเป็นที่สุด ย่อมถูกลบด้วยบทเบื้องหลังทั้งหลาย หมู่บทนั้นชื่อว่า สมาสนั้นมีชื่อว่าตปฺปฺริสสมาส.

สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร มี 2 บท คือ บทว่า อมาทโย เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า ปรปเทภิ เป็นตติยาวิภัตติ.

วิ. สรณํ คโต สรณคโต (ผู้ถึงแล้วซึ่งสรณะ).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร	สรณํ คโต สรณคโต	ศัพท์เดิมคือ	สรณ+คต
หลังจาก	สรณ ลง อํ ตติยาวิภัตติ	สรณ+อํ คต	กम्मตเถ ตติยา.
แยกพยัญชนะ	ณ ออกจากสระ	สรณอ+อํ คต	ปุพฺพมโธฐิตมสสรฺฯ

ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สรณ+อ คต	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ณ ไปประกอบกับสระ อ	สรณ คต	นเย ปรี ยุตเต.
หลัง คต ลง สี ปฐมวิภัติ	สรณ คต+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ	สรณ คต+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	สรณ คต+โอ	บุพพมโธฐิตมสสรฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สรณ คต+โอ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ โอ	สรณ คโต	นเย ปรี ยุตเต.
คโต ผู้ถึงแล้ว สรณ ซึ่งสระ อิติ อดเถ ในอรรถนี้		
บทติดต่อกันและชื่อตปุริสสมาส	สรณคโต	อมาทโย ปรปเทภี.
ตั้งเป็นยัตตตสมาส	สรณคโต	นามาน สมาสโย ยุตตโต.
ลปวิภัติทั้งหลาย	สรณคต	เตส วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	สรณคต	ปกติ จสส สรณตสส.
ตั้ง สรณคต เป็นนาม	สรณคต	ตทุธิตสมาสภิกตภาฯ
หลัง สรณ ลง สี ปฐมวิภัติ	สรณคต+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ	สรณคต+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	สรณคต+โอ	บุพพมโธฐิตมสสรฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สรณคต+โอ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ โอ	สรณคโต	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น สรณคโต (ผู้ถึงแล้วซึ่งสระ).		

วิ. พุทฺเณ เทสิโต พุทฺเทสิโต ธมโม (ธรรมอันพระพุทฺธเจ้าทรงแสดงแล้ว).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร พุทฺเณ เทสิโต พุทฺเทสิโต	ศัพท์เดิมคือ	พุทฺธ+เทสิต
หลัง พุทฺธ ลง นา ตติยวิภัติ	พุทฺธ+นา เทสิต	กตตรี จ.
หลังจากอการันต์แปลง นา เป็น เอน	พุทฺธ+เอน เทสิต	อโต เนน.
แยกพยัญชนะ ฐ ออกจากสระ อ	พุทฺธ+เอน เทสิต	บุพพมโธฐิตมสสรฯ สเรนาฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	พุทฺธ+เอน เทสิต	สรโลโปมาเทศปจฺจยาติมฺหิฯ
นำพยัญชนะ ฐ ไปประกอบกับสระหลัง	พุทฺเณ เทสิต	นเย ปรี ยุตเต.
หลัง เทสิต ลง สี ปฐมวิภัติ	พุทฺเณ เทสิต+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ	พุทฺเณ เทสิต+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	พุทฺเณ เทสิต+โอ	บุพพมโธฐิตมสสรฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	พุทฺเณ เทสิต+โอ	สรโลโปมาเทศฯ

นำพยัญชนะ ต ไปประกอบสระ โอ พุทเธน เทลีโอโต	นเย ปรี ยุตเต.	
(ธมโม) ธรรม พุทเธน อันพระพุทเธเจ้า เทลีโอโต ทรงแสดงแล้ว อิติ อตเถ ในอรรถนี้		
บทติดต่อกันชื่อตปุริสสมาส พุทเธนเทลีโอโต	อมาทโย พรปเทภ.	
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส พุทเธนเทลีโอโต	นามานัง สมาสโย ยุตตตถ.	
ลบริกัตติ พุทเธนเทลีโอโต	เตสั วิภตติโย โลปา จ.	
เป็นปกติ พุทเธนเทลีโอโต	ปกติ จสส สรนตสส.	
ตั้ง พุทเธนเทลีโอโต เป็นนาม	พุทเธนเทลีโอโต	ตททธิตสมาสกิตกาฯ
หลัง พุทเธนเทลีโอโต ลง สอิ ปฐมาวิภตติ	พุทเธนเทลีโอโต+สอิ	ลิจคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สอิ เป็น โอ	พุทเธนเทลีโอโต+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	พุทเธนเทลีโอโต+โอ	ปุพพมโธฐิตมสสรุฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	พุทเธนเทลีโอโต+โอ	สรโลโปมาเทสฯ
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ โอ	พุทเธนเทลีโอโต	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น พุทเธนเทลีโอโต (อันพระพุทเธเจ้าทรงแสดงแล้ว).		

วิ. เมณฺฐสมมา อเปโต เมณฺฐนาเปโต (ผู้หลีกออกจากเมณฺฐ).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร เมณฺฐสมมา อเปโต เมณฺฐนาเปโต	ศัพท์เดิมคือ	เมณฺฐ+อเปโต
หลังจาก เมณฺฐ ลง สมมา ปัญจมีวิภตติ	เมณฺฐ+สมมา อเปโต	อปาทาเน ปญจมี.
หลัง อเปโต ลง สอิ ปฐมาวิภตติ	เมณฺฐสมมา อเปโต+สอิ	ลิจคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สอิ เป็น โอ	เมณฺฐสมมา อเปโต+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	เมณฺฐสมมา อเปโต+โอ	ปุพพมโธฐิตมสสรุฯ
ลบสระหน้าเพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	เมณฺฐสมมา อเปโต+โอ	สรโลโปมาเทสฯ
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ โอ	เมณฺฐสมมา อเปโต	นเย ปรี ยุตเต.
อเปโต ผู้หลีกออกแล้ว เมณฺฐสมมา จากเมณฺฐ อิติ อตเถ ในอรรถนี้		
บทติดต่อกันและชื่อตปุริสสมาส เมณฺฐสมมาอเปโต	อมาทโย พรปเทภ.	
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส เมณฺฐสมมาอเปโต	นามานัง สมาสโย ยุตตตถ.	
ลบริกัตติทั้งหลาย เมณฺฐอเปโต	เตสั วิภตติโย โลปา จ.	
เป็นปกติ เมณฺฐอเปโต	ปกติ จสส สรนตสส.	
แยกพยัญชนะน ออกจากสระ อ	เมณฺฐอเปโต	ปุพพมโธฐิตมสสรุฯ
เพราะสระหลัง ลบสระหน้า	เมณฺฐอเปโต	สรา สเร โลป.
เมื่อสระหน้าถูกลบแล้ว ทีฆะสระหลัง	เมณฺฐอเปโต	ทีฆ.
นำพยัญชนะ น ไปประกอบกับสระ อา	เมณฺฐนาเปโต	นเย ปรี ยุตเต.

หลัง เมถุนาเปต ลง สี ปฐมาวิภัตติ เมถุนาเปต+สี ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ เมถุนาเปต+โอ โส.
 แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ เมถุนาเปต+โอ ปุพพมโธฐิตมสสรฯ
 นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ โอ เมถุนาเปโต นเย ปรี ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น เมถุนาเปโต (ผู้ปราศจากเมถุน).

วิ. รณโณ ปุตโต ราชปุตโต (พระราชโอรส).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร รณโณ ปุตโต ราชปุตโต ศัพท์เดิมคือ ราช+ปุตต
 หลัง ราช ลง ส ฉัญฐีวิภัตติ ราช+ส ปุตต สามิสมี ฉัญฐี.
 เพราะ ส แปลง ราช กับ ส เป็น รณโณ รณโณ ปุตต ราชสส รณโณราชิโน เส.
 หลัง ปุตต ลง สี ปฐมาวิภัตติ รณโณ ปุตต+สี ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ รณโณ ปุตต+โอ โส.
 แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ รณโณ ปุตต+โอ ปุพพมโธฐิตมสสรฯ
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ รณโณ ปุตต+โอ สรโลโปมาเทศฯ
 นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ โอ รณโณ ปุตโต นเย ปรี ยุตเต.
 ปุตโต พระโอรส รณโณ ของพระราชอา อิติ อตเถ ในอรรถนี้
 บทติดต่อกันและชื่อว่าตปุริสสมาส รณโณปุตโต อมาทโย พรบเทภี.
 ตั้งเป็นยัตตถสมาส รณโณปุตโต นามานํ สมาส ยุตตตโถ.
 ลบวิภัตติทั้งหลาย ราชปุตต เตสํ วิภัตติโย โลปา จ.
 เป็นปกติ ราชปุตต ปกติ จสส สรนตสส.
 ตั้ง ราชปุตต เป็น นาม ราชปุตต ตทฐิตสมาสภิกตภาฯ
 หลังจาก ราชปุตต ลง สี ปฐมาวิภัตติ ราชปุตต+สี ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากอการันต์แปลง สี เป็น โอ ราชปุตต+โอ โส.
 แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ ราชปุตต+โอ ปุพพมโธฐิตมสสรฯ
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ ราชปุตต+โอ สรโลโปมาเทศฯ
 นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ โอ ราชปุตโต นเย ปรี ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น ราชปุตโต (พระราชโอรส).

วิ. ปุมสส ลิงค์ पुल्लिङ्ग (เพศชาย).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ปุมสส ลิงค์ पुल्लिङ्ग ศัพท์เดิมคือ ปุม+ลิงค
 หลังจาก ปุม ลง ส ฉัญฐีวิภัตติ ปุม+ส ลิงค สามิสมี ฉัญฐี.

เพราะ ส วิภัตติ ลง ส อาคม	ปุมสส	ลิงค	สาคโม เส.
หลัง ลิงค ลง สี่ ปฐมาวิภัตติ	ปุมสส	ลิงค+สี่	ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี่ เป็น อ	ปุมสส	ลิงค+อ	สี่.
แยกพยัญชนะ ค ออกจากสระ อ	ปุมสส	ลิงค+อ	ปุพพมโธฐิตมสสรุ สเรน วิโยชเย.
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ปุมสส	ลิงค+อ	สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิฯ
นำพยัญชนะ ค ไปประกอบกับสระ อ	ปุมสส	ลิงค	นเย ปรี ยุตเต.
ลิงค เพศ ปุมสส แห่งบุรุษ อิติ อตเถ ในอรรถนี้			
บทติดต่อกันและเชื่อว่าตปุริสสมาส	ปุมสส	ลิงค	อมาทโย พรปเทภี.
ตั้งเป็นยุดัตตธสมาส	ปุมสส	ลิงค	นามาน สมานโส ยุตตโต.
ลปวิภัตติทั้งหลาย	ปุม	ลิงค	เตส วิภัตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ปุม	ลิงค	ปกติ จสส สรนตสส.
เพราะลิงคศัพท์ ลบสระที่สุดของ ปุม	ปุม	ลิงค	ปุมสส ลิงคาทิสู समाเสสุ.
ตั้ง อุ ชื่อ ล	ปุม	ลิงค	อิวันนนวนณณา ฉลา.
หลังจาก อุ ชื่อว่า ล แปลง ม เป็นนิคคหิต	ปุม	ลิงค	อโม นิคคหิต ฉลเปหิ.
เพราะ ล แปลง นิคคหิต เป็น ล	ปุม	ลิงค	วาศัพท์ ใน วคคนตุวาวคเค.
ตั้ง ปุลลิงค เป็นนาม	ปุม	ลิงค	ตทิตสมาสกิตกา นามวาฯ
หลัง ปุลลิงค ลง สี่ ปฐมาวิภัตติ	ปุม	ลิงค+สี่	ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี่ เป็น อ	ปุม	ลิงค+อ	สี่.
แยกพยัญชนะ ค ออกจากสระ อ	ปุม	ลิงค+อ	ปุพพมโธฐิตมสสรุ สเรน วิโยชเย.
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ปุม	ลิงค+อ	สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิฯ
นำพยัญชนะ ค ไปประกอบกับสระ อ	ปุม	ลิงค	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น ปุลลิงค (เพศแห่งบุรุษ).			

วิ. หตถิสส ปท หตถิปท (รอยเท้าแห่งช้าง)

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร หตถิสส ปท หตถิปท	ศัพท์เดิมคือ	หตถี+ปท
หลังจาก หตถี ลง ส ฉัญฐีวิภัตติ	หตถี+ส	ปท สามีสมี ฉญฐี.
เพราะ ส วิภัตติ รัสสะ อี เป็น อ	หตถี+สี่	ปท อโฆ รสสเมกวจนโยสวปิจ.
เพราะส วิภัตติ ลง ส อาคม	หตถิสส	ปท สาคโม เส.
หลัง ปท ลง สี่ ปฐมาวิภัตติ	หตถิสส	ปท+สี่ ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สี่ เป็น อ	หตถิสส	ปท+อ สี่.
แยกพยัญชนะ ท ออกจากสระ อ	หตถิสส	ปท+อ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	หตถิสส	ปท+อ
	ปุพพมโธฐิตมสสรุ	สเรน วิโยชเย.
	สรโลโปมาเทศ	ปจจยาทิมหิฯ

นำพยัญชนะ ฑ ไปประกอบกับสระ อ หตลิสส ปท์ นเย ปรี ยุตเต.
 ปท์ รอยเท้า หตลิสส แห่งข้าง อิติ อตเถ ในอรรณนี้
 บทติดต่อกันและชื่อตัปปุริสสมาส หตลิสสปท์ อมาทโย พรปเทภี.
 ตั้งเป็นยัตตตถสมาส หตลิสสปท์ นามาน์ สมาสโย ยุตตตถโธ.
 ลบริกัตติทั้งหลาย หตลีสปท เตสั วิภตติโย โลปา จ.
 เป็นปกติ หตลีสปท ปกติ จสส สรนตสส.
 รัสสระสระท่ามกลางสมาส หตลีสปท กวจาทิมชฌุตตรานัน ทิฆรลสาฯ
 ตั้ง หตลีสปท เป็นนาม หตลีสปท ตทฐิตสมาสกิตกา นามวาฯ
 หลัง หตลีสปท ลง สิ ปฐมาวิภตติ หตลีสปท+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากออการันต์แปลง สิ เป็น อี หตลีสปท+อี ลี.
 แยกพยัญชนะ ฑ ออกจากสระ อี หตลีสปท+อี ปุพพมโธฐิตมสสรุ สเรน วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ หตลีสปท+อี สรโลโปมาเทสปปจจยาทิมหิฯ
 นำพยัญชนะ ฑ ไปประกอบกับสระ อี หตลีสปท นเย ปรี ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น หตลีสปท์ (รอยเท้าแห่งข้าง).

วิ. ปงเก ชาตํ ปงกข์ (เกิดแล้วในเปือกตม).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ปงเก ชาตํ ปงกข์ ศัพท์เดิมคือ ปงก+ช
 หลังจาก ปงก ลง สมี สัตตมีวิภตติ ปงก+สมี ช โอภาเส สตตมี.
 หลังจากออการันต์แปลง สมี เป็น เอ ปงก+เอ ช สมาสมีนั วา.
 แยกพยัญชนะ กุ ออกจากสระ อ ปงก+เอ ช ปุพพมโธฐิตมสสรุ สเรน วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ ปงก+เอ ช สรโลโปมาเทสปปจจยาทิมหิฯ
 นำพยัญชนะ กุ ไปประกอบกับสระ เอ ปงเก ช นเย ปรี ยุตเต.
 ชาตํ เกิดแล้ว ปงเก ในตม อิติ อตเถ ในอรรณนี้
 บทติดต่อกันและชื่อตัปปุริสสมาส ปงเกช อมาทโย พรปเทภี.
 ตั้งเป็นยัตตตถสมาส ปงเกช นามาน์ สมาสโย ยุตตตถโธ.
 ลบริกัตติ ปงกช เตสั วิภตติโย โลปา จ.
 เป็นปกติ ปงกช ปกติ จสส สรนตสส.
 ตั้ง ปงกช เป็นนาม ปงกช ตทฐิตสมาสกิตกา นามวาฯ
 หลัง ปงกช ลง สิ ปฐมาวิภตติ ปงกช+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากออการันต์แปลง สิ เป็น อี ปงกช+อี ลี.
 แยกพยัญชนะ ช ออกจากสระ อ ปงกช+อี ปุพพมโธฐิตมสสรุ สเรน วิโยชเย.

ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ ปงกช+อ สระโลโปมาเทศปจจยาติมหิ
 นำพยัญชนะ ช ไปประกอบกับสระ อ ปงกช นเย ปรี ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น ปงกช (เกิดแล้วในนม)

วิ. อนต์ อติกนต อจจนต (กรรม อันก้าวล่วงซึ่งที่สุด).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร อนต์ อติกนต อจจนต ศัพท์เดิมคือ อนต+อติ

หลังอนต ลง อ ทุตติยาวิภตติ อนต+อ อติ กมมตเถ ทุตติยา.

แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ อนต+อ อติ ปุพพมโหฐิตมสสรฺ

ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ อนต+อ อติ สระโลโปมาเทศปจจยาติมหิ

นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อ อนต์ อติ นเย ปรี ยุตเต.

หลังอติ ลง สิ ปฐมาวิภตติ อนต์ อติ+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.

หลังจากอุปสัค ลบ สิ ปฐมาวิภตติ อนต์ อติ สพพสมาวุโสปลศคฯ

อติกนต (กรรม) อันก้าวล่วง อนต์ ซึ่งที่สุด อติ อตเถ ในอรรณนี

บทติดต่อกันและชื่อว่าตปุริสสมาส อนต์อติ อมาทโย พรปเทภิ.

ตั้งเป็นยุดตตถสมาส อนต์อติ นามานํ สมาส ยุตตตโถ.

ลบวิภตติทั้งหลาย อนตอติ เตสํ วิภตติโย โลปา จ.

เป็นปกติ อนตอติ ปกติ จสส สรณตสส.

สลับที่ของศัพท์ทั้งสอง อติอนต ยทนุปนนานิปาตนา สีชณนติ.

เพราะสระหลัง แผลง ตี เป็น จ อจอนต สฟโพ จํ ตี.

แยกพยัญชนะ จ ออกจากสระ อ อจอนต ปุพพมโหฐิตมสสรฺ สเรน วิโยชเย.

ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ อจอนต สระโลโปมาเทศปจจยาติมหิ

นำพยัญชนะ จ ไปประกอบกับสระ อ อจอนต นเย ปรี ยุตเต.

จ สทิสเทวภาวะ อจจนต พร เทวภาโว ฐาเน.

ตั้ง อจจนต เป็น นาม อจจนต ตทิตสมาสกิตกา นามวา

หลัง อจจนต ลง สิ ปฐมาวิภตติ อจจนต+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.

หลังจากอการันต์แผลง สิ เป็น อ อจจนต+อ สี่.

แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ อจจนต+อ ปุพพมโหฐิตมสสรฺ สเรน วิโยชเย.

ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ อจจนต+อ สระโลโปมาเทศปจจยาติมหิ

นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อ อจจนต นเย ปรี ยุตเต.

สำเร็จรูปเป็น อจจนต (กรรม อันก้าวล่วงซึ่งที่สุด).

วิ. ปภํ กโรตีติ ปภงฺกโร (ผู้กระทำซึ่งแสงสว่าง).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ปภ โกรตีติ ปภงกรโ	ศัพท์เดิมคือ	ปภา+กร
หลังจาก ปภา ลง อ์ ทุตติยาวิภัตติ	ปภา+อ์ กร	กมมตเถ ทุตติยา.
แยกพยัญชนะ ภ ออกจากสระ อา	ปภอา+อ์ กร	บุพพมโธฐิตมสสรุฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ปภ+อ์ กร	สรโลโปมาเทศบุพจยยาทิมีหิฯ
นำพยัญชนะ ภ ไปประกอบกับสระ อ์	ปภ+กร	นเย ปร์ ยุตเต.
โกรตี ย่อมกระทำ ปภ ซึ่งแสงสว่าง อิติ	อตเถ	ในอรรถนี้
บทติดต่อกันและเชื่อว่าตปุริสสมาส	ปภกร	อมาทโย พรปเพภ.
ตั้งเป็นยุตตัตถสมาส	ปภกร	นามานั สมาสโย ยุตตตโธ.
แปลงนิคคหิตเป็น ง	ปภงกร	วคคนตฺ วา วคค.
ตั้ง ปภงกร เป็นนาม	ปภงกร	ตทฐิตสมาสภิกตภา นามวา ฯ
หลัง ปภงกร ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ปภงกร+สิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากการันต์แปลง สิ เป็น โอ	ปภงกร+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ร ออกจากสระ อ	ปภงกร+โอ	บุพพมโธฐิตมสสรุ สเรน วิโยชเย.
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ปภงกร+โอ	สรโลโปมาเทศบุพจยยาทิมีหิฯ
นำพยัญชนะ ร ไปประกอบกับสระ โอ	ปภงกรโ	นเย ปร์ ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น ปภงกรโ (ผู้กระทำซึ่งแสงสว่าง).		

3.6 พหุพพีหิสมาส

พหุพพีหิสมาส คือ สมาสที่มีอรรถของบทอื่นเป็นประธาน รูปสำเร็จเป็นคุณศัพท์ ทำหน้าที่เป็นวิเสสนะ ขยายบทอื่น สำเร็จเป็นบทสมาสแล้ว ลิงค์จะต้องตามบทประธาน มี 9 อย่าง คือ

1. ทวิปท ตุลยาธิกรณพหุพพีหิ คือ พหุพพีหิสมาสที่มีอรรถของบททั้งสอง มีที่ตั้งเหมือนกัน หมายความว่า มีวิภัตติเหมือนกัน ส่วนลิงค์และวจนะนั้น จะเหมือนกันก็ได้ต่างกันได้ และมีอัญญาบท เป็นตัวกำหนดวิภัตติให้มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามวิภัตตินั้นๆ

1.1 ทุตติยาทวิปทตุลยาธิกรณ คือ พหุพพีหิสมาสที่มีอรรถของบททั้งสองมีที่ตั้งเหมือนกัน วิเสสนศัพท์นามลงในอรรถทุตติยาวิภัตติ

1.2 ตติยาทวิปทตุลยาธิกรณ พหุพพีหิสมาสที่มีอรรถของบททั้งสองมีที่ตั้งเหมือนกัน วิเสสนศัพท์นามลงในอรรถตติยาวิภัตติ

1.3 จตุตถิทวิปทตุลยาธิกรณ พหุพพีหิสมาสที่มีอรรถของบททั้งสองมีที่ตั้งเหมือนกัน วิเสสนศัพท์นามลงในอรรถจตุตถีวิภัตติ

1.4 ปัญจมีทวิปทตุลยาธิกรณ พหุพพีหิสมาสที่มีอรรถของบททั้งสองมีที่ตั้งเหมือนกัน วิเสสนศัพท์นามลงในอรรถปัญจมีวิภัตติ

1.5 ฉัฏฐวิภทตุลยาธิกรณ พหุพพีหิสมาสที่มีอรรถของบททั้งสองมีที่ตั้งเหมือนกัน
วิเสสนสัพพนามลงในอรรถฉัฏฐวิภทติ

1.6 สัตตมีทวิภทตุลยาธิกรณ พหุพพีหิสมาสที่มีอรรถของบททั้งสองมีที่ตั้งเหมือนกัน
วิเสสนสัพพนามลงในอรรถสัตตมีวิภทติ

2. ทวิภททินนาธิกรณ พหุพพีหิ คือ พหุพพีหิสมาสที่มีอรรถของบททั้งสอง มีที่ตั้งแตกต่างกัน หมายความว่า มีวิภทติแตกต่างกัน ส่วนลิงคั้น จะเหมือนกันหรือต่างกันได้

3. ติปทพหุพพีหิ คือ พหุพพีหิสมาสที่มีสามบทมาย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน โดยมีอัญญาบท
เป็นประธาน

4. นิบาตบุพพทพหุพพีหิ คือ พหุพพีหิสมาสที่มี น นิบาตอยู่หน้าแปลว่า ไม่มี..หรือ มี
...หาไม่ได้

5. สหบุพพทพหุพพีหิ ปฐมายัตถ คือ พหุพพีหิสมาสที่มีสหนิบาตอยู่หน้าในอรรถปฐม
วิภทติ

6. อุปมานบุพพทพหุพพีหิ คือ พหุพพีหิสมาสที่มีบทหน้าเป็นบทเปรียบเทียบมี 2
อย่าง คือ

6.1 ปฐมายัตถ อุปมานบุพพทพหุพพีหิสมาส คือ พหุพพีหิสมาสที่มีบทหน้า
เป็นบทเปรียบเทียบ ลงในอรรถปฐมวิภทติ

6.2 ฉัฏฐายัตถ อุปมานบุพพทพหุพพีหิสมาส คือ พหุพพีหิสมาสที่มีบทหน้าเป็น
บทเปรียบเทียบ ลงในอรรถฉัฏฐวิภทติ

7. สังขโยภยบท พหุพพีหิ วาสัททถ คือ พหุพพีหิสมาสที่มีบททั้งสองเป็นสังขยาใน
อรรถของวาคัพท แสดงความไม่แน่นอน

8. ทิสันตราหัตถ พหุพพีหิ คือ พหุพพีหิสมาสที่ใช้ในอรรถระหว่างทิศทั้งสอง ได้แก่
การพูดถึงทิศเฉียงต่าง ๆ

9. พยติหารลักขณ พหุพพีหิ คือ พหุพพีหิสมาสที่มีลักษณะแผ่ขยายออกไป
หมายความว่า ลูกกลมไปสู่กิริยาการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง

พหุพพีหิสมานั้น หลังจากตั้งวิเคราะห์แล้วมีการทำตัวรูปด้วยลำดับสูตรดังต่อไปนี้

1. บทติดต่อกันและชื่อว่าพหุพพีหิสมาส	ด้วยสูตรว่า	อัญญาปตฺถสฺส พหุพพีหิ.
2. ตั้งเป็นยุดตตถสมาส	ด้วยสูตรว่า	นามานํ สมาโส ยุดตตถโ.
3. ลบวิภทติทั้งหลาย	ด้วยสูตรว่า	เตสํ วิภทติโย โลปา จ.
4. เป็นปกติ	ด้วยสูตรว่า	ปกติ จสฺส สรณตสฺส.
5. ลบ อิม ศัพท	ด้วยสูตรว่า	วุตตตถานมฺปโยโค.

6. ตั้งบทสมาสเป็นนาม	ด้วยสูตรว่า	ตทิตสมาสกิตกาฯ
7. หลัง บทสมาส ลง สิ ปฐมาวินิตติ	ด้วยสูตรว่า	ลึงคตเถ ปฐมา.
8. หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ	ด้วยสูตรว่า	โส.
9. ถ้ายหลังเป็นอการันต์ในนปุงสกลิงค์ให้แปลง สิ เป็น อัม ด้วยสูตรว่า สือ, ถ้าย เป็นการันต์อื่นจากอการันต์ คือ อิ, อุ, อี, อู ให้ลบ สิ วินิตติด้วยสูตรว่า เสสโต โลป คสิปิ ก็สำเร็จรูปโดยไม่ต้องใช้สูตรลำดับที่ 9,10,11		
10. แยกพยัญชนะ ออกจากสระ	ด้วยสูตรว่า	ปุพพมโรฐิตมสสรุฯ
11. ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ด้วยสูตรว่า	สรโลโปมาเทศฯ
12. นำพยัญชนะ ไปประกอบกับสระ	ด้วยสูตรว่า	นเย ปริ ยุตเต.

352. อณฺญปทตเถสุ พหุพพิหิ.

บททั้งหลายที่มีอรรณประกอบกัน ย่อมถูกย่อ ในอรรณแห่งบททั้งหลาย อันมีปฐมาวินิตติและทุติยาวินิตติเป็นต้น อื่นจากบทที่ถูกย่อ, ชื่อว่า พหุพพิหิสมาส.

สูตรนี้เป็นสัณญญาสูตรและวิธีสูตร มี 2 บท คือ อณฺญปทตเถสุ เป็นสัตตมีวินิตติ บทว่า พหุพพิหิ เป็นปฐมาวินิตติ.

วิ. อาคตา สมณา อิมนติ อาคตสมณโณ , สัฆาราม (สังฆาราม มีสมณะมาแล้ว).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร อาคตา สมณา อิมนติ อาคตสมณโณ ศัพท์เดิมคือ	อาคต+สมณ+อิม
หลังจาก อาคต ลง โย ปฐมาวินิตติ	อาคต+โย สมณ อิม ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง โย เป็น อา	อาคต+อา สมณ อิม สพพโยนินมาเอ.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	อาคตอ+อา สมณ อิม ปุพพมโรฐิตมสสรุฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	อาคต+อา สมณ อิม สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อา	อาคตา สมณ อิม นเย ปริ ยุตเต.
หลังสมณ ลง โย ปฐมาวินิตติ	อาคตา สมณ+โย อิม ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง โย เป็น อา	อาคตา สมณ+อา อิม สพพโยนินมาเอ.
แยกพยัญชนะ ณ ออกจากสระ อ	อาคตา สมณอ+อา อิม ปุพพมโรฐิตมสสรุฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	อาคตา สมณ+อาอิม สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ณ ไปประกอบกับสระ อา	อาคตา สมณา อิม นเย ปริ ยุตเต.
หลัง อิม ลง อัม ทุติยาวินิตติ	อาคตา สมณา อิม+อัม กมมตเถ ทุติยา.
แยกพยัญชนะ ม ออกจากสระ อ	อาคตา สมณา อิมอ+อัม ปุพพมโรฐิตมสสรุฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	อาคตา สมณา อิม+อัม สรโลโปมาเทศฯ

นำพยัญชนะ ม ไปประกอบกับสระ อ	อาคตา สมณา อิม	นเย ปรี ยุตเต.
สมณา สมณะทั้งหลาย	อาคตา มาแล้ว อิม	สังฆาราม สู่สังฆารามนี้
บพติดต่อกันและชื่อว่าพหุพพิหิสมาส	อาคตาสมณาอิม	อณฺญูปตฺเตสุ พหุพพิหิ.
ตั้งเป็นยุตต์ตถสมาส	อาคตาสมณาอิม	นามานํ สมาสโย ยุตฺตตฺถ.
ลบริกัตติทั้งหลาย	อาคตสมณอิม	เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	อาคตสมณอิม	ปกติ จสฺส สฺรณตฺสส.
ลบ อิม ศัพท์	อาคตสมณ	วุตฺตตถานมปฺปโยโค.
ตั้ง อาคตสมณ เป็นนาม	อาคตสมณ	ตฺถุติตฺสมาสกิตฺตกาฯ
หลัง อาคตสมณ ลง สิ ปฐมาวริกัตติ	อาคตสมณ+สิ	ลึงคตเถ ปฐฺมา.
หลังจากออการันต์แปลง สิ เป็น โอ	อาคตสมณ+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ณ ออกจากสระ อ	อาคตสมณอ+โอ	ปุพฺพมโหฺฐิตฺมสฺสรํฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	อาคตสมณ+โอ	สรโลโปมาเทสฯ
นำพยัญชนะ ณ ไปประกอบกับสระ โอ	อาคตสมโน	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น อาคตสมโน สังฆาราม (สังฆาราม มีสมณะมาแล้ว).		
วิ. ชิตานิ อินฺทฺรียานิ เยน โสยํ ชิตินฺทฺรียํ, สมโน (ผู้มีอินฺทฺรียอันชนะแล้ว).		
วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ชิตานิ อินฺทฺรียานิ เยน โสยํ ชิตินฺทฺรียํ ศัพท์เดิมคือ	ชิต+อินฺทฺรีย+ย	ชิต+อินฺทฺรีย+ย
หลัง ชิต ลง โย ปฐมาวริกัตติ	ชิต+โย อินฺทฺรีย ย	ลึงคตเถ ปฐฺมา.
หลังจากออการันต์แปลง โย เป็น นิ	ชิต+นิ อินฺทฺรีย ย	อโต นิจฺจํ.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	ชิตอ+นิ อินฺทฺรีย ย	ปุพฺพมโหฺฐิตฺมสฺสรํฯ
เพราะ โย ที่แปลงเป็นนิ ทีฆะ อ เป็น อา	ชิตอา+นิ อินฺทฺรีย ย	โยสุ กตฺนิการโลเปสุฯ
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อา	ชิตานิ อินฺทฺรีย ย	นเย ปรี ยุตเต.
หลังจากอินฺทฺรีย ลง โย ปฐมาวริกัตติ	ชิตานิ อินฺทฺรีย+โย ย	ลึงคตเถ ปฐฺมา.
หลังจากออการันต์แปลง โย เป็น นิ	ชิตานิ อินฺทฺรีย+นิ ย	อโต นิจฺจํ.
แยกพยัญชนะ ย ออกจากสระ อ	ชิตานิ อินฺทฺรียอ+นิ ย	ปุพฺพมโหฺฐิตฺมสฺสรํฯ
เพราะ โย ที่แปลงเป็นนิ ทีฆะ อ เป็น อา	ชิตานิ อินฺทฺรียอา+นิ ย	โยสุ กตฺนิการโลเปสุฯ
นำพยัญชนะ ย ไปประกอบกับสระ อา	ชิตานิ อินฺทฺรียานิ ย	นเย ปรี ยุตเต.
หลัง ย ลงนาตติยาวริกัตติ	ชิตานิ อินฺทฺรียานิ ย+นา	กตฺตริ จ.
หลังจากออการันต์แปลง นา เป็น เอน	ชิตานิ อินฺทฺรียานิ ย+เอน	อโต เณน.
แยกพยัญชนะ ย ออกจากสระ อ	ชิตานิ อินฺทฺรียานิ ยอ+เอน	ปุพฺพมโหฺฐิตฺมสฺสรํฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ชิตานิ อินฺทฺรียานิ ยอ+เอน	สรโลโปมาเทสฯ
นำพยัญชนะ ย ไปประกอบกับ เอน	ชิตานิ อินฺทฺรียานิ เยน	นเย ปรี ยุตเต.

อินทริยานิ อินทริยัทั้งหลาย เยน สมณเณ	อันสมณะใด ชิตานิ ชนะแล้ว อิติ อตเถ ในอรรณนี้	
บทติดต่อกันชื่อพหูพพีหิสมาส	ชิตานินอินทริยานิเณ	อญญปทเถสุ พหูพพีหิ.
ตั้งเป็นยุดตัดตสมาส	ชิตานินอินทริยานิเณ	นามานั สมาส ไส ๓
ลปวิภตติทั้งหลาย	ชิตอินทริย	เตส วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ชิตอินทริย	ปกติ จสส สรณตสส.
ลป ย ศัพท์	ชิตอินทริย	วุตตตถานมปโปโค.

แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	ชิตอินทริย	ปุพพมโธฐิตมสสรุ ๓
เพราะสระหลัง ลปสระหน้า	ชิตอินทริย	สรา เสร โลป.
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อี	ชิตินทริย	นเย ปริ ยุดเต.
ตั้ง ชิตินทริย เป็นนาม	ชิตินทริย	ตทริตสมาสกิตกา
หลัง ชิตินทริย ลง สิ ปฐมวิภตติ	ชิตินทริย+สิ	ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ	ชิตินทริย+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ ย ออกจากสระ อ	ชิตินทริย+โอ	ปุพพมโธฐิตมสสรุ ๓
ลปสระหน้า เพราะสระหลัง ๓ เป็นปกติ	ชิตินทริย+โอ	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ ย ไปประกอบกับสระ โอ	ชิตินทริโย	นเย ปริ ยุดเต.
สำเร็จรูปเป็น ชิตินทริโย (ผู้มีอินทริยอันชนะแล้ว).		

วิ. ทินโน สุงโก ยสส โสยั ทินนสุงโก, ราชา (ผู้มีส่วยอันชาวเมืองถวายแล้ว).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ทินโน สุงโก ยสส โสยั ทินนสุงโก ศัพท์เดิมคือ	ทินน+สุงก+ย	
ลง ทินน ลง สิ ปฐมวิภตติ	ทินน+สิ สุงก ย	ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ	ทินน+โอ สุงก ย	โส
แยกพยัญชนะ น ออกจากสระ อ	ทินน+โอ สุงก ย	ปุพพมโธฐิตมสสรุ ๓
ลปสระหน้า เพราะสระหลัง ๓ เป็นปกติ	ทินน+โอ สุงก ย	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ น ไปประกอบกับสระ โอ	ทินโน สุงก ย	นเย ปริ ยุดเต.
หลังจาก สุงก ลง สิ ปฐมวิภตติ	ทินโน สุงก+สิ ย	ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ	ทินโน สุงก+โอ ย	โส.
แยกพยัญชนะ ก ออกจากสระ อ	ทินโน สุงก+โอ ย	ปุพพมโธฐิตมสสรุ ๓
ลปสระหน้า เพราะสระหลัง ๓ เป็นปกติ	ทินโน สุงก+โอ ย	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ ก ไปประกอบกับสระ โอ	ทินโน สุงโก ย	นเย ปริ ยุดเต.
หลัง ย ศัพท์ ลง ส จตุตถวิภตติ	ทินโน สุงโก ย+ส	สมปทานะ จตุตถ.
เพราะสวิภตติ ลง ส อาคม	ทินโน สุงโก ยสส	สาคโม เส.

สูงโก ส่วย นาคเรหิ อ้นชาวเมืองทั้งหลาย ทินโน ถวายแล้ว ยสส รณญเญ แต่พระราชชาติ อิติ
 อตเถ ในอรรณนี้

บทติดต่อกันและชื่อว่าพหุพีหิสมาส	ทินโนสูงโกยสส	อณฺญูปตเถสุ พหุพีหิ.
ตั้งเป็นยุตตถสมาส	ทินโนสูงโกยสส	นามานํ สมาส ยุตตถโก.
ลบริกัตติทั้งหลาย	ทินนสูงกย	เตสํ วิภคตโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ทินนสูงกย	ปกติ จสส สรนตสส.

ลบ ย ศัพท์	ทินนสูงก	วุตตถถานมปโยโค.
ตั้ง ทินนสูงก เป็นนาม	ทินนสูงก	ตทิตสมาสกิตกา นามวา
หลัง ทินนสูงก ลง สิ ปฐมาวิภคติ	ทินนสูงก+สิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ	ทินนสูงก+โอ	โส.

แยกพยัญชนะ กุ ออกจากสระ อ ทินนสูงก+โอ ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรํ สเรณ วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ ทินนสูงก+โอ สรโลโปมาเทสปปจจยาทิมหิฯ
 นำพยัญชนะ กุ ไปประกอบกับสระ โอ ทินนสูงโก นเย ปรี ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น ทินนสูงโก (ผู้มีส่วยอันชาวเมืองถวายแล้ว).

วิ. นิคคตา ชนา อสฺมา คามา โสยํ นิคคตชนโน คาโม (หมู่บ้าน มีชนออกแล้ว).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร นิคคตา ชนา อสฺมา คามา โสยํ นิคคตชนโน ศัพท์เดิมคือ นิคคต+ชน+ต		
หลัง นิคคต ลง โย ปฐมาวิภคติ	นิคคต+โย ชน ต	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง โย เป็น อา	นิคคต+อา ชน ต	สพฺพโยนินมาเอ.
แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ	นิคคต+อา ชน ต	ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรํ ฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	นิคคต+อา ชน ต	สรโลโปมาเทสฯ
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อา	นิคคตา ชน ต	นเย ปรี ยุตเต.
หลัง ชน ลง โย ปฐมาวิภคติ	นิคคตา ชน+โย ต	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง โย เป็น อา	นิคคตา ชน+อา ต	สพฺพโยนินมาเอ.
แยกพยัญชนะ น ออกจากสระ อ	นิคคตา ชน+อา ต	ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรํ ฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	นิคคตา ชน+อา ต	สรโลโปมาเทสฯ
นำพยัญชนะ น ไปประกอบกับสระ อา	นิคคตา ชนา ต	นเย ปรี ยุตเต.
หลัง ต ลง สฺมา ปัญจมีวิภคติ	นิคคตา ชนา ต+สฺมา	อปาทาเน ปญจมี.
เพราะสมาวิภคติ แปลง ต เป็น อ	นิคคตา ชนา อสฺมา	สสฺมาสมีสํสาสวตต์.

ชนา ชนทั้งหลาย นิคคตา ออกไปแล้ว อสฺมา คามา จากหมู่บ้านนั้น อิติ อตเถ ในอรรณนี้

บทติดต่อกันและชื่อว่าพหุพีหิสมาส	นิคคตาชนาอสฺมา	อณฺญูปตเถสุ พหุพีหิ.
ตั้งเป็นยุตตถสมาส	นิคคตาชนาอสฺมา	นามานํ สมาส ฯ

ลพวิภัตติทั้งหลาย	นิกคตชนต	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	นิกคตชนต	ปกติ จสส สรนตสส.
ลพ ต ศัพท์	นิกคตชน	วุตตตถานมปโยโค.
ตั้ง นิกคตชน เป็นนาม	นิกคตชน	ตทฐิตสมาสภิกกา นามํวาท
หลัง นิกคตชน ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	นิกคตชน+สิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ	นิกคตชน+โอ	โส.
แยกพยัญชนะ น ออกจากสระ อ	นิกคตชนอ+โอ	ปุพพมโรฐิตมสสรํ
ลพสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	นิกคตชน+โอ	สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิ
นำพยัญชนะ น ไปประกอบกับสระ โอ	นิกคตชนโน	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น นิกคตชนโน (มีชนออกแล้ว).		
วิ. ฉินฺนา หตถา ยสส โสยํ ฉินฺนหตฺถโถ ปุริโส (บุรุษ ผู้มีมืออันขาดแล้ว).		
วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ฉินฺนา หตถา ยสส โสยํ ฉินฺนหตฺถโถ ศัพท์เดิมคือ	ฉินฺน+หตถ+ย	
หลังจาก ฉินฺน ลง โย ปฐมาวิภัตติ	ฉินฺน+โย หตถ ยลึงคตเถ ปฐมา.	
หลังจากอการันต์แปลง โย เป็น อา	ฉินฺน+อา หตถ ย	สพฺพโยนินฺมาเอ.
แยกพยัญชนะ น ออกจากสระ อ	ฉินฺนอ+อา หตถ ย	ปุพพมโรฐิตมสสรํ สเรณ วิโยชเย.
ลพสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ฉินฺน+อา หตถ ย	สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิ
นำพยัญชนะ น ไปประกอบกับสระ อา	ฉินฺนา หตถ ย	นเย ปรี ยุตเต.
หลังจาก หตถ ลง โย ปฐมาวิภัตติ	ฉินฺนา หตถ+โย ย	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง โย เป็น อา	ฉินฺนา หตถ+อา ย	สพฺพโยนินฺมาเอ.
แยกพยัญชนะ ถ ออกจากสระ อ	ฉินฺนา หตถอ+อา ย	ปุพพมโรฐิตมสสรํ สเรณ วิโยชเย.
ลพสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ฉินฺนา หตถ+อา ย	สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิ
นำพยัญชนะ ถ ไปประกอบกับสระ อา	ฉินฺนา หตถา ย	นเย ปรี ยุตเต.
หลังจาก ย ศัพท์ ลง ส ฉนฺนวิภัตติ	ฉินฺนา หตถา ย+ส	สามิสมี ฉนฺนฐี.
เพราะสวิภัตติ ลง ส อาคม	ฉินฺนา หตถา ยสส	สาคโม เส.
หตถา มือทั้งหลาย ฉินฺนา อันขาดแล้ว ยสส ปุริสสส ของบุรุษใด อิติ อตเถ ในอรรถนี้		
บทติดต่อกันและชื่อว่าพหุพีหิสมาส	ฉินฺนาหตถายสส	อญฺญปฺทเถสุ พหุพีหิ.
ตั้งเป็นยุตต์ตถสมาส	ฉินฺนาหตถายสส	นามานํ สมาสโย ยุตฺตตโถ.
ลพวิภัตติทั้งหลาย	ฉินฺนหตถย	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ฉินฺนหตถย	ปกติ จสส สรนตสส.
ลพ ย ศัพท์	ฉินฺนหตถ	วุตตตถานมปโยโค.
ตั้ง ฉินฺนหตถ เป็นนาม	ฉินฺนหตถ	ตทฐิตสมาสภิกกา นามํวาท

หลัง อิทปปัจจย ลง โย ปฐมาวิภัตติ อิทปปัจจย+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากอการันต์แปลง โย เป็น อา อิทปปัจจย+โอ สัพพโยนินมาเอ.
 แยกพยัญชนะ ย ออกจากสระ อ อิทปปัจจย+อา ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง อิทปปัจจย+อา สรโลโปมาเทสปปัจจยาติมหิฯ
 นำพยัญชนะ ย ไปประกอบ อา อิทปปัจจยา นเย ปริ ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น อิทปปัจจยา (อันมีอวิชานี้เป็นปัจจัย).

วิ. ฉนโท ชาโต อสสาติ ฉนทชาโต (ผู้มีฉันทเกิดแล้ว).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ฉนโท ชาโต อสสาติ ฉนทชาโต ศัพท์เดิมคือ ฉนท+ชาต+ต
 หลังจาก ฉนท ลง สิ ปฐมาวิภัตติ ฉนท+สิ+ชาต ต ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ ฉนท+โอ ชาต ต โส.
 แยกพยัญชนะ ท ออกจากสระ อ ฉนท+โอ ชาต ต ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ ฉนท+โอ ชาต ต สรโลโปมาเทสปปัจจยาติมหิฯ
 นำพยัญชนะ ท ไปประกอบกับสระ โอ ฉนโท ชาต ต นเย ปริ ยุตเต.
 หลังจาก ชาต ลง สิ ปฐมาวิภัตติ ฉนโท ชาต+สิ ต ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ ฉนโท ชาต+โอ ต โส.
 แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ ฉนโท ชาต+โอ ต ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ ฉนโท ชาต+โอ ต สรโลโปมาเทสปปัจจยาติมหิฯ
 นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ โอ ฉนโท ชาโต ต นเย ปริ ยุตเต.
 หลังจาก ตศัพท์ ลง ส ฉนทวิภัตติ ฉนโท ชาโต ต+สสามิสมี ฉนทธี.
 เพราะส ฉนทวิภัตติ แปลง ต เป็น อ ฉนโท ชาโต อ+ส สสมาสมีสัสสาตต์.
 เพราะส วิภัตติ ลง ส อาคม ฉนโท ชาโต อสส สาคโม เส.
 ฉนโท ความพอใจ อสส ปริสสส ของบุรุษนั้น ชาโต เกิดแล้ว อิติ อตเถ ในอรรถนี้

บทติดต่อกันและชื่อพหูพหีสมาส ฉนโทชาโตอสส อณฺณปทตเถสุ พหูพหิ.
 ตั้งเป็นยุดัตถสมาส ฉนโทชาโตอสส นามานํ สมาส ยุดตตโถ.
 ลบวิภัตติทั้งหลาย ฉนทชาตต เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
 เป็นปกติ ฉนทชาตต ปกติ จสส สรนตสส.
 ลบ ต ศัพท์ ฉนทชาต วุตตตถานมปปโยโค.
 ตั้ง ฉนทชาต เป็นนาม ฉนทชาต ตทุติสมาสกิตกา นามวาฯ
 หลัง ฉนทชาต ลง สิ ปฐมาวิภัตติ ฉนทชาต+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ ฉนทชาต+โอ โส.
 แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ ฉนทชาต+โอ ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.

ลพบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ ฉนทชาต+โอ สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิฯ
 นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ โอ ฉนทชาโต นเย ปรี ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น ฉนทชาโต (ผู้มีฉันทะเกิดแล้ว).

353. อิตถิยั ภาสิตปุมิตถิ ปุมาว เจ.

ในเพราะบทหลัง อันมีอรรถที่ตั้งเหมือนกัน อันเป็นไปอยู่ในอิตถิลิงค์ หากว่า ศัพท์อิตถิลิงค์
 อันเคยกล่าวปุงลิงค์ ศัพท์อิตถิลิงค์นั้น พึงทราบว่าเป็นเพียงดั่งปุงลิงค์.

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 5 บท คือ บทว่า อิตถิยั เป็นสัตตมวีภัตติ บทว่า ภาสิตปุมาว เป็น
 ปฐมาวีภัตติ บทว่า อิตถิ เป็นปฐมาวีภัตติ บทว่า อิว เป็นนิบาต บทว่า เจ เป็นนิบาต.

354. กวจาทิมชฌตฺตรานั ทิฆรสุสา ปจจเยสุ จ.

ในเพราะปัจจัยทั้งหลายด้วย ในเพราะศัพท์ที่ไม่ใช่ปัจจัยทั้งหลายด้วย การทำที่ฆะและรัสสะ
 แห่งสระเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด ย่อมมี ในบางอุทาหรณ์.

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 4 บท คือ บทว่า กวจาทิมชฌตฺตรานั เป็นฉัญฐวีภัตติ บทว่า
 ทิฆรสุสา เป็นปฐมาวีภัตติ บทว่า ปจจเยสุ เป็นสัตตมวีภัตติ บทว่า จ เป็นนิบาต.

วิ. ทีฆา ชงฆา ยสฺสาติ ทิฆชงโฆ, ปุริโส (บุรุษผู้มีแข้งยาว)

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ทีฆา ชงฆา ยสฺสาติ ทิฆชงโฆ ศัพท์เดิมคือ ทีฆา+ชงฆา+ย

หลังจากทีฆา และ ชงฆา ลง โย ปฐมาวีภัตติ ทีฆา+โย ชงฆา+โย ย ลิงคตเถ ปฐมา.

ตั้ง อา ที่กล่าวอิตถิลิงค์ชื่อ ฆ ทีฆา+โย ชงฆา+โย ย อา โฆ.

หลังจาก อา ที่ชื่อ ฆ ลบ โย ทีฆา ชงฆา ย ฆปโต จ โยน โลโป.

หลัง ย ลง ส ฉัญฐวีภัตติ ทีฆา ชงฆา ย+ส สามิสมี ฉัญฐิ.

เพราะ ส วิภัตติ ลง ส อาคม ทีฆา ชงฆา ยสฺส สาคโม เส.

ชงฆา แข้งทั้งหลาย ทีฆา อันยาว ยสฺส ปุริสสฺส ของบุรุษโต สนติ มีอยู่ อิติ อตเถ ในอรรถนี้

บทติดต่อกันและชื่อพหูพหีสมาส ทีฆาชงฆายสฺส อณฺณปทตเถสุ พหูพหิ.

ตั้งเป็นยุตตตถสมาส ทีฆาชงฆายสฺส นามานั สมาส ยุตตตเถ.

ลบบวิภัตติทั้งหลาย ทีฆาชงฆาย เตสั วิภตติโย โลปา จ.

เป็นปกติ ทีฆาชงฆาย ปกติ จสฺส สรนตสฺส.

ลบ ย ศัพท์ ทีฆาชงฆา วุตตตถานมปโยโค.

เพราะบทหลัง บทหน้าเป็นปุงลิงค์ ทีฆชงฆาอิตถิยั ภาสิตปุมิตถิ ปุมาว เจ.

แยกพยัญชนะฆ ออกจากสระ อา ทิฆชงฆา พุพพมโธฐิตมสฺสรุ สเรน วิโยชเย.

รัสสะ อา เป็น อ ทิฆชงฆอ กวจาทิมชฌตฺตรานั ทิฆรสุสาฯ

ลปวิภัตติทั้งหลาย	คาณทิวธนูต	เตสั วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	คาณทิวธนูต	ปกติ จสส สรนตสส.
ลป ต ศัพท์	คาณทิวธนู	วุตตตถานมปโยโค.
ลงอาปัจจัยหลัง ธนู	คาณทิวธนู+อา	ธนูมหา จ.

แยกพยัญชนะ น ออกจากสระ อุ คาณทิวธนู+อา ปุพพมโธฐิตมสสรุ สเรน วิโยชเย.
 เพราะสระหลัง แปลง อุ เป็น ว คาณทิวธนู+อา วโมทพุดานัน.
 นำพยัญชนะ ว ไปประกอบกับสระ อา คาณทิวธนูวา นเย ปรี ยุตเต.
 ตั้ง คาณทิวธนูวา เป็นนาม คาณทิวธนูวา ตทฐิตสมาสกิตกา นามวาฯ
 หลัง คาณทิวธนูวา ลง สิ ปฐมาวิภัตติ คาณทิวธนูวา+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.
 ลป สิ วิภัตติ คาณทิวธนูวา เสสโต โลปี คสิปี.
 สำเร็จรูปเป็น คาณทิวธนูวา (ผู้มีธนูมีข้อยาว).

356. นทิมหา จ.

ก ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง จาก อี และ อุ อักษรอันชื่อว่า นที อันตั้งอยู่ในที่สุดของสมาสด้วย.

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 2 บท คือ บทว่า นทิมหา เป็นปัญจมีวิภัตติ บทว่า จ เป็นนิบาต.

วิ. พหู นทีโย อสมินติ พหุนทีโก, ชนปโท (ชนบท อัมมีแม่น้ำมาก).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร พหู นทีโย อสมินติ พหุนทีโกศัพท์เดิมคือ พหู+นที+ต

หลัง พหู ลง โย ปฐมาวิภัตติ พหู+โย นที ต ลิงคตเถ ปฐมา.

แยกพยัญชนะ หุ ออกจากสระ อุ พหู+โย นที ต ปุพพมโธฐิตมสสรุ สเรน วิโยชเย.

ตั้ง อุ ชื่อ ส พหู+โย นที ต อิวณณวณณา ฉลา.

หลังจาก อุ ที่ชื่อ ล ลปโยวิภัตติ พหู นที ต ชปโต จ โยนั โลโป.

เพราะ โย ที่ถูกลบ ทีชะ อุ เป็น อุ พหู นที ต โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆั.

นำพยัญชนะ หุ ไปประกอบกับ อุ พหู นที ต นเย ปรี ยุตเต.

หลัง นที ลง โย ปฐมาวิภัตติ พหู นที+โย ต ลิงคตเถ ปฐมา.

แยกพยัญชนะ หุ ออกจากสระ อี พหู นที+โย ต ปุพพมโธฐิตมสสรุ สเรน วิโยชเย.

เพราะโยวิภัตติ รัสสะ อี เป็น อี พหู นที+โย ต อโฆ รสสเมกวจนโยสวาปี จ.

นำพยัญชนะ หุ ไปประกอบกับ อี พหู นทีโย ต นเย ปรี ยุตเต.

หลังจาก ต ลงสมีสัตตมีวิภัตติ พหู นทีโย ต+สมิ โอกาเส สตตมี.

เพราะสมีวิภัตติ แปลง ต เป็น อ พหู นทีโย อสมิ สสมาสมีสัสสาสวตต์.

นทีโย แม่น้ำทั้งหลาย พหู อันมาก อสมิ ชนปเท ในชนบทนั้น สนธิ มีอยู่ อิติ อตเถ ในอรรณนี้

บทติดต่อกันและชื่อพหูพจน์หิสมาส พหุนทีโยสมี อัญญาปทตเถสุ พหูพพีหิ.
 ตั้งเป็นยุตต์ตถสมาส พหุนทีโยสมี นามานํ สมาส โย ยุตตโต.
 ลบริกัตติทั้งหลาย พหุนทีต เตสํ วิกตติโย โลปา จ.
 เป็นปกติ พหุนทีต ปกติ จสส สรณตสส.
 ลบ ต ศัพท์ พหุนที วุตตตถานมปโยโค.
 หลังจากอีอักษรลง กปัจจัยที่สุดสมาส พหุนที+ก นทิมหา จ.

แยกพยัญชนะ ท ออกจากสระ อี พหุนทือ+ก ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
 รัสสะ อี เป็น อี พหุนทือ+ก กวจาติมชฌตฺตรานํฯ
 นำพยัญชนะ ท ไปประกอบกับ อี พหุนทิก นเย ปริ ยุตเต.
 ตั้ง พหุนทิก เป็นนาม พหุนทิก ตทริตสมาสกิตกา นามวาท
 หลัง พหุนทิก ลง สิ ปฐมาวิกัตติ พหุนทิก+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ พหุนทิก+โอ โส.

แยกพยัญชนะ ก ออกจากสระ อ พหุนทิก+โอ ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ พหุนทิก+โอ สรโลโปมาเทสปจจยาติมทิต
 นำพยัญชนะ ก ไปประกอบกับสระ โอ พหุนทิก นเย ปริ ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น พหุนทิก, ชนปโท (ชนบท อันมีแม่น้ำมาก).

วิ. เอกรตตี วาโส อสสาติ เอกรตตีวาโส, ปริโส (บุรุษ ผู้มีการอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร เอกรตตี วาโส อสสาติ เอกรตตีวาโส ศัพท์เดิมคือ เอกรตตี+वास+ต
 หลัง เอกรตตี ลง อํ ทุตติยาวิกัตติ เอกรตตี+อํ वास त गममत्तु त्तुतिया.
 ตั้ง อี ที่กล่าวอิตถีลิงค์ ชื่อ ป เอกรตตี+อํ वास त ते इतिधिया पो.
 หลังจาก อี ที่ชื่อ ป แปลง อํ เป็นนคคหิต เอกรตตี+อํ वास त ओम नककहितं णलपेहि.
 หลัง वास ลง สิ ปฐมาวิกัตติ เอกรตตี वास+सि त लिंगकतเถ पृथमा.
 หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ เอกรตตี वास+ओ त सो.

แยกพยัญชนะ ส ออกจากสระ อ เอกรตตี वास+ओ त ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ เอกรตตี वास+ओ त सरलोपोमातेसा
 นำพยัญชนะ ส ไปประกอบกับสระ โอ เอกรตตี वास त नये परि युतते.
 หลัง त ลง ส ฉัญฐีวิกัตติ เอกรตตี वास त+स सामिसिं ण्णुत्ति.
 เพราะ ส วิกัตติแปลง ต เป็น อ เอกรตตี वास ओ+स ससमासिंसंसावत्तं.
 เพราะ ส วิกัตติ ลง ส อาคม เอกรตตี वास ओसस साकामे से.

วาโส การอยู่ เอกรตตี สิ้นราตรีหนึ่ง อสส ปริสสส ของบุรุษนั้น อตถิ มียอยู่ อติ อตเถ ในอรรณนี้
 บทติดต่อกันและชื่อพหูพจน์หิสมาส เอกรตตีวาโสอสสอัญญาปทตเถสุ พหูพพีหิ.

สโม (บุคโคล) บุคคลผู้เสมอ เอตสส ภควโต ด้วยพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมไม่มี อิติ อตเถ ในอรรถนี้

บทติดต่อกันและชื่อพหูพจน์สมาส นสโมเอตสส อัญญาปทเถสุ พหูพจน์.

ตั้งเป็นยุดัตถสมาส นโมเอตสส นามาน์ สมาส ยุดตตโธ.

ลบริกัตติทั้งหลาย นสมเอตเตส วิกัตติโย โลปา จ.

เป็นปกติ นสมเอตปกติ จสส สรณตสส.

ลบ เอต ศัพท์ นสม วุตตถถานมปโยโค.

เพราะพยัญชนะหลังแปลง น เป็น อ อสม ด้วยการแยกสูตรว่า อตต์ นสส.

ตั้ง อสม เป็นนาม อสม ตฤติสมาสกิตกา นามวาฯ

หลัง อสม ลง สิ ปฐมวิกัตติ อสม+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.

หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ อสม+โอส.

แยกพยัญชนะ ม ออกจากสระ อ อสม+โอ ปุพพมโธฐิตมสสรุ สเรน วิโยชเย.

ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ อสม+โอสรโลปมาเทศปจจยาติมหิฯ

นำพยัญชนะ ม ไปประกอบกับสระ โอ อสโม นเย ปรี ยุดเต.

สำเร็จรูปเป็น อสโม (ผู้ไม่มีผู้เสมอ).

วิ. สห เหตุนา โย วตตเตติ สเหตุโก, ธรรม เป็นไปกับด้วยเหตุ).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร สห เหตุนา โย วตตตีติ สเหตุโก ศัพท์เดิมคือ สห+เหตุ+ย

หลังจาก สห นิบาตลง สิ ปฐมวิกัตติ สห+สิ เหตุ ย ลิงคตเถ ปฐมา.

หลังจากนิบาตลง สิ ปฐมวิกัตติ สห เหตุ ย สพพาสมาวุโสปลศคฯ

หลังเหตุลง นา ตติยวิกัตติ สห เหตุ+นา ย สหาทิโยเค จ.

หลัง ย ศัพท์ ลง สิ ปฐมวิกัตติ สห เหตุนา ย+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.

หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ สห เหตุนา ย+โอส.

แยกพยัญชนะ ย ออกจากสระ อ สห เหตุนา ย+โอ ปุพพมโธฐิตมสสรุ สเรน วิโยชเย.

ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ สห เหตุนา ย+โอ สรโลปมาเทศปจจยาติมหิฯ

นำพยัญชนะ ย ไปประกอบกับสระ โอ สห เหตุนา โย นเย ปรี ยุดเต.

โย ธรรมใด ธรรมใด วตตเต ย่อมเป็นไป สห กับ เหตุนา ด้วยเหตุ อิติ อตเถ ในอรรถนี้

บทติดต่อกันและชื่อพหูพจน์สมาส สหเหตุนาโย อัญญาปทเถสุ พหูพจน์.

ตั้งเป็นยุดัตถสมาส สหเหตุนาโย นามาน์ สมาส ยุดตตโธ.

ลบริกัตติทั้งหลาย สหเหตุย เตส วิกัตติโย โลปา จ.

เป็นปกติ สหเหตุย ปกติ จสส สรณตสส.

ลบ ย ศัพท์ สหเหตุ วุตตถถานมปโยโค.

แปลง สห เป็น ส สเหตุ เตสุ วุทธิโลปาคมวิการฯ

หลังจากการันต์แปลง สิ เป็น โอ สงขปนทร+โอ โส.
 แยกพยัญชนะร ออกจากสระ อ สงขปนทร+โอ ปุพพมโธฐิตมสสรฺฯ
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ สงขปนทร+โอ สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิฯ
 นำพยัญชนะ ร ไปประกอบกับสระ โอ สงขปนทร โนเย ปรี ยุคเต.
 สำเร็จรูปเป็น สงขปนทร (ชาวเหมือนหอยสังข์).

วิ. เทว วา ตโย วา ปตตาทวตติปตต (สองหรือสามบาท).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร เทว วา ตโย วา ปตตาศัพท์เดิมคือ ทวิ+วา+ติ+วา+ปตต
 หลังจาก ทวิ ลง โย ปฐมวิภัติ ทวิ+โย วา ตี วา ปตต ลิงคตเถ ปฐม.
 เพราะ โย แปลง ทวิ เป็น โย เป็น เทว เทว วา ตี วา ปตต โยสุ ทวินัน เทว จ.
 หลัง วา สองศัพท์ ลง สิ ปฐมวิภัติ เทว วา+สิ ตี วา+สิ ปตต ลิงคตเถ ปฐม.
 หลังจากนิบาตลบ สิ วิภัติ เทว วา ตี วา ปตต สพพาสมาวุโสปลศคฯ
 หลัง ตี ลง โย ปฐมวิภัติ เทว วา ตี+โย วา ปตต ลิงคตเถ ปฐม.
 เพราะ โย แปลง ตี กับ โย เป็น ตโย เทว วา ตโย วา ปตต ติจตุนัน ติสโสจตสโสโตโยฯ
 หลัง ปตต ลง โย ปฐมวิภัติ เทว วา ตโย วา ปตต+โย ลิงคตเถ ปฐม.
 หลังจากการันต์แปลง โย เป็น อา เทว วา ตโย วา ปตต+อา สพพโยนินมาเอ.
 แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ เทว วา ตโย วา ปตต+อา ปุพพมโธฐิตมสสรฺฯ
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ เทว วา ตโย วา ปตต+อา สรโลโปมาเทศฯ
 นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อา เทว วา ตโย วา ปตต นเย ปรี ยุคเต.
 ปตตาทวตติทั้งหลาย เทว วา สองหรือ ตโย วา หรือสาม อิติ อตเถ ในอรรถนี้
 บทติดต่อกันและชื่อพหูพหิสมาส เทววาตโยวาปตต อณูพหุเถสุ พหูพหิ.
 ตั้งเป็นยุดัตถสมาส เทววาตโยวาปตต นามานํ สมาส ยุดตตเถ.
 ลบวิภัติทั้งหลาย ทวิวาตีวาปตต เตสํ วิภัติโย โลปา จ.
 เป็นปกติ ทวิวาตีวาปตต ปกติ จสส สรนตสส.
 ลบ วา ทั้งสองศัพท์ ทวิติปตต วุตตถานมปโยโค.
 แยกพยัญชนะ ว ออกจากสระ อิทวิอิติปตต ปุพพมโธฐิตมสสรฺฯ
 แปลงสระที่สุดของ ทวิ เป็น อา ทวาอิติปตต เทวภูฐานมากาโร วา.
 รัสสะ อา เป็น อ ทวาอิติปตต กวาจาทิมชณุตตรานํฯ
 นำพยัญชนะ ว ไปประกอบกับสระ อ ทวตติปตต นเย ปรี ยุคเต.
 ต สทิสเทวภาวะ ทวตติปตต พร เทวภาโว ฐาเน.
 ตั้ง ทวตติปตต เป็นนาม ทวตติปตต ตทิตสมาสกิตกา นามวาฯ
 หลัง ทวตติปตต ลง โย ปฐมวิภัติ ทวตติปตต+โย ลิงคตเถ ปฐม.

หลังจากการันต์แปลง โย เป็น อา ทวดติปตต+อา สัพพโยนินมาเอ.
 แยกพยัญชนะ ต ออกจากสระ อ ทวดติปตต+อา ปุพพมโธฐิตมสสรุ
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ ทวดติปตต+อา สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิฯ
 นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อา ทวดติปตตา นเย ปรี ยุตเต.
 สำเร็จรูปเป็น ทวดติปตตา (บาตรสองหรือสามใบ).

วิ. ปุพพสสา จ ทกขินสสา จ ทิสาย ยทนตราหิ สಾಯิ ปุพพทกขินา, วิทิสา (ทิศตะวันออกเฉียงใต้).
 วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ปุพพสสา จ ทกขินสสา จ ทิสาย ยทนตราหิ สಾಯิ ปุพพทกขินา ศัพท์เดิมคือ ปุพ
 พา+ทกขินา+จ+ยา

หลัง ปุพพา ลง ส ฉัญฐีวิภัตติ ปุพพา+ส จ ทกขินา จ ยา สามิสมี ฉญฐิ.
 แยกพยัญชนะ พ ออกจากสระ อา ปุพพา+ส จ ทกขินา จ ยา ปุพพมโธฐิตมสสรุ
 ตั้ง อา ที่กล่าวอิตถิลิณฺคฺชือ ข พุพพา+ส จ ทกขินา จ ยา อา โฆ.
 หลังจาก อา ชือ ข แปลง ส เป็น สา ปุพพา+สา จ ทกขินา จ ยา ขปโต สมีसानิ สฺสา.
 เพราะสา รัสสะ อาที่ชือข เป็น อ ปุพพา+ส จ ทกขินา จ ยา โฆ รัสสฺ.

นำพยัญชนะ พ ไปประกอบกับสระ อ ปุพพา+ส จ ทกขินา จ ยา นเย ปรี ยุตเต.
 เพราะสาอาเทศ ลง ส อาคม ปุพพสสา จ ทกขินา จ ยา สฺสาเสวกวจเนสุ
 หลัง จ ทั้งสองลง สิ ปฐมาวิภัตติ ปุพพสสา จ+สิ ทกขินา จ+สิ ยา ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากนิบาตลง สิ วิภัตติ ปุพพสสา จ ทกขินา จ ยา สพพาสมาวุโสปลศคฯ

หลัง ทกขินา ลง ส ฉัญฐีวิภัตติ ปุพพสสา จ ทกขินา+ส จ ยา สามิสมี ฉญฐิ.
 แยกพยัญชนะ ณ ออกจากสระ อา ปุพพสสา จ ทกขินา+ส จ ยา ปุพพมโธฐิตมสสรุ
 ตั้ง อา ที่กล่าวอิตถิลิณฺคฺชือ ข ปุพพสสา จ ทกขินา+ส จ ยา อา โฆ.
 หลังจาก อา ที่ชือ ข แปลง ส เป็น สา ปุพพสสา จ ทกขินา+สา จ ยา ขปโต สมีसानิ สฺสา.
 เพราะสา อาเทศ รัสสะ อา ที่ชือ ข เป็น อ ปุพพสสา จ ทกขินา+สา จ ยา โฆ รัสสฺ.

นำพยัญชนะ ณ ไปประกอบกับสระ อ ปุพพสสา จ ทกขินา+สา จ ยา นเย ปรี ยุตเต.
 เพราะสาอาเทศ ลง ส อาคม ปุพพสสา จ ทกขินสสา จ ยา สฺสาเสวกวจเนสุ จ.
 หลัง ยา ลง สิ ปฐมาวิภัตติ ปุพพสสา จ ทกขินสสา จ ยา+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.
 ลง สิ วิภัตติ ปุพพสสา จ ทกขินสสา จ ยา เสสโต โลปี คสิปี.

ยา (วิทิสา) ทิศเฉียงใต้ อนุตราหิ ถือเอาซึ่งระหว่างกลาง ปุพพสสา จ แห่งทิศตะวันออกด้วย
 ทกขินสสา จ แห่งทิศใต้ด้วย อิติ อตเถ ในอรรณั

บทติดต่อกันและชื่อพหูพพิทิสมาส ปุพพสสาจทกขินสสาจยา อณฺญปทตเถสุ พหูพพิทิ.
 ตั้งเป็นยุดตตถสมาส ปุพพสสาจทกขินสสาจยานามานํ สมาสโย ยุตตโต.
 ลบวิภัตติทั้งหลาย ปุพพาจทกขินาจยา เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.

เป็นปกติ	บุพพาทกขินาจา	ปกติ จสส สรณตสส.
ลบ จ ทั้งสอง และ ยา ศัพท์	บุพพาทกขินา	วุตตถานมปโปโยโค.
แยกพยัญชนะ พ ออกจากสระ อา	บุพพาทกขินา	บุพพมโธฐิตมสสรุ
รัสสะ อา เป็น อ ท่ามกลางสมาส	บุพพาทกขินา	กวจาทิมชฌตฺตรานา
นำพยัญชนะ พ ไปประกอบกับสระ อ	บุพพาทกขินา	นเย ปรี ยุตเต.
ตั้ง บุพพาทกขินา เป็น นาม	บุพพาทกขินา	ตทฐิตสมาสภิกกา นามวา
หลัง บุพพาทกขินา ลง สิ ปฐมวิภัตติ	บุพพาทกขินา+สิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
ลบ สิ ปฐมวิภัตติ	บุพพาทกขินา	เสสโต โลปี คสิปี.
สำเร็จรูปเป็น บุพพาทกขินา (ทิศตะวันออกเฉียงใต้).		

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิหิ ยุทฺธึ ปวตตตีติ เกสาเกสิ ศัพท์
เดิมคือ เกส+เกส+คเหตฺวา+อิม

หลัง เกส ลง สุ สัตตมีวิภัตติ เกส+สุ จ เกส+สุ คเหตฺวา อิม โอกาเส สตตมี.
แยกพยัญชนะ ส ออกจากสระ อ เกสอ+สุ จ เกสอ+สุ คเหตฺวา อิม บุพพมโธฐิตมสสรุ
เพราะสุ วิภัตติ แผลง อ เป็น เอ เกสเอ+สุ จ เกสเอ+สุ คเหตฺวา อิม สุหิสฺวกาโร เอ.
นำพยัญชนะ ส ไปประกอบกัน เอ เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิม นเย ปรี ยุตเต.
หลัง จ และ คเหตฺวา ลง สิ วิภัตติ เกเสสุ จ+สิ เกเสสุ จ+สิ คเหตฺวา+สิ อิม ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังนิบาต และคเหตฺวา ลบ สิ เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิม สพพาสมาวุโสปลคฺคา
หลัง อิม ลง สิ ปฐมวิภัตติ เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิม+สิ ลึงคตเถ ปฐมา.
แผลง สิ กัน อิม เป็น อิหิ เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิหิ อิมสุสิทมิสิสุ นปุเสก.

อิหิ ยุทฺธึ การต่อสู้นี้ คเหตฺวา จับตั้งแล้ว เกเสสุ จ ที่ผมของฝ่ายนี้ ด้วย ที่ผมของฝ่ายโน้นด้วย
ปวตตตี ย่อมเป็นไป อิติ อตเถ ในอรรถนี้

บทติดต่อกันและชื่อพหูพหีสมาส เกเสสุจเกเสสุจคเหตฺวาอิหิ อณฺญปทตเถสุ พหูพหิ.
ตั้งเป็นยุดตตถสมาส เกเสสุจเกเสสุจคเหตฺวาอิหิ นามานํ समाโส ยุตตตเถ.
ลบวิภัตติทั้งหลาย เกสจเกสจคเหตฺวาอิม เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
เป็นปกติ เกสจเกสจคเหตฺวาอิม ปกติ จสส สรณตสส.
ลบ จ คเหตฺวา และ อิม ศัพท์ เกสเกส วุตตถานมปโปโยโค.
แยกพยัญชนะ ส ออกจากสระ อ เกสอเกส บุพพมโธฐิตมสสรุ
ที่หฺวะ อ เป็น อา ท่ามกลางสมาส เกสอาเกส กวจาทิมชฌตฺตรานา
แยกพยัญชนะ ส ออกจากสระ อ เกสอาเกสอ บุพพมโธฐิตมสสรุ
แผลง อ เป็น อิ เกสอาเกสอิ เตสุ วุทฺธิโลปาคมา

นำพยัญชนะไปประกอบสระหลัง	เกสาเกลี	นเย ปรี ยุตเต.
ตั้ง เกสาเกลี เป็นนาม	เกสาเกลี	ตทฐิตสมาสกิตกา นามว่าฯ
หลัง เกสาเกลี ลง สี ปฐมาวิภัติ	เกสาเกลี+สี	ลึงคตเถ ปฐมา.
ลบ สี ปฐมาวิภัติ	เกสาเกลี	เสสโต โลปี คสิปี.
สำเร็จรูปเป็น	เกสาเกลี (การต่อสู้อันมีการตั้งผมของกันและกัน).	

3.7 ทวันทสมาส

ทวันทสมาส คือ สมาสที่ย่อนามบทตั้งแต่สองบทขึ้นไป อันมีอรรถรวบรวมนซึ่งกันและกัน และมีวิภัติเหมือนกัน คำแปลของทวันทสมาสแปลว่า “.....และ.....” มี 2 อย่าง คือ

1. อิตริตรโยคทวันทสมาส คือ สมาสที่มีอรรถของแต่ละบทเป็นประธานเสมอกัน ฉะนั้น จึงมีรูปเป็นพหูพจน์เท่านั้น ส่วนลึงค์ มีลึงค์ตามบทหลัง

2. สมหาทวันทสมาส คือ สมาสที่รวบรวมอรรถทั้งหลายให้เป็นบทเดียวกัน รูปสำเร็จจะเป็นปุงลึงค์ เอกพจน์เท่านั้น

ทวันทสมาสนั้น หลังจากตั้งวิเคราะห์แล้วมีการทำตัวรูปด้วยลำดับสูตรดังต่อไปนี้

1. บทติดต่อกันและชื่อว่าทวันทสมาส ด้วยสูตรว่า นามานํ สมุจโย ทวันโท.
2. ตั้งเป็นยุดตตถสมาส ด้วยสูตรว่า นามานํ สมาสโย ยุตตตถ.
3. ลบวิภัติทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
4. เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสส สรนตสส.
5. ลบ จ ศัพท์ทั้งสอง ด้วยสูตรว่า วุตตตถานมปโยโค.
6. ตั้งบทสมาสเป็นนาม ด้วยสูตรว่า ตทฐิตสมาสกิตกา นามว่าฯ
7. หลังบทสมาส ลง โย ปฐมาวิภัติ ด้วยสูตรว่า ลึงคตเถ ปฐมา. ถ้าเป็นสมหาทวันทสมาสให้ตั้งเป็นนปุงสกลึงค์ สโร รสโส นปฺสเก. แล้ว ลง สี ปฐมาวิภัติหลังบทสมาส จากนั้น แปลง สี เป็น อํ ด้วยสูตรว่า สึ แล้วแยกกลบรวม โดยไม่ต้องไปใช้ลำดับสูตรที่ 8
8. หลังจากอการันต์แปลง โย เป็น อา ด้วยสูตรว่า สพพโยนินมาเอ.
9. แยกพยัญชนะ ออกจากสระ ด้วยสูตรว่า ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
10. ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ ด้วยสูตรว่าสรโลโปมาเทสปปจจยาทิมหิฯ
11. นำพยัญชนะ ไปประกอบกับสระ ด้วยสูตรว่า นเย ปรี ยุตเต

357. นามานํ สมุจโย ทวันโท.

อรรถอันถูกรวบรวม แห่งนามทั้งหลาย อันมีวิภัติเดียวกัน เป็นสมาส มีชื่อว่า ทวันท.

สูตรนี้เป็นสัญญาสูตรและวิสูตร มี 3 บท คือ บทว่า นามานํ เป็นฉัฏฐีวิภัตติ บทว่า สมุจโย เป็นปฐมาวิภัตติ บทว่า ทวนโท เป็นปฐมาวิภัตติ.

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร เทว เทว ปทานิ ทวนทา	ศัพท์เดิมคือ	ทวิ+ทวิ
หลัง ทวิ ทั้งสองบท ลงโย ปฐมาวิภัตติ	ทวิ+โย ทวิ+โย	ลิงคตเถ ปฐมา.
เพราะ โย แปลง ทวิ กับ โย เป็น เทว เทว	เทว เทว	โยสุ ทวินันํ เทว จ.
ปทานิ บททั้งหลาย เทว เทว สอง สอง อิติ อตเถ ในอรรถนี้		
บทติดต่อกันและชื่อกัมมธารยสมาส	เทวเทว	ทวิปเท ตุลยอิกรณ กम्मธารโย.
ตั้งเป็นยุดัตตสมาส	เทวเทว	นามานํ समाโส ยุดตโต.
ลปวิภัตติทั้งหลาย	ทวิทวิ	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ทวิทวิ	ปกติ จสส สรณตสส.
ตั้งกัมมธารยสมาสชื่อตปปริสสมาส	ทวิทวิ	อุเก ตปปริสา.
แปลง ทวิ ตัวหน้า เป็น ทว	ทวทวิ	เตสุ วุทธิโลปาคมิการา
แปลง ทวิ ตัวหลังเป็น ทิ	ทวทิ	จศัพท์ในสูตรว่า ติเย ทุตปิ จ.
เพราะพยัญชนะหลัง ลง ิ นิคคหิตทวทิ		นิคคหิตถจ.
แปลงนิคคหิตเป็นวัคคันตะ น	ทวนทิ	วคคันตี วา วคเค.
แยกพยัญชนะ ท ออกจากสระ อี	ทวนทอิ	ปุพพมโหริฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
แปลงสระ อี ที่สุดสมาสเป็น อ	ทวนทอ	กวจิ สมาสนตคตทานมการนโต.
นำพยัญชนะ ท ไปประกอบกับ อ	ทวนท	นเย ปรี ยุดเต.
ตั้ง ทวนท เป็นนาม	ทวนท	ตทฐิตสมาสกิตกา นามวา
หลัง ทวนท ลง โย ปฐมวิภัตติ	ทวนท+โย	ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง โย เป็น อา	ทวนท+อา	สพพโยนินมาเอ.
แยกพยัญชนะ ท ออกจากสระ อ	ทวนท+อา	ปุพพมโหริฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	ทวนท+อา	สรโลโปมาเทสปุจจยาทิมหิ
นำพยัญชนะ ท ไปประกอบกับสระหลัง	ทวนทา	นเย ปรี ยุดเต.
สำเร็จรูปเป็น ทวนทา (ทั้งสองทั้งสอง).		

วิ. เทโว จ มนุสโส จ เทวมนุสสา (เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร เทโว จ มนุสโส จ เทวมนุสสา	ศัพท์เดิมคือ	เทว+จ+มนุสส+จ
หลัง เทว ลง สิ ปฐมวิภัตติ	เทว+สิ จ มนุสส จ	ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ	เทว+โอ มนุสส โส.	

แยกพยัญชนะว ออกจากสระ อ เทว+โอ จ มนุสส จ ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ เทว+โอ จ มนุสส จ สรโลโปมาเทศา
 นำพยัญชนะ ว ไปประกอบกับสระ โอ เทโว จ มนุสส จ นเย ปรี ยุตเต.
 หลัง มนุสส ลง สิ ปฐมาวีวัตติ เทโว จ มนุสส+สิ จ ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ เทโว จ มนุสส+โอ จ โส.
 แยกพยัญชนะ ส ออกจากสระ อ เทโว จ มนุสส+โอ จ ปุพพมโธฐิตมสสรํ
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ เทโว จ มนุสส+โอ จ สรโลโปมาเทศา
 นำพยัญชนะ ส ไปประกอบกับสระ โอ เทโว จ มนุสส+โอ จ นเย ปรี ยุตเต.
 หลังจาก จ ศัพท์ ลง สิ ปฐมาวีวัตติ เทโว จ+สิ มนุสส+โอ จ+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากนิบาตลบ สิ ปฐมาวีวัตติ เทโว จ มนุสส+โอ จ สพพาสมาวุโสปลคคา
 เทโว จ เทวดา ด้วย มนุสส+โอ จ มนุษย์ด้วย อิติ อตเถ ในอรรถนี้
 บทติดต่อกันและชื่อว่าทวินทสมาส เทโวจมนุสส+โอ จ นามานํ สมุจโย ทวนโท.
 ตั้งเป็นยุดัตถสมาส เทโวจมนุสส+โอ จ นามานํ समाโส ยุตตโต.
 ลบวิวัตติทั้งหลาย เทวจมนุสส+โอ จ เตสํ วิกตติโย โลปา จ.
 เป็นปกติ เทวจมนุสส+โอ จ ปกติ จสส สรนตสส.
 ลบ จ ศัพท์ทั้งสอง เทวมนุสส+โอ จ วุตตตถานมโปโยโค.
 ตั้ง เทวมนุสส เป็นนาม เทวมนุสส+โอ จ ตทฐิตสมาสกิตกา นามวา
 หลังเทวมนุสส ลง โย ปฐมาวีวัตติ เทวมนุสส+โอ จ ลิงคตเถ ปฐมา.
 หลังจากอการันต์แปลง โย เป็น อา เทวมนุสส+อา จ สพพโยนินมาเอ.
 แยกพยัญชนะ ส ออกจากสระ อ เทวมนุสส+อา จ ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
 ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ เทวมนุสส+อา จ สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิ
 นำพยัญชนะ ส ไปประกอบกับสระ อา เทวมนุสส+อา จ นเย ปรี ยุตเต
 สำเร็จรูปเป็น เทวมนุสสา (เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย).

358. ขายาย ตุฑฺฑานิ ปติมฺหิ.

ในเพราะปติ แปลง ขายา เป็น ตุฑฺฑ และชานี ในบางอุทาหรณ์.

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ขายาย เป็นฉัฏฐีวิวัตติ บทว่า ตุฑฺฑานิ เป็นปฐมา
 วิวัตติ บทว่า ปติมฺหิ เป็นสัตตมีวิวัตติ.

วิ. ขายา จ ปติ จ ตุฑฺฑปตี (ภรรยาและสามีทั้งหลาย).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร ขายา จ ปติ จ ตุฑฺฑปตี ศัพท์เดิมคือ ขายา+จ+ปติ+จ

หลัง ขายา และ ปติ ลง สิ ปฐมาวีวัตติ ขายา+สิ จ ปติ+สิ จ ลิงคตเถ ปฐมา.

ลบ สี วิภัติ	ชายา จ ปติ จ	เสสโต โลปี คสิปี.
หลังจาก จ สองศัพท์ลง สี ปฐมาวิภัติ	ชายา จ+สี ปติ จ+สี	ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากนิบาตลบ สี วิภัติ	ชายา จ ปติ จ	สพพาสมาวุโสปสคคา
ชายา จ ภรรยา ด้วย ปติ จ สามี้ด้วย อิติ อตเถ ในอรรณนี้		
บทติดต่อกันและชื่อวันทสมาส	ชายาจปติจ	นามานํ สมุจโย ทวนโท.
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส	ชายาจปติจ	นามานํ สมาส ยุตตตถ.
ลบวิภัติทั้งหลาย	ชายาจปติจ	เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ชายาจปติจ	ปกติ จสส สรนตสส.
ลบ จ ทั้งสองศัพท์	ชายาปติ	วุตตตถานมปโยโค.
เพราะปติศัพท์แปลง ชายา เป็น ตุท์	ตุท์ปติ	ชายาย ตุท์ชานี ปติมहि.
ตั้ง ตุท์ปติ เป็นนาม	ตุท์ปติ	ตทฐิตสมาสกิตกา นามว่า
หลัง ตุท์ปติ ลง โย ปฐมาวิภัติ	ตุท์ปติ+โย	ลิงคตเถ ปฐมา.
แยกพยัญชนะตุ ออกจากสระ อี	ตุท์ปติ+โย	ปุพพมโธฐิตมสสรํ สเรน วิโยชเย.
ตั้ง อี ชื่อ ฉ	ตุท์ปติ+โย	อิฉฉฉฉฉ ฉฉฉ.
หลังจาก อี ชื่อ ฉ ลบ โย วิภัติ	ตุท์ปติ	ฉปโต จ โยนํ โลโป.
เพราะ โย ที่ถูกลบ ที่ชะ อี เป็น อี	ตุท์ปติ	โยสุ กตนิการโลเปสุ ทิมิ.
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อี	ตุท์ปติ	นเย ปริ ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น ตุท์ปติ (ภรรยาและสามีทั้งหลาย).		

วิ. ชายา จ ปติ จ ชยมปติกา (ภรรยาและสามีทั้งหลาย).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร	ชายา จ ปติ จ ชยมปติกา	ศัพท์เดิมคือ	ชายา+จ+ปติ+จ
หลัง ชายา และ ปติ ลง สี วิภัติ	ชายา+สี จ ปติ+สี จ		ลิงคตเถ ปฐมา.
ลบ สี วิภัติ	ชายา จ ปติ จ		เสสโต โลปี คสิปี.
หลัง จ ศัพท์ลง สี ปฐมาวิภัติ	ชายา จ+สี ปติ จ+สี		ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากนิบาต ลบ สี ปฐมาวิภัติ	ชายา จ ปติ จ		สพพาสมาวุโสปสคคา
ชายา ภรรยาด้วย ปติ สามี้ด้วย อิติ อตเถ ในอรรณนี้			
บทติดต่อกันและชื่อวันทสมาส	ชายาจปติจ		นามานํ สมุจโย ทวนโท.
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส	ชายาจปติจ		นามานํ สมาส ยุตตตถ.
ลบวิภัติทั้งหลาย	ชายาจปติจ		เตสํ วิภตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	ชายาจปติจ		ปกติ จสส สรนตสส.
ลบ จ ทั้งสองศัพท์	ชายาปติ		วุตตตถานมปโยโค.

บทติดต่อกันและชื่อทวันทสมาส	จกขุจโสตจ	นามานํ สมุจโยฯ
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส	จกขุจโสตจ	นามานํ สมาสฯ
เป็นนปุงสกลิงค์และเอกวจนะ	จกขุสโสตจ	ตถา ทวนเท ปาณิตูริยาฯ
ลบริกัตติทั้งหลาย	จกขุจโสตจ	เตสํ วิกตติโย โลปา จ.
เป็นปกติ	จกขุจโสตจ	ปกติ จสส สรนตสส.
ลบ จ ศัพท์ทั้งสองศัพท์	จกขุโสต	วุตตตถานมปโยโค.
ตั้ง จกขุโสต เป็นนาม	จกขุโสต	ตทิตสมาสกิตกาฯ
หลัง จกขุโสต ลง สิปฐมาวิกัตติ	จกขุโสต+สิ	ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น อ	จกขุโสต+อ	สี.
แยกพยัญชนะต ออกจากสระ อ	จกขุโสต+อ	ปุพพมโธฐิตมสสรฺฯ.
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	จกขุโสต+อ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ต ไปประกอบกับสระ อ	จกขุโสต	นเย ปริ ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น จกขุโสต (ตาและหุ)		

วิ. สมโถ จ วิปสสนา จ สมถวิปสสน⁷⁹ (สมถะและวิปสสนา).

วิธีทำตัวรูปด้วยสูตร สมโถ จ วิปสสนา จ สมถวิปสสนํ ศัพท์เดิมคือ สมถ+จ+

วิปสสนา+จ

หลัง สมถ ลง สิ ปฐมาวิกัตติ	สมถ+สิ จ วิปสสนา จ	ลิงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอการันต์แปลง สิ เป็น โอ	สมถ+โอ จ วิปสสนา จ	โส.
แยกพยัญชนะ ถ ออกจากสระ โอ	สมถ+โอ จ วิปสสนา จ	ปุพพมโธฐิตมสสรฺฯ
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สมถ+โอ จ วิปสสนา จ	สรโลโปมาเทศฯ
นำพยัญชนะ ถ ไปประกอบกับสระ โอ	สมโถ จ วิปสสนา จ	นเย ปริ ยุตเต.
หลัง วิปสสนา ลง สิ ปฐมาวิกัตติ	สมโถ จ วิปสสนา+สิ จ	ลิงคตเถ ปฐมา.
ลบ สิ ปฐมาวิกัตติ	สมโถ จ วิปสสนา จ	เสสโต โลปี คสิปี.

หลังจาก จ ศัพท์ทั้งสอง ลง สิ วิกัตติ สมโถ จ+สิ วิปสสนา จ+สิ ลิงคตเถ ปฐมา.

หลังนิบาตลบ สิ วิกัตติ สมโถ จ วิปสสนา จ สพพาสมาวุโสปลศคฯ

สมโถ จ สมถะด้วย วิปสสนา จ วิปสสนาด้วย อิติ อตเถ ในอรรถนี้

บทติดต่อกันและชื่อทวันทสมาส	สมโถจวิปสสนาจ	นามานํ สมุจโย ทวันโท.
ตั้งเป็นยุตตตถสมาส	สมโถจวิปสสนาจ	นามานํ สมาสฯ
เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะในสมาหาระ	สมโถจวิปสสนาจ	ตถา ทวนเท ปาริตุริยาฯ
ลบริกัตติทั้งหลาย	สมถจวิปสสนาจ	เตสํ วิกตติโย โลปา จ.

⁷⁹ สุตตนตปิฎก องคตฺตรนิกาย จตฺกุกนิปาต, หน้า 212.

เป็นปกติ	สมถวิปัสสนา	ปกติ จสส สรณตสส.
ลง จ ศัพท์ทั้งสอง	สมถวิปัสสนา	วุตตตถานมปโปโยโค
แยกพยัญชนะ น ออกจากสระ อา	สมถวิปัสสนาอา	บุพพมโธฐิตมสสรุา
รัสสะ อา เป็น อ ในนปุงสกลิงค์	สมถวิปัสสนอ	สโร รสโส นปุสเก.
นำพยัญชนะ น ไปประกอบกับสระ อ	สมถวิปัสสน	นเย ปรี ยุตเต.
ตั้ง สมถวิปัสสน เป็นนาม	สมถวิปัสสน	ตทฐิตสมาสทิตกา
หลัง สมถวิปัสสน ลง สி ปฐมวิภัตติ	สมถวิปัสสน+สิ	ลึงคตเถ ปฐมา.
หลังจากอาการันต์แปลง สิ เป็น อ	สมถวิปัสสน+อ	สี.
แยกพยัญชนะ น ออกจากสระ อ	สมถวิปัสสนอ+อ	บุพพมโธฐิตมสสรุา
ลบสระหน้า เพราะสระหลัง ๆ เป็นปกติ	สมถวิปัสสน+อ	สรโลโปมาเทศา
นำพยัญชนะ น ไปประกอบกับสระ อ	สมถวิปัสสน	นเย ปรี ยุตเต.
สำเร็จรูปเป็น สมถวิปัสสน (สมถะและวิปัสสนา).		

360. วิชาสา รุกขติณปสุชนธณฺญชนปทาทีนญจ.

ความเป็นนปุงสกลิงค์ด้วย ความเป็นเอกวจนะด้วย แห่งศัพท์ทั้งหลาย อันมีอรรถแห่งต้นไม้ ต้นหญ้า สัตว์เลี้ยง ทรัพย์ ธัญญาชาติ และชนบทเป็นต้น ด้วย บ้าง.

สูตรนี้เป็นวิธิสูตฺร มี 3 บท คือ บทว่า วิชาสา เป็นกิริยาวิเสสนะ บทว่า รุกขติณปสุชนธณฺญชนปทานินิ เป็นฉัฎฐวิภัตติ บทว่า จ เป็นนิบาต.

ในคัมภีร์ปฐุปลิทธิแสดงสมาสโดยชื่อ 6 อย่าง คือ อพยยิภาวสมาส กัมมธารยสมาส ทิคฺสูสมาส ตัปฺปฺริสสมาส พหุพพิหิสมาส ทวันทสมาส แต่ละสมาสใช้สูตร ดังนี้

อพยยิภาวสมาส ใช้ 7 สูตร คือ 1.อุปสคคณิปาตบุพพโก อพยยิภาโว. 2. โส นปุสกลิงโค. 3. อวิภตติณมการนตา อพยยิภาวา. 4. สโร รสโส นปุสเก. 5. อณฺญสฺมา โลโป จ.

กัมมธารยสมาส ใช้ 9 สูตร คือ 1. ทวิปเท ตุลยาธิกรณ กम्मธารโย. 2. มหตฺ มทา ตุลยาธิกรณ ปเท. 3. อุกฺ ตปฺปฺริสา. 4. ปุมสฺส ลิงคาทีสุ สมาเสสุ. 5. กम्मธารยสญญเย จ. 6. อตตํ นสฺส ตปฺปฺริเส. 7. สเร อน. 8. กทฺ กุสฺส. 9. กาทปตฺเตสุ จ.

ทิคฺสูสมาส ใช้ 3 คือ 1. สงขยาบุพโพ ทิคฺ. 2. ทิคฺสูเสกตตํ. 3. กวจิ สมาสนตคตทานมการนโต. 4.

ตัปฺปฺริสสมาส ใช้ 1 สูตร คือ 1. อมาทโย ปรปเทภิ.

พหุพพิหิสมาส ใช้ 4 สูตร คือ 1. อณฺญปตฺเตสุ พหุพพิหิ. 2. อิตถียํ ภาสิตปุมิตถิ ปุมาว เจ.

3. ธนฺมทา จ. 4. นทิมทา จ.

ทวันทสมาส ใช้ 4 สูตร คือ 1. นามานํ สมุจฺจโย ทวันโท. 2. ชายาย ตุทฺขานิ ปติมฺหิ.

3.ตลา ทวนเท ปาณตुरิโยคคเสนงคขุททชนตฺกวิวิธวิรุทวิสภาคตถาทินญจ. 4. วิภาสา รุกขติณปสุ
 ฌนธณญชนปทาทีนญจ.

สรุปลมาสในปทรูปสิทธิและตัวอย่างของสูตร ดังนี้

อัพยยัภาวสมาส มี 2 อย่าง คือ

1. อุปสัคคบุพพก อุ. นครสส สมิปปิ อุปนคร (ใกล้เมือง)
2. นิปาตบุพพก อุ. รกสส ปจฉา อนุรณิ (ภายหลังรถ)

กัมมธารยสมาส มี 9 อย่าง คือ

1. วิเสสนบุพพท อุ. กณโฑ จ โส สบโป จาติ กณทสบโป (งูสีดำ)
2. วิเสสนุตตรบท อุ. สาริปุตโต จ โส เถโร จาติ สาริปุตตเถโร (พระสารีบุตรผู้เถระ)
3. วิเสสนโนภยบท อุ. กตถจ ตํ อกตถจาติ กตถกตํ (กรรม ทั้งถูกทำแล้วทั้งไม่ถูกทำแล้ว)
4. อุปมานุตตรบท อุ. จนนโ วิย จนนโ มุขญจ ตํ จนนโ จาติ มุขจนนโ (หน้าเหมือนพระจันทร์)
5. สัมภวานาบุพพท อุ. ฌมโม อิติ พุทธิ ฌมมพุทธิ (ความรู้ว่าเป็นธรรม)
6. อวธารณบุพพท อุ. คุโณ เอว ฌนํ คุณณนํ (ทรัพย์สินคือคุณ)
7. นนินาตบุพพท อุ. น พราหมโณ อพราหมโณ (ไม่ใช่พราหมณ์)
8. กุบุพพท อุ. กุจฉิตา ทิฏฐิ กุทิฏฐิ (ทิฏฐิน่ารังเกียจ)
9. ปาทิบุพพท อุ. อธิโก เทโว อติเทโว (เทพยิ่ง)

ทิกุสมาส มี 2 อย่าง คือ

1. สมหาทิกุ อุ. จตสโส ทิสสา จตฺททิสํ (ทิสสี)
2. อสมหาทิกุ อุ. ตโย ภวา ติภวา (ภพสาม)

ตัมปปริสมาส มี 6 อย่าง คือ

1. พุติยาตัมปปริสมาส อุ. สรณํ คโต สรณคโต (ถึงแล้วซึ่งสรณะ)
 -อุปปทสมาส อุ. กम्मํ กโรตตี กम्मกาโร (ผู้ทำซึ่งกรรม)
2. ตติยาตัมปปริสมาส อุ. พุทฺเธน ภาสิตอ พุทฺธภาสิตอ (อันพระพุทธรเจ้าตรัสแล้ว)
3. จตฺตถิตัมปปริสมาส อุ. กถินสส ทุสสํ กถินทุสสํ (ผ้าเพื่อกถิน)
4. ปัญจมีตัมปปริสมาส อุ. เมถุนสมา อเปโต เมถุนาเปโต (ปราศจากเมถุน)
5. ฉัญฐิตัมปปริสมาส อุ. รณญเ ปุตโต ราชปุตโต (บุตรของพระราช)

6. สัตตมีตัมปุริสสมาส อ. รูปะ สณฺญา รูปสณฺญา (ความสำคัญในรูป)

พหุพพีทิสมาส มี 9 อย่าง คือ

1. ทวิปท ตุลยาธิกรณพหุพพีที มี 6 คือ
 - 1.1 ทุตียาทวิปทตุลยาธิกรณ อ. อาคตา สมณา ยัม โส อาคตสมโน (มีสมณะมาแล้ว)
 - 1.2 ตติยาทวิปทตุลยาธิกรณ อ. กตัม ปุณฺณเณ โส กตปุณฺณโณ (มีบุญุกระทำแล้ว)
 - 1.3 จตุตถาทวิปทตุลยาธิกรณ อ. ทินโน สุงโก ยสฺส โส ทินนสุงโก (มีส่วยอันชาวเมืองถวายแล้ว)
 - 1.4 ปัญจมีทวิปทตุลยาธิกรณ อ. วิโต ราโค ยสฺมา โส วิตราโค (มีราคาจะไปปราศแล้ว)
 - 1.5 ฉกฺขีทวิปทตุลยาธิกรณ อ. ชีณา อาสวา ยสฺส โส ชีนาสโว (มีอาสวะสิ้นแล้ว)
 - 1.6 สัตตมีทวิปทตุลยาธิกรณ อ. สมปนฺนานิ สสฺसानิ ยสฺมี โส สมปนฺนสฺสโส (มีข้าวกล้าถึงพร้อมแล้ว)
2. ทวิปทภินนาธิกรณ พหุพพีที อ. เอกรตฺตี วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส (มีการอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง)
3. ติปทพหุพพีที อ. โอนฺนิโต ปตฺตโต ปาณิ เณ โสยฺ โอนฺนิตปตฺตปาณิ (มีมืออ่อนลงแล้วจากบาตร)
4. นนิปาทบุพพบทพหุพพีที อ. นตฺถิ เอตสฺส สโมติ อสฺโม (ผู้ไม่มีบุคคลผู้เสมอ)
5. สหบุพพบทพหุพพีที ปฐฺมายัตถ สหบุพพบท อ. สห เหตุนา โย วตฺตเตติ สเหตุโก (ผู้เป็นไปกับด้วยเหตุ)
6. อูปมานบุพพบทพหุพพีที
 - 6.1 ปฐฺมายัตถ อ. อนฺโธ วีย ภูโต อยฺนติ อนฺธภูโต (เป็นเหมือนคนบอด)
 - 6.2 ฉกฺขียัตถ อ. สุวณฺณวณฺโณ วีย วณฺโณ ยสฺส โสยฺ สุวณฺณวณฺโณ (มีผิพรรณเหมือนทอง)
7. สังฺขโยภยบท พหุพพีที วาสัทฺถอ อ. เทว วา ตโย วา ปตฺตา ทวตฺติปตฺตา (บาตรสองหรือสามใบ)
8. ทิสันฺตราหัตถ พหุพพีที อ. ปุพฺพสฺสา จ ทกฺขินฺสฺสา จ ทิสาย ยทนฺตราหํ สายํ ปุพฺพทกฺขินา วิทิสา (ทิศตะวันออกเฉียงใต้)
9. พยติหารลักขโณ พหุพพีที อ. เกสฺสุ กจ เกสฺสุ จ คเหตุวา อิหํ ยฺพุธํ ปวตฺตตีติ เกสฺสาเกสิ (การรบจับที่ผมกันและกันเป็นไป)

ทวันทสมาส มี 2 อย่าง คือ

1. อิตถีตรโยค ทวันทสมาส อ. สาริปุตโต จ โมคคัลลาน จ สาริปุตโตโมคคัลลานา (พระสาริปุตระและพระโมคคัลลานะ)
2. สมาหาร ทวันทสมาส อ. จกขุ จ โสตถจ จกขุโสต้ (ตาและหู)

ในปทรูปลัทธิท่ายสมาสกันท์ได้กล่าวสมาสว่า มี 4 อย่างตามเนื้อความของบทที่เป็นประธาน คือ

1. ปุพพทัตตสมาส มีเนื้อความของบทหน้าเป็นประธาน คือ อภัยยิภาวสมาส
2. อุตตรปทัตตสมาส มีเนื้อความของบทหลังเป็นประธาน คือ กัมมธารยสมาส, ทิคุสมาส, ตัปปุริสสมาส
3. อุกยปทัตตสมาส มีเนื้อความของบททั้งสองเป็นประธาน คือ ทวันทสมาส
4. อัญญปทัตตสมาส มีเนื้อความของบทอื่นเป็นประธาน คือ พหุพพิหิสมาส⁸⁰

สมาสมิ 6 ตามชื่อ คือ

1. อภัยยิภาวสมาส คือ สมาสที่แสดงความหมายของอภัยศัพท์ หรือ สมาสที่เปลี่ยนคำที่มีโซอภัยยะเป็นอภัยยะ สมาสที่ย่ออภัยศัพท์ คืออุปสัคและนิบาตเข้ากับทนามข้างหลัง โดยมีเนื้อความของอภัยศัพท์เป็นประธาน รูปสำเร็จเป็นนปุงสกสิงค์
 2. กัมมธารยสมาส สมาสที่ทรงบททั้งสองไว้เหมือนกรรม สมาสที่บทหน้าลงปฐมวิภัตติ และมีเนื้อความของบทหลังเป็น ประธาน รูปสำเร็จเป็นได้ 3 ลิงค์ ตามบทหลัง
 3. ทิคุสมาส สมาสที่เหมือน ทิคุ ศัพท์ หรือ สมาสที่รู้ได้ด้วยลักษณะ 2 อย่าง คือ การมีสังขยาเป็นบทหน้าและการเป็นนปุงสกสิงค์
 4. ตัปปุริสสมาส สมาสที่เหมือน ตปปุริส ศัพท์ เป็นสมาสที่บทหน้าลงทุติยวิภัตติ-สัตตมีวิภัตติ และมีเนื้อความของ บทหลังเป็นประธาน รูปสำเร็จเป็นได้ 3 ลิงค์ตามบทหลัง
 5. พหุพพิหิสมาส สมาสที่เหมือน พหุพพิหิ ศัพท์ เป็นสมาสที่มีเนื้อความของบทอื่นจากบทที่เข้าสมาสเป็นประธาน รูปสำเร็จเป็นได้ ๓ ลิงค์ตามบทอื่น
 6. ทวันทสมาส สมาสที่เหมือน ทวนท ศัพท์เป็นสมาสที่ย่อบทนามตั้งแต่ 2 บทขึ้นไปและมีบททั้งสองเป็นประธาน รูปสำเร็จเป็นนปุงสกสิงค์ (สมาหาร) หรือเป็นได้ 3 ลิงค์ตามบทหลัง (อสมาหาร)⁸¹
- จากที่แปลสูตรพร้อมคำอธิบายอุทาหรณ์ของสูตรแต่ละสมาสอาจสรุปเป็นตารางเพื่อให้เห็นภาพโดยรวมได้ ดังนี้

⁸⁰ พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.9), ปทวิจารณ์, หน้า 460.

⁸¹ พระคันธสาราภิงศ์, ปทรูปลัทธิมัชฌิม, เล่ม 2, หน้า 422.

ตารางที่ 1 แสดงสูตรสมาสคำแปลอุทারণ์และลักษณะของสูตรในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

สูตรสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ	คำแปล	อุทারণ์ของสูตร	ลักษณะของสูตร	ชื่อสมาส
อุปสคคณิปาตบุพพโก อพยยิกาโว	สมาสที่มีอุปสัคและ นิบาตเป็นบทหน้า ชื่อ ว่า อพยยิกาวัสมาส	อุปนครี นิมมสภัง อนุวาทัง	วิธีสูตรและ สัญญาสูตร	อพยยิกาสมาส
นามานัน สมานโส ยุตตต โถ.	หมู่บทที่มี อรรถสัมพันธ์กัน รวมกัน แห่งนาม ทั้งหลาย มีชื่อว่า สมาส		สัญญาสูตร	
เตสั วิภตติโย โลปา จ.	วิภตติทั้งหลาย แห่ง บทสมาส บทตัทธิต และบทที่มีอายปัจจัย เป็นต้นเป็นที่สุด เหล่านั้น ย่อมถูกลบ บ้าง		วิธีสูตร	
ปกติ จสส สรณตสส.	เมื่อวิภตติทั้งหลาย ถู กบเลแล้ว ความเป็น ปกติ แห่งบทอันมี อรรถประกอบกันนั้น อันมีสระเป็นที่สุด ด้วย		วิธีสูตร	
ตทหิตสมาสกิตกา นามัน วาทเวตุนาทีสุ จ.	ตัทธิต สมาส และกิตกั ทั้งหลาย พึงเห็น เหมือนนาม ในรูป ทั้งหลาย ที่ไม่ใช่ ตเว ตุน ปัจจัยเป็นต้น เป็น ที่สุด		อติเทสสูตร	

โส นปฺสกลิงโค.	อภัยยิวาสสมาสนั้น นักศึกษาพึงเห็นว่าเป็น นปฺสกลิงค์		ปริภาสาสูตร	
อ วิภตตินมการนดา อภัยยิวา.	การอาเทศเป็น อ แห่งวิภตติทั้งหลาย อันเป็นเบื้องหลัง จาก อภัยยิวาสมาส อัน เป็นอการันต์ ย่อมมี บ้าง	อุปนครี นิมสกัม อนุวาท ปัจจตต์ ยถาสรูป	วิธีสูตร	
สโร รสโส นปฺสเก.	สระ อันเป็นที่สุดแห่ง สมาส อันเป็นไปใน นปฺสกลิงค์ ย่อมเป็น รัสสระ	อุปคังค อุปมณิกัม	วิธีสูตร	
อณฺณสฺมา โลโป จ.	การลปวิภตติทั้งหลาย หลังจากอภัยยิวาส มาสนั้นจากอการันต์ ย่อมมี ด้วย	อติตถิ อติกุมาริ อุปวรุ อุปคุ	วิธีสูตร	
ทวิปเท ตฺลยาธิกรณ ธมฺมธารโย.	ครั้นเมื่อสองบท อันมี อรรถที่ตั้งเหมือนกัน มีอยู่ หมุ่บทอันมีอรรถ ที่ตั้งเหมือนกันนั้น เป็น สมาส มีชื่อว่ากัมม ธารยสมาส		วิธีสูตรและ สัญญาสูตร	กัมมธารยสมาส
มहतํ มหา ตฺลยาธิกรณ ปเท.	ในเพราะบทหลัง อันมี อรรถเหมือนกัน การ อาเทศเป็น มหา แห่งม หัตตศัพท์ทั้งหลาย ย่อมมี		วิธีสูตร	
อุเก ตปฺปฺริสา.	กัมมธารยสมาสและที คฺสมาสทั้งสอง ชื่อว่า ตปฺปฺริสสมาส	มหาปฺริโส มหาวิโร มหาพลี	สัญญาสูตร	

ปุมสส ลิงคาศีสู สมมาเส สุ.	ในสมมาสทั้งหลาย ใน เพราะบทหลังทั้งหลาย มีลิงค์เป็นต้น สระอัน เป็นที่สุด แห่ง ปุม ศัพท์ ย่อมถึงซึ่งกรลบ	ปุงโกกิโล ปุนนาโค	วิธีสูตร	
กम्मธารยสญญเ จ.	ในสมมาสอันมีชื่อ ว่ากัมมธารยะ ใน เพราะบทหลัง อันเป็น ตุลยาธิกรณ อันเป็น เบื้องหลัง	ชตติยภณญา รตตลตา พราหมณฑทริกา สพพกาโย	วิธีสูตร	
อตตํ นสส ตปุปริเส.	ในเพราะตปุปริส ความเป็น อ แห่งนนิ บาติ ย่อมมี	อพรหมโณ อมนุสโส อกุสลา	วิธีสูตร	
สเร อน.	ในเพราะสระ ในตปุ ริสสมมาส การอาเทศ เป็น อนุ แห่ง นนิบาต ย่อมมี	อนสโส อนริโย อนาทาย	วิธีสูตร	
กท กุสส.	ในเพราะสระหลัง ในตปุริสสมมาส อาเทศเป็น กท แห่งกุ นิบาต ย่อมมี	กุฑารา กุปุตตา กุฑาสา กุฑิฏฐิ	วิธีสูตร	
กาบปตเถสุ จ.	ในตปุริสสมมาส การ อาเทศเป็น กา แห่ง กุ นิบาต ที่เป็นไปใน อรรถว่า น้อย ย่อมมี ด้วย	กาลวณิ กาบุปผิ กาปุริโส	วิธีสูตร	
สงขยาปุปโพ ทิคุ.	กัมมธารยสมมาส ที่มี สังขยาอยู่หน้า ชื่อว่า ทิคุ		สังขยาสูตร	ทิคุสมมาส
ทิคุสเสกตตํ.	ความเป็นเอกวจนะ ด้วย ความเป็น	ติโลกั ติทณฺฑิ	อติเทสสูตร	

	นปุงสกลิงค์ด้วย ย่อมมี	ติมลิ		
กวจิ สมาสนตคตตามมการนโต.	สระที่สุด แห่งนามทั้งหลายอันตั้งอยู่ในที่สุดของสมาส เป็น ออักษร ในบางอุทาหรณ์	ปญจคว์ ทวิรัตน	วิธีสูตร	
อมาทโย พรปเทภ.	บททั้งหลาย อันมี อวิภัตติเป็นต้นเป็นที่สุด ย่อมถูกย่อ กับด้วยบทเบื้องหลังทั้งหลาย หมู่บทนั้นชื่อว่า สมาสนั้น มีชื่อว่าตปุริสสมาส	อรณญโคโต พุทธานาสโต กถินทุสสึ เมถุนาเปโต ราชบุตโต รูปสณญา	สัญญาสูตร และวิธีสูตร	ตปุริสสมาส
อณญูปทตเถสุ พหุพพีหิ.	บททั้งหลายที่มีอรรถประกอบกัน ย่อมถูกย่อ ในอรรถแห่งบททั้งหลาย อันมีปฐมาวิภัตติและทุติยวิภัตติเป็นต้น อื่นจากบทที่ถูกย่อ, ชื่อว่า พหุพพีหิสมาส	อาคตสมโณ ทิฏฐธมโม ทินนสูงโก นิคคตชโน ฉินนหตโธ สมปนนสสโส	สัญญาสูตร และวิธีสูตร	
อิตถียิ ภาสิตปุมิตถิ ปุมาว เจ.	ในเพราะบทหลังอันมีอรรถที่ตั้งเหมือนกัน อันเป็นไปอยู่ในอิตถิลิงค์ หากว่า ศัพท์อิตถิลิงค์ อันเคยกล่าวปุงลึงค์ ศัพท์อิตถิลิงค์นั้น ฟังทราบว่าเป็นเพียงดังปุงลึงค์		วิธีสูตร	พหุพพีหิสมาส
กวจาทิมชฎตตรานํ ทีฆรสสา ปจจเยสุ จ.	ในเพราะปัจจัยทั้งหลายด้วย ในเพราะศัพท์ที่ไม่ใช่	มหาปญโญ ปหุตชิวโห ทีฆชงโฆ	วิธีสูตร	

	ปัจจัยทั้งหลายด้วย การทำที่ขะและรัสสะ แห่งสระเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ย่อมมี ในบาง อุทาหรณ์	สมณภตติโก กุมารภตติโก กุมารภตติ		
ธนุมาหา จ.	อา ปัจจัย ย่อมลง หลังจากธนูศัพท์ อัน ตั้งอยู่เบื้องหลังแห่ง สมาสด้วย	คาณฐีวธนูวา ปัจจกขธมมา	วิธีสูตร	
นทิมหา จ.	ก ปัจจัย ย่อมลง ใน เบื้องหลัง จาก อี และ อู อักษรอันชื่อว่า นที อันตั้งอยู่ในที่สุดของ สมาส ด้วย	พหุนทีโก พหุชมพุก์ พหุกตตุโก พหุกตตุโก	วิธีสูตร	
นามานั สมุจโย ทวน โท.	อรรธอันถูกรวบรวม แห่งนามทั้งหลาย อันมี วิภัติเดียวกัน เป็น สมาส มีชื่อว่า ทวันท	สาริปุตตโมคคลลา นา ชตติยพราหมณา มาตาปิตโร จนทิมสุรียา	วิธีสูตรและ สัญญาสูตร	
ชายาย ตุห์ธานี ปติมहि.	ในเพราะปติ แปลง ชายา เป็น ตุห์ และ ธานี ในบางอุทาหรณ์	ตุห์ปตี ธานีปตี ชยมปติกา	วิธีสูตร	
ตถา ทวนเท ปาณิตูริย โยคคเสนงคฺขุททชนตฺกวิ วิธวิรุทธิวิสภาคตถา ทีนญจ.	ความเป็นเอกวจนะ และความเป็น นปฺงสกลิงค์ แห่งศัพท์ ทั้งหลาย อันมีอรรธ แห่งอวัยวะของสัตว์ องค์ประกอบแห่ง ดนตรีองค์ประกอบ ของเครื่องไถนา	ปาณิตูริยโยคค เสนา จกฺขุโสต้ หนุคิ่ว ฉวิมิสโลหตี คีตวาทีตี ผาลปาจัน หตถิอัสส์	วิธีสูตร	ทวันทสมาส

	องค์ประกอบของ กองทัพ สัตว์เล็ก ความ เป็นปฏิปักษ์กันโดย ประการต่าง ๆ และ ธรรมอันต่างกันโดย ลักษณะเหมือนกันโดย กิจ ย่อมมี ในทวันท สมาส เหมือนในสมา หารทิกุนั้น.	ทสมกส์ กัญฏงค์ อหินกุล พิหารมุสิก กาโกลูก สปปมณฑุก ครุสปป สมถวิปัสสน สีลปัญญาณ	
วิภาสา รุกขติณปสุ ธนธณฺชนปทาทีณจ.	ความเป็นนปงสกสิงค์ ด้วย ความเป็นเอก วจนะด้วย แห่งคัพท ทั้งหลาย อันมีอรรถ แห่งต้นไม้ ต้นหญ้า สัตว์เลี้ยง ทรัพย์ ธัญญา ชาติ และชนบทเป็น ต้น ด้วย บ้าง.	อุสิรพีรณ มณชปพพช กาสกุสิ อเชพกา หตถิควสสวพวิ หตถิควสสวพวา หิรณฺญสุณณ ชาตฺรุปรชตานิ	วิธีสูตร

3.8 ความหมายของสมาสในคัมภีร์ลชุลีธานตเกมุที

ภาษาสันสกฤตมีวิภัตตินามเป็นเครื่องแสดงความสัมพันธ์ระหว่างคำต่าง ๆ ในประโยค นักเรียนไวยากรณ์เรียกความสัมพันธ์เช่นนี้ว่า วยเปกษา (Mutual relation or Interdependence) คำนามทุกคำที่ประกอบวิภัตติแล้ว แม้จะถูกกำหนดให้มีความสัมพันธ์กับคำอื่น ๆ ในประโยคตามเงื่อนไขแล้วก็ตาม แต่ก็ยังคงดำรงความเป็นเอกลักษณ์ของตนอยู่ เช่นสามารถมีคำอื่น ๆ มาขยายหรือมาเกี่ยวข้องได้อีก ตัวอย่างในประโยคว่า วีระ ศตรุณา หตะ (ผู้กล้าหาญถูกศตรุณาฆ่าแล้ว) คำแต่ละคำในประโยคนี้สามารถมีคำอื่นมาขยายให้มีคุณลักษณะต่าง ๆ ตามต้องการอีก เช่น ตรุณ วิโร ศตรุณา หตะ (ผู้กล้าหาญหนุ่มถูกศตรุผู้โหดเหี้ยมฆ่าแล้ว)

ภาษาต่าง ๆ มีวิธีการสร้างคำใหม่ด้วยการประสมคำ อย่างคำประสมในภาษาไทย ภาษาสันสกฤตมีลักษณะพิเศษที่จะประสมหรือรวมคำที่สัมพันธ์กันดังกล่าวแล้วให้เป็นคำเดียวกัน คำที่รวมกันหรือที่นำมาประสมกันนี้ท่านเรียกว่า คำสมาส สมาสพฤตติ คือวิธีการสร้างคำใหม่ในภาษาด้วยการรวมคำตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไปเป็นคำเดียว คำที่รวมกันหรือสมาสกันแล้วนี้จะไม่ถือว่าเป็นคำแยก

เดี่ยวแต่ละคำ ๆ อีกต่อไป จะถือว่าเป็นคำเดี่ยวหรือศัพท์เดี่ยวที่ไม่สามารถแยกได้ (ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางไวยากรณ์แบบนี้ท่านเรียกว่า เอกัตถภาพ (เอการุธิภาวะ) เช่น ภยม (ภัย, ความกลัว) โจราต (จากโจร) ทำสมาสเป็น โจรภยม (ภัยจากโจร) ศตรุณา (อันศัตรู) หตะ (ฆ่าแล้ว) ทำสมาสเป็น ศตรุหตะ (ผู้ถูกศัตรูฆ่า) ซึ่งถือเป็นคำเดี่ยวแล้ว คำว่า จรภยม หรือ ศตรุหตะนี้เมื่อเรานำคำอื่นเช่นคำคุณศัพท์มาขยาย จะต้องเป็นการขยายความโดยรวมทั้งคำที่สมาสกันแล้วนั้น จะใช้ขยายความเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งของคำไม่ได้ ในคำว่า โจรภยม จะเอาคำว่า ปาปину (ใจบาป) มาขยายเฉพาะคำว่า โจร ไม่ได้ จะต้องขยายความทั้งคำว่า โจรภยม เพราะศัพท์ว่า โจรภยม ได้กลายเป็นคำสมาสคำเดี่ยวที่แยกไม่ได้ทั้งความหมายและคำศัพท์ ภาษาสันสกฤตคำทั่วไปไม่ว่าเป็นคำนาม คำคุณศัพท์ คำกริยา หรือแม้คำอภัยศัพท์ สามารถประสมกันเป็นคำสมาสคำเดี่ยวได้เสมอ แม้คำสมาสก็สามารถสมาสกับคำสมาสอื่นได้อีกและจะกลายเป็นคำสมาสคำใหม่ได้เช่นกัน

เครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ที่ใช้สำหรับสูตร

(ขลฺ-) หมายถึงสูตรจากคัมภีร์ลขฺลิตธานตเกมุที

1. (904) หมายถึงลำดับสูตรในคัมภีร์ลขฺลิตธานตเกมุที
2. (วาฯ) หมายถึงสูตรที่แต่งเพิ่ม
3. /2/1/2 หมายถึงลำดับสูตรที่นำมาจากปาณินิ /2 หมายถึงปริจเฉทที่ /2 หมายถึงบาทที่ 1 /1 หมายถึงสูตรที่ 2

สมาสมิ 5 ประการ⁸² ๆ ใน 5 ประการนั้น การย่อ ชื่อว่าสมาส ๆ ก็ สมาสนั้น อย่างที่ 1 คือ ที่พ้นจากชื่อวิเศษ(หมายถึงนอกจากสมาสทั้ง 4 อย่าง) ชื่อว่าเกลวสมาส ๆ อย่างที่ 2 คือ สมาสที่มีอรรถของบทหน้าเป็นประธาน ชื่อว่า อภัยยิวาสสมาส ๆ อย่างที่ 3 คือ สมาสที่มีอรรถของบทหลังเป็นประธาน ชื่อว่า ตตปุรุษสมาส ๆ กรมธารยสมาส จัดเป็นชนิดเดียวกับตตปุรุษสมาส ๆ ทวิคฺสมาส ก็จัดอยู่ในชนิดเดียวกับกรมธารยสมาส ๆ อย่างที่ 4 คือ สมาสที่มีอรรถของบทอื่นเป็นประธาน ชื่อว่า พหุวีหิสมาส ๆ อย่างที่ 5 คือ สมาสที่มีอรรถของบททั้งสองเป็นประธาน ชื่อว่า ทวันทวสมาส ๆ⁸³

การจัดสมาสตามสูตรข้างต้นจัดโดยยึดหลักประธาน อย่างที่ 1 ไม่มีบทประธานที่ชัดเจนจึงมีชื่อว่า เกลวสมาส อย่างที่ 2 มีอรรถของบทหน้าเป็นประธาน อย่างที่ 3 มีอรรถของบทหลัง

⁸² อิศวรจันทร, อัจฉรายายี, ภาคที่ 2 , หน้า 149.

⁸³ James R.Ballantyne, Laghukaumudī of Varadarāja, p.320.

แปลและอธิบายสูตรในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที

(ลขุฯ) (904) สมรณะ ปทวิธิะ. 2. 1. 1⁸⁵

วิธีแห่งบท ที่สามารถ (มีความเกี่ยวข้องกัน)

สูตรนี้เป็นปริภาษสูตร มี 2 บท คือ บทว่า “สมรณะ” เป็นปรณมารวิภักติ บทว่า “ปทวิธิะ” เป็นปรณมารวิภักติ ฯ

(ลขุฯ) (905) ปฺรากุกขาราทฺ สมาสะ. 2. 1. 3

บทว่า สมาส เป็นอธิการ (ติดตามไปข้างหน้า)

สูตรนี้เป็นอธิการสูตร มี 3 บท คือ บทว่า “ปฺราก” เป็นอภัยยศัพท์ บทว่า กขาราทฺ เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า สมาสะ เป็นปรณมารวิภักติ ฯ

(ลขุฯ) (906) สห สฺปา. 2. 1. 5.

ย่อบทที่ประกอบวิภักตินามเข้ากับบทที่ประกอบกับวิภักตินาม⁸⁶

สูตรนี้เป็นอธิการสูตร และวิธสูตร มี 2 บท คือ บทว่า สห เป็นอภัยยศัพท์ บทว่า สฺปา เป็นตฤติยวิภักติ บทว่า สฺป เป็น ปรณมารวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า สฺพาภนฺตริเต ปฺราจฺควตฺสฺวเร บทว่า สมาสะ เป็นปรณมารวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า ปฺรากุกขาราทฺสมาสะ⁸⁷

อุทาหรณ์ของสูตรว่า “สห สฺปา” ดังนี้

เลากิกิไคราะห์ ปุรวุ ภูตตะ ภูตปุรวะ.

อเลากิกิไคราะห์ ปุรว อม+ภูต สฺ.⁸⁸

ย่อบทเข้าด้วยกันและตั้งชื่อเป็นสุปสุปาสมาส ปุรวอมภูตสฺ สห สฺปา

ตั้งเป็นปราติปทิกบท

ปุรวอมภูตสฺ กฤตตทิตสมาสาศจ

ลวิภักติทั้งหลาย

ปุรวภูต สฺโป ฐาตุปราติปทิกโยะ

ตั้งบทที่แสดงด้วยปรณมารวิภักติชื่อว่า อุปสรรชนิม ปุรวภูต

ปรณมานิรุทธิษฺฐิ สมาส อุปสรรชนม

ตั้งบทว่า อุปสรรชนิม เป็นบทหน้า

ภูตปุรว

อุปสรรชนิ ปุรวม

ลง สฺ ปรณมารวิภักติ

ภูตปุรวสฺ

งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรัตยยะ

ภูตปุรวสฺ

ปรัตยยะ

⁸⁵ อิศวรจันทร, เรื่องเดียวกัน, หน้า148

⁸⁶ นเรศ ณา, มหาฤชিপาณินิวิร, อภัยยาศยา, “ศานติ” สักกฤต-อินทวิยาขยาวิภูชิตา, หน้า 61.

⁸⁷ ภิรมเสน ศาสตรี, ลขุสัทธานตเกมุที จตุรภาค, หน้า 9.

⁸⁸ ภิรมเสน ศาสตรี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

ลง สฺ ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ภูตปุรวสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรธมาปรัตยยะ	ภูตปุรวสุ	สเวาชสเมมาภูณษฎาภยัมภิส ๓
ตั้ง สฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	ภูตปุรวสุ	สุปะ
ลง สฺ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ภูตปุรวสุ	ทวเยกโยรทวิจไนกวจน
ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภักติ	ภูตปุรวสุ	วิภกตศจ
ตั้งสระ อุ ของ สฺ ชื่อว่า อิต	ภูตปุรวสุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ภูตปุรวสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	ภูตปุรวสุ	สุปติงนตฺ ปทม
เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	ภูตปุรวสุรุสชฺโซ รุส	
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ภูตปุรวรุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ภูตปุรวรุตสย	โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	ภูตปุรวรุวิราโมวसानม	
เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺรคะ	ภูตปุรวะ	ขรวसानโยรวิสฺรคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ภูตปุรวะ (มีในกาลก่อน หรือเคยมี) ⁸⁹		

(ลขฺฯ) วาฯ (53) อิวเน สฺมาโส วิภกตยโลปะจ.

ย่อบทที่ประกอบด้วยวิภักตินามเข้ากันอิวศัพท์ แต่ไม่ลบวิภักตินาม.

สูตรนี้เป็นสูตรที่แต่งเพิ่มเติมจากอัสฎาธยายี มี 4 บท คือ บทว่า อิวเน เป็นตฤติยาวิภักติ บทว่า สฺมาโส เป็นปรธมาวิภักติ บทว่า วิภกตยโลปะ เป็นปรธมาวิภักติ บทว่า จ เป็นอพยยศัพท์ บทว่า สฺป เป็นสูตรที่ตามมาจากสูตรว่า สฺพามนฺตริเต ปรางควตสฺวเร

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกวิเคราะหฺ วาก จ อรฺธศจ วาครฺเถา (คำพูดและความหมาย).

ในอเลากิกวิเคราะหฺว่า วาจ สฺ+ อรฺธ สฺ

ย่อบทเข้าด้วยกันและตั้งเป็นทวันทวสมาส

วาจฺสุอรฺธสุ จาเรเถ ทวนทวะ

ตั้งเป็นปราติปทิกบท

วาจฺสุอรฺธสุ กถตฺททิตฺสมาสาศจ

ลบวิภักติทั้งหลาย

วาจอรฺธ สฺโป ธาตุปราติปทิกโยะ

แปลง จ เป็น ก

วากอรฺธ โจะ กุะ

แปลง ก เป็น ค

วาครฺธ โจะ กุะ

ลง เอา ปรัตยยะหลังปราติปทิกะ

วาครฺธ+เอา งยาปฺปราติปทิกาท

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

ตั้ง เอา ชื่อว่า ปรัตยยะ	วากรถ+เอา	ปรัตยยะ
ลง เอา ปรัตยยะหลังปราติปทิกะ	วากรถ+เอา	ปรัตย
ตั้ง เอา ชื่อว่า ปรธมาปรัตยยะ	วากรถ+เอา	สุเวทสเมฆาณชฎาภยาภิส
ตั้งเอาปรัตยยะ เป็นทวิจนะ	วากรถ+เอา	ด้วยสูตรว่า สุปะ
ลง เอา ปรัตยยะ ในฐานะสองอย่าง	วากรถ+เอา	ทวยกโยรทวิจในกวงเน
ตั้ง เอา ชื่อว่า วิภักติ	วากรถ+เอา	วิภักติจ
เอา พุทธิตัวหนึ่งแทนที่หน้าและหลัง	วากรถ	วฤทธิเรจิ
ตั้งเป็นบท	วากรถ	สุปติงนตฺ ปทม
เลากิกวิเคราะห์ วากรถ อิว วากรถาวิว (เหมือนคำพูดและความหมาย)		
อเลากิกวิเคราะห์ วากรถ+เอา อิว		
ย่อบทเข้าด้วยกันและตั้งเป็นเกวลสมาส	วากรถอิว	อิวเน สมาส วิภักตยโลปจ
อาว พุทธิตัวหนึ่งไปแทนที่สระข้างหน้า	วากรถอิว	เอโจรยวายาวะ
ตั้งเป็นปราติปทิกบท	วากรถอิว	กฤตตฤติสมาสาศจ
ลง สุ ปรธมาวิภักติเอกวจนะ	วากรถอิว+สุ	เอกเทศวิภักตมนนยวต
ตั้งเป็น อพยยะ	วากรถอิว+สุ	อวยยิภาวศจ
ลบ สุ หลังจากอพยย	วากรถอิว	อวยยยาทาปสุปะ
สำเร็จรูปเป็น วากรถอิว (เหมือนคำพูดและความหมาย) ⁹⁰		
คำสมาสว่า วากรถอิว นี้ เกวลสมาส เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สุปสุปา สมาส ⁹¹		

3.10 อวยยิภาวสมาส

อวยยิภาวสมาส คือ สมาสที่มีบทหน้าเป็นประธาน มีบทหน้าเป็นอวยยะ บทหลังเป็นนามนามสำเร็จเป็นนปุงสกลิงค์⁹² มี 2 อย่าง คือ

1. อุปสัคคบุพพก อวยยิภาวสมาส คือ อวยยิภาวสมาส ที่มีบทหน้าเป็นอุปสัค เช่น อุป, อติ, อธิ, สุ, ทูร, นิรุ เป็นต้น
2. นิปาตบุพพก อวยยิภาวสมาส คือ อวยยิภาวสมาส ที่มีบทหน้าเป็นนิปาต เช่น ยถา, พหิส, ยาวต เป็นต้น

การสร้างคำสมาสอวยยิภาวสมาสด้วยลำดับสูตรดังนี้

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 277.

⁹² อมรนาถ ปาณเทย, สันสกฤต วยากรณ์, หน้า 280

1. วิเคราะห์เป็นเลากิกวิเคราะห์และอเลากิกวิเคราะห์
2. ย่อบทเข้าด้วยกันและตั้งเป็นอวยยี่ภาวสมาส ด้วยสูตรว่า อวยยัม วิภกฺติ-วณฺเษ
3. ตั้งเป็นปราติปทิกบท ด้วยสูตรว่า กฤตฺตฺทิตฺตฺสมาสาจ
4. ลบวิภกฺติทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า สุโป ธาตุปราติปทิกโย
5. ตั้งบทที่แสดงด้วยปรธมาวิภกฺติ ชื่อว่า อุปสรรชนํ ด้วยสูตรว่า ปรธมานิรฺทิกฺษุํ สมาส อุปสรรชนม
6. ตั้งบทที่ชื่อว่า อุปสรรชนํ เป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า อุปสรรชนํ ปูรวม
7. ถ้ามีสนธิ ให้ทำสนธิตามสูตรสนธิ
8. หลังจากนั้นให้ทำตามลำดับการลงวิภกฺตินาม
9. ถ้าหลังบทสมาสเป็นการันต์อื่นนอกจากการันต์ให้ลบวิภกฺติ ด้วยสูตรว่า อวยยาทาปฺสุปะ.
10. ถ้าเป็นสระ อ ท้ายบทสมาส ให้เอา อมฺ วิภกฺติไปแทนที่ สุ วิภกฺติ ด้วยสูตรว่า นาวยยี่ภาวาท โทมตวปณฺจมยาะ
11. หลังจากนั้นให้เอา อ ของ อมฺ ไปแทนที่ อ ที่อยู่ท้ายบทสมาสด้วยสูตรว่า อมิ ปูระ.⁹³

(ลขฯ) (907) อวยยี่ภาวะ. 2. 1. 5

อวยยี่ภาวะ เป็นอธิการสูตร (สูตรติดตามไป) ๓

สูตรนี้เป็นอธิการสูตร และสัญญาสูตร มี 1 บท คือ บทว่า อวยยี่ภาวะ เป็นปรธมาวิภกฺติ สูตรนี้นำไปแปลรวมกับสูตรอื่นข้างหน้า จึงชื่อว่า อธิการสูตร เพราะแต่ละสูตร จะแปลเฉพาะบทที่มีในสูตรเองไม่ได้ จะต้องอาศัยบทที่ติดตามไป ที่เรียกบทตามไปว่า อธิการสูตร

(ลขฯ) (908) อวยยัม วิภกฺติ-สมิป-สมฤทธิ-วฤฤทธฺยธภาวารตฺยยารสมฺปฺรติ-ศพฺทปฺราทฺรภาว-ปฺศจาท-ยถาสนฺปุรวฺย-เยคปฺท-ย-สาทฤศย-สมปฺตติ-สากฺลยารนฺตวณฺเษ. 2. 1. 6

ย่ออวยยะ เข้ากับบทที่ประกอบด้วยวิภกฺตินาม ในบทที่กล่าวความหมายของศัพท์ว่า วิภกฺติ สมิป สมฤทธิ วฤฤทธิ อรธภาว อตฺยย อสมฺปฺรติ ศพฺทปฺราทฺรภาว ปฺศจาท ยถา อาณฺปุรวฺย เยคปฺท ยสาทฤศย สัมปตติ สากฺลย และ อันต ๓

สูตรนี้เป็นวิธิตูตร มี 2 บท คือ บทว่า อวยยัม เป็นปรธมาวิภกฺติ บทว่า วิภกฺติ --- วณฺเษ เป็นสัปตมีวิภกฺติ บทว่า สุโป เป็นปรธมาวิภกฺติ ตามมาจากสูตรว่า สุพานฺตริเตน ปฺราจฺวตฺสวเร บทว่า สมฺรเณน เป็นตฤติยวิภกฺติ ตามมาด้วยการเปลี่ยนวิภกฺติ จากสูตรว่า สมฺรเณ ปทฺวิธึ บทว่า สุปา เป็นตฤติยวิภกฺติ ตามมาจากสูตรว่า สห สุปา บทว่า สห เป็นอวยย

⁹³ โควินทาจารย์, สักกฤตวยาकरणานันม, หน้า 339.

บท ตามมาจากสูตรว่า สห สุปา สองบทว่า समासे และ อวยयीภาวะ นี้ เป็นอธิกฤต (ติดตามไปไกล)⁹⁴

(ลขฯ) (909) ปฺรธมานิรุทธิษฏฺฐิ สมาส อุปสรรชนม. 1. 2. 43.

ในเพราะสมาส ตั้งบทที่แสดงด้วยปรธมาวิภक्ति ชื่อว่า อุปสรรชน ๓

สูตรนี้เป็นสัณฺญาสูตฺร มี 3 บท คือ บทว่า ปฺรธมานิรุทธิษฏฺฐม เป็นปรธมาวิภक्ति บทว่า समाเส เป็นสัปฺตมิวิภक्ति บทว่า อุปสรรชนม เป็นปรธมาวิภक्ति

(ลขฯ) (910) อุปสรรชนํ ปฺรรวม. 2. 2. 30

ประกอบบทที่แสดงด้วยปรธมาวิภक्तिที่ชื่อว่า อุปสรรชน ไว้ข้างหน้า ๓

สูตรนี้เป็นวิธิสูตฺร มี 2 บท คือ บทว่า อุปสรรชนม เป็นปรธมาวิภक्ति บทว่า ปฺรรวม เป็นกียาวิเศษณ เป็นทวิตยาวิภक्तिเอกวจนะ บทว่า समाเส เป็นสัปฺตมิวิภक्ति ตามมาด้วยการเปลี่ยนวิภक्तिปรธมาวิภक्तिเป็นสัปฺตมิวิภक्तिจากสูตรว่า ปฺรากฺกาหาราตฺสมาเส

(ลขฯ) (911) อวยयीภาวศจ. 2. 4. 18

อัยยयीภาวสมาส เป็นนปฺนุสกลิงค์

สูตรนี้เป็นสัณฺญาสูตฺร มี 2 บท คือ บทว่า อวยयीภาวะ เป็นปรธมาวิภक्ति บทว่า จ เป็นอัยยยบท บทว่า นปฺนุสกม เป็นปรธมาวิภक्ति มาจากสูตรว่า ส นปฺนุสกม อัยยयीภาวสมาสนี้ ต้องเป็นนปฺนุสกลิงค์ มีอรรถของบทหน้าเป็นประธาน

(ลขฯ) (912) นารวยयीภาวาทโตรม ตวปฺณจฺมยาะ. 2. 4. 83

ไม่ลบ สุ วิภक्तिนาม หลังจากอัยยयीภาวสมาส อันเป็นอักษร แต่ อาเทศเป็น อม ยกเว้น ปฺณจมิวิภक्ति

สูตรนี้เป็นวิธิสูตฺร มี 6 บท คือ บทว่า น เป็นอัยยยบท บทว่า อวยयीภาวาท เป็น ปฺณจมิวิภक्ति บทว่า อตะ เป็นปฺณจมิวิภक्ति บทว่า อม เป็นปรธมาวิภक्ति บทว่า ตฺ เป็นอัยยยบท บทว่า อปฺณจฺมยาะ เป็นษัษฐีวิภक्ति บทว่า สุปะ เป็นษัษฐีวิภक्ति ตามมาจากสูตรว่า อวยयीภาวาทาสุปะ บทว่า ลุกฺ เป็นปรธมาวิภक्ति จากสูตรว่า ญยกษตฺตริยารษญฺโต ญฺนิ ลุกฺณิโยชะ

(ลขฯ) (913) ตฤตียา-สปฺตมโยรพฺหุลม. 2. 4. 84

อม แทนที่ในทึของตฤตียาวิภक्तिและสัปฺตมิวิภक्ति ส่วนมาก

⁹⁴ ภิมนฺ เสน ศาสตฺร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 2 บท คือ บทว่า ตฤติยาสปรตมโยะ เป็นษัษฐิววิภक्ति บทว่า พหุลม เป็นปรธมาวิภक्ति 3 บทว่า อวยยีกาวาต อตะ และ อม เป็นสูตรติดตามมา ตัวอย่างการใช้สูตรสร้างคำสมาสในอภัยยีกาวาสมาส ในอรรถแห่งวิภक्ति---

เลากิกิเคราะห์ว่า หเรา อิติ อธิหริ (เรื่องราวในพระหริ) ๖

อเลากิกิเคราะห์ว่า หริ จิ+ อธิ

ย่ออวยยะเข้ากับนาม และตั้งเป็นอภัยยีกาวาสมาส หริจिอธิ อวยยั วิภक्तिฯ

ตั้งเป็นปราติปทิกบท หริจिอธิ กฤตตฤติตสมาสาศจ

ลวิภक्ति หริอธิ สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ตั้ง อธิ ชื่อว่า อุปสรรชนะ หริจिอธิ ปรธมานิรุทธิษฏ์ สมาส อุปสรรชนะ

สลบ อุปสรรชนะ อยู่ข้างหน้า อธิหริ อุปสรรชนะม ปูรวม

ลง สุ ปรธมาวิภक्तिเอกาจนะ อธิหริสุ เอกเทศวิกฤตมนนยวต

ตั้งเป็น อภัยยะ อธิหริสุ อวยยีกาวศจ

ลบ สุ หลังจากอภัยย อธิหริ อวยยาทาปสุปะ

สำเร็จรูปเป็น อธิหริ (เรื่องราวในพระหริ)⁹⁵

(ลขฯ) (914) อวยยีกาเว จารกาล. 6. 9. 80

เปลี่ยน สห เป็น ส หลังจากอภัยยีกาวาสมาส ถ้า บทหลังเป็นบทกล่าวกาลวิเศษ ไม่เปลี่ยน สห เป็น ส

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 3 บท คือ บทว่า อวยยีกาเว เป็นสัปตมิวิภक्ति บทว่า จ เป็นอภัยยะ บทว่า อกาเล เป็นสัปตมิวิภक्ति 2 บท คือ บทว่า สหสย เป็นษัษฐิววิภक्ति และบทว่า สะ เป็นปรธมาวิภक्ति เป็นปรธมาวิภक्ति ตามมาจากสูตรว่า สหสย สะ สลชญายาม ๖ บทว่า อุตตรปเท เป็นสัปตมิวิภक्ति เป็นอธิกฤต ๖

(ลขฯ) (915) นทีภิศจ. 2. 1. 19

นทีภิศ สห สงขยา สมสยเต ๖ สมหาเร จายมิษยเต ๖ ปญจคจกม ๖ ทวियมนม ๖ฯ ย่อบทที่กล่าวสงขยาเข้ากับนามบทที่กล่าวแม่น้ำ.

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 2 บท คือ บทว่า นทีภิศ เป็นตฤติยาวิภक्ति บทว่า จ เป็นอภัยยะ บทว่า “สงขยา” ตามไปข้างหน้า จาก จ ศัพท์ บทว่า สงขยา เป็นปรธมาวิภक्ति บทเหล่านั้นทั้งหมด คือ สุป, สห, สุปา, ปรากุฑาราสสมาสะ, อวยยีกาเว ติดตามมาจากข้างหลัง ๖

⁹⁵ โควินทาจารย์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 340.

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกิวิเคราะห์ อุทาหรณ์ ปณจนา คังคานา สมหาระ ปณจคังค (แม่น้ำคังคาค้าสาย) ฯ

อเลากิกิวิเคราะห์ ปณจน อาม+คังคา อาม

ย่อบทที่กล่าวสังขยา เข้ากับบทที่กล่าวแม่น้ำเป็นอภัยยี่ภาว ปณจนอามคังคาอาม นทีภิกจ

ตั้งบทที่แสดงด้วยปรณมาวิภักติชื่ออุปสรรชนะ ปณจนอามคังคาอาม ปรณมานิรโทษุภา

บทที่ชื่อว่าอุปสรรชนะเป็นบทหน้า ปณจนอามคังคาอาม อุปสรรชนม ปูรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก ปณจนอามคังคาอาม กฤตตฤติตสมาสาจ

ลบริภักตินาม ปณจนคังคา สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ลบ น อักษรที่สุดของ ปณจน ปณจคังคา น โลปะ ปราติปทิกานตสย

ตั้งเป็นนปุงสกลิงค์ ปณจคังคา อวยยี่ภาวศจ

หรัสวะตัวหนึ่งแทนที่ของที่สุดอภัยยี่ภาวสมาสที่กล่าวนปุงสกลิงค์ ปณจคังค หรัสโว

นปุงสเก ปราติปทิกสย

ลง สุ ปรณมาวิภักติเอภวณะหลังจากปราติปทิก ปณจคังคสุ เอกเทศวิกฤตมนนยวต

อม แทนที่ สุ วิภักตินามหลังจากปราติปทิก ปณจคังคคอม นารวยยี่ภาวาทโตฯ

อ แทนที่ สระรูปหน้าและหลัง ปณจคังคคอม อมิ ปูรวม

สำเร็จรูปเป็น ปณจคังคคอม (รวมแม่น้ำคังคาค้าสาย)

(ลขฯ) (916) ตฤติตาะ. 4.1.76

ปรตยยะทั้งหลาย ที่เป็นตฤติต

สูตรนี้เป็นอธิการสูตร มี 1 บท คือ บทว่า ตฤติตาะ เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า

ปรตยยะ เป็นปรณมาวิภักติติดตามมาก ด้วยการเปลี่ยนวณะ ฯ

(ลขฯ) (917) อวยยี่ภาเว ศรตปรภฤติภยะ. 5.4.107

เพราะอวยยี่ภาวสมาสอยู่หลัง ลง ฎจ ปรตยยะตฤติต หลังศัพท์ว่า ศรท เป็นต้น

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 2 บท คือ บทว่า อวยยี่ภาเว เป็นสัปตมีวิภักติ บทว่า ศรตปรภฤติภ

ยะ เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า ฎจ เป็นปรณมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า ราชาหะสขิภยษฎจ บทว่า

ตฤติตาะ, สมาสานตะ, ปรยยะ, ปรศจ, งยาปปราติปทิกาท เหล่านี้ทั้งหมด เป็นอธิการฤต (ติดตามมา)

อุทาหรณ์อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกิวิเคราะห์ ศรทหะ สมิปม อุปศรทม (ใกล้แห่งฤดูใบไม้ร่วง) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์	ศรทงส+อุป	
ย่ออภัยยะ	เข้ากับวิภักตินามและตั้งเป็นอภัยยี่ภาวสมาส	ศรทงสอุป อวยย์ วิภักติฯ
ตั้งบทที่แสดงด้วยปรธมาวิภักติชื่ออุปสรรชนะ	ศรทงสอุป	ปรธมานิรุทธิษฎ์ฯ
สลับบทที่ชื่อว่าอุปสรรชนะอยู่หน้านาม	อุปศรทงส	อุปสรรชนม ปูรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	อุปศรทงส	กถตตททธิตสมาสาศจ
ลบวิภักตินามหลังปราติปทิก	อุปศรท	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ลง ฎจ ปรัตยยะ ที่สุดแห่งสมาส	อุปศรท+ฎจ	อวยยี่ภาเว ศรตปรภฤติภยะ
ตั้ง ฎ อักขร แล จ อักขรของ ฎจ ปรัตยยะ	ชื่อว่า อิต	อุปศรท+ฎจ หลนตยม
ลบ อิต เหลือเหลือเฉพาะ อ	อุปศรท	ตสย โลปะ
ลง สุ วิภักติปรธมาวิภักติเอกวจนะ	อุปศรทสุ	เอกเทศวิภักตมนนยวต
ตั้งเป็นอภัยยะ	อุปศรทสุ	อวยยี่ภาวศจ
เปลี่ยน ส เป็น อม	อุปศรทอม	นารวยยภาวาทโตรม ตวปณจมยะ
อม แทนที่รูปของสระหน้าและหลัง	อุปศรทม	อมิ ปูระ
สำเร็จรูปเป็น	อุปศรทม (ไกล้ถูไปไม่ลวง)	

(ลขฺฯ) (918) อนศจ. 5.4.108

ลง ฎจ ปรัตยยะตัทธิต หลังจากสมาสนมี อน เป็นที่สุด
 สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี ๒ บท คือ บทว่า อนะ เป็นปัญญาวิภักติ บทว่า จ เป็นนิปาต บท
 ว่า อวยยี่ภาวต เป็นปัญญาวิภักติตามมาด้วยการเปลี่ยนวิภักติจากสูตรว่า อวยยี่ภาเว ศรตปรภฤ
 ติภยะ บทว่า ฎจ เป็นปรธมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า ราชาหะสชิภยษฎจ บทว่า ปรัตยยะ,
 ปรศจ, ตททธิตาะ, สมาสานตาะ เหล่านี้ทั้งหมด เป็นอธิกถต (ติดตามมาไกล)

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกวิเคราะห์ ราชยะ สมิปม อุปราชม (ไกล้พระราช) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ ราชนงส+อุป

ย่ออภัยยะเข้ากับวิภักตินามและเป็นอภัยยี่ภาว	ราชนงสอุป	อวยย์ วิภักติฯ
ตั้งบทที่แสดงด้วยปรธมาวิภักติชื่ออุปสรรชนะ	ราชนงสอุป	ปรธมานิรุทธิษฎ์ฯ
สลับบทที่ชื่อว่าอุปสรรชนะอยู่หน้านาม	อุปราชนงส	อุปสรรชนม ปูรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	อุปราชนงส	กถตตททธิตสมาสาศจ
ลบวิภักตินามหลังปราติปทิก	อุปราชน	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ลง ฎจ ปรัตยยะ ที่สุดแห่งสมาส	อุปราชนฎจ	อนศจ

ตั้ง ฎ อักษร แล จ อักษรของ ฎจ ปรตยยะ ชื่อว่า อิต อุปราชนฎจ หลนตยม	
ลบ อิต เหลือเฉพาะ อ	อุปราชนอ ตสย โลปะ
ตั้ง น ชื่อว่า ภา	อุปสราชนอ ยจิ ภม
ตั้ง อ ชื่อว่า ฎิ	อุปราชนอ อโจรนต์ยาทิ ฎิ
ลบ ฎิ ที่ชื่อ อน หลังสมาส	อุปราช นสตทิต
ลง สุ วิภักติปรถมาวิภักติเอกวจนะ	อุปราชสุเอกเทศวิกฤตมนนยวต
ตั้งเป็นอพยยะ	อุปราชสุ อวยยิภาวศจ
เปลี่ยน สุ เป็น อม	อุปราชอม นารวยยภาวาทโตฯ
อ แทนที่รูปของสระหน้า	อุปราชอมมิ ปุระวะ
สำเร็จรูปเป็น อุปราชม (ใกล้ฤดูใบไม้ร่วง)	

(ลขฯ) (919) นสตทิต. 6.4.144

เพราะ ทัทธิตอยู่หลัง ลบ ฎิ ของ ของ ภา ซึ่งมี น เป็นที่สุด
 สูตรนี้เป็นสัจญาสูตร มี 2 บท คือ บทว่า นะ เป็นษัษฐิวิภักติ บทว่า ตทิต เป็น
 ปัญจมีวิภักติ บทว่า ภาสย เป็นษัษฐิวิภักติ เป็นอวิกฤต บทว่า ฎเฐ เป็นษัษฐิวิภักติ ตามมาจาก
 สูตรว่า ฎเฐ บทว่า โลปะ เป็นปรถมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า อลโลโประนะ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกิไคราะห์ อาตมนิ อิติ อธยาตมม (เฉพาะในตน) ฯ

อเลากิกิไคราะห์ อาตมน จิ+อธิ

ย่อพยยะเข้ากับวิภักตินามและตั้งเป็นอพยยิภาว อาตมนจิอธิ อวยย วิภักติฯ

ตั้งบทที่แสดงด้วยปรถมาวิภักติชื่ออุปสรชนะ อาตมนจิอธิ ปรถมานริษฏุภา

สลบที่ชื่อว่าอุปสรชนะอยู่หน้านาม อธิอาตมนจิ อุปสรชนม ปุรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก อธิอาตมนจิ กฤตตทิตสมาสาศจ

ลบวิภักตินามหลังปราติปทิก อธิอาตมน สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ย แทนที่หลัง อธยาตมน อิกอ ยณจิ

ลง ฎจ ปรตยยะ ที่สุดแห่งสมาส อธยาตมน+ ฎจ อนศจ

ตั้ง ฎ อักษร แล จ อักษรของ ฎจ ปรตยยะ ชื่อว่า อิต อธยาตมนฎจ หลนตยม

ลบ อิต เหลือเฉพาะ อ อธยาตมนอ ตสย โลปะ

ตั้ง อน ชื่อว่า ฎิ อธยาตมอนอ อโจรนต์ยาทิ ฎิ

ลบ ฎิ ที่ชื่อ อน หลังสมาส อธยาตม นสตทิต

ลง สุ วิภักติปรธมาวิภักติเอกวจนะ	อธยาตมสุ	เอกเทศวิภักตมนนยวต
ตั้งเป็นอภัยยะ	อธยาตมสุ	อวยยี้ภาวศจ
เปลี่ยน สุ เป็น อม	อธยาตมอม	นารวยยภาวาทโตฯ
อ แทนที่รูปของสระหน้าของบทหน้า	อธยาตมม	อมิ ปุรวะ
สำเร็จรูปเป็น อธยาตมม (ในตน)		

(ลขฯ) (920) นปฺสกาทนยตรสฺยาม. 5.4.109

ในเพราะบทที่เป็นนปฺสกาทนยตรสฺยาม ๒ บท คือ บทว่า นปฺสกาท เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า อนยตรสฺยาม เป็นสัปตมีวิภักติ บทว่า อนะ เป็นปัญจมีวิภักติตามมาจากสูตรว่า อนศจ บทว่า อวยยี้ภาวต เป็นปัญจมีวิภักติตามมาด้วยการเปลี่ยนวิภักติจากสูตรว่า อวยยี้ภาเว ศรตฺปรภฤติภยะ บทว่า ภูจ เป็นปรธมาวิภักติตามมาจากสูตรว่า ราชาหะสชฺชิภยชฺชภูจ บทว่า ปรตยยะ, ปรศจ, ตทิตาตะ, สมาสานตะ เหล่านี้ทั้งหมด เป็นอธิกถ (ติดตามมาไกล) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้		
เลากิกวิเคราะห์ จรมณะ สมีปม อฺปจรมม อฺปจรม วา (ใกล้แห่งผิดหนึ่ง) ฯ		
อเลากิกวิเคราะห์ จรมน งส+อฺป		
ย่ออภัยยะเข้ากับวิภักตินามและตั้งเป็นอภัยยี้ภาว	จรมนงสอฺป	อวยยี้ วิภักติฯ
ตั้งบทที่แสดงด้วยปรธมาวิภักติชื่ออฺปสรชนะ	จรมนงสอฺป	ปรธมานริทฺชภูจฯ
สลับบทที่ชื่อว่าอฺปสรชนะอยู่หน้านาม	อฺปจรมนงส	อฺปสรชนม ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	อฺปจรมนงส	กถตตทิตสมาสาศจ
ลวิภักตินามหลังปราติปทิก	อฺปจรมน	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ลง ภูจ ปรตยยะ หลังจากอภัยยี้ภาวสมาส	อฺปจรมนภูจ	นปฺสกาทนยตรสฺยาม
ตั้ง ภู อักขร แล จ อักขรของ ภูจ ปรตยยะ ชื่อว่า อิต อฺปจรมนภูจ หลนตยม		
ลบ อิต เหลือเฉพาะ อ	อฺปจรมนอ	ตสย โลปะ
ตั้ง อน ชื่อว่า ภู	อฺปจรม อนอ	อโจรนตยาทิ ภู
ลบ ภู ที่ชื่อ อน หลังสมาส	อฺปจรม	นสฺตทิต
ลง สุ วิภักติปรธมาวิภักติเอกวจนะ	อฺปจรมสุ	เอกเทศวิภักตมนนยวต
ตั้งเป็นอภัยยะ	อฺปจรมสุ	อวยยี้ภาวศจ
เปลี่ยน สุ เป็น อม	อฺปจรมอม	นารวยยภาวาทโตฯ
อ แทนที่รูปของสระหน้า	อฺปจรมม	อมิ ปุรวะ

สำเร็จรูปเป็น อุปกรรม (ใกล้ผิวหนัง)

(ลขๆ) (921) ฌยะ. 5.4.111

ลง ฎจ ปรัตยัตถิตหลังจากอัปยียภาวสมาสที่มี ฌย เป็นที่สุด

สูตรนี้เป็นวิธสูตร มี ๑ บท คือ บทว่า ฌยะ เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า อวยยียภาวต เป็นปัญจมีวิภักติ ตามมาด้วยการเปลี่ยนวิภักติจากสูตรว่า อวยยียภาเว ศรตปรภฤติภยะ บทว่า ฎจ เป็นปรธมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า ราชาหะสขิภยษฎจ บทว่า อนยตรสยาม เป็นสัปตมีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า นปุสกาทนยตรสยาม บทว่า ปรัตยยะ, ปรัศจ, ตทิตา, สมาสานตา เหล่านี้ ทั้งหมด เป็นอภิกฤต (ติดตามมาไกล)

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกวิเคราะห์ สมิระ สมิปม อุปสมิมม อุปสมิท วา (ใกล้พื้น) ๗

อเลากิกวิเคราะห์ สมิจงส+อุป

ย่ออัปยยะเข้ากับบทวิภักตินามและตั้งเป็นอัปยียภาว สมิจงอุป อวยย วิภักติฯ

ตั้งบทที่แสดงด้วยปรธมาวิภักติชื่ออุปสรชนะ สมิจงอุป ปรธมานิรุทธิษฎจฯ

สลับบทที่ชื่อว่าอุปสรชนะอยู่หน้านาม อุป สมิจงส อุปสรชนม ปูรวม

ตั้งเป็น ปราติปทิก อุปสมิจงส กฤตตทิตสมาสาศจ

ลปวิภักตินามหลังปราติปทิก อุปสมิธ สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ลง ฎจ ปรัตยัตถิต หลังจากอัปยียภาวสมาส มี ฌย เป็นที่สุดบท อุปสมิธฎจ ฌยะ

ตั้ง ฎ และ จ ของ ฎจ ชื่อว่า อิต อุปสมิธฎจ หลนตยม

ลง อิต ของ ฎ และ จ อุปสมิธ ตสย โลปะ

ลง สุ วิภักติปรธมาวิภักติเอกวจนะ อุปสมิธสุ เอกเทศวิกฤตมนนยวต

เปลี่ยน ส เป็น อม หลังจากอัปยียภาวสมาส อุปสมิธอม นารวยยภาวาทโตฯ

สระ อ แทนที่สระ อ ของคำหน้าและคำหลัง อุปสมิธม อมิ ปูรวม

สำเร็จรูปเป็น อุปสมิมม (ใกล้พื้น)

3.11 ตัตปุรุษสมาส

ตัตปุรุษสมาส คือ การย่อคำ 2 คำเข้าด้วยกัน คำแรกแสดงรายละเอียดหรือขยายคำหลังด้วย กรรมการก(วิภัตติที่ 2) ถึงอภิกฤตการก (วิภัตติที่ 7) เรียกว่า ตัตปุรุษสมาส หรือ การกตัตปุรุษสมาส ในพากย์วิเคราะห์ของคำสมาสนั้นศัพท์หน้าแสดงรูปศัพท์ที่ประกอบด้วยวิภัตติที่ 2 (กรรมการก)ถึงวิภัตติที่ 7 (อภิกฤตการก) ตามการกที่มีความหมายสัมพันธ์กัน ลิงค์ วิภัตติ และพจน์ของคำในพากย์

วิเคราะห์เป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละศัพท์ แต่ในคำสมาสลิขของคำศัพท์เป็นลิขของศัพท์หลังสมาสที่มีบทหลังเป็นประธาน มี 5 อย่าง คือ

1. สามานยัตตปุรุขสมาส ๆ นี้ มี 7 อย่าง คือ

1.1 ปรดมาตตปุรุขสมาส คือ ตตปุรุขสมาสที่ประกอบค่านามจำนวนหนึ่งเดียวกับศัพท์ ปูรว, อปร, อธ, อุตตร, อรุข

1.2 ทวีตียาตตปุรุขสมาส คือ ตตปุรุขสมาสที่บทหน้าประกอบด้วยทวีตียาวิภักติ กับด้วยบทเหล่านี้ คือ ศริต, อตติต, ปติต, คต, อตยสตุ, ปราบต, อาปนน เป็นต้น ซึ่งเป็นบทหลัง

1.3 ตฤตียาตตปุรุขสมาส คือ ตตปุรุขสมาสที่บทหน้าประกอบด้วยตฤตียาวิภักติ กับบทกิตก์ และบทหลังที่กล่าวคุณ บทหน้าเป็นตฤตียาวิภักติในอรรดแห่งกรรตุและกรณะ และบทหลังเหล่านี้ คือ ปูรว, สทฤศ, สม, อูน, อรุณ, กลห, นิปฺณ, มิศร, ศลฤษณ

1.4 จตุรฤตตตปุรุขสมาส คือ ตตปุรุขสมาสที่บทหน้าประกอบด้วยจตุรฤตวิภักติ ส่วนบทหลังมีศัพท์ว่า ตทรุณ, อรุณ, พลี, หิต, สฺข, รฤชิต เป็นต้น

1.5 ปญจมีตตปุรุขสมาส คือ ตตปุรุขสมาสที่บทหน้าประกอบด้วยปญจมีวิภักติ บทหลัง คือ ภย, ฤต, ฤติ, ฤกริตติ, สโตก, อนตีก, ทูร, อเปต, อโปณ, มฤกต, ปติต, อปตฺรสตุ เป็นต้น

1.6 ษัษฐิตตปุรุขสมาส คือ ตตปุรุขสมาสที่บทหน้าประกอบด้วยษัษฐีวิภักติ บทหลังส่วนใหญ่เป็นค่านาม

1.7 สัปตมีตตปุรุขสมาส คือ ตตปุรุขสมาสที่บทหน้าประกอบด้วยสัปตมีวิภักติ บทหลังประกอบด้วยศัพท์เหล่านี้ คือ ศาณต, กิตว, จปล, ฐุรตุต, ปรวีณ, ปณจิต, กุศล, นิปฺณ, ปฏ, สวีต, อนต, อธิน, สิหฺธ, ศุขก, ปกว, พนธ เป็นต้น

2. นัญตตปุรุขสมาส คือ ตตปุรุขสมาสที่มี น นิบาตอยู่หน้า บทหลังเป็นนามนาม

3. กฤคิตตตปุรุขสมาส คือ ตตปุรุขสมาสที่มี กฤ นิบาตอยู่หน้า

4. ปราทิตตตปุรุขสมาส คือ ตตปุรุขสมาสที่มี ปร อุปลักเป็นต้นอยู่หน้า

5. อุปบทตตปุรุขสมาส คือ ที่สมาสคำขึ้นโดยมีธาตฺบางตัวซึ่งเมื่อจะประกอบคำด้วยปัจจัยกฤต (บางตัว) ก็ต่อเมื่อมีคำอื่นมานำหน้าคำที่นำหน้าที่ทำให้ปัจจัยกฤตสามารถลงกับธาตฺเหล่านี้ได้เรียกว่าอุปบท การสมาสคำอุปบทกับคำกฤตนี้เรียกว่า อุปบทสมาสดังนี้

หลังจากการตั้งวิเคราะห์แล้ว วิธีใช้สูตรสร้างบทสมาสที่เป็นตตปุรุขสมาสมิลำดับการใช้สูตรดังนี้

1. ย่อบทตฤตียาวิภักติเข้ากับกฤตที่กล่าวคุณ ด้วยสูตรว่า ตฤตียา ตตฤตฺตารณนา
2. ตั้งเป็นตตปุรุขสมาส ด้วยสูตรว่า ตฤตียา ตตฤตฺตารณนา
3. บทที่แสดงด้วยปรดมาวิภักติชื่ออุปสรณะ ด้วยสูตรว่า ปรดมานิรุทธิษฏฺวา

4. บทที่ชื่อว่าอุปสรรชนะอยู่หน้า	ด้วยสูตรว่า	อุปสรรชนี ปูรวม
5. ตั้งเป็นปราติปทิกบท	ด้วยสูตรว่า	กถตตพิทิตตสมาสาจ
6. ลบริกทินาม	ด้วยสูตรว่า	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
7. ลง สุ พรธมาวิภักติเอกวจนะ	ด้วยสูตรว่า	งยาปปราติปทิกาท
8. ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรัตยยะ	ด้วยสูตรว่า	ปรัตยยะ
9. ลง สุ ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ด้วยสูตรว่า	ปรัตยยะ
10. สุ ชื่อว่าปรธมาปรัตยยะ	ด้วยสูตรว่า	สเวชสมานัญญัญญายำภิส ฯ
11. ตั้ง สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	ด้วยสูตรว่า	สุปะ
12. ลง สุ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ด้วยสูตรว่า	ทเวกโยรทวิจไนกวจเน
13. ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	ด้วยสูตรว่า	วิภักติจ
14. ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	ด้วยสูตรว่า	อุปเทศชนุนาสิก อิต
15. ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ด้วยสูตรว่า	ตสย โลปะ
16. ตั้งเป็นบท	ด้วยสูตรว่า	สุปติงนตฺ ปทม
17. เปลี่ยน สุ เป็น รุ	ด้วยสูตรว่า	ส-สชฺโซ ระบุ
18. ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ด้วยสูตรว่า	อุปเทศชนุนาสิก อิต
19. ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ด้วยสูตรว่า	ตสย โลปะ
20. ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	ด้วยสูตรว่า	วิราไมวसानม
21. เปลี่ยน รุ เป็น วิสรคะ	ด้วยสูตรว่า	ขรวसानโยรวิสระชะนีเย

ถ้าบทสมาสเป็นการันต์อื่น หรือลึงค์อื่นให้ใช้สูตรการทำตัวรูปตามวิธีของการันต์และลึงค์ของบทสมาสนั้น ๆ

(ลขฯ) (922) ตตปุระชะ. 2.1.21

สูตรนี้ เป็นอธิการสูตรติดตามไปจนถึงพหุวิหิตสมาส

สูตรนี้เป็นอธิการสูตร มี 1 บท คือ บทว่า ตตปุระชะ เป็นปรธมาวิภักติ บทว่า สมาสะ เป็นปรธมาวิภักติ ติดตามมาจากสูตรว่า ปรากกทวารตสมาสะ สูตรนี้เป็นอธิการสูตร ติดตามไปจนถึงสูตรว่า เศษ พหุวิหิตะ หมายความว่า ใช้คำว่า ตตปุระชะ ไปแปลรวมกับทุกสูตร จนถึงสูตรว่า เศษ พหุวิหิตะ

(ลขฯ) (923) ทวิคฺจ. 2.1.22

ทวิคฺจสมาส ก็ชื่อว่า ตตปุระชะสมาส

สูตรนี้เป็นสัทยัญญาสูตร มี 2 บท คือ บทว่า ทวิคะ เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า จ เป็นอภัยยะ บทว่า ตตปุรุชชะ เป็นปรณมาวิภักติตามมาจากสูตรว่า ตตปุรุชชะ

(ลขฺฯ) (924) ทวิติยา ศรีตารตีต-ปติต-คตา-สตุยสตุ-ปราปตารสปนไนชะ. 2.1.23

ย่อค่านามที่ประกอบด้วยทวิติยาวิภักติเข้ากับปรกฤต(คำที่เป็นกฤต) และตั้งชื่อว่า ตตปุรุชชะ
สมาส

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า ทวิติยา เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า ศรีตารตีต-คตาสตุยสตุ-ปราปตารสปนไนชะ เป็นตฤติยาวิภักติ บทว่า สุพนไนชะ เป็นตฤติยาวิภักติตามมาด้วยการเปลี่ยนวิภักติจากสูตรว่า สห สุปา บทว่า วิภาษา เป็นปรณมาวิภักติเป็นอหิฤต บทว่า สุป, สมาสชะ, ตตปุรุชชะ เหล่านี้ทั้งหมดติดตามมา

อุทาหรณ์ของสูตรนี้		
เลากิกิวิเคราะห์ กฤษณั ศรีตชะ กฤษณศรีตชะ (ผู้ถึงแล้วซึ่งพระกฤษณะ) ฯ		
อเลากิกิวิเคราะห์ กฤษณ อม+ศรีต สุ		
ย่อบทที่ประกอบด้วยทวิติยาวิภักติเข้ากับศรีตและสมาสนั้นชื่อตตปุรุชชะสมาส	กฤษณ	
อมศรีตสุ ทวิติยา ศรีตฯ		
บทที่แสดงด้วยปรณมาวิภักติชื่ออุปสรรชนชะ	กฤษณอมศรีตสุ	ปรณมานิรฺทิมฺหฺ ฯ
บทที่ชื่ออุปสรรชนชะอยู่หน้า	กฤษณอมศรีตสุ	อุปสรรชนํ ปูรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	กฤษณอมศรีตสุ	กฤตตทิตสมาสาศจ
ลปวิภักตินาม	กฤษณศรีต	สุโป ธาตุปราติปทิกโยชะ
ลง สุ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ	กฤษณศรีตสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ	กฤษณศรีตสุ	ปรตยยะ
ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	กฤษณศรีตสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรณมาปรตยยะ	กฤษณศรีตสุ	สเวาชสเมฆฉฐฎาภยํภิส ฯ
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	กฤษณศรีตสุ	สุปะ
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	กฤษณศรีตสุ	ทวเยกโยรทวิจไนกวจเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	กฤษณศรีตสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	กฤษณศรีตสุ	อุปเทศชนฺนาสิก อิต
ลป อุ ที่ชื่อว่า อิต	กฤษณศรีตสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	กฤษณศรีตสุ	สุปติงนตํ ปทม
เปลี่ยน ส เป็น รุ	กฤษณศรีตสุ	ส-สชฺโซ รุชะ

ตั้งสระ อู ของ รุ ชื่อว่า อิต	กฤษณศรित्र	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อู ที่ชื่อว่า อิต	กฤษณศรित्र	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	กฤษณศรित्र	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	กฤษณศรित्र	ขรวसानโยรวิสรุชชะนีเย
สำเร็จรูปเป็น กฤษณศรित्र (ผู้ถึงแล้วซึ่งพระกฤษณะ)		

(ลขฯ) (925) ตฤติยา ตตฤตารเณณ कुणवजनेन. 2.1.29

ย่อบทที่ประกอบด้วยตฤติยาวิภक्ति เข้ากับบทนามที่มีกฤตเป็นอรรธ กล่าวคุณ และตั้งชื่อว่า ตตปุรุชสมาส

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 4 บท คือ บทว่า ตฤติยา เป็นปรธมาวิภक्ति บทว่า ตตฤต เป็น ตฤติยาวิภक्ति เดิมเป็น ตตฤตเณณ มีการลบ ภา ตฤติยาวิภक्ति บทว่า อรเณณ เป็นตฤติยาวิภक्ति บทว่า कुणवजनेन เป็นตฤติยาวิภक्ति บทว่า समास, सुप, सह, सुपा, विभाषा, ततपुरुषे เหล่านี้ ทั้งหมดเป็นอธิกฤต (ติดตามมาไกล)

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกิวิเคราะห์ ศงกุลยา ชนชชะ ศงกุลาชนชชะ (ขาดเพราะกรไร) ฯ

อเลากิกิวิเคราะห์ ศงกุลลา ภา+ชนช สุ

ย่อบทตฤติยาวิภक्तिเข้ากับกฤตที่กล่าวคุณ ศงกุลลาภาชนชสุ ตฤติยา ตตฤตารเณณ ฯ

ตั้งเป็นตตปุรุชสมาส ศงกุลลาภาชนชสุ ตฤติยา ตตฤตารเณณ ฯ

บทที่แสดงด้วยปรธมาวิภक्तिชื่ออุปสรรชชะ ศงกุลลาภาชนชสุ ปรธมานิรุทธิษฏ์ ฯ

บทที่ชื่อว่าอุปสรรชชะอยู่หน้า ศงกุลลาภาชนชสุ อุปสรรชนี ปุรวม

ตั้งเป็นปราติปทิกบท ศงกุลลาภาชนชสุ กฤตตฤติตสมาสาศจ

ลปวิภक्तिนาม ศงกุลาชนชชะ สุโป ธาตุปราติปทิกโยชะ

ลง สุ ปรธมาวิภक्तिเอกวางชะ ศงกุลาชนชชะ สุ งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยชะ ศงกุลาชนชชะ ปรตยชะ

ลง สุ ปรตยชะ หลังจากปราติปทิกะ ศงกุลาชนชชะ ปรศจ

สุ ชื่อว่าปรธมาปรตยชะ ศงกุลาชนชชะ สวาชสแมกฤษณภาภยัมภิส ฯ

ตั้ง สุ ปรตยชะ เป็นเอกวางชะ ศงกุลาชนชชะ สุปะ

ลง สุ ปรตยชะในฐานะอย่างเดียว ศงกุลาชนชชะ ทวแยกโยรวทิวจไนกวางเน

ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภक्ति ศงกุลาชนชชะ วิภक्तिศจ

ตั้งสระ อู ของ สุ ชื่อว่า อิต ศงกุลาชนชชะ อุปเทศชนุนาสิก อิต

ลบ อู ที่ชื่อว่า อิต	ศงกุลลาขณ๓๓	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	ศงกุลลาขณ๓๓	สุบติงนต์ ปทม
เปลี่ยน ส เป็น รุ	ศงกุลลาขณ๓๓	ส-สชุโซะ รุ
ตั้งสระ อู ของ รุ ชื่อว่า อิต	ศงกุลลาขณ๓๓	อุปเทศชนนาสิก อิต
ลบ อู ที่ชื่อว่า อิต	ศงกุลลาขณ๓๓	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	ศงกุลลาขณ๓๓	วิราไมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺรคะ	ศงกุลลาขณ๓๓	ขรวसानโยวิสฺรคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ศงกุลลาขณ๓๓ (ขาดเพราะกรรไกร)		

(ลข๓) (926) กรตฤ กรณ กฤตา พหุลม. 2.1.31

ย่อบทที่ประกอบด้วยตฤติยาวิภक्ति ในกรตฤตาและกรณะเข้ากับกฤต เหมือนข้างหน้า
 สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า กรตฤกรณ เป็นสัปตมิวิภक्ति บทว่า กฤตา เป็น
 ตฤติยาวิภक्ति บทว่า พหุลม เป็นปรธมาวิภक्ति บทว่า ตฤติยา เป็นปรธมาวิภक्ति ตามมาจากสูตร
 ว่า ตฤติยา ตตฤตารถเน कुณ्वजनेन บทว่า समासे, सुप, सह, सुपा, तत्पुरुषे เหล่านี้ทั้งหมด
 เป็นอธิกฤต

อุทาหรณ์ในอรรถกรตฤตา -

เลากิกวิเคราะห์ หริณา ตราโต หริตราโต (ผู้อันพระหริรักษาแล้ว) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ หริ ฎา+ตราต ส

ย่อบทตฤติยาวิภक्तिเข้ากับกฤต หริฎาตราตสุ กรตฤ กรณ กฤตา พหุลม

ตั้งเป็นตตปुरुษสมาส หริฎาตราตสุ กรตฤ กรณ กฤตา พหุลม.

ตั้งบทที่แสดงด้วยปรธมาวิภक्तिชื่ออุปสรรชนะ หริฎาตราต ส ปรธมานิรุทษฎา

ตั้งบทที่ชื่อว่าอุปสรรชนะ เป็นบทหน้า หริฎาตราตสุ อุปสรรชนะม ปูรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก หริฎาตราตสุ กฤตตทตสมาสาศจ

ลบวิภक्तिนามทั้งหลาย หริตราต สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ลง ส ปรธมาวิภक्तिเอกวจนะ หริตราตสุ งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง ส ชื่อว่า ปรตยยะ หริตราตสุ ปรตยยะ

ลง ส ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ หริตราตสุ ปรศจ

ส ชื่อว่าปรธมาปรตยยะ หริตราตสุ สวาชสเมฆฎษฎาฎยาภิส ฯ

ตั้ง ส ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ หริตราตสุ สุปะ

ลง ส ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว หริตราตสุ ทวเยกโยรทวิจไนกวจน

ตั้ง ส ชื่อว่า วิภक्ति หริตราตสุ วิภक्तिศจ

ตั้งสระ อ ของ สฺ ชื่อว่า อิต	หริตราตสอ	อุปเทศชนนาสิก อิต
ลบ อ ที่ชื่อว่า อิต	หริตราตส	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	หริตราตส	สุปติงนตํ ปทม
เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	หริตราตรุ	ส-สชฺไซ รุ
ตั้งสระ อ ของ รุ ชื่อว่า อิต	หริตราตรอ	อุปเทศชนนาสิก อิต
ลบ อ ที่ชื่อว่า อิต	หริตราตร	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	หริตราตร	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺรคะ	หริตราตตะ	ขรวसानโยวิสฺรชชะนีเย
สำเร็จรูปเป็น หริตราตตะ (ผู้อันพระหริรักษาแล้ว)		

(ลขฯ) (927) จตุรฎี ตพธการุณ-พลิ-หิต-สุช-รชฺชิตะ. 2.1.48

ย่อบทที่ประกอบด้วยจตุรฎีวิภक्तिเข้ากับบทเหล่านี้ คือ อรุณ-พลิ-หิต-สุช- รชฺชิต และตั้งเป็นตัดปุรุชสมาส

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 3 บท คือ บทว่า จตุรฎี เป็นปรธมาวิภक्ति บทว่า ตพธการุณ-พลิ-หิต-สุช-รชฺชิตะ เป็นตฤติยาวิภक्ति หลายบทว่า สมาสะ, สฺป, สห สฺปา, วิภาษา, ตตปุรุชชะ เหล่านี้เป็นอธิกฤต (ติดตามไปไกล) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

ยูปทารุ (ไม้เพื่อเสา) เลากิกวิเคราะหฺ ยูปาย ทารุ ยูปทารุ ฯ

อเลากิกวิเคราะหฺ ยูป เง+ ทารุ สฺ

ย่อบทจตุรฎีวิภक्तिเข้ากับ ตพธธ เป็นต้น ยูปเฆทารุสฺ จตุรฎี - รชฺชิตะ

ตั้งเป็นตัดปุรุชสมาส ยูปเฆทารุสฺ จตุรฎี - รชฺชิตะ

ตั้งที่แสดงด้วยปรธมาวิภक्तिชื่ออุปสรชชะ ยูปเฆทารุสฺ ปรธมานิรุทษภู๑

ตั้งบทที่ชื่อว่าอุปสรชชะเป็นบทหน้า ยูปเฆทารุสฺ อุปสรชชะม ปูรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก ยูปเฆทารุสฺ กฤตตทตสมาสาศจ

ลบ เง และ สฺ วิภक्ति ยูปทารุ สฺโป ธาตุปราติปทิกโยชะ

ลง สฺ ปรธมาวิภक्तिเอกวจนะ ยูปทารุสฺ งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตยยะ ยูปทารุสฺ ปรตยยะ

ลง สฺ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ ยูปทารุสฺ ปรตจ

สฺ ชื่อว่าปรธมาปรตยยะ ยูปทารุสฺ สเวาชสเมฆาณษฎาภยาภิส ๑

ตั้ง สฺ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ ยูปทารุสฺ สฺปะ

ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ยูปทารุสุ	ทวยะโยรทวิจไนกวจเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	ยูปทารุสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	ยูปทารุสุอุ	อุปะเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ยูปทารุสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบพ	ยูปทารุสุ	สุปะติงนต้ ปทม
เปลี่ยน สุ เป็น รุ	ยูปทารุรุ	ส-สขุไซะ รุะ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ยูปทารุรุอุ	อุปะเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ยูปทารุรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวสาน	ยูปทารุรุ	วิราโมวสานม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺรคะ	ยูปทารุระ	ขรวสานโยรวิสฺรคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ยูปทารุระ (ไม้เพื่อเสา)		

(ลขุฯ) (928) ปณฺจมี ภเยน. 2.1.36

ย่อบพที่ประกอบด้วยปณฺจมีวิภักติ เข้าบพว่าภย ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บพ คือ บพว่า ปณฺจมี เป็นปรถมาวิภักติ บพว่า ภเยน เป็น ตฤติยาวิภักติ ฯ หลายบพว่า สมาสะ, สุป, สห สุปา, วิภาษา, ตตปุระชะ เหล่านี้ทั้งหมด เป็นอริกฤต (ติดตามไปไกล) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกวิเคราะหฺ โจรธาต ภยม โจรภยม (ภัยแต่โจร) ฯ

อเลากิกวิเคราะหฺ โจร งสิ + ภย สุ

ย่อบจตุรถวิภักติเข้า ภย บพหลัง โจรงสิภยสุ ปณฺจมี ภเยน

ตั้งเป็นตตปุระชมาส โจรงสิภยสุ ปณฺจมี ภเยน

ตั้งบพที่แสดงด้วยปรถมาวิภักติชื่ออุปสรชนะ โจรงสิภยสุ ปรถมานิรทษญฺ์

ตั้งบพที่ชื่ออุปสรชนะ เป็นบพหน้า โจรงสิ ภย สุ อุปสรชนม ปูรวม

ตั้งเป็นปราตูปทิก โจรงสิภยสุ กฤตตทตสมาสาศจ

ลบวิภักตินามทั้งหลาย โจรภย สุโป ธาตูปราตูปทิกโยะ

ลง สุ ปรถมาวิภักติเอกวจนะ โจรภยสุ งยาปปราตูปทิกาท

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ โจรภยสุ ปรตยยะ

ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราตูปทิกะ โจรภยสุ ปรศจ

สุ ชื่อว่าปรถมาปรตยยะ โจรภยสุ สเวาชสเมากุณษญฺ์ภยํภิสฺ ฯ

ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ โจรภยสุ สุปะ

ลง สุ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	โจรภยสุ	ทวเยกโยรทวิวงโนกวงเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	โจรภยสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	โจรภยสุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	โจรภยสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	โจรภยสุ	สุบติงนตัม ปทม
เปลี่ยน สุ เป็น อม	โจรภย อม	อโตรม
อ แทนที่รูปของสระหน้าของบทหน้า	โจรภยม	อมิ ปุระวะ
สำเร็จรูปเป็น โจรภยม (ภัยแต่โจร)		

(ลขุฯ) (929) โสตกานติก-ทวารารถ-กถจจจราณี เกตน. 2.1.38

ย่อบทที่มีปัญจมีวิภักติเป็นที่สุดเข้ากับบทที่กล่าวความหมายว่าโสตก-อนติก-ทวาร และ ศัพท์ที่เป็นกถปรัตยยะ และตั้งเป็นตัดปุระสมาส ฯ

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี ๒ บท คือ บทว่า โสตกานติก-ทวารารถ-กถจจจราณี เป็นปรถมาวิภักติ บทว่า เกตน เป็นตฤติยาวิภักติ หลายบทว่า สมาสะ, สุป, สห สุปา, วิภาษา, ตตปุระชะ เหล่านี้ทั้งหมดเป็นอธิกถ (ติดตามไปไกล) ฯ

(ลขุฯ) (930) ปณจมายะ โสตาทิภยะ. 6.3.2

ในเพราะบทหลัง ไม่ลบปัญจมีวิภักติที่อยู่หลังบทว่า โสตก เป็นต้น ฯ

สูตรนี้เป็นนิเชธสูตร มี 2 บท คือ บทว่า ปณจมายะ เป็นษัษฐีวิภักติ บทว่า โสตกาทิภยะ เป็น ปัญจมีวิภักติ ฯ บทว่า อลุก และ บทว่า อุตตรปะเท ติดตามมาจากสูตรว่า อลุกุตตรปะเท ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกวิเคราะห์ โสตกาท มุกตะ โสตกานมุกตะ (พันเล็กน้อย) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ โสตก งสิ + มุกต สุ

ย่อปัญจมีวิภักติเข้า โสตก เป็นต้น โสตกงสิมุกตสุ โสตกานติก-ทวารารถฯ

ตั้งเป็นตัดปุระสมาส โสตกงสิมุกต สุ โสตกานติก-ทวารารถฯ

ตั้งบทที่แสดงด้วยปรถมาวิภักติชื่ออุปสรชนะ โสตกงสิมุกตสุ ปรถมานิรโทษภู ฯ

ตั้งบทที่ชื่อว่า อุปสรชนะ เป็นบทหน้า โสตกงสิมุกตสุ อุปสรชนะม ปุรวม

ตั้งเป็นปราตูปทิก โสตกงสิมุกตสุ กถตตทตตสมาสาศจ

ไม่ลบ วิภักตินามทั้งหลาย โสตกงสิมุกต ปณจมายะ โสตาทิภยะ

อาต แทนที่ของ งสิ โสตกาทมุกต ฎา-งสิ-งสามินาตสยยะ

สวรรณทีรขสวระตัวหน้า	โสตกาท มุกต	ฎา-งสิ-งสามินาตสยาะ
เปลี่ยน ต เป็น ท	โสตกาท มุกต	ฉล่ำ ซโครนเต
เปลี่ยน ท เป็น น อนุนาสิก	โสตกาน มุกต	ยโรรณนาสิเกรนุนาสิโก วา
ลง สฺ ปรธมาวิภักติเอกวจนะ	โสตกานมุกต สฺ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตยยะ	โสตกานมุกตสฺ	ปรตยยะ
ลง สฺ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	โสตกานมุกตสฺ	ปรศง
สฺ ชื่อว่าปรธมาปรตยยะ	โสตกานมุกตสฺ	สวาชสเมากฤษฏายำภิส ฯ
ตั้ง สฺ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	โสตกานมุกตสฺ	สุปะ
ลง สฺ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	โสตกานมุกตสฺ	ทวยกโยรทวิจไนกวงเน
ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภักติ	โสตกานมุกตสฺ	วิภักติจ
ตั้งสระ อฺ ของ สฺ ชื่อว่า อิต	โสตกานมุกตสฺ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อฺ ที่ชื่อว่า อิต	โสตกานมุกตสฺ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบพ	โสตกานมุกตสฺ	สุปติงนตฺ ปทม
เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ	โสตกานมุกต รฺ	ส-สชฺไซ รฺ
ตั้งสระ อฺ ของ รฺ ชื่อว่า อิต	โสตกานมุกต รฺ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อฺ ที่ชื่อว่า อิต	โสตกานมุกต รฺ	ตสย โลปะ
ตั้ง รฺ ชื่อว่า อวसान	โสตกานมุกต รฺ	วิราโฆวसानม
เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรคะ	โสตกานมุกตะ	ขรวसानโยรวิสรคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น โสตกานมุกตะ (พื้นเล็กน้อย)		

(ลขฯ ๑) (931) ษษฐี. 2.2.8

ย่อบทที่ประกอบด้วยษษฐีวิภักติเข้ากับบทนามที่เกี่ยวข้องกัน และตั้งเป็นดัตตปุรุษสมาส ฯ
 สูตรนี้เป็นนิเชธสูตร มี 1 บท คือ บทว่า ษษฐี เป็นปรธมาวิภักติ หลายบทว่า สมรณะ
 ปทวิธึ, สมาสะ, สฺป, สห สฺปา, วิภาสา ตตปุรุษะ เหล่านี้ทั้งหมดเป็นปุรวต (ที่ติดตามมาเพื่อจะ
 ทำให้ความหมายของสูตรนี้มีความหมายเต็ม) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้-

เลากิกวิเคราะหฺ ราชญะ ปุรุษะ ราชปุรุษะ (บุรุษของพระราช) ฯ

อเลากิกวิเคราะหฺ ราชน งบส + ปุรุษ สฺ

ย่อบทที่ประกอบด้วยษษฐีเข้ากับบทที่เกี่ยวข้องกัน ราชนงสฺปุรุษสฺ ษษฐี

ตั้งเป็นดัตตปุรุษสมาส ราชนงสฺปุรุษสฺ ษษฐี

ตั้งชื่อว่า ออุปสรชนม	ราชนงสุปुरुษสุ	ปรถมานิรทษุภา
ตั้ง ออุปสรชนม เป็นบทหน้า	ราชนงสุปुरुษสุ	ออุปสรชนม ปูรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	ราชนงสุปुरुษสุ	กฤตตทตตสมาสาศจ
ลปวิภักตินามทั้งหลาย	ราชนปुरुษ	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ลป น อักษร ของ ราชน	ราชปुरुษ	น โลปะ ปราติปทิกานตสย
ลง สุ ปรถมาวิภักติเอกวจนะ	ราชปुरुษสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ	ราชปुरुษสุ	ปรตยยะ
ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ราชปुरुษสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรถมาปรตยยะ	ราชปुरुษสุ	สเวชสเมภาณษฎฎาภยามีสิ ๗
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	ราชปुरुษสุ	สุปะ
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ราชปुरुษสุ	ทเวกโยรทวิจไนกวจเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	ราชปुरुษสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อ ของ สุ ชื่อว่า อิต	ราชปुरुษสุ	อุปเทศษนุนาสิก อิต
ลป อ ที่ชื่อว่า อิต	ราชปुरुษสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	ราชปुरुษสุ	สุปติงนต ปทม
เปลี่ยน ส เป็น รุ	ราชปुरुษ รุ	ส-สชุโซ รุะ
ตั้งสระ อ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ราชปुरुษ รุ	อุปเทศษนุนาสิก อิต
ลป อ ที่ชื่อว่า อิต	ราชปुरुษรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	ราชปुरुษรุ	วิราไมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรคะ	ราชปुरुษะ	ชรวसानโยรวิสระชะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ราชปुरुษะ (บุรุษของพระราชา)		

(ลข๗) (962) ปูรวารปรารธโรตตรเมกเทศีในการอิกรณ. 2.2.1

ย่อบทที่ประกอบษัษฐีวิภักติที่กล่าวส่วนย่อยของร่างกายเข้ากับบทเหล่านี้คือ ปูรว, อปร, อธ
, อุตตร ในที่กล่าวส่วนหนึ่ง ๗

สูตรนี้เป็นวิสูตร มี ๓ บท คือ บทว่า ปูรวารปรารธโรตตรม เป็นปรถมาวิภักติ บทว่า
เอกเทศินา เป็นตฤติยาวิภักติ บทว่า เอกาอิกรณ เป็นสัปตมิวิภักติ หลายบทว่า สมาสะ, สุป,
สท สุปา, วิภาษา, ตตปुरुษะ เหล่านี้ทั้งหมด เป็นอธิกฤต (ติดตามไปไกล) ๗

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ –

เลากิกวิเคราะห้ ปูรว กายสย ปูรวกายะ (เบื้องหน้าแห่งกาย)๗

อเลากิกวิเคราะห์	ปुरुว สุ + กาย งส		
ย่อบทษัษฐีเข้ากับบทว่า	ปुरुวสุกายงส	ปुरुวารปรารธโรตตรเมกเทศี	ในการธกรณ
ตั้งเป็นตัดปุรุชสมาส	ปुरुวสุกายงส	ปुरुวารปรารธโรตตรเมกเทศี	ในการธกรณ
ตั้งบทปรธมาวิภักติชื่ออุปสรชนะ	ปुरुวสุกายงส	ปรธมานิรทษฎ์	
ตั้งบทที่ชื่อว่าอุปสรชนะเป็นบทหน้า	ปुरुวสุกายงส	อุปสรชนะ	ปुरुวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	ปुरुวสุกายงส	กฤตตทตตสมาสาศุ	
ลวิภักตินามทั้งหลาย	ปुरुวกาย	สุโป	ธาตูปราติปทิกโยะ
ลง สุ ปรธมาวิภักติเอกวงนะ	ปुरुวกายสุ	งยาปปราติปทิกาท	
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ	ปुरुวกายสุ	ปรตยยะ	
ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ปुरुวกายสุ	ปรศจ	
สุ ชื่อว่าปรธมาปรตยยะ	ปुरुวกายสุ	สวาชสเมมาฏฉฎฎาภยัมภิส ๗	
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวงนะ	ปुरुวกายสุ	สุปะ	
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ปुरुวกายสุ	ทเวกโยรทวิจไนกวงเน	
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	ปुरुวกายสุ	วิภักติศจ	
ตั้งสระ อ ของ สุ ชื่อว่า อิต	ปुरुวกายสุ	อุปเทศชนะนาสิก อิต	
ลบ อ ที่ชื่อว่า อิต	ปुरुวกายสุ	ตสย โลปะ	
ตั้งเป็นบท	ปुरुวกายสุ	สุปติงนตัม ปทม	
เปลี่ยน สุ เป็น รุ	ปुरुวกายรุ	ส-สชุโซะ ระบุ	
ตั้งสระ อ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ปुरुวกายรุ	อุปเทศชนะนาสิก อิต	
ลบ อ ที่ชื่อว่า อิต	ปुरुวกายรุ	ตสย โลปะ	
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	ปुरुวกายรุ	วิราโมวसानม	
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	ปुरुวกายะ	ขรวसानโยรวิสรุชนะนียะ	
สำเร็จรูปเป็น	ปुरुวกายะ (ส่วนหน้าแห่งกาย)		

(ลข๗) (966) อธิ นปัสกม. 2.2.2

อรรถศัพท์กล่าวครั้งหนึ่ง เป็นนปุงสกลิงค์ แน่นอน, นั้น เหมือนสูตรหน้า ๗ ครั้งหนึ่งแห่งตีปัส

๗

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า อธม เป็นปรธมาวิภักติ บทว่า นฆสกม เป็นปรธมาวิภักติ บทว่า เอกเทศินา เป็นสูตรที่ตามมาจากสูตรว่า ปुरुวาปรารธโรตตรเมกเทศีในการธกรณ หลายบทว่า สมาสะ, สุป, สท สุปา, วิภาษา, ตตปุรุชะ เหล่านี้ทั้งหมด เป็นอธิกฤต (ติดตามไปไกล)

๗

อุทาหรณ์ของสูตรนี้---

เลากิกวิเคราะห์ อรุณ ปิปปลยาะ อรุณปิปปลี (ส่วนครึ่งแห่งตีปลี) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ อรุณ สุ + ปิปปลีส ิงส

ย่อบทที่ประกอบด้วยษัษฐีเข้ากับบทว่า	อรุณสุปิปลีส	อรุณ นมุสกม
ตั้งเป็นตัดปุรุชสมาส	อรุณสุปิปลีส	อรุณ นมุสกม
ตั้งบทปรณามาริกัตติชื่ออุปสรรชนะ	อรุณสุปิปลีส	ปรณามาริกัตติ
ตั้งบทที่ชื่ออุปสรรชนะเป็นบทหน้า	อรุณสุปิปลีส	อุปสรรชนะม ปูรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	อรุณสุปิปลีส	กฤตตทตตสมาสาจ
ลปวิภักตินามทั้งหลาย	อรุณปิปปลี	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ลง สุ ปรณามาริกัตติเอกวจนะ	อรุณปิปปลีส	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ	อรุณปิปปลีส	ปรตยยะ
ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	อรุณปิปปลีส	ปรตย
สุ ชื่อว่าปรณามาปรตยยะ	อรุณปิปปลีส	สเวชสเมฆาณษฎฐาภยัมภิส ฯ
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	อรุณปิปปลีส	สุปะ
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	อรุณปิปปลีส	ทเวกโยรทวิจไนกวจเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	อรุณปิปปลีส	วิภักติจ
ลป สุ วิภักติ	อรุณปิปปลี	หลงยาภโย ทิรฆาต สุตีสยปฤกต์ หล
สำเร็จรูปเป็น อรุณปิปปลี (ส่วนครึ่งแห่งตีปลี)		

(ลขฯ) (964) สप्तมิ เคาณเฑาะ. 2.1.69

ย่อบทที่ประกอบด้วยสप्तมิวิภักติเข้ากับบทว่า เคาณเฑาะ เป็นต้น และตั้งเป็นตัดปุรุชสมาส ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า สप्तมิ เป็นปรณามาริกัตติ บทว่า เคาณเฑาะ เป็น
ตฤตียาริกัตติ หลายบทว่า สมาส, สุป, สห สุปา, วิภาษา, ตตปุรุชชะ เหล่านี้ทั้งหมด เป็นอริกฤต
(ติดตามไปไกล)

อุทาหรณ์ของสูตรนี้---

เลากิกวิเคราะห์ อเกษุ เคาณเฑาะ อเกษุเคาณเฑาะ (นักเลงในการเล่นพนัน)

อเลากิกวิเคราะห์ อเกษุ สุป + เคาณเฑาะ ส

ย่อบทสप्तมิวิภักติเข้ากับบทว่าเคาณเฑาะ อเกษุสุปเคาณเฑาะ สप्तมิ เคาณเฑาะ

ตั้งเป็นตัดปุรุชสมาส อเกษุสุปเคาณเฑาะ สप्तมิ เคาณเฑาะ

ตั้งบพสัปตมีชื่ออุปสรรชนะ	อักษรสุปเสาณทสุ	ปรณมานิรทษญ์ ๓
ตั้งบพที่ชื่ออุปสรรชนะ เป็นบพหน้า	อักษรสุปเสาณทสุ	อุปสรรชนม ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	อักษรสุปเสาณทสุ	กฤตตทฤตตสมาสาศจ
ลบ สุป และ สุ วิภักติ	อักษเสาณท	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ลง สุ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ	อักษเสาณทสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ	อักษเสาณทสุ	ปรตยยะ
ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	อักษเสาณทสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรณมาปรตยยะ	อักษเสาณทสุ	สุเวาซเสมาภูณษฎาภยาภิส ๓
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	อักษเสาณทสุ	สุปะ
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	อักษเสาณทสุ	ทวเยกโยรทวิจไนกวจเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	อักษเสาณทสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	อักษเสาณทสุ	อุปเทศชนนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อักษเสาณทสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบพ	อักษเสาณทสุ	สุปติงนตฺ ปทม
เปลี่ยน ส เป็น รุ	อักษเสาณทสุ	ส-สชฺโซ รุะ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	อักษเสาณทสุ	อุปเทศชนนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อักษเสาณทสุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	อักษเสาณทสุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	อักษเสาณทสุ	ขรวसानโยรวิสรุคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น อักษเสาณทชะ (นั่งเลงในการเล่นพนัน)		

(ลขฯ) (935) ทิกส์เขย สัชญายาม. 2.1.49

ย่อบพที่กล่าวทศและจำนวนเข้าเป็นบพทสมาส ซึ่งมีค่านามที่บอกชื่ออยู่หลังเข้าเป็นสมาส ๓
 สูตรนี้เป็นนิมิตสูตร มี 2 บพ คือ บพว่า ทิกส์เขย เป็นปรณมาวิภักติ บพว่า สัชญา
 ยาม เป็นสัปตมีวิภักติ บพว่า สมานาธิกรณณ ติดตามมาจากสูตรว่า ปุรวกาโลกสรุวชรดปุรวณณ
 เกวลาะ สมานาธิกรณณ หลายบพว่า สมาสะ, สุป, สท สุปา, ตตปุรุชะ เหล่านี้ทั้งหมด เป็น
 อธิกฤต (ติดตามไปไกล) ๓

อุทาหรณ์ของบพที่กล่าวทศของสูตรนี้---

เลากิกวิเคราะหฺ์ ปุรวา จาเสา อิชุกามศมี ปุรวะชุกามศมี ๓

อเลากิกวิเคราะหฺ์ ปุรวา สุ + อิชุกามศมี สุ

ย่อบทที่กล่าวทศเข้ากับบทที่กล่าวชื่อที่อยู่หลัง	ปุรวาสุอิชุกามศมีสุ	ทิกส์เขย	สัชญายาม
ตั้งเป็นตัตปุรุษสมาส	ปุรวาสุอิชุกามศมีสุ	ทิกส์เขย	สัชญายาม
ตั้งปรณมาวิภักติชื่ออุปสรชนะ	ปุรวาสุอิชุกามศมีสุ	ปรณมานิรทษุภา	
ตั้งบทที่ชื่ออุปสรชนะเป็นบทหน้า	ปุรวาสุอิชุกามศมีสุ	อุปสรชนะ	ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	ปุรวาสุอิชุกามศมีสุ	กฤตตทตตสมาสาศจ	
ลบริภักตินามทั้งหลาย	ปุรวา อิชุกามศมี	สุโป	ธาตูปราติปทิกโยะ
หรัสวะ สระ หน้า	ปุรวอิชุกามศมี	สรวนาโมน	วฤตติมาเตร ฆูวทภาวะ
คุณ แทนที่หน้าและหลัง	ปุเรวษุกามศมี	อาท	คุณะ
ลง สุ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ	ปุเรวษุกามศมีสุ	งยาปปราติปทิกาท	
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรัตยยะ	ปุเรวษุกามศมีสุ	ปรัตยยะ	
ลง สุ ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ปุเรวษุกามศมีสุ	ปรตจ	
สุ ชื่อว่าปรณมาปรัตยยะ	ปุเรวษุกามศมีสุ	สเวชสเมฆนษุภาภยัภิส ๑	
ตั้ง สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	ปุเรวษุกามศมีสุ	สุปะ	
ลง สุ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ปุเรวษุกามศมี สุ	ทวเยกโยรทวิจไนกวจเน	
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	ปุเรวษุกามศมี สุ	วิภักติศจ	
ลบ สุ วิภักติ	ปุเรวษุกามศมี	หลงยาภโย	ทีรฆาต สุตีสยปลุกต์ หล
สำเร็จรูปเป็น	ปุเรวษุกามศมี (หมู่บ้านอิชุกามศมีทางทิศตะวันออก)		

(ลขุฯ) (936) ตทิตารุโถตตรปทสมาหาเร จ. 2.1.50

ย่อบทที่กล่าวทศและกล่าวสังขยาในเพราะตทิติต ปทหลังและสมาหารเข้าเป็นสมาส และตั้งเป็นตัตปุรุษสมาส ๑

สูตรนี้เป็นวิสูตร มี 2 บท คือ บทว่า ตทิตารุโถตตรปทสมาหาเร เป็นสัปตมีวิภักติ บทว่า จ เป็นอัยยะ บทว่า ทิกส์เขย ตามมาจากสูตรว่า ทิกส์เขย สัชญายาม บทว่า สมานาธิกรณน ตามมาจากสูตรว่า ปุรวกาโลกสรวชรดปุราณนวกวลาละ สมานาธิกรณน หลายบทว่า สมาสะ, สุป, สห สุปา, ตตปุรุษะ เหล่านี้ทั้งหมด เป็นอธิกฤต(ติดตามมาไกล) ๑

(ลขุฯ) (937) ทิกปุรวปทาทสัชญายั ญะ. 4.2.106

ลง ญ ปรัตยยะ ตทิติต หลังจากบทที่มีความหมายว่า มี (ภว) หลังจากบทหน้าที่กล่าวทศ ๑

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 2 บท คือ บทว่า ทิกฺขุรฺวปทาต เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า อสฺมึญญายาม เป็นสप्तมีวิภักติ บทว่า เศเช เป็นสप्तมีวิภักติ ติดตามมาจากสูตรว่า เศเช หลายบทว่า ปรตฺยยะ, ปรศฺจ, ปราดิปปิกาท, ตฺทิตฺตาเซ เหล่านี้ทั้งหมด เป็นอริกฤต (ติดตามมาไกล) ฯ

(ลขฯ) (968) ตฺทิตฺเตชฺวจามาเท. 7.2.117

วฤทธิแทนที่สระตัวต้น ในเพราะปรตฺยยะตฺทิตฺต คือ ญ และ ณ ฯ และว่า ไต ฯ
เปารฺวศาละ (มีศาลาในทิศตะวันออก) ฯ

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ตฺทิตฺเตชฺ เป็นสप्तมีวิภักติ บทว่า อจาม เป็นชัษฐีวิภักติ บทว่า อาเทะ เป็นชัษฐีวิภักติ บทว่า อจะ เป็นชัษฐีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า อโฌณฺณิตฺติ บทว่า วฤทธิะ เป็นปรณมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า มฤเชรฺวฤทธิะ บทว่า องคฺสย เป็นชัษฐีวิภักติ เป็นอริกฤต (ติดตามมาไกล) ฯ

(ลขฯ) (969) โครตฺทิตฺตฺลฺกิ . 5.4.92

ลง ฎฺจ ปรตฺยยะตฺทิตฺตหลังจากตัดปุรุษสมาส ฯ

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี ๒ บท คือ บทว่า โคะ เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า อตฺทิตฺตฺลฺกิ เป็นสप्तมีวิภักติ บทว่า ฎฺจ เป็นปรณมาวิภักติ ติดตามมาจากสูตรว่า ราชาหะสชฺฌิยษฺฎฺจ บทว่า ตตฺปุรฺชาต เป็นปัญจมีวิภักติ ติดตามมาด้วยการเปลี่ยนวิภักติจากสูตรว่า ตตฺปุรฺชสฺยาคฺและ สํขยารฺยยาเทะ หลายบทว่า ปรตฺยยะ, ปรศฺจ, ตฺทิตฺตาเซ, สฺมาसानฺตาเซ เหล่านี้ทั้งหมดเป็นอริกฤต (ติดตามไปไกล) ฯ

(ลขฯ) (940) ตตฺปุรฺชชะ สฺมานาธิกรณะ กรฺมธารยชะ. 1.2.42

ตั้งตัดปุรุษสมาส ที่มีวิภักติเสมอกัน ชื่อว่า กรฺมธารยสมาสชะ ฯ

สูตรนี้เป็นสัณฺญาสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ตตฺปุรฺชชะ เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า สฺมานาธิกรณะ เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า กรฺมธารยชะ เป็นปรณมาวิภักติ ฯ

(ลขฯ) (941) สงฺขยาปุรฺโว ทฺวิคฺชะ. 2.1.51

สมาสที่มีบทหน้ากล่าวสังขยา ชื่อว่า ทฺวิคฺสมาส ฯ

สูตรนี้เป็นสัณฺญาสูตร มี 2 บท คือ บทว่า สงฺขยาปุรฺวะ เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า ทฺวิคฺชะ เป็นปรณมาวิภักติ ฯ

(ลขฯ) (942) ทฺวิคฺเรกวณฺม. 2.4.1

ทวิคฺสูมาส เป็นเอกวจนะ ฯ

ในเพราะสมหาร อรรถแห่งทวิคฺสูมาส เป็นเอกวจนะ ฯ

(ลขฯ) (946) ส นปฺสูกมฺ. 2.4.17

ทวิคฺสูมาส และ วันทวสมาส นั้นเป็นนปฺสูกสิงค์ ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า สะ เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า นปฺสูกมฺ เป็นปรณมาวิภักติ ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ ---

เลากิกิวิเคราะห์ ปณจนา คฺว่า สมหาระ ปณจควม ฯ

อเลากิกิวิเคราะห์ ปณจน อาม + โค อาม

ยอบทที่กล่าวสังขยาเข้ากับบทที่มีวิภักติเสมอกัน ปณจนอามโคอาม ตทิตารโถตตรปทสมหาระ จ		
ตั้งเป็นตัดปุรุษสมาส	ปณจนอามโคอาม	ตทิตารโถตตรปทสมหาระ จ
ตั้งตัดปุรุษสมาสชื่อว่าทวิคฺ	ปณจนอามโคอาม	สังขยาปุริโว ทวิคฺ
ตั้งบทที่เป็นปรณมาวิภักติชื่ออุปสรรชนะ	ปณจนอามโคอาม	ปรณมานิรทษุณฺ
ตั้งบทที่ชื่อว่าอุปสรรชนะเป็นบทหน้า	ปณจนอามโคอาม	อุปสรรชนมฺ ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	ปณจนอามโคอาม	กฤตตทตตสมาสาศจ
ลบอามและอามวิภักติ	ปณจนโค	สุโป ธาตุปราติปทิกโยชะ
ลบ น ของ ปณจน	ปณจโค	น โลปะ ปราติปทิกานตสย
ลง ฎจ ปรตยยะ	ปณจโค ฎจ	โครตทิตตลุกิ
ตั้ง ฎ และ จ ชื่อว่า อิต	ปณจโค ฎจ	อุปเทศชนฺนาสิก อิต
ลบ ฎ แลละ จ ที่ชื่อว่า อิต	ปณจโค	ตสย โลปะ
อว แทนที่ โอ ของ โค ศัพท์	ปณจคว	เอโจรยวายาวะ
ลง สฺ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ	ปณจควสุ	งยาปปราติปทิกาค
ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตยยะ	ปณจควสุ	ปรตยยะ
ลง สฺ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ปณจควสุ	ปรตจ
สุ ชื่อว่าปรณมาปรตยยะ	ปณจควสุ	สเวาชสเมมาณฺฉษุณฺณายํภิสฺ ฯ
ตั้ง สฺ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	ปณจควสุ	ทวิคฺเรกวจนม
ตั้งเป็นนปฺสูกสิงค์	ปณจควสุ	ส นปฺสูกม
เปลี่ยน สฺ เป็น อม	ปณจคว อม	อโตรม
อ แทนที่รูปหน้า	ปณจควม	อมิ ปุรวะ

สำเร็จรูปเป็น ปณจควม (โคหัตถ์)

(ลขุฯ) (944) วิเศษณ์ วิเศษเยณ พหุลม. 2.1.56

ย่อบทวิเศษณ์เข้ากับบทวิเศษย และตั้งเป็นตัตปุรุชสมาส ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า วิเศษณม เป็นปรธมาวิภักติ บทว่า วิเศษเยณ เป็นตฤติยาวิภักติ บทว่า พหุลม เป็นปรธมาวิภักติ บทว่า สมานาธิกรณน เป็นตฤติยาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า ปุรวกาโลกสรวชตปุราณนวเกวลาสะ สมานาธิกรณน หลายบทว่า สมาสะ, สุป , สท สุปา, ตตปุรุชชะ เหล่านี้ทั้งหมด เป็นอภิกฤต (ติดตามมาจากข้างหลัง) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้---

เลากิกวิเคราะหฺ นิลมฺ อุตฺปลมฺ นิลตฺปลมฺ (ดอกบัวเขียว) ฯ

อเลากิกวิเคราะหฺ นิล สฺ + อุตฺปล สฺ

ย่อบทวิเศษณ์เข้ากับบทวิเศษย	นิลฺสูตฺปลฺสู	วิเศษณฺ วิเศษเยณ พหุลม
ตั้งเป็นตัตปุรุชสมาส	นิลฺสูตฺปลฺสู	วิเศษณฺ วิเศษเยณ พหุลม
ตั้งเป็น กรมธารยสมาส	นิลฺสูตฺปลฺสู	ตตปุรุชชะ สมานาธิกรณน ะ กรมธารย
ตั้งบทปรธมาวิภักติชื่ออุปสรชน	นิลฺสูตฺปลฺสู	ปรธมานิรทษฺญํ สมาส อุปสรชนม
ตั้งอุปสรชน เป็นบทหน้า	นิลฺสูตฺปลฺสู	อุปสรชนม ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	นิลฺสูตฺปลฺสู	กฤตตทธตสมาสาศุจ
ลป สฺ และ สฺ วิภักติ	นิลฺสูตฺปล	สุโป ธาตุปราติปทิกโยชะ
โอ แทนที่หน้าและหลัง	นิลฺตฺปล	อาทฺ คุณชะ
ตั้งลิงค์ตามบทหลัง	นิลฺตฺปล	ปรวลลิงค์ ทวนทวตตปุรุชโยชะ
ลง สฺ ปรธมาวิภักติเอกวจน	นิลฺตฺปลฺสู	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตฺยยะ	นิลฺตฺปลฺสู	ปรตฺยยะ
ลง สฺ ปรตฺยยะ หลังจากปราติปทิกะ	นิลฺตฺปลฺสู	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรธมาปรตฺยยะ	นิลฺตฺปลฺสู	สเวาชสเมฆาณษฏฺฐาณยํภิสฺ ฯ
ตั้ง สฺ ปรตฺยยะ เป็นเอกวจน	นิลฺตฺปลฺสู	ทวิคุเรกวจนม
ตั้งเป็นนปฺงสกลิงค์	นิลฺตฺปลฺสู	ส นฆฺสกม
เปลี่ยน สฺ เป็น อม	นิลฺตฺปล อม	อโตรม
อ แทนที่รูปหน้าและหลัง	นิลฺตฺปลม	อมิ ปุรวชะ
สำเร็จรูปเป็น นิลฺตฺปลม (ดอกบัวเขียว)		

(ลข๑) (945) อุปมานานิ สามานยวงไนะ. 2.1.54

ย่อบทที่กล่าวเปรียบเทียบกับบทที่กล่าวทั่วไป ๑

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า อุปมานานิ เป็นปรถมาวิภักติ บทว่า สามานยวงไนะ เป็นตฤติยาวิภักติ บทว่า สมานาธิกรไนะ เป็นตฤติยาวิภักติ ติดตามมาด้วยการเปลี่ยนวิภักติ จากสูตรว่า ปุรวภาโลกสรวชรดปุราณนวกวลาละ สมานาธิกรเนน ๑

อุทาหรณ์ของสูตรนี้—

เลากิกวิเคราะห์ ฆน อิว ศยามะ ฆนศยามะ (ที่บเหมือนเมฆ) ๑

อเลากิกวิเคราะห์ ฆนสุ ศยาม สุ

ย่อบทที่กล่าวเปรียบเทียบกับบทที่กล่าวทั่วไป ฆนสุ ศยามสุ อุปมานานิ สามานยวงไนะ

ตั้งเป็นตฤติยสุมาส ฆนสุศยามสุ อุปมานานิ สามานยวงไนะ

ตั้งบทปรถมาวิภักติชื่ออุปสรชณะ ฆนสุศยามสุ ปรถมานิรทษภู สมาส อุปสรชนม

ตั้งบทอุปสรชน เป็นบทหน้า ฆนสุศยามสุ อุปสรชนม ปุรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก ฆนสุศยามสุ กฤตตทฤตสมาสาศจ

ลป สุ และ สุ วิภักติ ฆนศยาม สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ลง สุ ปรถมาวิภักติเอกวจนะ ฆนศยามสุ งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ ฆนศยามสุ ปรตยยะ

ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ ฆนศยามสุ ปรตจ

สุ ชื่อว่าปรถมาปรตยยะ ฆนศยามสุ สเวทสเมฆาณษฎฐาภยามีสิ ๑

ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ ฆนศยามสุ สุปะ

ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว ฆนศยามสุ ทวเยกโยรทวิจไนกวงเน

ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ ฆนศยามสุ วิภักติศจ

ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต ฆนศยามสุ อุปะเศชุนนาสิก อิต

ลป อุ ที่ชื่อว่า อิต ฆนศยามสุ ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท ฆนศยามสุ สุบดินต์ ปทม

เปลี่ยน ส เป็น รุ ฆนศยามรุ ส-สชุโซะ รุะ

ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต ฆนศยามรุ อุปะเศชุนนาสิก อิต

ลป อุ ที่ชื่อว่า อิต ฆนศยามรุ ตสย โลปะ

ตั้ง รุ ชื่อว่า อวสาน ฆนศยามรุ วิราโมวสานม

เปลี่ยน รุ เป็น วิสรคะ ฆนศยามะ ขรวสานโยรววิสรชณะนียะ

สำเร็จรูปเป็น ฆนศยามะ (ที่บเหมือนเมฆ)

อุทาหรณ์ของสูตรนี้—

เลากิกวิเคราะห์ ศากปรียะ ปารุถิวะ ศากปารุถิวะ (พระราชอาผู้เป็นที่รักของคนผู้กินผัก) ๓

อเลากิกวิเคราะห์ ศากปรียะ สุ + ปารุถิว สุ

ย่อบทวิเศษณ์เข้ากับบทวิเศษย ศากปรียสุปารุถิวสุ วิเศษณ์ วิเศษเยณ พหุลม

ตั้งเป็น กรรมธารยสมาส ศากปรียสุปารุถิวสุ ตตปุรุชชะ สมานาธิกรณะ กรรมธารยชะ

ตั้งปรณมาวิภักติชื่ออุปสรรชนะ ศากปรียสุปารุถิวสุ ปรณมานิรุทษณฺ์

ตั้งอุปสรรชนะเป็นบทหน้า ศากปรียสุปารุถิวสุ อุปสรรชนะม ปุรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก ศากปรียสุปารุถิวสุ กฤตตทฤตตสมาสาศจ

ลบ สุ และ สุ วิภักติ ศากปรียปารุถิว สุโป ธาตุปราติปทิกโยชะ

ลบ ปริย ของบทหน้า ศากปารุถิว ศากปารุถิวาที่นำ สิทธิเย ๓

ลง สุ ปรณมาวิภักติเอกวจนชะ ศากปารุถิวสุ งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรัตยยะ ศากปารุถิวสุ ปรัตยยะ

ลง สุ ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกชะ ศากปารุถิวสุ ปรตจ

สุ ชื่อว่าปรณมาปรัตยยะ ศากปารุถิวสุ สเวาชสเมากุณษฎาภยํภิส ๓

ตั้ง สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนชะ ศากปารุถิวสุ สุปะ

ลง สุ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว ศากปารุถิวสุ ทวเยกโยรทวิจไนกวจน

ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ ศากปารุถิวสุ วิภักติจ

ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต ศากปารุถิวสุ อุปะเทศชนนาสิก อิต

ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต ศากปารุถิวสุ ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท ศากปารุถิวสุ สุปติงนตํ ปทม

เปลี่ยน สุ เป็น รุ ศากปารุถิวรุ ส-สชุโซ รุชะ

ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต ศากปารุถิวรุ อุปะเทศชนนาสิก อิต

ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต ศากปารุถิวรุ ตสย โลปะ

ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान ศากปารุถิวรุ วิราโมวसानม

เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺรคชะ ศากปารุถิวชะ ชรวसानโยรวิสฺรชะนียะ

สำเร็จรูปเป็น ศากปารุถิวชะ (พระราชอาผู้เป็นที่รักของคนผู้กินผัก)

(ลขฯ) (946) นณ. 2.2.6

ย่อบทนามเข้ากับ นณ อ้วยยะ และตั้งเป็นตตปุรุชชะสมาส ๓

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 1 บท คือ บทว่า นญ เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า สุปา เป็นตฤตียาวิภักติ ติดตามมาจากสูตร สห สุปา บทว่า समाสะ เป็นปรณมาวิภักติ ติดตามมาจากสูตรว่า ปรากฤทธาราตสมาสะ บทว่า ตตปุรุชะ เป็นปรณมาวิภักติ บทนี้เป็นอธิกฤต (ติดตามไปไกล) ฯ

(ลขฯ) (947) น โลโป นญะ. 6.3.72

เพราะบทหลัง ลบ น ของ นญ ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า น เป็นบทที่มีษัษฐิเอกวจนะวิภักติที่ลบแล้ว บทว่า โลปะ เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า นญะ เป็นษัษฐิวิภักติ บทว่า อุตฺตรปเท เป็นสัปตมีวิภักติ ติดตามมาจากสูตรว่า อลฺลคฺตฺตรปเท ฯ

อุทาหรณ์ที่ใช้กับสองสูตรนี้---

เลากิกิเคราะห์ น พราหมณะ อพราหมณะ (ไม่ใช่พราหมณ์) ฯ

อเลากิกิเคราะห์ น + พราหมณ สุ

ย่อ น อ้วยยะ เข้ากับบทนาม น พราหมณ สุ นญ

ตั้งเป็นตตปุรุชะสมาส น พราหมณสุ นญ

ตั้ง น ชื่อว่า อุปสรรชนะ น พราหมณ สุ ปรณมานิรโทษภู สมาส อุปสรรชนม

ตั้งอุปสรรชะ เป็นบทหน้า น พราหมณ สุ อุปสรรชนม ปูรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก น พราหมณ สุ กฤตตทฐตสมาสาศจ

ลบ สุ และ สุ วิภักติ น พราหมณ สุโป ธาตุปราติปทิกโยชะ

ลบ น ของ น อพราหมณ น โลโป นญะ

ลง สุ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ อพราหมณสุ งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ อพราหมณสุ ปรตยยะ

ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ อพราหมณสุ ปรตจ

สุ ชื่อว่าปรณมาปรตยยะ อพราหมณสุ สเวาชสเมากฺษณากฺษณายำภิส ฯ

ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ อพราหมณสุ สุปะ

ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว อพราหมณสุ ทวเยกโยทวิจไนกวจเน

ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ อพราหมณสุ วิภกิติจ

ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต อพราหมณสุ อุปะเทศชนุนาสิก อิต

ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต อพราหมณสุ ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท อพราหมณสุ สุปติงนตฺ ปทม

เปลี่ยน สุ เป็น รุ อพราหมณรุ ส-สชฺโซ รุชะ

ตั้งสระ อู ของ รุ ชื่อว่า อิต	อพราหมณรุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อู ที่ชื่อว่า อิต	อพราหมณรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	อพราหมณรุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺรคะ	อพราหมณะ	ขรวसानโยรวิสฺรชชะนีเย
สำเร็จรูปเป็น อพราหมณะ (ไม่ใช่อพราหมณ)		

(ลฺข๑) (948) ตสมานนุ๑จจิ. 6.3.73

ลง น อาคม ที่อจ ที่อยู่หลังจาก นญ ที่ลบ น อักษรแล้วนั้น ๑

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ตสมาท เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า ฆฏฐ เป็นปรถมาวิภักติ บทว่า อจิ เป็นสัปตมีวิภักติ บทว่า นญะ เป็นปัญจมีวิภักติ ติดตามมาจากสูตรว่า น โลโป นญะ บทว่า อุตฺตรปะเท เป็นสัปตมีวิภักติ ติดตามมาจากสูตรว่า อลฺลคฺตฺตรปะเท ๑

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกิวิเคราะหฺ น อศวะ อนศวะ (ไม่ใช่ไม้) ๑		
อเลากิกิวิเคราะหฺ น อศว สฺ		
ย่ออ้วยยะ น เข้ากับบทนาม	น อศว สฺ	นญ
ตั้งเป็นตตปุรุชฺสมาส	น อศว สฺ	นญ
ตั้ง น ชื่อว่า อุปฺสรชชะ	น อศว สฺ	ปรถมานิรทษฺภู สมาส อุปฺสรชชะน
ตั้ง อุปฺสรชชะ เป็นบทหน้า	น อศว สฺ	อุปฺสรชชะน ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	น อศว สฺ	กถตตทฺธตสมาสาศจ
ลบ สฺ วิภักติ	น อศว	สฺโป ธาตุปราติปทิกโยชะ
ลบ น ของ น	อศว	น โลโป นญะ
ลง ฆฏฐ อาคมสระแรกของบทหลัง อนฺญอศว		ตสมานนุ๑จจิ
ตั้ง อู และ ฎ ของ ฆฏฐ ชื่อว่า อิต	อนอญอศว	หลนตยม
ลบ อู และ ฎ ที่ชื่อว่า อิต	อนศว	ตสย โลปะ
ลง สฺ ปรถมาวิภักติเอกวจนะ	อนศวสฺ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตฺยยะ	อนศวสฺ	ปรตฺยยะ
ลง สฺ ปรตฺยยะ หลังจากปราติปทิกะ	อนศวสฺ	ปรศจ
สฺ ชื่อว่าปรถมาปรตฺยยะ	อนศวสฺ	สเวาชสเมมาญจษฏฐาภยํภิส ๑
ตั้ง สฺ ปรตฺยยะ เป็นเอกวจนะ	อนศวสฺ	สฺปะ
ลง สฺ ปรตฺยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	อนศวสฺ	ทวเยกโยรทฺวิจไนกวจเน

ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	อนศฺวสุ	วิภกฺติศฺย
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	อนศฺวสุอุ	อุปฺเทษฺชนฺนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อนศฺวส	ตสฺย โลปะ
ตั้งเป็นบท	อนศฺวส	สุบฺติงนฺต์ ปทม
เปลี่ยน ส เป็น รุ	อนศฺวรุ	ส-สฺชฺโซ ระบุ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	อนศฺวรอุ	อุปฺเทษฺชนฺนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อนศฺวร	ตสฺย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	อนศฺวร	วิราโฆวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺรคะ	อนศฺวะ	ขรวसानโยรวิสฺรคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น อนศฺวะ (ไม่ใช่ม้า)		

(ลขฯ) (949) กุ-คติ-ปราทยะ. 2.2.18

ย่อ กุ คติ และ ปรา เป็นต้นเข้ากับบทหลัง และตั้งเป็นตัดปุรุชฺสมาส ฯ

สูตรนี้เป็นวิธิสูตฺร มี 1 บท คือ บทว่า กุ-คติ-ปราทยะ เป็นปรธมาวิภักติ บทว่า นิตฺยม เป็นกิริยาวิเศษณ์ มีทวิติยาวิภักติเป็นที่สุดของบท มาจากสูตรว่า นิตฺยํ กรีหาชฺวิกโยะ หลายบทว่า สมฺรณะ ปทฺวิธิะ, สฺมาสะ, สฺปู, สห สฺปู, ตตฺปุรุชฺ เหล่านี้ทั้งหมด ติดตามมาจากข้างหลัง ฯ

อุทาหรณ์ กุ ศัพท์ ของสูตรนี้ ---

เลากิกิไคราะหฺ กุตฺลิตะ ปุรุชฺ กุปุรุชฺ (บุรุชฺผู้ไม่ตี) ฯ

อเลากิกิไคราะหฺ กุ + ปุรุชฺ สุ

ย่อ กุ อ้วยยะ เข้ากับบทที่สัมพันธ์กัน กุปุรุชฺสุ กุ-คติ-ปราทยะ

ตั้งเป็นตัดปุรุชฺสมาส กุปุรุชฺสุ กุ-คติ-ปราทยะ

ตั้ง กุ ชื่อว่า อุปฺสรชนะ กุปุรุชฺสุ ปรธมานิรฺทษฺภู สฺมาส อุปฺสรชนม

ตั้ง อุปฺสรชนม เป็นบทหน้า กุปุรุชฺสุ อุปฺสรชนม ปุรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก กุปุรุชฺสุ กฤตฺตทตฺสฺมาสาศฺย

ลบ สุ วิภักติ กุปุรุชฺ สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ลง สุ ปรธมาวิภักติเอกวจนะ กุปุรุชฺสุ งฺยาปฺปราติปทิกาท

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตฺยยะ กุปุรุชฺสุ ปรตฺยยะ

ลง สุ ปรตฺยยะ หลังจากปราติปทิกะ กุปุรุชฺสุ ปรศฺย

สุ ชื่อว่าปรธมาปรตฺยยะ กุปุรุชฺสุ สฺเวาชฺสเมฆฺณฺณฺญาภฺยํภิสฺ ฯ

ตั้ง สุ ปรตฺยยะ เป็นเอกวจนะ กุปุรุชฺสุ สฺปะ

ลง สุ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	กุปุรุชสุ	ทวเยกโยรทวิจโนกวางเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	กุปุรุชสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	กุปุรุชสุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	กุปุรุชสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	กุปุรุชสุ	สุปติงนตัม ปทม
เปลี่ยน สุ เป็น รุ	กุปุรุชรุ	ส-สชฺโซ รุ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	กุปุรุชรุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	กุปุรุชรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	กุปุรุชรุ	วิราโมวานม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	กุปุรุชะ	ขรวसानโยรวิสรุคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น กุปุรุชะ (บุรุชผู้ไม่ตี)		

(ลข๗) (950) อูรยาที-จวิ-ทาจศจ. 1.4.60

ตั้งชื่อบทที่ประกอบด้วย อูรี จว ปรัตยยะ และ อาช ปรัตยยะเป็นที่สุด ชื่อว่า คติ ฯ
 สูตรนี้เป็นสัทยัญญาสูตฺร มี 2 บท คือ บทว่า อูรยาที-จวิทาจจะ เป็นปรถมาวิภักติ บทว่า จ
 เป็นอ้วยยะ บทว่า กริยาโยเค เป็นสัทมีวิภักติ ติดตามมาจากสูตรว่า อุปสรุคาะ กริยาโยเค บทว่า
 คตยะ เป็นปรถมาวิภักติ ติดตามมาด้วยการเปลี่ยนวจนะจากสูตรว่า คติศจ ฯ

อุทาหรณ์ที่ประกอบด้วย อูรี (คติ) เป็นต้น—

เลากิกวิเคราะหฺ อูรี + กฤตวา อูรีกฤตวา (ทำอย่างยอมรับ) ฯ

อเลากิกวิเคราะหฺ อูรี+กฤตวา อูรีกฤตวา

ย่อ อ้วยยะ เข้ากับอ้วยยะ อูรีกฤตวา

ก-คติ-ปราทยะ

ตั้ง อ้วยยะ ชื่อ คติ อูรีกฤตวา

อูรยาที-จวิ-ทาจศจ

ตั้งเป็นตัดปุรุชสมาส อูรีกฤตวา

ก-คติ-ปราทยะ

ตั้งเป็นอ้วยยะ อูรีกฤตวา

กตวา-โตสุณ-กสุนะ

ตั้งเป็นปราติปทิก อูรีกฤตวา

กฤตตทตตสมาสาศจ

ลง สุ ปรถมาวิภักติเอกวางนะ อูรีกฤตวา สุ

งยาปปราติปทิกาท

ลบ สุ หลังจากอ้วยยะ อูรีกฤตวา

อวยยาทาปสุปะ

สำเร็จรูปเป็น อูรีกฤตวา (ทำอย่างยอมรับ)

(ลข๗) วา๗ -- (59) อตยาทยะ กรานตาทุรเถ ทวีตียยา ฯ

ย่อ อติ เป็นต้น ที่มีความหมายว่า ซ้ำม เป็นต้น เข้ากับ ทวีติยาวิภักติ ฯ
เมื่อวากยะว่า อติกรานโต มาลา ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกิเคราะห์ อติกรานโต มาลาม อถวา มาลาม อติกรานตะ (เสานทรย ยา สุกนธ
อาทิ เม มาลา โโก มาต เท จุกา) ฯ

อเลากิกิเคราะห์ มาลา อม อติ ฯ

ย่อ อติ เข้ากับ นามที่ประกอบด้วย อม มาลาอมอติ อตยาทยะ กรานตาทยุรเถ ทวีติยยา

ตั้งเป็นตัตปุรุษสมาส มาลาอมอติ อตยาทยะ กรานตาทยุรเถ ทวีติยยา

ตั้ง อติ ชื่อว่า อุปสรรชนะ มาลาอมอติ ประธมานิรุษภู สมาส อุปสรรชนะ

ตั้ง อุปสรรชนะ เป็นบทหน้า อติมาลาอม อุปสรรชนะ มุรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก อติมาลาอม กฤตตทิตตสมาสาศจ

ลวิกภักตินาม คือ อม อติมาลา สุปไป ธาตุปราติปทิกโยะ

(ลขฯ) (951) เอกวิภักติ จารปุรวนิปาต. 1.2.44

ตั้งวิภักติหนึ่งที่แน่นอน ชื่อ อุปสรรชนะ ในเพราะอปุรวนิปาต ฯ

สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร มี 3 บท คือ บทว่า เอกวิภักติ เป็นปรธมาวิภักติ บทว่า จ
เป็นอ้วยยะ บทว่า อปุรวนิปาต เป็นสัพตมีวิภักติ บทว่า สมาส เป็นสัพตมีวิภักติ และบทว่า
อุปสรรชนะ เป็นปรธมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า ประธมานิรุษภู สมาส อุปสรรชนะ ฯ

(ลขฯ) (952) โคสตรียุโรปสรรชนสย. 1.2.48

หรัสวะ ไปแทนที่ของบทที่มี โค และบทที่มีสตริปรัตยยะเป็นที่สุด ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า โคสตรียุโยะ เป็นษัษฐิวิภักติ บทว่า อุปสรรชนสย
เป็นษัษฐิวิภักติ บทว่า ปราติปทิกสย เป็นษัษฐิวิภักติ บทว่า หรัสวะ เป็นปรธมาวิภักติ ตามมาจาก
สูตรว่า หรัสโว นฆุสเก ปราติปทิกสย ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

ตั้ง มาลา ในสมาสว่า อติมาลา ชื่ออุปสรรชนะ อติมาลา เอกวิภักติ จารปุรวนิปาต
หรัสวะ ตัวหนึ่งแทนที่ของ อา ของ อติมาลา อติมาล โคสตรียุโรปสรรชนสย
ตั้งเป็นปราติปทิก อติมาล กฤตตทิตตสมาสาศจ
ลง ส อุปสรรชนะ อติมาลสุ งยาปราติปทิกาท

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ	อติมาลสุ	ปรตยยะ
ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	อติมาลสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรธมาปรตยยะ	อติมาลสุ	สเวาชสเมมาฏฉฎฎาภยัมภิส ๓
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	อติมาลสุ	สุปะ
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	อติมาลสุ	ทวเยกโยรทวิจโนกวงเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	อติมาลสุ	วิภกติจจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	อติมาลสุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อติมาลสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบพ	อติมาลสุ	สุปติงนตัม ปทม
เปลี่ยน สุ เป็น รุ	อติมาลสุ	ส-สชุโซ รุชะ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	อติมาลสุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อติมาลสุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	อติมาลสุ	วิราโฆวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	อติมาลสุ	ขรวसानโยรวิสรุคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น อติมาละ (ก้าวล่วงซึ่งมาลา)		

(ลขุ๓) วา๓ --- (60) อวาทยะ กรุชฎาทุยเร ตฤตียยา.

ย่อบทว่า อว เป็นต้นเข้ากับนามที่ประกอบด้วยตฤตียาวิภักติ ๓
อันนักกาเหว่าครอบงำแล้ว ๓ ๓

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ -

เลากิกวิเคราะห อวกรุชฎะ โกกิลยา อวโกกิละ (นกดุเหว่าทอดทิ้งแล้ว) ๓

อเลากิกวิเคราะห โกกิลา ฎา + อว

ย่อบทว่า อว เข้านามที่เป็นตฤตียา โกกิลาฎาอว อวาทยะ กรุชฎาทุยเร ตฤตียยา

ตั้งเป็นตตปุรุษสมาส โกกิลาฎาอว อวาทยะ กรุชฎาทุยเร ตฤตียยา

ตั้ง อว ชื่อ อุปสรชนะ โกกิลาฎาอว ปรธมานิรทษญัม สมาส อุปสรชนม

ตั้ง อุปสรชนะ เป็นบพหน้า อวโกกิลาฎา อุปสรชนม ปุรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก อวโกกิลาฎา กฤตตทตตสมาสาศจ

ลบ ฎา วิภักติ อวโกกิลา สุโป ธาตุปราติปทิกโยชะ

ตั้ง อวโกกิลา เป็นอุปสรชน อวโกกิลา เอกวิภกติ จารปุรวนิปาเต

หรัสวะ ตัวหนึ่งแทนที่ของ อว อวโกกิล โคสตรียโรรูปสรชนสย

ลง สุ ประถมวิภักดีเอกวจนะ	อวโกกิลสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรัตยยะ	อวโกกิลสุ	ปรัตยยะ
ลง สุ ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	อวโกกิลสุ	ปรตจ
สุ ชื่อว่าปรธมาปรัตยยะ	อวโกกิลสุ	สเวาซสมเภาณษฎาภยำภิส ฯ
ตั้ง สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	อวโกกิลสุ	สุปะ
ลง สุ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	อวโกกิลสุ	ทวเยกโยทรทวิวจไนกวจน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักดี	อวโกกิลสุ	วิภักดีจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	อวโกกิลสุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อวโกกิลสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	อวโกกิลสุ	สุปติงนตฺ ปทม
เปลี่ยน สุ เป็น รุ	อวโกกิลสุ	ส-สชุโซ รุะ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	อวโกกิลสุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อวโกกิลสุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวสาน	อวโกกิลสุ	วิราโมวสานม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	อวโกกิลสุ	ขรวสานโยริวิสรุคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น อวโกกิลละ (อันนกดุเหว่าทอดทิ้งแล้ว)		

(ลขฯ) วาฯ -- (61) **ปรยาทโย คลานาทยรเถ จตุรฎยา.**

ปริคลาโนธยยนาย ปรยธยยนะ ฯ

ย่อ ปริ เป็นต้นมีความหมายว่า คลาน เข้ากับนามที่เป็นจตุรฎวิภักดี ฯ

ลำบากเพื่อการศึกษา ชื่อว่า ปรยธยยนะ ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ –

เลากิกวิเคราะหฺ์ ปริคลาโนธยยนาย ปรยธยยนะ (สำหรับการศึกษา) ฯ

อเลากิกวิเคราะหฺ์ อธยยน เง+ปริ

ย่อ ปริ เข้า กับนามจตุรฎวิภักดี อธยยนง ปริ ปรยาทโย คลานาทยรเถ จตุรฎยา

ตั้งเป็นตัดปุรุชสมาส อธยยนงปริ อวาทยะ กรุชฎาทยรเถ ตฤตียยา

ตั้ง ปริ ชื่อ อุปสรชณะ ปริธยยนง ปรธมานิรุทษฎุ สมาส อุปสรชนม

ตั้ง อุปสรชณะ เป็นบทหน้า ปริ ธยยนง อุปสรชนม ปูรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก ปริ ธยยนง กฤตตทตสมาสาศจ

ลป เง วิภักติ	ปริ อชยยน	สุโป ธาตุปราติปทิกโยชะ
เอา ยณ แทนที่หน้าและหลัง	ปรยชยยน	อิโก ยณจิ
ลง สุ ปรธมาวิภักติเอกวจนะ	ปรยชยยนสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ	ปรยชยยนสุ	ปรตยยะ
ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ปรยชยยนสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรธมาปรตยยะ	ปรยชยยนสุ	สเวาชสเมฆาณษฎฐาภยัมภิส ๓
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	ปรยชยยนสุ	สุปะ
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ปรยชยยนสุ	ทเวกโยรทวิจไนกวงน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	ปรยชยยนสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อ ของ สุ ชื่อว่า อิต	ปรยชยยนสุ	อุปเทศขนุนาสิก อิต
ลป อ ที่ชื่อว่า อิต	ปรยชยยนสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	ปรยชยยนสุ	สุบติงนต์ ปทม
เปลี่ยน ส เป็น ร	ปรยชยยนสุ	ส-สชุโซ รุชะ
ตั้งสระ อ ของ ร ชื่อว่า อิต	ปรยชยยนสุ	อุปเทศขนุนาสิก อิต
ลป อ ที่ชื่อว่า อิต	ปรยชยยนสุ	ตสย โลปะ
ตั้ง ร ชื่อว่า อวसान	ปรยชยยนสุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน ร เป็น วิสรุคะ	ปรยชยยนชะ	ชรวसानโยรวิสรุชะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ปรยชยยนชะ (สำหรับการศึกษา)		

(ลข๓) วา๓ -- (62) นิราทยะ กรานตาทยรเถ ปณจมยา.

นิชุกรานตะ เกาศามพยะ นิชเกาศามพิชะ ๓

ย่อบทว่า นิรุ เป็นต้น ที่มีความหมายว่า ออกไป เข้ากับนามที่ประกอบด้วยปณจมีวิภักติ ๓
ออกไปแล้ว จากเมืองเกาศามพี ชื่อว่า นิชเกาศามพี ๓

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ ---

เลากิกวิเคราะหฺ์ นิชุกรานตะ เกาศามพยะ นิชเกาศามพิชะ (ออกไปจากเมืองเกาศามพี) ๓

อเลากิกวิเคราะหฺ์ เกาศามพิงสี+นิรุ

ย่อ นิรุ เข้ากับนามที่ประกอบด้วยปณจมี เกาศามพิงสีนิรุ นิราทยะ กรานตาทยรเถ ปณจมยา

ตั้งเป็นตัดปุรุชสมาส เกาศามพิงสีนิรุ นิราทยะ กรานตาทยรเถ ปณจมยา

ตั้ง นิรุ เป็น อุปสรชนะ เกาศามพิงสีนิรุ ปรธมานิรุทษุณฺ์ สมาส อุปสรชนม

ตั้ง อุปสรชนต เป็นบทหน้า นิรุเกาศามพิงสี อุปสรชนม ปุรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก	นิรุ เกาศามพิงสิ	กฤตตทฤตสมาสาศจ
ลบ งสิ วิภักติ	นิรุเกาศามพี	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
เปลี่ยน ร ของ นิรุ เป็นวิสรคะ	นิฆเกาศามพี	ขรวสานโยรววิสรคะนียะ
เปลี่ยน วิสรคะ เป็น ษ	นิฆเกาศามพี	อิททุปธสย จารปรตยยสย
ตั้ง นิฆเกาศามพี ชื่อ อุปสรชนะ	นิฆเกาศามพี	เอกวิภักติ จารปุรวนิปาเต
เอา หรัสวะ ของ อี แทนที่	นิฆเกาศามพี	โคสตรียโรอุปสรชนะ
ลง สฺ ปรธมาวิภักติเอกวจนะ	นิฆเกาศามพิสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตยยะ	นิฆเกาศามพิสุ	ปรตยยะ
ลง สฺ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	นิฆเกาศามพิสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรธมาปรตยยะ	นิฆเกาศามพิสุ	สเวาชสเมฆาณษฎาณย้าภิส ๓
ตั้ง สฺ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	นิฆเกาศามพิสุ	สุปะ
ลง สฺ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	นิฆเกาศามพิสุ	ทวเยกโยรวทิวจไนกวจเน
ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภักติ	นิฆเกาศามพิสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สฺ ชื่อว่า อิต	นิฆเกาศามพิสุ	อุปเทศขนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	นิฆเกาศามพิสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบพ	นิฆเกาศามพิสุ	สุบติงนตฺ ปทม
เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	นิฆเกาศามพิรุ	ส-สชฺโซ รุะ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	นิฆเกาศามพิรุ	อุปเทศขนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	นิฆเกาศามพิรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวสาน	นิฆเกาศามพิรุ	วิราไมวสานม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรคะ	นิฆเกาศามพิะ	ขรวสานโยรววิสรคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น นิฆเกาศามพิะ (ออกไปแล้วจากเมืองเกาศามพี)		

(ลขฺฯ) (953) ตโตรปพท์ สปตมีสถม. 3.1.92

ตั้งบพสฺปตมีวิภักติ ชื่อว่า อุปบพท ในสมาสนั้น ๓

สูตรนี้เป็นอธิการสูตร มี 3 บพท คือ บพทว่า ตตร เป็นอ้วยยะ บพทว่า อุปปทม เป็นปรธมาวิภักติ บพทว่า สปตมีสถม เป็นปรธมาวิภักติ ๓

(ลขฺฯ) (954) อุปปทมติง. 2.2.19

ยออุปบพท เป็นสมาสที่ไม่ใช่วิภักติอาชยาต ๓

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า อุปปทม เป็นปรณมาวิภक्ति บทว่า อติง เป็นปรณมาวิภक्ति บทว่า สุป เป็นปรณมาวิภक्ति ตามมาจากสูตรว่า สุพามนตรีเต ปราจควตสวเร บทว่า สมรเณน เป็นตฤตียาวิภक्ति ตามมาด้วยการเปลี่ยนวิภक्तिจากสูตรว่า สมระละ ปทวิธึ บทว่า นิตยม เป็นกิริยาวิเศษณ ตามมาจากสูตรว่า นิตยั กุรีทาศีวิกโยะ บทว่า समाสะ เป็นปรณมาวิภक्ति ตามมาจากสูตรว่า ปฺรากุกทاراتสมาสะ บทว่า ตตฺปุรุชะ เป็นปรณมาวิภक्ति (ติดตามมาไกล) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้---

เลากิกวเคราะห์ กุมภี กโรตีติ กุมภการะ (ผู้กระทำซึ่งหม้อ) ฯ

อเลากิกวเคราะห์ กุมภ ังส + การ

ตั้ง กุมภ ังส ชื่อว่า อุปปท	กุมภังสการสุ	ตฺโรตฺรปทํ สปตมีสุถม
ย่อเป็นตตฺปุรุชะสมาสะ	กุมภังสการสุ	อุปปทมติง
ตั้งเป็น อุปสรชนะ	กุมภังสการสุ	ปรณมานิรทษญั สมาส อุปสรชนม
ตั้ง อุปสรชนม เป็นบทหน้า	กุมภังสการสุ	อุปสรชนม ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	กุมภังสการสุ	กถตทตฺตสมาสาศจ
ลป ังส และ สุ วิภक्ति	กุมภังสการสุ	สุโป ธาตฺปุราติปทิกโยะ
ลง สุ ปรณมาวิภक्तिเอกวจนะ	กุมภการสุ	งยาบปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ	กุมภการสุ	ปรตยยะ
ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	กุมภการสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรณมาปรตยยะ	กุมภการสุ	สฺเวาชสเมมาภูษญายำภิส ฯ
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	กุมภการสุ	สุปะ
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดียว	กุมภการสุ	ทวเยกโยรทฺวิจไนกวงเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภक्ति	กุมภการสุ	วิกกตฺศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	กุมภการสุ	อุปเทเศชนฺนาสิก อิต
ลป อุ ที่ชื่อว่า อิต	กุมภการสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	กุมภการสุ	สุปติงนตฺ ปทม
เปลี่ยน ส เป็น รุ	กุมภการสุ	ส-สชฺโซ รุะ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	กุมภการสุ	อุปเทเศชนฺนาสิก อิต
ลป อุ ที่ชื่อว่า อิต	กุมภการสุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	กุมภการสุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรคะ	กุมภการสุ	ขรวसानโยรวิสระชะนียะ
สำเร็จรูปเป็น กุมภการะ (ผู้ทำซึ่งหม้อ)		

(ลขฯ) (955) ตตปุรุชสยารงคฺและ สํขยารวยยาเทะ. 5.4.86

ลง อจฺ ปรตฺยยะตํทิตฺ ในที่สุดของตตปุรุชสมาส มีสังขยาหรือ อ้วยยะเป็นบทหน้า ฯ
 สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ตตปุรุชสย เป็นชัษฐิวริกฺติ บทว่า องคฺคฺและ
 เป็นชัษฐิวริกฺติ บทว่า สํขยารวยยาเทะ เป็นชัษฐิวริกฺติ บทว่า อจฺ เป็นปรธมาวิริกฺติ ตามมาจาก
 สูตรว่า อจฺ ปรตฺยยนวปุรวาทฺ สามโลมณะ ฯ หลายบทว่า สมาสานตาะ, ปรตฺยยะ, ปรศจ
 เหล่านี้ทั้งหมดเป็นอธิกถต (ติดตามมาไกล) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ ---

เลากิกิวิเคราะหฺ เทว องคฺลึ ปรมาณสย ทวยงคฺลุม (มีประมาณสองนิ้วมือ) ฯ

อเลากิกิวิเคราะหฺ ทวิ เอ+องคฺลึ เอ

ย่อเข้าเป็นสมาส	ทวิเอองคฺลึเอ	ตทิตฺตารโถตฺตรปทสมาหาเร จ
ตั้งเป็น อุปสรรชนะ	ทวิเอองคฺลึเอ	ปรธมานิรทษญฺ สมาส อุปสรรชนม
ตั้ง อุปสรรชนะ เป็นบทหน้า	ทวิเอองคฺลึเอ	อุปสรรชนม ปุรวม
ตั้งเป็น ตตปุรุชสมาส	ทวิเอองคฺลึเอ	ตตปุรุช
ตั้งเป็นทวิคฺสมาส	ทวิเอองคฺลึเอ	สํขยาปุรว ทวิคฺ
ตั้งเป็นปราติปทิก	ทวิเอองคฺลึเอ	กถตฺตทตฺตสมาสาศจ
ลบ เอ และ เอ วิริกฺติ	ทวิองคฺลึ	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ยณฺ แทนที่ อิก	ทวยงคฺลึ	อิโก ยณฺจิ
ลง อจฺ ปรตฺยยะตํทิตฺ	ทวยงคฺลึอจ	ตตปุรุชสยารงคฺและ สงขยารวยยาเทะ
ตั้ง จ ชื่อว่า อิต	ทวยงคฺลึอจ	ทลนฺตฺยม
ลบ อิต	ทวยงคฺลึ อ	ตสย โลปะ
ตั้ง อ อักษร ของ ทวยงคฺลึ ชื่อว่า ภา	ทวยงคฺลึอิ ภา	ยจิ ภา
ลบ อ อักษร ชื่อว่า ภา	ทวยงคฺล	ยสเยติ จ
ลง สฺ ปรธมาวิริกฺติเอกวจนะ	ทวยงคฺลฺสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตฺยยะ	ทวยงคฺลฺสุ	ปรตฺยยะ
ลง สฺ ปรตฺยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ทวยงคฺลฺสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรธมาปรตฺยยะ	ทวยงคฺลฺสุ	สเวชสเมฆุณฺษญาภยํภิสฺ ฯ
ตั้ง สฺ ปรตฺยยะ เป็นเอกวจนะ	ทวยงคฺลฺสุ	ทวิคฺเรกวจนม
ตั้งเป็นนปฺงสกลิงค์	ทวยงคฺลฺสุ	ส นฺฐฺสกม
เปลี่ยน สฺ เป็น อม	ทวยงคฺลฺลอม	อโตรม

อ แทนที่รูปหน้าและหลัง ทวยงคุณม อมิ ปุระวะ
สำเร็จรูปเป็น ทวยงคุณม (มีประมาณสองนิ้วมือ)

อุทาหรณ์ลง อจ ปรัตยยะตัทธิต

เลากิกวิเคราะห์ นิรคตม องคุลิกฤษะ นิรังกุลม (ออกจากนิ้วมือ) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ นิร + องคุลิกฤษะ

ย่อ นิร อ้วยยะ เข้ากับนามที่เป็นปัญจมีวิภักติ นิรังกุลิกฤษะ นิราทยะ ภารานตาทฤษเถ ปรณจมา

ตั้งเป็นตัตปุรุษสมาส นิรังกุลิกฤษะ นิราทยะ ภารานตาทฤษเถ ปรณจมา

ตั้ง นิร เป็นอุปสรรชนะ นิรังกุลิกฤษะ ปรณมานิรทษฏั สมาส อุปสรรชนม

ตั้ง อุปสรรชนะ เป็นบทหน้า นิรังกุลิกฤษะ อุปสรรชนม ปุรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก นิรังกุลิกฤษะ กฤตตทฤตตสมาสาศจ

ลบ กฤษะ วิภักติ นิรังกุลิกฤษะ สุโป ธาตุปราติปทิกโยชะ

ลง อจ ปรัตยยะตัทธิตหลังปราติปทิก นิรังกุลิกฤษะ ตตปุรุษสยารังคุและ สัขยารวยยาเทชะ

ตั้ง จ ชื่อว่า อิต นิรังกุลิกฤษะ อ จ หลนตยม

ลบ จ ที่ชื่อว่า อิต นิรังกุลิกฤษะ ตสย โลปะ

ตั้ง อี ของ นิรังกุลิกฤษะ ชื่อว่า ภา นิรังกุลิกฤษะ ยจิ ภา

ลบ อี อักษร ชื่อว่า ภา นิรังกุลิกฤษะ ยสเยติ จ

ลง ส ปรณมาวิภักติเอกวจนะ นิรังกุลิกฤษะ งบยาปราติปทิกาท

ตั้ง ส ชื่อว่า ปรัตยยะ นิรังกุลิกฤษะ ปรัตยยะ

ลง ส ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ นิรังกุลิกฤษะ ปรศจ

ส ชื่อว่าปรณมาปรัตยยะ นิรังกุลิกฤษะ สเวาชสเมฆาณษฎาภยัมภิส ฯ

ตั้ง ส ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ นิรังกุลิกฤษะ ทวิคุเรกวจนม

ตั้งเป็นนปุงสกลิงค์ นิรังกุลิกฤษะ ส นฐสกม

เปลี่ยน ส เป็น อม นิรังกุลิกฤษะ อโตรม

อ แทนที่รูปหน้าและหลัง นิรังกุลม อมิ ปุระวะ

สำเร็จรูปเป็น นิรังกุลม (ออกจากนิ้วมือ)

(ลข๑) (956) อหะสรุไวกเทศ-สงขยาต-ปฺณยาจจ ราเตระ. 5.4.87

ลง อจ ปรัตยยะตัทธิตหลังของตตปุรุษสมาส ซึ่งมี อหน, สรว, เอกเทสวาจก, สัขยา, ปฺณย และ อ้วยยะเป็นบทหน้าและมี ราตริ เป็นที่สุดของสมาส ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า อหะสรไวกเทศสงขยาตปฺณยาต เป็นปัญจมีวิภักติ
 บทว่า จ เป็นอ้วยยะ บทว่า ราเตระ เป็นษัษฐีวิภักติ บทว่า ตตฺปุรุษสย เป็นษัษฐีวิภักติ ติดตามมา
 จากสูตรว่า ตตฺปุรุษสยรํงคุละ สํขยารวยยาเทหะ บทว่า อจ เป็นปรถมาวิภักติติดตามมาจากสูตรว่า อจ
 ปรตยณววปุรฺวาท สามโลมนะ หลายบทว่า ปรตยยะ, ปรศจ, สมาสานตาะ เหล่านี้ทั้งหมดเป็น
 อธิกถุต ฯ

อุทาหรณ์ของวันทวสมาสที่มีอहन เป็นบทหน้ามีราตรีเป็นที่สุด—

เลากิกวิเคราะห์ อหสจ ราตรีศงานโยะ สมหาหระ อโหราตรระ ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ อहन สุ+ราตรี สุ

ย่อเป็นวันทวสมาส	อहनสุราตรี สุ	จารุเถ ทวนทวะ
ตั้ง อहन เป็นบทหน้า	อहनสุราตรีสุ	อลฺปาจตรม
ตั้งสมาสเป็นปราติปทิก	อहनสุราตรีสุ	กฤตตทิตตสมาสาศจ
ลบ สุ และ สุ วิภักติ	อहनราตรี	สุโป ชาตฺปุราติปทิกโยะ
ลง อจ ปรตยยะตฺทิต	อहनราตรี อจ	อหะสรไวกเทศสงขยาตปฺณยาจจ ราตฺระ
ตั้ง จ ชื่อว่า อิต	อहनราตรี อ จ	ทลนตยม
ลบ จ ที่ชื่อว่า อิต	อहनราตรี อ	ตสย โลปะ
ตั้ง อี ของ ราตรี ชื่อว่า ภ	อहनราตรีอ	ยจิ ภม
ลบ อี อักษร ชื่อว่า ภ	อहनราตรีอ	ยสฺเยติ จ
ร อักษรแทนที่ของ น	อหุราตรีอ	รูปราตฺริรณตเรษุ รุตฺวี วากยม
อุ อักษรแทนที่ของ ร	อหุราตรีอ	หติ จ
โอ แทนที่ของ อ ของ ห	อโหราตร	อาทฺ คุณะ
ตั้งเป็นปุงลึงค์	อโหราตร	ราตฺรารทนาหะ ฆฺลิต
ลง สุ ปรถมาวิภักติเอกวจนะ	อโหราตรสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ	อโหราตรสุ	ปรตยยะ
ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	อโหราตรสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรถมาปรตยยะ	อโหราตรสุ	สเวาซสเมมาภูษฏาภยํภิส ฯ
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	อโหราตรสุ	สุปะ
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	อโหราตรสุ	ทวเยกโยรทฺวิจไนกวจน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	อโหราตรสุ	วิภกตฺศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	อโหราตรสุ	อุปะเทศชนฺนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อโหราตรสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	อโหราตรสุ	สุปะติงนฺตํ ปทม

เปลี่ยน ส เป็น รุ	อโหราตรรุ	ส-สชุโซ รุ
ตั้งสระ อ ของ รุ ชื่อว่า อิต	อโหราตรรุอ	อุเทศชุนนาสิก อิต
ลบ อ ที่ชื่อว่า อิต	อโหราตรรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	อโหราตรรุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺรคะ	อโหราตรระ	ขรวसानโยรวิสฺรคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น อโหราตรระ (วันและคืน)		

(ลขฯ) (957) ราตรารหฺนารหะ ปฺุลี. 2.4.29

ตัดปฺุรุษสมาสและทวันทวสมาส ที่มี ราตรี อหฺน อห เป็นบทหลัง เป็นบุงฺลิงค์ ฯ
 สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า ราตรารหฺนารหะ เป็นปรธมาวิภักติ บทว่า ปฺุลี
 เป็นสัปฺตมิวิภักติ บทว่า ทวฺนทวตฺตปฺุรุษะ ตามมาด้วยการเปลี่ยนวิภักติจากสูตรว่า ปรวฺลลิงค์
 ทวฺนทวตฺตปฺุรุษะ โย

อุทาหรณ์ของสูตรนี้		
เลากิกวิเคราะห์ สรวา จาเสา ราตรี สรวราตรี (ราตรีทั้งปวง) ฯ		
อเลากิกวิเคราะห์ สรวา สุ+ ราตรี สุ		
ย่อวิเศษณ์เข้ากับวิเศษณ์ที่มีวิภักติเสมอกัน	สรวาสูราตรีสุ	วิเศษณ์ วิเศษเยณ พหุลม
ตั้งเป็นตัดปฺุรุษสมาส	สรวาสูราตรีสุ	ปุรวกาโลกสรวฺชวตฺตปฺุรณนวเกวลาละ สมานาธิกรณน
ตั้งเป็นกรมธารยสมาส	สรวาสูราตรีสุ	ตตปฺุรุษะ สมานาธิกรณน กรมธารย
ตั้ง วิเศษณ์ เป็นอุปสรชนน	สรวาสูราตรีสุ	ปรธมานิรฺทษฺญํ สมาส อุปสรชนน
ตั้ง อุปสรชนน เป็นบทหน้า	สรวาสูราตรีสุ	อุปสรชนน ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	สรวาสูราตรีสุ	กถตตทฺตตสมาสาคจ
ลบ สุ และ สุ วิภักติ	สรวาราตรี	สุโป ธาตฺปราติปทิกโย
ทำ สรวา เป็น สรว	สรวราตรี	สรวนามโน วฤตติมาเตร ปุวทภาวะ
ลง อจ ปรตฺยย หลังจากสมาส	สรวราตรีอจ	อหะสรฺไวกเทศ-สงฺขยาต-ปุณฺยาจจ ราเตร
ตั้ง จ ชื่อว่า อิต	สรวราตรี	อ จ ทลนฺตยม
ลบ จ ที่ชื่อว่า อิต	สรวราตรี	อ ตสย โลปะ
ตั้ง อี ของ ราตรี ชื่อว่า ภา	สรวราตร อี	ยจि ภม
ลบ อี ที่ชื่อว่า ภา	สรวราตร อ	ยสฺยติ จ
ตั้งเป็นบุงฺลิงค์	สรวราตร	ราตรารหฺนารหะ ปฺุลี
ลง สุ ปรธมาวิภักติเอกวจน	สรวราตรสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตฺยย	สรวราตรสุ	ปรตฺยย

ลง สุ ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	สรวราตรสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรธมาปรัตยยะ	สรวราตรสุ	สุเวาซสมาภูษฎาภยัภิส ๗
ตั้ง สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สรวราตรสุ	สุปะ
ลง สุ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	สรวราตรสุ	ทวเยกโยรทวิจไนกวงเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	สรวราตรสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	สรวราตรสุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	สรวราตรสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	สรวราตรสุ	สุปติงนตฺ ปทม
เปลี่ยน ส เป็น รุ	สรวราตรรุ	ส-สชุโซ รุะ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	สรวราตรรุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	สรวราตรรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	สรวราตรรุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	สรวราตรระ	ชรวसानโยรวิสรุคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น สรวราตรระ (ราตรีทั้งปวง)		
อุทาหรณ์ของเอกเทศปุรว—		
เลากิกวิเคราะห์ ปุรว ราเตระ ปุรวราตรระ (เบื้องต้นแห่งราตรี) ๗		
อเลากิกวิเคราะห์ ปุรว สุ+ ราตรีงส		
ย่อ ปุรว ที่กล่าวส่วนหนึ่งเข้ากับ ราตรี ปุรวสุราตรีงส อหะสรุไวกเทศ-สงขยาต-ปฺณยาจจ ราเตระ		
ตั้งเป็นตัตปุรุษสมาส	ปุรวสุราตรีงส	ปุรวราปรธาโรตตรเมกเทคิไนกาธิกรณ
ตั้งเป็นอุปสรรชนะ ปุรวสุราตรีงส		ปรธมานิรทษุณฺ สมาส อุปสรรชนม
ตั้ง อุปสรรชนะ เป็นบทหน้า	ปุรวสุราตรีงส	อุปสรรชนม ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิกปุรวสุราตรีงส		กถตตทตตสมาสาศจ
ลบ สุ และ สุ วิภักติ	ปุรวราตรี	สุโป ชาตูปราติปทิกโยะ
ลง อจ ปรัตยยะหลังจากสมาส ปุรวราตรีอจ	อหะสรุไวกเทศสขยาตปฺณยาจจ ราเตระ	
ตั้ง จ ของ อจ ปรัตยยะ ชื่อว่า อิต	ปุรวราตรี อ จ	ทลนตยม
ลบ จ ที่ชื่อว่า อิต	ปุรวราตรี อ	ตสย โลปะ
ตั้ง อี ของ ราตรี ชื่อว่า ภ	ปุรวราตรี อ	ยจิ ภม
ลบ อี ของ ราตรี ชื่อว่า ภ	ปุรวราตรีอ	ยสเยติ จ
ตั้งเป็นปฺงลิงค์	ปุรวราตรี	ราตราหนาหะ ปฺสิ
ลง สุ ปรธมาวิภักติเอกวจนะ	ปุรวราตรสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรัตยยะ	ปุรวราตรสุ	ปรัตยยะ

ลง สุ ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ปุรวราตรสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรณมาปรัตยยะ	ปุรวราตรสุ	สเวาซสเมฆาณณฎาภยาภิส ๓
ตั้ง สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	ปุรวราตรสุ	สุปะ
ลง สุ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ปุรวราตรสุ	ทวเยกโยรทวิจไนกวงเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	ปุรวราตรสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	ปุรวราตรสุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ปุรวราตรสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	ปุรวราตรสุ	สุปติงนตํ ปทม
เปลี่ยน สุ เป็น รุ	ปุรวราตรสุ	ส-สชุโซ รุ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ปุรวราตรสุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ปุรวราตรสุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	ปุรวราตรสุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	ปุรวราตรสุ	ชรวसानโยรวิสรุคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ปุรวราตระ (เบื้องต้นแห่งราตรี)		
อุทาหรณ์ของทวิคฺสูสมาสมิที่มีสังขยาตาเป็นบทหน้าราตรีเป็นบทหลัง		
เลากิกวิเคราะหฺ์ สังขยาตา จาเสา ราตรีศจ สังขยาตราตระ (จำนวนกลางคืน)		
อเลากิกวิเคราะหฺ์ สังขยาตา สุ+ ราตรี สุ		
ย่อ สังขยาตาเข้ากับราตรี สังขยาตราตรีสุ วิเศษณฺ์ วิเศษเยณ พหุลม		
ตั้งเป็นตัดปุรุสมาส สังขยาตราตรีสุ ปุรวกาโลกสรวชรดปุราณนวเทวลาละ สมานาธิกรณณ		
ตั้ง สังขยาตา เป็นอุปสรชน สังขยาตราตราตรีสุ ปรณมานิรทษุณฺ์ สมาส อุปสรชนม		
ตั้ง อุปสรชนะ เป็นบทหน้า สังขยาตราตราตรีสุ อุปสรชนม ปุรวม		
ตั้งเป็นปราติปทิก สังขยาตราตราตรีสุ กฤตตททธิตสมาสาศจ		
ลบ สุ และ สุ วิภักติ	สังขยาตราตราตรี	สุโป ฐาตุปราติปทิกโยะ
ตั้ง สังขยาตา เป็นปุงลึงค์	สังขยาตราตราตรี	ปิวต กรมธารยชาติยเทเศียเยชุ
ลง อจ ปรัตยยะ หลังสมาส	สังขยาตราตราตรีอจ	อหะสรุไวกเทเศสังขยาตปฺณยาจจ ราเตระ
ตั้ง จ ของ อจ ชื่อว่า อิต	สังขยาตราตราตรีอจ	หลนตยม
ลบ จ ที่ชื่อว่า อิต	สังขยาตราตราตรีอจ	ตสย โลปะ
ตั้ง อี ของ ราตรี ชื่อว่า ภ	สังขยาตราตราตรีออิ	ยจิ ภม
ลบ อี ของราตรีที่ชื่อว่า ภ	สังขยาตราตราตรี	ยสเยติ จ
ตั้ง สังขยาตราตราตรี เป็นปุงลึงค์	สังขยาตราตราตรี	ราตราหนาหะ ปฺลิส
ลง สุ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ	สังขยาตราตราตรีสุ	งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรีตยยะ	สัขยัตราตรสุ	ปรีตยยะ
ลง สุ ปรีตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	สัขยัตราตรสุ	ปรีตย
สุ ชื่อว่าปรธมาปรีตยยะ	สัขยัตราตรสุ	สเวทชสเมมาณฺณชฺฌาภยัมภิสฺ ๓
ตั้ง สุ ปรีตยยะ เป็นเอกวจนะ	สัขยัตราตรสุ	สุปะ
ลง สุ ปรีตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	สัขยัตราตรสุ	ทวเยกโยรทวิจไนกวงเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	สัขยัตราตรสุ	วิภักติจจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	สัขยัตราตรสุ	อุปเทศชนฺนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	สัขยัตราตรสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	สัขยัตราตรสุ	สุปติงนฺตํ ปทม
เปลี่ยน สุ เป็น รุ	สัขยัตราตรสุ	ส-สชฺโซ รุ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	สัขยัตราตรสุ	อุปเทศชนฺนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	สัขยัตราตรสุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	สัขยัตราตรสุ	วิราโฆวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	สัขยัตราตรสุ	ขรวसानโยรวิสฺรุชชะนียะ
สำเร็จรูปเป็น สัขยัตราตรระ (จำนวนราตรี)		
อุทาหรณ์ของสมาสที่มีปุณยเป็นบทหน้ามีราตรีเป็นบทหลัง		
เลากิกวิเคราะห์ ปุณฺยา จาเสา ราตรีจฺจ ปุณฺยราตรี (ราตรีที่ศักดิ์สิทธิ์) ๓		
อเลากิกวิเคราะห์ ปุณฺยา สุ + ราตรี สุ		
ย่อ ปุณฺย เข้ากับราตรี	ปุณฺยาสุราตรีสุ	วิเศษณฺ วิเศษเยณ พหุลม
ตั้งเป็นตัดปุรุษสมาส	ปุณฺยาสุราตรีสุ	วิเศษณฺ วิเศษเยณ พหุลม
ตั้ง ปุณฺยา เป็นอุปสรชน	ปุณฺยาสุราตรีสุ	ปรธมานิรทษญฺ สมาส อุปสรชนม
ตั้ง อุปสรชนม เป็นบทหน้า	ปุณฺยาสุราตรีสุ	อุปสรชนม ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	ปุณฺยาสุราตรีสุ	กฤตตทฺธิตสมาสาจ
ลบ สุ และ สุ วิภักติ	ปุณฺยาราตรี	สุโป ธาตุปราติปทิกโย
ตั้ง ปุณฺยา เป็นปุงลิงค์	ปุณฺยราตรี	ปฺวตฺ กรมธารยชาติยเทเศียเชษุ
ลง อจ ปรีตยยะ หลังสมาส	ปุณฺยราตรีจ	อหะสรฺไวกเทศสัขยัตปุณฺยาจจ ราเตระ
ตั้ง จ ของ อจ ชื่อว่า อิต	ปุณฺยราตรีอ จ	หลนตยม
ลบ จ ที่ชื่อว่า อิต	ปุณฺยราตรีอ	ตสย โลปะ
ตั้ง อี ของ ราตรี ชื่อว่า ภ	ปุณฺยราตรีอ	ยจิ ภม
ลบ อี ของราตรีที่ชื่อว่า ภ	ปุณฺยราตร	ยสฺเยติ จ

ตั้ง ปุณฺยราตร เป็นปุงลิงค์	ปุณฺยราตร	ราตราหนาหะ ปุสี
ลง สฺ ปรถมาวิภักติเอกวจนะ	ปุณฺยราตรสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตยยะ	ปุณฺยราตรสุ	ปรตยยะ
ลง สฺ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ปุณฺยราตรสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรถมาปรตยยะ	ปุณฺยราตรสุ	สเวาซสเมาภูณษฎาภยํภิส ๓
ตั้ง สฺ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	ปุณฺยราตรสุ	สุปะ
ลง สฺ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ปุณฺยราตรสุ	ทวเยกโยรทวิวงไนกวจเน
ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภักติ	ปุณฺยราตรสุ	วิภกติจจ
ตั้งสระ อุ ของ สฺ ชื่อว่า อิต	ปุณฺยราตรสุ	อุปะเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ปุณฺยราตรสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	ปุณฺยราตรสุ	สุปะติงนตํ ปทม
เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	ปุณฺยราตรสุ	ส-สชฺไช รุ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ปุณฺยราตรสุ	อุปะเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ปุณฺยราตรสุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	ปุณฺยราตรสุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรคะ	ปุณฺยราตระ	ขรวาสานโยรวิสระชะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ปุณฺยราตระ (ราตรีที่ศักดิ์สิทธิ์)		

(ลขฯ) (958) ราชาหะสชิภยฆจ. 5.4.91

ลง ภูจ ปรตยยะตํทิตหลังจากตัดปุรุษสมาสซึ่งมีราชน อหน และ สชิ เป็นบทหลัง ๓
 สูตรนี้เป็นวิธิสูต มี 2 บท คือ บทว่า ราชาหะสชิภยะ เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า ภูจ
 เป็นปรถมาวิภักติ บทว่า ตตปุรุษาค เป็นปัญจมีวิภักติติดตามมาด้วยการเปลี่ยนวิภักติจากสูตรว่า
 ตตปุรุษสยงคฺลเะ สขยารวยยาเทะ หลายบทว่า ปรตยยะ, ปรศจ, สมาसानตาะ เหล่านี้ทั้งหมด
 เป็นอธิกฤต (ติดตามไปไกล) ๓

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกวิเคราะหฺ ปรมศจาเสา ราชา ปรมราชะ (พระราชาผู้ประเสริฐ) ๓

อเลากิกวิเคราะหฺ ปรม สฺ+ ราชน สฺ

ย่อวิเศษณเข้ากับวิเศษณ ปรมสุราชนสุ วิเศษณ วิเศษเยณ พหุลม

ย่อเป็นตัดปุรุษสมาส ปรมสุราชนสุ วิเศษณ วิเศษเยณ พหุลม

ตั้งเป็นกรมธารยสมาส ปรมสุราชนสุ ตตปุรุษะ สมานาธิกรณะ กรมธารยะ

ตั้ง ปรม เป็นอุปสรรชน	ปรมสุราชนสุ	ปรถมานิรโทษภู์ สมาส อุปสรรชนม
ตั้ง อุปสรรชน เป็นบทหน้า	ปรมสุราชน สุ	อุปสรรชนม ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	ปรมสุราชน สุ	กฤตตทฤตตสมาสาศจ
ลบ สุ และ สุ วิภักติ	ปรมราชน	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ลง ฎจ ปรตยยะตฤตติหลังจากสมาส	ปรมราชน ฎจ	ราชาหะสชិภยษฎจ
ตั้ง อน ของ ราชน ชื่อว่า ภ	ปรมราชอน ฎจ	ยจิ ภม
ลบ อน ของ ราชน ที่ชื่อว่า ภ	ปรมราช ฎจ	ยสเยติ จ
ตั้ง ฎ และ จ ของ ฎจ ชื่อว่า อิต	ปรมราช ฎจ	อุปเทเศรชนนาสิก อิต
ลบ ฎ และ จ ที่ชื่อว่า อิต	ปรมราชอ	ตสย โลปะ
ตั้ง ปรมราช เป็นปุงลิงค์	ปรมราช	ปรวลลิงค์ ทวนทวตตปุรุชโยะ
ลง สุ ปรถมาวิภักติเอกวจนะ	ปรมราชสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ	ปรมราชสุ	ปรตยยะ
ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ปรมราชสุ	ปรตจ
สุ ชื่อว่าปรถมาปรตยยะ	ปรมราชสุ	สเวาซเสมาภุฉษฎฎาภยัภิส ๗
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	ปรมราชสุ	สุปะ
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ปรมราชสุ	ทวเยกโยรทวิวงไนกวจน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	ปรมราชสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	ปรมราชสุ	อุปเทเศรชนนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ปรมราชสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	ปรมราชสุ	สุปติงนตฺ ปทม
เปลี่ยน ส เป็น รุ	ปรมราชรุ	ส-สชุโซ รุะ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ปรมราชรุ	อุปเทเศรชนนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ปรมราชรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	ปรมราชรุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	ปรมราช	ขรวसानโยรวิสรุคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ปรมราชะ (พระราชาผู้ประเสริฐ)		

(ลข๗) (959) อานมหตะ สมานาธิกรณชาติโยะ. 6.3.45

เพราะบทหลังมีวิภักติเดียวกันและ ชาติยรุ ปรตยยะ ให้เอา อา แทนที่ของ ต ของ มหต ศัพท์

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 3 บท คือ บทว่า อาต เป็นปรถมาวิภักติ บทว่า มหตตะ เป็นษัษฐีวิภักติ บทว่า สมานาธิกรณชาติโยชะ เป็นสัปตมีวิภักติ บทว่า อุตตรปเท เป็นสัปตมีวิภักติ ติดตามมาจากสูตรว่า อลคฺตุตตรปเท ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ --

เลากิกวิเคราะห์ มหาศุจาเสา ราชา มหาราชา (พระราชารัฐใหญ่) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ มหตฺ สุ+ ราชนฺ สุ

ย่อมหตฺ เข้ากับราชชน	มหตฺสุราชชนฺสุ	วิเศษณ์ วิเศษเยณ พหุลม
ตั้งเป็นตัดปุรุชสมาส	มหตฺสุราชชนฺสุ	วิเศษณ์ วิเศษเยณ พหุลม
ตั้งเป็นกรมธารยสมาส	มหตฺสุราชชนฺสุ	ตัดปุรุชชะ สมานาธิกรณะ กรมธารยชะ
ตั้ง มหตฺ เป็นอุปสรชน	มหตฺสุราชชนฺสุ	ปรถมานิรทษญฺ สมาส อุปสรชนม
ตั้ง อุปสรชน เป็นบทหน้า	มหตฺสุราชชนฺสุ	อุปสรชนม ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	มหตฺสุราชชนฺสุ	กฤตตทิตสมาสาศจ
ลบ สุ และ สุ วิภักติ	มหตฺราชชน	สุโป ธาตุปราติปทิกโยชะ
อา แทนที่ของ ต ของ มหตฺ	มห อา ราชชน	อานมหตตะ สมานาธิกรณชาติโยชะ
ทึรชชะ แทนที่หน้าและหลัง	มหาราชน	อกะ สวรณ ทึรชชะ
ลง ภูจฺ ปรตฺยยะตฺทิตหลังสมาส	มหาราชน ภูจ	ราชาหะสชฺภิชญภูจ
ตั้ง ภู และ จ ของ ภูจฺ ชื่อว่า อิต	มหาราชน ภูจ	อุปเทเศชนฺนาสิก อิต
ลบ ภู และ จ ของ ภูจ	มหาราชน อ	ตสย โลปะ
ตั้ง อน ของ ราชชน ชื่อว่า ภา	มหาราชน อน อ	ยจิ ภา
ลบ อน ของ ราชชน	มหาราชน อ	นสฺตทิตเต
ตั้ง มหาราชน เป็นปุงลึงค์	มหาราชน	ปรवलลึงค์ ทวนทวตฺตปุรุชโยชะ
ลง สุ ปรถมาวิภักติเอกวจนะ	มหาราชนสุ	งยาปปราติปทิกาค
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตฺยยะ	มหาราชนสุ	ปรตฺยยะ
ลง สุ ปรตฺยยะ หลังจากปราติปทิกะ	มหาราชนสุ	ปรตฺจ
สุ ชื่อว่าปรถมาปรตฺยยะ	มหาราชนสุ	สเวาชสเมฆุณษญฺภาภยฺภิสฺ ฯ
ตั้ง สุ ปรตฺยยะ เป็นเอกวจนะ	มหาราชนสุ	สุปะ
ลง สุ ปรตฺยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	มหาราชนสุ	ทวเยกโยรทวิจไนกวจน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	มหาราชนสุ	วิภักตฺตฺจ
ตั้งสระ อ ของ สุ ชื่อว่า อิต	มหาราชนสุ	อุปเทเศชนฺนาสิก อิต
ลบ อ ที่ชื่อว่า อิต	มหาราชนสุ	ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท	มหाराชส	สุบดินต์ ปทม
เปลี่ยน ส เป็น รุ	มหाराชรุ	ส-สชุไซ รุะ
ตั้งสระ อู ของ รุ ชื่อว่า อิต	มหाराชรอุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อู ที่ชื่อว่า อิต	มหाराชร	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	มหाराชร	วิราไมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	มหाराชชะ	ขรวसानโยรวิสรุชะนียะ
สำเร็จรูปเป็น มหाराชชะ (พระราชชาผู้ประเสริฐ)		

(ลขฯ) (960) ทวยษณฺณะ สํขยยามพหุรีหยคีตโยะ. 6.3.46

อา อักษรแทนที่ที่สุดของทวิ และ อษณฺณ เมื่อบทกล่าวสังขยาอยู่หลังแต่ไม่ใช่พหุรีหยคีตโยะ
และอคีติ ฯ

สูตรนี้เป็นวิธิตูตร มี 3 บท คือบทว่า ทวยษณฺณะ เป็นษณฺณวิภักติ บทว่า สํขยยาม
เป็นสํปตมิวิภักติ บทว่า อพหุรีหยคีตโยะ เป็นสํปตมิวิภักติ บทว่า อาต เป็นปรถมาวิภักติ ตามมา
จากสูตรว่า อานมหตะ สมานาธิกรณชาตียโยะ ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ -

เลากิกวิเคราะห์ เทวา จ ทศ จ ทวาทศ (สองและสิบ ชื่อว่า สิบสอง) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ ทวิ เอ+ทศนุ ชส

ย่อ ทวิ เข้ากับ ทศ ทวิเอทศนุชส จารเถ ทวนทวะ

ตั้งเป็นอิตเรตรทวันทสมาส ทวิเอทศนุชส จารเถ ทวนทวะ

ตั้งเป็นปราติปทิก ทวิเอทศนุชส กฤตตพิธิตสมาสาศจ

ลบ เอ และ ชส วิภักติ ทวิทศนุ สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ตั้ง ทวิ สังขยาเป็นบทหน้า ทวิทศนุ สํขยยามะ อลปิยสยยะ ปูรวนิปาโตวกตวยะ

อา แทนที่ อี ของ ทวิ ทวาทศนุ ทวยษณฺณะ สํขยยามพหุรีหยคีตโยะ

ลง ชส ปรตยยะหลังปราติปทิก ทวาทศนุ ชส งยาปปราติปทิกาด

ตั้ง ชส ชื่อว่า ปรตยยะ ทวาทศนุ ชส ปรตยยะ

ลง ชส ปรตยยะหลังปราติปทิก ทวาทศนุ ชส ปรศจ

ชส ชื่อว่า ปรถมาปรตยยะ ทวาทศนุ ชส สเวาชสเมฆาณฺณษณฺณายํภิส ฯ

ตั้ง ชส ปรตยยะเป็นนหฺวจนนะ ทวาทศนุ ชส สุปะ

ลง ชส ปรตยยะในฐานะมากอย่าง ทวาทศนุ ชส พหุชฺ พหฺวจนม

ตั้ง ชส ชื่อว่า วิภักติ ทวาทศนุ ชส วิภักติศจ

ตั้ง ทวาทศน ชื่อว่า ชฎ ทวาทศน ชส ษณานตา ชฎ
 ลบ ชส ซึ่งอยู่หลังจาก ชฎ ทวาทศน ชงภโย ลุก
 ลบ น อักษร ของ ทวาทศน ทวาทศ น โลปะ ปราติปทิกานตสย
 สำเร็จรูปเป็น ทวาทศ (สิบสอง)

(ลข๗) (961) เทรสตรยะ. 6.3.47

ให้เอา ตรยส แทนที่ของ ตริ ในเพราะบทหลังกล่าวสังขยา ๗

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า เตระะ เป็นษัษฐีวิภक्ति บทว่า ตรยะ เป็นปรถมาวิ
 ภक्ति บทว่า สัขยยาม เป็นสัปตมิวิภक्ति และบทว่า อพหุริหยสีตโยะ เป็นสัปตมิวิภक्ति ติดตาม
 มาจากสูตรว่า ทวยษณนะ สัขยยามพหุริหยสีตโยะ ๗ บทว่า อุตตรปะเท เป็นสัปตมิวิภक्ति
 ติดตามมาจากสูตรว่า อลुकุตตรปะเท ๗

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ --

อเลากิกวิเคราะห์ ตรยศจ ทศ จ ตริโยทศ (สิบสาม) ๗

อเลากิกวิเคราะห์ ตริ ชส+ทศน ชส

ย่อ ตริ ชส + ทศน ชส เข้าเป็นอิตเรตรทวันทวสมาส ย่อ ตริชสทศนชส จารเถ ทวนทวะ
 ตั้งเป็นปราติปทิก ตริชสทศนชส กฤตตทิตตสมาสาศจ

ลบ ชส และ ชส วิภक्ति ตริทศน สูป ธาตุปราติปทิกโยะ

ตั้ง ตริ สังขยาเป็นบทหน้าตริทศน สัขยยามะ อลปิยสยยะ ปุรวนิปาโตวกตวยะ

ตรยส แทนที่ ของ ตริ ตรยสทศน เทรสตรยะ

รू แทนที่ ส อักษรของ ตรยส ตรยรूทศน สสชโย รุะ

ตั้ง อู ของ รू ชื่อว่า อิต ตรยรूทศน อุปเทเศรชุนนาสิก อิต

ลบ อู ของ รू ที่ชื่อว่า อิต ตรยรूทศน ตสย โลปะ

อู แทนที่ ของ รू ตรยอูทศน หสี จ

โอ อักษรแทนที่สระหน้าและหลัง ตริโยทศน อาท คุณะ

ลง ชส ปรัตยยะหลังปราติปทิก ตริโยทศนชส งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง ชส ชื่อว่า ปรัตยยะ ตริโยทศนชส ปรัตยยะ

ลง ชส ปรัตยยะหลังปราติปทิก ตริโยทศนชส ปรศจ

ชส ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ ตริโยทศนชส สเวาชสเมากษณากษณายำภิส ๗

ตั้ง ชส ปรัตยยะเป็นนพวจนะ ตริโยทศนชส สุปะ

ลง ชส ปรัตยยะในฐานะมากอย่าง ตริโยทศนชส พหุช พหวจนมน

ตั้ง ชส ชื่อว่า วิภักติ	ตฺโรยทศนชส	วิภกติจจ
ตั้ง ตฺโรยทศนชส ชื่อว่า ษฏ	ตฺโรยทศนชส	ษณนตทา ษฏ
ลบ ชส ซึ่งอยู่หลังจาก ษฏ	ตฺโรยทศน	ษงภโย ลุก
ลบ น อักษร ของ อษฎฐาทศน	ตฺโรยทศ น	โลปะ ปฺราตติปทิกานตสย
สำเร็จรูปเป็น ตฺโรยทศ (สิบสาม)		

(ลขุฯ) (962) ปรวลลิ่งคํ ทวนทวตตปุรุษโยะ. 2.4.26

ทวันทวสมาสและตตปุรุษสมาส ใช้ลิ่งคํของบทหลัง ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ปรวต เป็นอ้วยยะ บทว่า ลิ่งคม เป็นปรถมา
วิภักติ บทว่า ทวนทวตตปุรุษโยะ เป็นษัษฐิวิภักติ ฯ

อุทาหรณ์ของทวันทวสมาส—

เลากิกวิเคราะหํ กุกกุกฺขจ มยฺหรี จ กุกกุกฺขมยฺหเรยา (ไก่อและนกยุง) ฯ

อเลากิกวิเคราะหํ กุกกุกฺข สฺ+ มยฺหรี สฺ

ยอ กุกกุกฺข สฺ+มยฺหรี สฺ เข้าเป็นอิตเรตฺรทวันทวสมาส กุกกุกฺขมยฺหรี สฺ จารเถ ทวนทวะ

ตั้ง กุกกุกฺข เป็นอุปสรชน กุกกุกฺขมยฺหรี สฺ ปรถมานิรทษฏํ สมาส อุปสรชนม

ตั้ง กุกกุกฺข เป็นบทหน้า กุกกุกฺขมยฺหรี สฺ อุปสรชนม ปูรวม

ตั้งเป็นปราตติปทิก กุกกุกฺขมยฺหรี สฺ กถตตทฤติสมาสาศจ

ลบ สฺ และ สฺ วิภักติ กุกกุกฺขมยฺหรี สฺ สฺโป ธาตูปราตติปทิกโยะ

ตั้งเป็นสตรลิ่งคํตามบทหลัง กุกกุกฺขมยฺหรี สฺ ปรลลิ่งคํ ทวนทวตตปุรุษโยะ

ลง เอาภฺ หลังปราตติปทิก กุกกุกฺขมยฺหรีเอาภฺ งยาปปราตติปทิกาท

ตั้ง เอาภฺ ชื่อว่า ปรตยยะ กุกกุกฺขมยฺหรี เอาภฺ ปรตยยะ

ลง เอาภฺ ปรตยยะหลังปราตติปทิก กุกกุกฺขมยฺหรี เอาภฺ ปรศจ

เอาภฺ ชื่อว่าทวิติยาปรตยยะ กุกกุกฺขมยฺหรี เอาภฺ สเวาชสเมากฺษณกฺษณภยํภิสฺ ฯ

ตั้ง เอาภฺ ปรตยยะเป็นทวิวจนะ กุกกุกฺขมยฺหรี เอาภฺ สฺปะ

ลง เอาภฺ ปรตยยะในฐานสองอย่าง กุกกุกฺขมยฺหรี เอาภฺ ทวเยกโยรทวิวจโนกวจเน

ตั้ง เอาภฺ ชื่อว่า วิภักติ กุกกุกฺขมยฺหรี เอาภฺ วิภกติจจ

ตั้ง ฐฺ ของ เอาภฺ วิภักติ ชื่อว่า อิต กุกกุกฺขมยฺหรี เอา ภฺ หลนตยม

ลบ ฐฺ ที่ชื่อ อิต กุกกุกฺขมยฺหรี เอา ภฺ ตสย โลปะ

เอา ยฺ แทนที่ ของ อี ของ กุกกุกฺขมยฺหรี กุกกุกฺขมยฺหเรยา เอา ภฺ อีโก ยณจ

สำเร็จรูปเป็น กุกกุกฺขมยฺหเรยา (ไก่อและนกยุง)

ตั้งสระ อู ของ รุ ชื่อว่า อิต	ปราปตชีวิกฺรอุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อู ที่ชื่อว่า อิต	ปราปตชีวิกฺร	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	ปราปตชีวิกฺร	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺรคะ	ปราปตชีวิกะ	ขรวसानโยวิสฺรชะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ปราปตชีวิกะ (ผู้สำเร็จความเป็นอยู่)		

อุทาหรณ์ของตัดปุรุชสมาสที่มีอลม เป็นบทหน้า

เลากิกิวิเคราะห์ อลฺ กุมารโย อลฺกุมาริชะ (สมควรแก่กุมารี) ฯ

อเลากิกิวิเคราะห์ อลม+กุมารี เง

ย่อ อลม อ้วยยะเข้ากับกุมารีที่ประกอบด้วยจตุรถีวิภักติ อลมกุมารีเง ทวิคุปราปตาฯ

ตั้ง อลม+กุมารี เง เป็นตัดปุรุชสมาส อลมกุมารีเง ทวิคุปราปตาฯ

ตั้ง อลม ชื่อว่า อุปสรชน อลมกุมารีเง ปรถมานิรทษฺฐิ ฯ

ตั้ง อุปสรชนเป็นบทหน้า อลมกุมารีเง อุปสรชนม ปูรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก อลมกุมารีเง กฤตตทิตสมาสาศจ

ลบ เง วิภักติ อลมกุมารี สุโป ธาตุปราติปทิกโยชะ

ตั้ง กุมารี ชื่อว่า อุปสรชนะ อลมกุมารี เอกวิภักติ จารปูรวนิปาเต

เอา ทรฺสวะ อี ตัวหนึ่งแทนที่ของอุปสรชนะ อลมกุมารี โคสฺตริโยรูปสรชนสย

เอา อนุสวาระแทนที่ของ ม อักษร อลฺกุมารีโมรฺนุสวาระ

เอา สวรรณของตัวหลังแทนที่อนุสวาระ อลงกุมารี วา ปทานตสย

ตั้ง อลงกุมารี ตามลึงค์ของวิเศษย อลงกุมารี ทวิคุปราปตาสรฺปนฺนาฯ

ลง สฺ ปรถมาวิภักติเอกวจนะ อลงกุมาริสฺ งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตยยะ อลงกุมาริสฺ ปรตยยะ

ลง สฺ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ อลงกุมาริสฺ ปรตจ

สฺ ชื่อว่าปรถมาปรตยยะ อลงกุมาริสฺ สเวาชสเมมาณฺชฎาภยํภิสฺ ฯ

ตั้ง สฺ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ อลงกุมาริสฺ สฺปะ

ลง สฺ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว อลงกุมาริสฺ ทวเยกโยทวิจไนกวจเน

ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภักติ อลงกุมาริสฺ วิภักติศจ

ตั้งสระ อู ของ สฺ ชื่อว่า อิต อลงกุมาริสฺอุ อุปเทศชนุนาสิก อิต

ลบ อู ที่ชื่อว่า อิต อลงกุมาริสฺ ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท อลงกุมาริสฺ สฺปติงนฺตํ ปทม

เปลี่ยน สฺ เป็น รุ อลงกุมาริสฺุ ส-สฺชฺโซ รุชะ

ตั้งสระ อู ของ รุ ชื่อว่า อิต	อลงกุมาริรุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อู ที่ชื่อว่า อิต	อลงกุมาริรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	อลงกุมาริรุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	อลงกุมาริระ	ขรวसानโยริวิสรุคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น อลงกุมาริระ (สมควรแก่กุมารี)		

(ลข๓) (934) อรรถจาะ ปุสฺติ จ. 2.4.31

อรรถจ คัทพ์ ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ๓

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า อรรถจาะ เป็นปรธมาวิภักติ บทว่า ปุสฺติ เป็น สัปตมีวิภักติ บทว่า จ เป็นอ้วยยะ บทว่า นปุสเก เป็นสัปตมีวิภักติ ๓

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ ---

เลากิกิวิเคราะหฺ ฤโจรรธม อรรถธม อรรถจฺโจ วา (ครั้งหนึ่งแห่งฤคเวท) ๓

อเลากิกิวิเคราะหฺ ฤจฺงสฺ+อรรถฺ สฺ ๓

ย่อ ฤจฺงสฺ+อรรถฺ สฺ เข้าเป็นตัดปุรุชฺสมาส	ฤจฺงสฺอรรถฺสฺ	อรรถธม นฆฺสกม
ตั้ง อรรถฺ ชื่อว่า อุปสรชน	ฤจฺงสฺอรรถฺสฺ	ปรธมานิรทษฺภู ๓
ตั้ง อรรถฺ เป็นบทหน้า	อรรถฺสฺฤจฺงสฺ	อุปสรชนม ปุรวม
ตั้งบทสมาสเป็นปราติปทิก	อรรถฺ สฺฤจฺงสฺ	กฤตตทิตฺตสมาสาศจ
ลบ สฺ และ งสฺ วิภักติ	อรรถฺฤจ	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ตั้งเป็น อรฺ ชื่อว่า คุณ	อรรถฺฤจ	อาทฺ คุณะ
แปลง ฤ เป็น รุ	อรรถฺรจ	อรฺณฺรประ
ลง อจฺ ปรตฺยยะหลังจากสมาส	อรรถฺรจฺ อจ	ฤคปุรพฺฐะสฺถาฆานษกฺเซ
ตั้ง จฺ ของ อจฺ ชื่อว่า อิต	อรรถฺรจฺ อจ	อุปเทศฺชนุนาสิก อิต
ลบ จฺ ที่ชื่อว่า อิต	อรรถฺรจ	ตสย โลปะ
ตั้ง อรรถฺรจ เป็นปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์	อรรถฺรจ	อรรถฺรจาะ ปุสฺติ จ
ลง สฺ ปรธมาวิภักติเอกวจนะ	อรรถฺรจฺสฺ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตฺยยะ	อรรถฺรจฺสฺ	ปรตฺยยะ
ลง สฺ ปรตฺยยะ หลังจากปราติปทิกะ	อรรถฺรจฺสฺ	ปรศจ
สฺ ชื่อว่าปรธมาปรตฺยยะ	อรรถฺรจฺสฺ สฺเวาซสฺเมฆฺฆาภยฺภิสฺ ๓	
ตั้ง สฺ ปรตฺยยะ เป็นเอกวจนะ	อรรถฺรจฺสฺ สฺปะ	
ลง สฺ ปรตฺยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	อรรถฺรจฺสฺ ทฺเวกโยรฺทฺวิจฺไนกฺวจน	

ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	อรรถรส วิภักติศง	
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	อรรถรสอุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อรรถรส	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	อรรถรส สุปติงนต	ปทม
เปลี่ยน ส เป็น รุ	อรรถรสรุ	ส-สชุโซ รุะ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	อรรถรสรุอุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อรรถรสรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	อรรถรสรุ	วิราโฆวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	อรรถรสจะ	ขรวसानโยรวิสรุคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น อรรถรสจะ (ครึ่งหนึ่งแห่งฤคเวท)		

3.12 พหุวิหิตสมาส

พหุวิหิตสมาสนี้ คือ สมาสที่ย่อบทที่ประกอบด้วยปรถมาวิภักติสองบทเข้าด้วยกันเป็นสมาส⁹⁶ สำเร็จเป็นคำคุณนามขยายคำอื่นที่ไม่ปรากฏในคำสมาสนั้น หรือขยายศัพท์ซึ่งถือว่าเป็นที่เข้าใจกัน (อนยบทารฤตปรถาโน พหุวิหิตะ) เรียก พหุวิหิตสมาส⁹⁷ พหุวิหิตสมาส ๆ มี 2 อย่าง คือ

1. สามานยพหุวิหิตสมาส คือ พหุวิหิตสมาสที่ บททั้งสองมีวิภักติเหมือนกัน คือ เป็นปรถมาวิภักติเหมือนกัน เมื่อย่อเป็นบทสมาสแล้ว บทสมาสจะต้องกลายเป็นบทวิเศษณะของนามบทอื่น สมาสชนิดนี้ แบ่งเป็น 6 ประเภท ตามวิภักติของอันยเป็น ในรูปวิเคราะห์ ดังนี้

1.1 ทวิติยารถพหุวิหิตสมาส คือ พหุวิหิตสมาสที่ย่อบทประกอบด้วยปรถมาวิภักติสองบทเข้าด้วยกัน เมื่อสำเร็จเป็นสมาสแล้ว ใช้เป็นวิเศษณะของบทอื่น ๆ ในรูปวิเคราะห์ ใช้ ย สรรพนาม ประกอบด้วยทวิติยวิภักติ

1.2 ตฤติยารถพหุวิหิตสมาส คือ พหุวิหิตสมาสที่ย่อบทประกอบด้วยปรถมาวิภักติสองบทเข้าด้วยกัน เมื่อสำเร็จเป็นสมาสแล้ว ใช้เป็นวิเศษณะของบทอื่น ๆ ในรูปวิเคราะห์ ใช้ ย สรรพนาม ประกอบด้วยตฤติยวิภักติ

1.3 จตุรถรยถพหุวิหิตสมาส คือ พหุวิหิตสมาสที่ย่อบทประกอบด้วยปรถมาวิภักติสองบทเข้าด้วยกัน เมื่อสำเร็จเป็นสมาสแล้ว ใช้เป็นวิเศษณะของบทอื่น ๆ ในรูปวิเคราะห์ ใช้ ย สรรพนาม ประกอบด้วยจตุรถวิภักติ

⁹⁶ อมรนาถ ปาณเทย, สันสกฤตวยาकरण, หน้า 299.

⁹⁷ อภิชาญ ปานเจริญ ผศ., ภาษาสันสกฤต 2, หน้า 212.

1.4 ปัญจัมยรตพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีสมาสที่ย่อทประกอบด้วยปรถมาวิภक्ति สองบทเข้าด้วยกัน เมื่อสำเร็จเป็นสมาสแล้ว ใช้เป็นวิเศษณของบทอื่น ๆ ในรูปวิเคราะห์ ใช้ ย สรรพนาม ประกอบด้วยปัญจมีวิภक्ति

1.5 ษัษฐยรตพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีสมาสที่ย่อทประกอบด้วยปรถมาวิภक्ति สองบทเข้าด้วยกัน เมื่อสำเร็จเป็นสมาสแล้ว ใช้เป็นวิเศษณของบทอื่น ๆ ในรูปวิเคราะห์ ใช้ ย สรรพนาม ประกอบด้วยษัษฐมีวิภक्ति

1.6 สप्तัมยรตพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีสมาสที่ย่อทประกอบด้วยปรถมาวิภक्ति สองบทเข้าด้วยกัน เมื่อสำเร็จเป็นสมาสแล้ว ใช้เป็นวิเศษณของบทอื่น ๆ ในรูปวิเคราะห์ ใช้ ย สรรพนาม ประกอบด้วยสप्तมีวิภक्ति

2. วิเศษพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีสมาสที่ลักษณะต่างจาก สามานยพหุวิธีสมาส วิเศษพหุวิธีสมาสนี้ มี 9 ประเภท คือ

2.1 วยจิกรณพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีสมาสที่มีบทหน้าและบทหลังมีวิภक्तिต่างกัน

2.2 สังขโยตตรปทพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีสมาสที่มีบทสังขยาอยู่หลัง คือ เป็นบทหลัง

2.3 สังขโยภยปทพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีสมาสที่มีบทที่ย่อเข้ากันเป็นสังขยา ใช้ในความหมายของ วา ศัพท์ ที่แปลว่า หรือ

2.4 สหปุรวปทพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีสมาสที่บทหน้าประกอบด้วย สห ศัพท์ นิบาตเข้ากับบทหลัง สำเร็จเป็นบทสมาสแล้วใช้เป็นวิเศษณของบทอื่นที่เรียกว่า อัญยบท

2.5 วยติหารลักษณพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีที่มีลักษณะขัดแย้งกันระหว่างบทหน้า กับบทหลัง

2.6 ทิคันตราลลักษณพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีสมาสที่มีลักษณะกล่าวถึงทิศเฉียง เช่น ทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นต้น

2.7 นัญพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีสมาสที่ย่อ น นิบาต เข้ากับบทหลัง สำเร็จบทสมาสแล้ว ใช้เป็นวิเศษณของบทอื่น ที่เรียกว่า อัญยบท

2.8 ปราทิพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีสมาสที่มีการย่อ ปร อุปสัคเป็นต้นเข้าเป็นบทสมาส และเป็นบทหน้า เมื่อสำเร็จเป็นบทสมาสแล้ว บทสมาสใช้เป็นวิเศษณของบทอื่น

2.9 อุปมานปุรวปทพหุวิธีสมาส คือ พหุวิธีสมาสที่มีบทหน้าเป็นบทเปรียบเทียบ และมีบทอื่นเป็นประธาน หรือเป็นวิเศษะ

ลำดับการสร้างคำพหุวิธีสมาสตัวหลังจากวิเคราะห์เป็นอเลากิวิเคราะห์ให้ทำตามดังนี้

1. ย่อทที่ประกอบวิภक्तिนาม เข้าเป็นสมาส ด้วยสูตรว่า ปราปตสุทกสุ อเนกมนยปทารเถ

2. ตั้งเป็นพหุวิหิตสมาส	ด้วยสูตรว่า	อนเนกมนยปทารเถ
3. ตั้งเป็นปราติปทิก	ไปด้วยสูตรว่า	กฤตตทิตตาสาสาศจ
4. ตั้งวิเศษณ์เป็นบทหน้า	ด้วยสูตรว่า	สप्तมิวิเศษณ์ พหุวิหิต
5. ลบวิภक्तिหลังปราติปทิก	ด้วยสูตรว่า	สุโป ธาตุปราติปทิกโยชะ
6. เอา ไอ แทนที่สระหน้าและหลัง	ด้วยสูตรว่า	อาทฺ คุณชะ
7. ลง สุ ประถมวิภक्तिเอกวจนะ	ด้วยสูตรว่า	งยาปปราติปทิกาท
8. ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรัตยยะ	ด้วยสูตรว่า	ปรตยยะ
9. ลง สุ ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ด้วยสูตรว่า	ปรศจ
10. สุ ชื่อว่าปรตยยะ	ด้วยสูตรว่า	สฺวาชสเมมาภูณษฎฺฐาภยํภิสฺ ๓
11. ตั้ง สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	ด้วยสูตรว่า	สุปะ
12. ลง สุ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดียว	ด้วยสูตรว่า	ทวเยกโยรทวิจไนกวจน
13. ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภक्ति	ด้วยสูตรว่า	วิภक्तिศจ
14. ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	ด้วยสูตรว่า	อุปเทศชนุนาสิก อิต
15. ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ด้วยสูตรว่า	ตสย โลปะ
16. ตั้งเป็นบท	ด้วยสูตรว่า	สุปติงนตฺ ปทม
17. เปลี่ยน สุ เป็น รุ	ด้วยสูตรว่า	รุ ส-สขุโซ ระบุ
18. ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ปราปโตทกรอุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
19. ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ด้วยสูตรว่า	ตสย โลปะ
20. ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	ด้วยสูตรว่า	วิราโมวसानม
21. เปลี่ยน รุ เป็น วิสรคะ	ด้วยสูตรว่า	ขรวसानโยรวิสรคะนียะ

ถ้าบทสมาสไหนที่มีพยัญชนะการันต์ให้ลงปรัตยยะตฺทิตติก่อน ถ้ามีการสนธิให้ทำสนธิด้วยสูตรก่อน ถ้าบทสมาสไหนบทท้ายสมาสเป็นพหุวจนะ ให้ลงปรัตยยะที่เป็นพหุวจนะ หรือเป็นทวิวจนะ ให้ทำตามขั้นตอนของทวิวจนะ หรือเป็นพหุวจนะให้ลงวิภक्तिเป็นปรัตยยะตามวิธีการของทวิวจนะ และวิธีของพหุวจนะ

(ลขฯ) (965) เศโซ พหุวิหิตะ. 2.2.26

สมาสที่เหลือ ชื่อว่า พหุวิหิตสมาส ๓

สูตรนี้เป็นอธิการสูตร มี 2 บท คือ บทว่า เศชะ เป็นปรตยยะวิภक्ति บทว่า พหุวิหิตะ เป็นปรตยยะวิภक्ति บทว่า สมาสชะ เป็นปรตยยะวิภक्ति ตามมาจากสูตรว่า ปฺรอกฺกทฺวารตฺสมาสชะ ๓

(ลขฯ) (966) อนเนกมนยปทารเถ. 2.2.34

ย่อปรณมาวิภักติหลายบทเข้าเป็นสมาส ในอรรถของบทอื่น ๆ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า อนนคม เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า อนนยปทารถ เป็นปรณมาวิภักติ หลายบทว่า ปรากกทاراتสมาสะ, วิภาษา, เศโซ พหุวิหะ เหล่านี้ทั้งหมด เป็น อธิกถุต (ติดตามไปไกล) ๆ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ ---

เลากิกวิเคราะห์ จตุวาริ มุขานิ ยสย สะ จตุรมุขะ (ผู้มีหน้าสี่) ๆ

อเลากิกวิเคราะห์ จตุร ชส+มุข ชส

ย่อ จตุร ชส +มุข ชส เข้าเป็นพหุวิหะสมาส จตุรชสมุขชส อนนคมนยปทารถ		
ตั้งเป็นปราติปทิก	จตุรชสมุขชส	กถุตตฤติตสมาสาศจ
ลบ ชส และ ชส วิภักติ	จตุรมุข	สุโป ธาตุปราติปทิกาท
ตั้งบทวิเศษณ์เป็นบทหน้า	จตุรมุข	สप्तมิวิเศษณ์ พหุวิหะ
ลง สฺ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ	จตุรมุขสุ	จตุรมุขสุยยาปราติปทิกาท
ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตยยะ	จตุรมุขสุ ปรตยยะ	
ลง สฺ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	จตุรมุขสุ ปรตย	
สุ ชื่อว่าปรณมาปรตยยะ	จตุรมุขสุ	สเวชสเมากุณษฎฐากยัมภิสฺ ๆ
ตั้ง สฺ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	จตุรมุขสุ	สุปะ
ลง สฺ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	จตุรมุขสุ	ทวเยกโยรทวิจไนกวจเน
ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภักติ	จตุรมุขสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สฺ ชื่อว่า อิต	จตุรมุขสุ	อุปเตเศชุนนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	จตุรมุขสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	จตุรมุขสุ	สุปติงนตฺ ปทม
เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	จตุรมุขรุ	ส-สชฺโซ รุ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	จตุรมุขรุ	อุปเตเศชุนนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	จตุรมุขรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	จตุรมุขรุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	จตุรมุขะ	ขรวसानโยรวิสรุคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น จตุรมุขะ (ผู้มีสี่หน้า)		

(ลขฯ) (967) สप्तมิ-วิเศษณ์ พหุวิหะ. 2.2.35

สप्तมิวิภักติและบทวิเศษณ์ ในพหุวิหะสมาส ๆ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บทคือ บทว่า สप्तมี-วิเศษณ เป็นปรณมาวิภक्ति บทว่า พหุรี
 เหา เป็นสัปตมีวิภक्ति บทว่า ปูรวม เป็นกิริยาวิเศษณ ตามมาจากสูตรว่า อุปสรรชนี ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ --

เลากิกวิเคราะห์ กณฺฐ กาลิ ยสย สะ กณฺฐกาละ (ผู้มีคอดำ) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ กณฺฐ จิ+กาล สฺ

ย่อ กณฺฐ จิ+ กาล สฺ เข้าเป็นสมาส กณฺฐจิกาลสฺ สप्तมีวิเศษณ พหุรีเหา

ตั้งเป็นพหุรีหิสมาส

กณฺฐจิกาลสฺ อเนกมนยปทาร์เถ

ตั้งบทที่ประกอบด้วยสัปตมีเป็นบทหน้า

กณฺฐจิกาลสฺ สप्तมีวิเศษณ พหุรีเหา

ตั้งสมาสเป็นปราติปทิก

กณฺฐจิกาลสฺ กฤตตทิตตสมาสาศจ

ลป สฺ วิภक्ति

กณฺฐจิกาล สฺโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ไม่ลป จิ บทหน้า

กณฺฐจิกาล

หลทนต์ต สप्तมยาะ สัชญายาม

ตั้ง งฺ ของ จิ ชื่อว่า อิต

กณฺฐจิกาล

อุปเทศชนุนาสิก อิต

ลป งฺ ที่ชื่อว่า อิต

กณฺฐจิกาล

ตสย โลปะ

เอา คุณ แทนที่สระหน้าและกล้ง

กณฺฐกาล

อาทฺ คุณะ

ลง สฺ ปรณมาวิภक्तिเอกวางณะ

กณฺฐกาลสฺ

งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตยยะ

กณฺฐกาลสฺ

ปรตยยะ

ลง สฺ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ

กณฺฐกาลสฺ

ปรตจ

สฺ ชื่อว่าปรณมาปรตยยะ

กณฺฐกาลสฺ

สเวาชสเมฆฉฎฎาภยัมภิสฺ ฯ

ตั้ง สฺ ปรตยยะ เป็นเอกวางณะ

กณฺฐกาลสฺ

สุปะ

ลง สฺ ปรตยยะในฐานะอย่างเดียว

กณฺฐกาลสฺ

ทวเยกโยรทวิจไนกวางเน

ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภक्ति

กณฺฐกาลสฺ

วิภक्तिศจ

ตั้งสระ อุ ของ สฺ ชื่อว่า อิต

กณฺฐกาลสฺ

อุปเทศชนุนาสิก อิต

ลป อุ ที่ชื่อว่า อิต

กณฺฐกาลสฺ

ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท

กณฺฐกาลสฺ

สุปะติงนตฺ ปทม

เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ

กณฺฐกาลรฺ

ส-สชฺโซ ฐะ

ตั้งสระ อุ ของ รฺ ชื่อว่า อิต

กณฺฐกาลรฺ

อุปเทศชนุนาสิก อิต

ลป อุ ที่ชื่อว่า อิต

กณฺฐกาลรฺ

ตสย โลปะ

ตั้ง รฺ ชื่อว่า อวसान

กณฺฐกาลรฺ

วิราโฆวसानม

เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรคะ

กณฺฐกาละ

ขรวसानโยรวิสรคะนียะ

สำเร็จรูปเป็น กณฺฐกาละ (ผู้มีคอดำ)

(ลขฯ) (968) หลทนต์ต สปตมยาะ สัชญายาม. 6.3.8

เพราะนามอยู่หลัง ไม่ลบ สัทมวีวิภักติที่อยู่หลังนามที่มีพยัญชนะและ อ เป็นที่สุด ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า หลทนต์ต เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า สปตมยาะ เป็นษัษฐีวิภักติ บทว่า สัชญายาม เป็นสัทมวีวิภักติ บทว่า อลุก เป็นปรณมาวิภักติ และบทว่า อุตตรปเท เป็นสัทมวีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า อลुकุตตรปเท ฯ

อุทาหรณ์ในอรรถของบทอื่นที่เป็นทวิติยาวิภักติ

เลากิกิวิเคราะห์ ปราปตม อุทกั ยั สะ ปราปโตทโก ครามะ (หมู่บ้านที่มีน้ำถึงแล้ว) ฯ

อเลากิกิวิเคราะห์ ปราปต ส+อุทก ส

ย่อ ปราปต ส อุทก ส เข้าเป็นสมาส ปราปตสูทกสู อเนกมนยปหารเถ

ตั้งเป็นพหุวิภักติสมาส ปราปตสูทกสู อเนกมนยปหารเถ

ตั้งเป็นปราติปทิก ปราปตสูทกสู กถตททิตศาสาศจ

ตั้งวิเศษณ์เป็นบทหน้า ปราปตสูทกสู สปตมีวิเศษณ์ พหุวิเหา

ลวิภักติหลังปราติปทิก ปราปตอุทก สูโป ธาตุปราติปทิกโยะ

เอา โอ แทนที่สระหน้าและหลัง ปราปโตทก อาท คณะ

ลง ส ปรณมาวิภักติเอกวจนะ ปราปโตทกสู งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง ส ชื่อว่า ปรัตยยะ ปราปโตทกสู ปรัตยยะ

ลง ส ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ ปราปโตทกสู ปรตจ

ส ชื่อว่าปรณมาปรัตยยะ ปราปโตทกสู สเวาซสเมาภูษฎาภยัภิส ฯ

ตั้ง ส ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ ปราปโตทกสู สูปะ

ลง ส ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว ปราปโตทกสู ทวแยกโยรทวิจไนกวงเน

ตั้ง ส ชื่อว่า วิภักติ ปราปโตทกสู วิภักติศจ

ตั้งสระ อุ ของ ส ชื่อว่า อิต ปราปโตทกสู อุปะเศชุนนาลิก อิต

ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต ปราปโตทกสู ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท ปราปโตทกสู สุปติงนัต ปทม

เปลี่ยน ส เป็น รุ ปราปโตทกรุ ส-สชุโษ รุ

ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต ปราปโตทกรุ อุปะเศชุนนาลิก อิต

ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต ปราปโตทกรุ ตสย โลปะ

ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान ปราปโตทกรุ วิราโมวसानม

เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺรคะ ปราปโตทกะ ขรวसानโยรวิสฺรคะนียะ

สำเร็จรูปเป็น ปราปโตทกะ (หมู่บ้านที่มีน้ำถึงแล้ว)

(ลขฯ) วาฯ -- (65) ปฺราทิกโย ธาตุชสย วาจโย วา โจตตรปทโลปะ.

ปรปติตปรณะ ปรปรณะ ฯ

ลบบทหลังของวากยะที่เกิดจากธาตุที่มีปร เป็นต้นที่อยู่หน้าของบทหน้า ฯ

ปรปติตปรณะ ปรปรณะ (มีไบหล่นทั่วแล้ว) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ -

เลากิกวิเคราะห์ ปรปติตานิ ปริณานิ ยสย สะ ปรปรณะ ปรปติตปรณ โว วุฤกษะ (มีไบหล่นแล้ว) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ ปรปติต ชส+ปรณ ชส

ย่อบทหน้าบทหลังเข้าเป็นสมาส ปรปติตชสปรณชส อเนกมนยปทารเถ

ตั้งเป็นพหุวิหิตสมาส ปรปติตชสปรณชส อเนกมนยปทารเถ

ตั้งเป็นปราติปทิก ปรปติตชสปรณชส กฤตตทิตตสมาสาศจ

ลบ ชส และ ชส วิภักติ ปรปติตปรณ สุโป ธาตุปราติปทียะ

ลบ ปติต ของ ปรปติต ปรปรณ ปฺราทิกโย ธาตุชสย วาจโย วา โจตตรปทโลปะ

ลง สุ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ ปรปรณสุ งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ ปรปรณสุ ปรตยยะ

ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ ปรปรณสุ ปรศจ

สุ ชื่อว่าปรณมาปรตยยะ ปรปรณสุ สเวาชสเมฆาณษฎาภยํภิส ฯ

ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ ปรปรณสุ สุปะ

ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดียว ปรปรณสุ ทวแยกโยรทวิจไนกวจเน

ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ ปรปรณสุ วิภักติจจ

ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต ปรปรณสุ อุปะเทศชนุนาสิก อิต

ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต ปรปรณสุ ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท ปรปรณสุ สุปะติงนตํ ปทม

เปลี่ยน ส เป็น รุ ปรปรณรุ ส-สชุโซ รุ

ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต ปรปรณรุ อุปะเทศชนุนาสิก อิต

ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต ปรปรณรุ ตสย โลปะ

ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान ปรปรณรุ วิราโมวसानม

เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺรคะ ปรปรณะ ขรวसानโยรวิสฺรชะนียะ

สำเร็จรูปเป็น ปรปรณะ (มีไบหล่นแล้ว)

(ลข๗) วา๗ --- (66) นโณรสตยรณานำ วาจโย วา โจตตรปทโลปะ.

อวิทฺยานปุตโรรปุตระ ๗

ยอบทปรณมาวิภักติที่กล่าวอรรถอัสนธิซึ่งอยู่หลังจาก นณ เข้ากับปรณมาวิภักตอื่นเป็นพหุวิธี
สมาส และลบบทว่า วิทฺยมาน ของบทหน้าของพหุวิธีสมาส ๗

ผู้มีบุตรไม่ปรากฏ ชื่อว่าผู้ไม่มีบุตร ๗

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกิวิเคราะห์ น วิทฺยมานะ อวิทฺยมานะ (ไม่มีอยู่)

อเลากิกิวิเคราะห์ น + วิทฺยมาน สฺ

ยอ น+วิทฺยมาน สฺ เข้าเป็นตัดปุรุชสมาส นวิทฺยมานสฺ นณ

ตั้ง น เป็นอุปสรรชน นณวิทฺยมานสฺ ปรณมานิรทษุณฺ ๗

ตั้ง น เป็นบทหน้า นณวิทฺยมานสฺ อุปสรรชนม ปุรวม

ตั้งเป็นปราติปทิก นณวิทฺยมานสฺ กฤตตทิตตสมาสาศจ

ลบ สฺ วิภักติ นณวิทฺยมาน สฺโป ธาตุปราติปทกโยะ

ตั้ง น และ ณ ชื่อว่า อิต นณวิทฺยมาน อุปเทเศชนนาสิก อิต

ลบ น และ ณ ที่ชื่อว่า อิต อวิทฺยมาน น โลโป นณ

ลง สฺ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ อวิทฺยมานสฺ งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตยยะ อวิทฺยมานสฺ ปรตยยะ

ลง สฺ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ อวิทฺยมานสฺ ปรศจ

สฺ ชื่อว่าปรณมาปรตยยะ อวิทฺยมานสฺ สเวาซสเมมาณฺณษณฺณายํภิส ๗

ตั้ง สฺ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ อวิทฺยมานสฺ สฺปะ

ลง สฺ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว อวิทฺยมานสฺ ทเวกโยรทวิจไนกวจน

ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภักติ อวิทฺยมานสฺ วิภกติศจ

ตั้งสระ อฺ ของ สฺ ชื่อว่า อิต อวิทฺยมานสฺ อุปเทเศชนนาสิก อิต

ลบ อฺ ที่ชื่อว่า อิต อวิทฺยมานสฺ ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท อวิทฺยมานสฺ สฺปติงนตํ ปทม

เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ อวิทฺยมานรฺ ส-สฺชฺโซ รฺ

ตั้งสระ อฺ ของ รฺ ชื่อว่า อิต อวิทฺยมานรฺ อุปเทเศชนนาสิก อิต

ลบ อฺ ที่ชื่อว่า อิต อวิทฺยมานรฺ ตสย โลปะ

ตั้ง รฺ ชื่อว่า อวसान อวิทฺยมานรฺ วิราโมวसानม

เปลี่ยน ร เป็น วิสฺรคะ	อวิทฺยมานะ	ขรวสานโยรวิสฺรชะเนียะ
สำเร็จรูปเป็น อวิทฺยมานะ (ไม่ปรากฏอยู่)		
ย่อบทปรธมาวิภักติสองบท	อวิทฺยมาน สุ+ปุตร สุ	อนกมนยปทารเถ
ตั้งบทพิเศษณเป็นบทหน้า	อวิทฺยมาน สุ+ปุตร สุ	อุปสรชนม ปุรวม
ตั้งเป็นปราติปทิก	อวิทฺยมาน สุ+ปุตร สุ	กฤตตทิตตสมาสาศจ
ลบ สุ และ สุ วิภักติ	อวิทฺยมานปุตร	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ลบ วิทฺยมาน ของบทว่า อวิทฺยมาน	อปุตร นโณรสตยธณำ วากโย วา	โจตตรปทโลปะ
ลง สุ ปรธมาวิภักติเอกวจนะ	อปุตรสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตฺยยะ	อปุตรสุ	ปรตฺยยะ
ลง สุ ปรตฺยยะ หลังจากปราติปทิกะ	อปุตรสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรธมาปรตฺยยะ	อปุตรสุ	สเวาชสเมมาภุฉฎฎากภยำภิส ๓
ตั้ง สุ ปรตฺยยะ เป็นเอกวจนะ	อปุตรสุ	สุปะ
ลง สุ ปรตฺยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	อปุตรสุ	ทเวกโยรทวิจไนกวจเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	อปุตรสุ	วิภักตฺยจ
ตั้งสระ อ ของ สุ ชื่อว่า อิต	อปุตรสุ	อุปเทเศชนุนาสิก อิต
ลบ อ ที่ชื่อว่า อิต	อปุตรสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	อปุตรสุ	สุบดินนตฺ ปทม
เปลี่ยน ส เป็น ร	อปุตรรุ	ส-สชฺโซ รุะ
ตั้งสระ อ ของ ร ชื่อว่า อิต	อปุตรรุ	อุปเทเศชนุนาสิก อิต
ลบ อ ที่ชื่อว่า อิต	อปุตรรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง ร ชื่อว่า อวสาน	อปุตรรุ	วिरาโมวสานม
เปลี่ยน ร เป็น วิสฺรคะ	อปุตระ	ขรวสานโยรวิสฺรชะเนียะ
สำเร็จรูปเป็น อปุตระ (ผู้ไม่มีบุตร)		

(ลขฯ) (969) สตรียะ ปุทฺทภาชิตปุสฺกาทนุจ สมานาธิกรณ สตรียามปุณฺณิปฺริยาทฺยิ. 6.3.33

เอาสตรีปรตฺยยะซึ่งไม่ใช่อุงปรตฺยยะที่เคยกล่าวปุงลิงค์มาก่อน เป็นเหมือนปุงลิงค์ ในเพราะ
บทหลังที่มีวิภักติเสมอกัน บทหลังต้องไม่ใช่ปุณฺณและปฺริย คณะเป็นต้น ๓

สูตรนี้เป็นวิธิตูตร มี 5 บท คือ บทว่า สตรียะ เป็นชฺชวีวิภักติ บทว่า ฆวาท เป็นอ้วยยะ
บทว่า ภาชิตปุสฺกาทนุจ เป็นบทที่มีชฺชวีวิภักติเอกวจนะที่ลบแล้ว ๓ บทว่า สมานาธิกรณ เป็นสัปต
มีวิภักติ บทว่า สตรียาม เป็นสัปตมีวิภักติ บทว่า อปุณฺณิปฺริยาทฺยิ เป็นสัปตมีวิภักติ บทว่า อุตฺตรปเท
เป็นสัปตมีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า อลฺลคฺตฺตรปเท ๓

อุทาหรณ์ของสูตรนี้—

เลากิกวิเคราะห์ จิตรรา คาโว ยสย ส จิตรครุพราหมณะ (ผู้มีโควิจิตร) ๓		
อเลากิกวิเคราะห์ จิตรรา ชส+โค ชส		
ย่อบทปรณมาวิภักติสองบท	จิตรราชสโคชส	อนกมนยปทารเถ
ตั้งบทพิเศษณอยู่ข้างหน้า	จิตรราชสโคชส	สप्तมวีพิเศษณ พหุวีเหา
ตั้งเป็นปราติปทิก	จิตรราชสโคชส	กฤตตทิตตสมาสาศจ
ลบ ชส และ ชส วิภักติ	จิตรราโค	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ทำ จิตรรา เป็น จิตร	จิตรโค	สตรียาะ ปุพทภาชิตปุสกาทnung ๓
เอา หรัสวะตัวหนึ่งแทนที่ของโค	จิตรค	โคสตรียโรรูปสรชนสย
ลง ส ปรณมาวิภักติเอกวจนะ	จิตรคสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง ส ชื่อว่า ปรตยยะ	จิตรคสุ	ปรตยยะ
ลง ส ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	จิตรคสุ	ปรศจ
ส ชื่อว่าปรณมาปรตยยะ	จิตรคสุ	สเวาชสเมมาภุฉษภญาภยภิส ๓
ตั้ง ส ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	จิตรคสุ	สุปะ
ลง ส ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	จิตรคสุ	ทวเยกโยรทวิจไนกวจเน
ตั้ง ส ชื่อว่า วิภักติ	จิตรคสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อ ของ ส ชื่อว่า อิต	จิตรคสุ	อุปเทเศชนนาสิก อิต
ลบ อ ที่ชื่อว่า อิต	จิตรคสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	จิตรคสุ	สุปติงนต์ ปทม
เปลี่ยน ส เป็น ร	จิตรคร	ส-สชโซ รุะ
ตั้งสระ อ ของ ร ชื่อว่า อิต	จิตรครอ	อุปเทเศชนนาสิก อิต
ลบ อ ที่ชื่อว่า อิต	จิตรคร	ตสย โลปะ
ตั้ง ร ชื่อว่า อวसान	จิตรคร	วิราโมวसानม
เปลี่ยน ร เป็น วิสรุคะ	จิตรคุะ	ขรวसानโยวิสรุคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น อจิตรคุะ (ผู้มีโควิจิตร)		

(ลขฯ) (970) อป ปุณณีปรมาณโยะ. 4.4.116

ลง กป ปรตยยะหลังจากพหุวีทิสมาสที่มีปุณณีและปรมาณีเป็นที่สุด ๓

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า อป เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า ปุณณีปรมาณโยะ เป็นษัษฐวิภักติ บทว่า พหุวีเหา เป็นสप्तมวีภักติ ตามมาจากสูตรว่า พหุวีเหา สกถยภษโณะ ส

วางคาคู ขจ หลายบทว่า ปรตยยะ, ปรศจ, ตฤติตาะ, สมาสานตาะ เหล่านี้ทั้งหมดเป็นอิกฤต (ติดตามไปไกล) ๖

อุทาหรณ์ของสูตรนี้

เลากิกวิเคราะห์ กลยาณี ปณจมี ยาสำ (ราตรีณำ) ตาะ กลยาณีปณจมา ราตริยะ (ราตรีที่มีควมงามเป็นที่ห้า) ๖

อเลากิกวิเคราะห์ กลยาณี สุ+ปณจมี สุ

ย่อปรณมาวิภักติสองบทเข้าเป็นสมาส	กลยาณีสุปณจมีสุ	อเนกมนยปทารเถ
ตั้งเป็นพหุวิหิตสมาส	กลยาณีสุปณจมีสุ	อเนกมนยปทารเถ
ตั้งวิเศษณของหน้า	กลยาณีสุปณจมีสุ	สप्तมิวิเศษเณ พหุวิเหา
ตั้งเป็นปราติปทิก	กลยาณีสุปณจมีสุ	กฤตตฤติตสมาสาศจ
ลบ สุ และ สุ วิภักติ	กลยาณีปณจมี	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ลง อป ปรตยยะตฤติตที่สุตบทสมาส	กลยาณีปณจมี อป	อป ปุณณปรมานุโยะ
ตั้ง อี ของ ปณจมี ชื่อว่า ภา	กลยาณีปณจมี อป	ยจิ ภา
ลบ อี ของ ปณจมี ที่ชื่อว่า ภา	กลยาณีปณจมี อป	ยสุยติ จ
ตั้ง ป ของ อป ชื่อว่า อิต	กลยาณีปณจมี อ ป	หลนตยม
ลบ ป ที่ชื่อว่า อิต	กลยาณีปณจมี อ	ตสย โลปะ
ลบ ภาป ปรตยยะสตริลิงค์	กลยาณีปณจมี ภาป	อชาทยตษภาป
ตั้ง ภู และ ป ชื่อว่า อิต	กลยาณีปณจมี ภู อา ป	อุปเทเศรชุนนาสิก อิต
ลบ ภู และ ป ที่ชื่อว่า อิต	กลยาณีปณจมี อา	ตสย โลปะ
เอา ฑิรฆะ แทนที่ของ อ	กลยาณีปณจมา	อกะ สวรเณ ฑิรฆะ
ลง ชส ปรตยยะหลังปราติปทิก	กลยาณีปณจมาชส	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง ชส ชื่อว่า ปรตยยะ	กลยาณีปณจมาชส	ปรตยยะ
ลง ชส ปรตยยะหลังปราติปทิก	กลยาณีปณจมาชส	ปรศจ
ตั้ง ชส ชื่อว่า ทวิติยาปรตยยะ	กลยาณีปณจมาชส	สเวาชสเมมาภูษฏาภยภิส ๖
ตั้ง ชส ปรตยยะเป็นพหุจนะ	กลยาณีปณจมาชส	สุปะ
ลง ชส ปรตยยะในฐานะหลายอย่าง	กลยาณีปณจมาชส	พหุช พหุจนม
ตั้ง ชส ชื่อว่า วิภักติ	กลยาณีปณจมาชส	วิภักติศจ
ตั้ง ช ของ ชส ชื่อว่า อิต	กลยาณีปณจมาชอส	จฏ
ลบ ช ที่ชื่อว่า อิต	กลยาณีปณจมาอส	ตสย โลปะ
เอา อา แทนที่สระหน้าและหลัง	กลยาณีปณจมาส	อกะ สวรเณ ฑิรฆะ

ตั้ง กลยาณีปณจมาสุ เป็นบท	กลยาณีปณจมาสุ	สุปติงนตํ ปทม
เอา รุ แทนที่ของ ส	กลยาณีปณจมารุ	สสชุไซ ระบุ
ตั้ง อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	กลยาณีปณจมาอรุ	อุปเทเศรชฌนาสิก อิต
ลบ อุ ของ รุ ที่ชื่อว่า อิต	กลยาณีปณจมารุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	กลยาณีปณจมารุ	วิราโมรวसानม
เอา วิสระคะแทนที่ของ รุ	กลยาณีปณจมาะ	ขรวसानโยรววิสระชะนียะ
สำเร็จรูปเป็น กลยาณีปณจมาะ (ราตรีที่มีความงามเป็นที่ห้า)		

(ลขฯ) (971) พหุรีเหา สกถยักษโณะ สวางคาคู ษจ. 5.4.113

ลง ษ ปรตยยะหลังพหุรีเหาสมาส ที่มีสฤถิและอฤษิที่กล่าวส่วนของร่างกาย ๗

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 4 บท คือ บทว่า พหุรีเหา เป็นสัปตมีวิภักติ บทว่า สกถยักษโณะ เป็นษัษฐิวิภักติ บทว่า สวางคาคู เป็นปณจมีวิภักติ บทว่า ษจ เป็นปรถมาวิภักติ หลายบทว่า ปรตยยะ, ปรศจ, ตฤธิตะ, สมาสานตะ เหล่านี้ทั้งหมด เป็นอธิกฤต(ติดตามไปไกล)๗

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ -

เลากิกวิเคราะหฺ์ ที่ริฆเ สฤถินิ ยสย สะ ที่ริฆสฤถะ บุรุชะ (บุรุช ผู้มีขาอ่อนยาว) ๗

อเลากิกวิเคราะหฺ์ ที่ริฆเ เอา+สฤถิ เอา

ย่อที่ริฆเ เข้ากับสฤถินิเป็นพหุรีเหาสมาส ที่ริฆเอาสฤถิเอา อเนกมนยปทารเถ

ตั้งบทวิเศษณของหน้า ที่ริฆเอาสฤถิเอา สัปตมีวิเศษณ พหุรีเหา

ตั้งเป็นปราดิปทิกที่ริฆเอาสฤถิเอา กฤตตฤธิตสมาสาศจ

ลบ เอา และ เอา วิภักติ ที่ริฆสฤถิ สุโป ธาตุปราดิปทิกโยะ

ลง ษ ปรตยยะหลังจากพหุรีเหาสมาส ที่ริฆสฤถิ ษ พหุรีเหา สกถยักษโณะ สวางคาคู ษจ

ตั้ง ษ ของ ษ ปรตยยะชื่อว่า อิต ที่ริฆสฤถิ ษอ หลนตยม

ลบ ษ ที่ชื่อว่า อิต ที่ริฆสฤถิ อ ตสย โลปะ

ตั้ง อี ของ ที่ริฆสฤถิ ชื่อว่า ภ ที่ริฆสฤถิ อ ยจิ ภม

ลบ อี ของที่ริฆสฤถิ ที่ชื่อว่า ภ ที่ริฆสฤถิ อ ยสยเอติ จ

ลง สุ ปรถมาวิภักติเอกวจนะ ที่ริฆสฤถิสู งยาปปราดิปทิกาค

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ ที่ริฆสฤถิสู ปรตยยะ

ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราดิปทิกะ ที่ริฆสฤถิสู ปรศจ

สุ ชื่อว่าปรถมาปรตยยะ ที่ริฆสฤถิสู สเวาชสเมมาฤษณฤฎาภยํภิส ๗

ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ ที่ริฆสฤถิสู สูปะ

ลง สุ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ที่รฆสภสสุ	ทวเยกโยรทวิจโนกวางเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	ที่รฆสภสสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	ที่รฆสภสสุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ที่รฆสภสสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	ที่รฆสภสสุ	สุบดินนต์ ปทม
เปลี่ยน สุ เป็น รุ	ที่รฆสภสสุ	ส-สชุโซะ ระบุ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ที่รฆสภสสุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ที่รฆสภสสุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	ที่รฆสภสสุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	ที่รฆสภสสุ	ขรวसानโยรวิสรุชะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ที่รฆสภสสุ (ผู้มีชาวอนยาว)		

(ลขุฯ) (972) ทวิตรีภยา ฆ มุรฺธนะ. 5.4.115

ลง ฆ ปรัตยยะหลังจากพหุวีหิสมาสที่มี ทวิ และ ตรี เป็นบทหน้ามี มุรฺธนะ เป็นบทหลัง ๓
 สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ทวิตรีภยาม เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า ฆ เป็นป
 รธมาวิภักติซึ่งมีวิภักติถูกลบแล้ว บทว่า มุรฺธนะ เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า พหุวีหะ เป็นสप्तมีวิ
 ภักติ ตามมาจากสูตรว่า พหุวีหะ สกถยภษโณมะ สวางคาคต ษจ หลายบทว่า ปรัตยยะ, ปรศจ,
 บทว่า ตทิตาจะ, สมาสานตาจะ เป็นอริกฤต (ติดตามไปไกล) ๓

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ ----

เลากิกวิเคราะห์ ทเวา มุรฺธนาเอา ยสย สะ ทวิมุรฺธนะ (ผู้มีสองหัว) ๓

อเลากิกวิเคราะห์ ทวิ เอ+มุรฺธน เอ

ย่อบทปรธมาวิภักติเข้าเป็นวิเศษณของบทอื่น ทวิเอามุรฺธนเอา อเนกมณยปทารเถ

ตั้งเป็นพหุวีหิสมาส ทวิ เอามุรฺธนเอา อเนกมณยปทารเถ

ตั้งวิเศษณอยู่หน้า ทวิเอามุรฺธนเอา สप्तมีวิเศษณ พหุวีหะ

ตั้งเป็นปราติปทิก ทวิเอามุรฺธนเอา กฤตตทิตสมาสาศจ

ลบ เอ และ เอ วิภักติ ทวิมุรฺธน สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ลง ฆ ปรัตยยะตทิตหลังสมาส ทวิมุรฺธน ฆ ทวิตรีภยา ฆ มุรฺธนะ

ตั้ง ฆ ของ ฆ ปรัตยยะชื่อว่า อิต ทวิมุรฺธนฆอ หลนตยม

ลบ ฆ ของ ฆ ที่ชื่อว่า อิต ทวิมุรฺธน อ ตสย โลปะ

ตั้ง อน ของ ทวิมุรฺธน ชื่อว่า ภ ทวิมุรฺธอน อ ยจิ ภม

ลบ อน ที่ชื่อว่า ภา	ทวิมูรธ อ	นสทหุติเต
ลง สุ ปรถมาวิภักติเอกวจนะ	ทวิมูรธสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ	ทวิมูรธสุ	ปรตยยะ
ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ทวิมูรธสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรถมาปรตยยะ	ทวิมูรธสุ	สเวชสเมมาณฺณษฏฺฐาภยํภิส ๓
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	ทวิมูรธสุ	สุปะ
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ทวิมูรธสุ	ทวเยกโยรทวิจโนกวจน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	ทวิมูรธสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	ทวิมูรธสุ	อุปเทศชนฺนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ทวิมูรธสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	ทวิมูรธสุ	สฺปติงนตํ ปทม
เปลี่ยน สุ เป็น รุ	ทวิมูรธรุ	ส-สขุโษ รุ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ทวิมูรธรุ	อุปเทศชนฺนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ทวิมูรธรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวสาน	ทวิมูรธรุ	วิราโมวสานม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรคะ	ทวิมูรธระ	ขรวสานโยรวิสฺรชชะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ทวิมูรธระ (ผู้มีสองหัว)		

(ลขุฯ) (973) อนุตรพหิรภยามจ โลมณะ. 5.4.117

ลง อป ปรตยยะ หลังจากสมาสซึ่งมี อนุตร และ พหิร เป็นต้นมีโลมนุ เป็นที่สุด ๓
 ลง อป ปรตยยะ หลังจากสมาสซึ่งมี อนุตร และ พหิร เป็นต้นมีโลมนุ เป็นที่สุด ๓ อนุตรโลมะ (ผู้มีขนภายใน) ๓ พหิรโลมะ (ผู้มีขนภายนอก) ๓

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า อนุตรพหิรภยาม เป็นสัปตมีวิภักติ บทว่า จ เป็นอ้วยยะ บทว่า โลมณะ เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า อป เป็นปรถมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า อป ปุรณิปฺรมาณโยะ บทว่า พหุวีเหา เป็นสัปตมีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า พหุวีเหา สกถยภษฺโณชะ สวางคาคตุ ชจ หลายบทว่า ปรตยยะ, ปรศจ, ตหุติตชะ, สมาสานตชะ เหล่านี้ทั้งหมดเป็นอภิกฤต (ติดตามไปไกล) ๓

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ ---

เลากิกวิเคราะห์ อนุตรโลมานิ ยสย สะ อนุตรโลมะ (ผู้มีขนภายใน) ๓
 อเลากิกวิเคราะห์ อนุตร + โลมณ ชส

ย่อ อนุตร เข้ากับ โลมานิ เป็นสมาส	อนุตรโลมนชส	อเนกมณยปทารุเถ
ตั้งเป็นพหุวิหิตสมาส	อนุตรโลมนชส	อเนกมณยปทารุเถ
ตั้งเป็นปราติปทิก	อนุตรโลมน ชส	กฤตตทฤติตสมาสาศจ
ลบ ชส วิภักติ	อนุตรโลมน	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ลง อป ปรัตยยะตัทธิตหลังจากพหุวิหิตสมาส	อนุตรโลมน	อป อนุตรพหุวิหิต
ตั้ง ป ของ อป ชื่อว่า อิต	อนุตรโลมน	อป หลนตยม
ลบ ป ของ อป ที่ชื่อว่า อิต	อนุตรโลมน	อ ตสย โลปะ
ตั้ง อน ของ อนุตรโลมน ชื่อว่า ภา	อนุตรโลมน	อน อ
ลบ อน ของ อนุตรโลมน ที่ชื่อว่า ภา	อนุตรโลมน	อน อ
ลง สฺ ปรถมาวิภักติเอกวจนะ	อนุตรโลมสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรัตยยะ	อนุตรโลมสุ	ปรตยยะ
ลง สฺ ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	อนุตรโลมสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	อนุตรโลมสุ	สเวชสเมมาภูษณภยาภิส ๓
ตั้ง สฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	อนุตรโลมสุ	สุปะ
ลง สฺ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	อนุตรโลมสุ	ทวเยกโยรทวิจไนกวจน
ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภักติ	อนุตรโลมสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สฺ ชื่อว่า อิต	อนุตรโลมสุ	อุปะเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อนุตรโลมสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	อนุตรโลมสุ	สุบติงนต ปทม
เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	อนุตรโลมรุ	ส-สชุโซ รุะ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	อนุตรโลมรุ	อุปะเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	อนุตรโลมรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	อนุตรโลมรุ	วิราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรคะ	อนุตรโลมะ	ขรวसानโยรวิสระชะนียะ
สำเร็จรูปเป็น อนุตรโลมะ (ผู้มีขนภายใน)		

(ลขฯ) (974) ปาทสย โลโปรหตตยาทิภยะ. 5.4.138

ลบ ปาท ศัพท์ ซึ่งอยู่หลังกล่าวอุปมานยกเว้นหัตถศัพท์เป็นต้น ในเพราะพหุวิหิตสมาส ๓
 สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ปาทสย เป็นชัษฐวิภักติ บทว่า โลปะ เป็นปรถ
 มาวิภักติ บทว่า อหตตยาทิภยะ เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า อุปมานาตุ เป็นปัญจมีวิภักติ ติดตามมา

จากสูตรว่า อุปมานาจจ บทว่า พหุวีเหา เป็นสप्तมิวักติ ติดตามมาจากสูตรว่า พหุวีเหา สกถยเกษโณะ สวางคาคต ชจ บทว่า สมาสานตะ เป็นปรธมาวิภักติ เป็นอธิกถต (ติดตามไปไกล) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ –

เลากิกวิเคราะห์ วยาฆรสย ปาเทา วยาฆรปาเทา, วยาฆรปาทาวิว ปาเทา ยสย ส วยาฆรปาต (มีเท้าเหมือนเท้าสิงโต) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ วยาฆรปาท เอา+ปาท เอา

ย่อบทที่กล่าวเปรียบเทียบเข้ากับบทหลัง วยาฆรปาทเอาปาทเอา สप्तมยูปมานปุรวา

ตั้งเป็นพหุวีหีสมาส วยาฆรปาท เอา+ปาท เอา สप्तมยูปมานปุรวา

ตั้งเป็นปราติปทิก วยาฆรปาท เอา+ปาท เอา กถตตทิตสมาสาคจ

ลบ เอา และ เอา วิภักติ วยาฆรปาทปาท สุโป ธาตุปราปทิกโยะ

ลบ ปาท ของบทหน้า วยาฆรปาท ปาทสย โลโปรสตยาทิภยะ

ลบ อ สระที่สุดของ วยาฆรปาทอ วยาฆรปาท ปาทสย โลโปรสตยาทิภยะ

ลง สุ ปรธมาวิภักติเอกวจนะ วยาฆรปาทสุ งยาปปราติปทิกาคต

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ วยาฆรปาทสุ ปรตยยะ

ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ วยาฆรปาทสุ ปรศจ

สุ ชื่อว่าปรธมาปรตยยะ วยาฆรปาทสุ สเวชสเมฆษฆาภยัมภิส ฯ

ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ วยาฆรปาทสุ สุปะ

ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว วยาฆรปาทสุ ทวเยกโยรทวิจไนกวจเน

ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ วยาฆรปาทสุ วิภักตศจ

ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต วยาฆรปาทสุ อุปะเศชนนาสิก อิต

ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต วยาฆรปาทสุ ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท วยาฆรปาทสุ สุปตังนตัม ปทม

ลบ ส วิภักติหลังจากพยัญชนะ วยาฆรปาท หลงยาพโย ที่รฆาต สุตีสยปฤกตัม หล

หรือ ต แทนที่ของ ท วยาฆรปาต วารसानะ

สำเร็จรูปเป็น วยาฆรปาท หรือ วยาฆรปาต (ผู้มีเท้าเหมือนเท้าของสิงโต)

หรือจะเอาเทศ ปาท ของ วยาฆรปาท เป็น ปท ก็มี เช่น วยาฆรปทะ ด้วยสูตรว่า ปาทะ ปต ฯ

(ลขฯ) (975) สัษยาสุปุรวสย. 5.4.140

ลบที่สุดของ ปาท ศัพท์ ที่มีสังขยาและสุอ้วยยะเป็นบทหน้า ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 1 บท คือ บทว่า สขยาสุปุรวสย เป็นษัษฐิวักติ บทว่า ปาทสย เป็นษัษฐิวักติ และบทว่า โลปะ เป็นปรตมาวิภक्ति ติดตามมาจากสูตรว่า ปาทสย โลโปรหสตุยาที ภยะ ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ --

เลากิกวิเคราะห์ ทเวา ปาทสย ส ทวิปาต (ผู้มีเท้าสอง) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ อเลากิกวิเคราะห์ ทวิ เออา+ปาท เออา

ย่อ ทวิ เออา+ปาท เออา เข้าเป็นวิเศษณ์ของบทอื่น ทวิเออาปาท เออา อเนกมนยปทารเถ

ตั้งเป็นพหุวิหิตสมาส ทวิเออาปาทเออา อเนกมนยปทารเถ

ตั้งวิเศษณ์อยู่หน้า ทวิเออาปาทเออา สप्तมวีวิเศษณ์ พหุวิหิต

ตั้งเป็นปราติปทิก ทวิเออาปาท เออา กฤตตทิตตสมาสาตจ

ลบ เออา และ เออา วิภक्ति ทวิปาต สไป ชาติปราติปทิกโยชะ

ลบ สระที่สุดของสมาส ทวิปาต สขยาสุปุรวสย

ลง ส ข ประตมาวิภक्तिเอกวจนะ ทวิปาตส ขยาปราติปทิกาท

ตั้ง ส ชื่อว่า ปรตยยะ ทวิปาตส ปรตยยะ

ลง ส ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ ทวิปาตส ปรตจ

ส ชื่อว่าปรตมาปรตยยะ ทวิปาตส สเวชสมเอณษฎฐาภยัมภิส ฯ

ตั้ง ส ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ ทวิปาตส สุปะ

ลง ส ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว ทวิปาตส ทเวกโยรทวิจไนกวจเน

ตั้ง ส ชื่อว่า วิภक्ति ทวิปาตส วิภक्तिจ

ตั้งสระ อุ ของ ส ชื่อว่า อิต ทวิปาตสอุ อุปะเศชนนาสิก อิต

ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต ทวิปาตส ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท ทวิปาตส สุปตังนตัม ปทม

ลบ ส วิภक्तिหลังจากพยัญชนะ ทวิปาต หลงยาพโย ทิรฆาต สุติสยปลุกต์ หล

หรือ ต แทนที่ของ ท ทวิปาต วารसान

สำเร็จรูปเป็น ทวิปาต หรือ ทวิปาต (ผู้มีเท้าสอง)

(ลขฯ) (976) อุทวิภยัม กากุทสย. 5.4.148

ลบที่สุดของสมาสของกากุทที่อยู่หลังจาก อุต และ วิ ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า อุทวิภยาม เป็นปัญจมีวิภक्ति บทว่า กากุทสย เป็นษัษฐิวักติ บทว่า โลปะ เป็นปรตมาวิภक्ति ตามมาจากสูตรว่า กากุทสยวสตุยา โลปะ บทว่า

พหุวิเหา เป็นสัทมวิภักติ ตามจากสูตรว่า พหุวิเหา สกถยภษโณระ สวางคาคฺต ษจฺ บทว่า สมาสานตะ เป็นปรณมาวิภักติ ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ –

เลากิกวิเคราะห์ อุทคฺตํ กากุทํ ยสฺย ส อุตฺกาทฺ (ผู้มีเพดานสูง) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ อุทคฺต สฺ+กากุท สฺ

ย่อบทปรณมาวิภักติสอบบทเข้าเป็นวิเศษณ์ของบทอื่น อุทคฺตฺสฺกากุทฺสฺ อเนกมนยปทารเถ

ตั้งเป็นพหุวิเหาสมาส อุทคฺตฺสฺกากุทฺสฺ อเนกมนยปทารเถ

ตั้งบทวิเศษณ์อยู่หน้า อุทคฺตฺสฺกากุทฺสฺ สप्तมิมิวิเศษณ์ พหุวิเหา

ตั้งเป็นปราติปทิก อุทคฺตฺสฺ กากุทฺสฺ กฤตฺตทตฺติสมาสาศจ

ลป สฺ และ สฺ วิภักติ อุทคฺตฺกากุทฺ สฺโป ชาติฺปราติปทิกโยชะ

ลป คต ของบทหน้า คือ อุทคฺต อุทฺกากุทฺ ปราติภโย ชาติฺชสฺย วาจโย วา โจตฺตรปทโลปะ

ตฺ แทนที่ของ ทฺ อุตฺกาทฺ ชริ จ

ลปที่สุดของสมาส คือ อ อุตฺกาทฺ อุทฺวิภโย กากุทฺสฺย

ลง สฺ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ อุตฺกาทฺสฺ งยาปปราติปทิกาค

ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตฺยยะ อุตฺกาทฺสฺ ปรตฺยยะ

ลง สฺ ปรตฺยยะ หลังจากปราติปทิกะ อุตฺกาทฺสฺ ปรศจ

สฺ ชื่อว่าปรณมาปรตฺยยะ อุตฺกาทฺสฺ สเวาชสเมฆฉฐฎาภโยมิส ฯ

ตั้ง สฺ ปรตฺยยะ เป็นเอกวจนะ อุตฺกาทฺสฺ สฺปะ

ลง สฺ ปรตฺยยะในฐานะอย่างเดี่ยว อุตฺกาทฺสฺ ทวเยกโยรทวิจไนกวจน

ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภักติ อุตฺกาทฺสฺ วิภักติศจ

ตั้งสระ อุ ของ สฺ ชื่อว่า อิตฺ อุตฺกาทฺสอุ อุปเทเศชนนาสิก อิต

ลป อุ ที่ชื่อว่า อิตฺ อุตฺกาทฺสฺ ตสฺย โลปะ

ตั้งเป็นบท อุตฺกาทฺสฺ สฺปติงนฺตํ ปทม

ลป สฺ วิภักติหลังจากพยัญชนะ อุตฺกาทฺ หลงยาภโย ที่รฆาค สฺตฺติสฺยปฤกตฺ หล

หรือ ตฺ แทนที่ของ ทฺ อุตฺกาทฺ วาสาน

สำเร็จรูปเป็น อุตฺกาทฺ หรือ อุตฺกาทฺ (ผู้มีเพดานสูง)

(ลขฯ) (977) ปุรณาท วิภาษา. 5.4.149

ลปที่สุดของกากุทซึ่งอยู่หลังจากปุรณ ได้บ้าง ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า ปุรณาต เป็นปัญจมีวิภक्ति บทว่า วิภาษา เป็นปร
 ปรณามวิภक्ति บทว่า กากุทสย เป็นษัษฐีวิภक्तिติดตามมาจากสูตรว่า อุทวิภยา กากุทสย บทว่า
 โลปะ เป็นปรณามวิภक्ति ติดตามมาจากสูตรว่า กากุทสยวสถายำ โลปะ บทว่า พหุรีเหา บทว่า
 สมาสานตะ เป็นปรณามวิภक्तिติดตามมาไกล ๆ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ –

เลากิกวิเคราะห์ ปุรณัม กากุทํ ยสย สะ ปุรณากากุตุ ปุรณากากุโท วา (ผู้มีเพดานเต็ม) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ ปุรณ สฺ+ กากุท สฺ

ย่อบทปรณามวิภक्तिสองบทเข้าเป็นพหุรีหิสมาส ปุรณสุกากุทสุ อเนกมนยปทารถ

ตั้งวิเศษณอยู่หน้า

ปุรณสุกากุทสุ สप्तมีวิเศษณ พหุรีเหา

ตั้งเป็นปราติปทิก

ปุรณสุกากุท สฺ กฤตตทิตตสมาสาศจ

ลป สฺ และ สฺ วิภक्ति

ปุรณากากุท สฺไป ธาตุปราติปทิกโยชะ

ลป อ ที่สุดของสมาส

ปุรณากากุท ปุรณาทวิภาษา

ลง สฺ ปรณามวิภक्तिเอกวจนะ

ปุรณากากุทสุ งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรัตยยะ

ปุรณากากุทสุ ปรัตยยะ

ลง สฺ ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ

ปุรณากากุทสุ ปรศจ

สุ ชื่อว่าปรณมาปรัตยยะ

ปุรณากากุทสุ สฺเวชสเมมาณฺษณฺญายำภิสฺ ฯ

ตั้ง สฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ

ปุรณากากุทสุ สฺปะ

ลง สฺ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดียว

ปุรณากากุทสุ ทวเยกโยรทวิจไนกวจเน

ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภक्ति

ปุรณากากุทสุ วิภक्तिศจ

ตั้งสระ อุ ของ สฺ ชื่อว่า อิต

ปุรณากากุทสุ อุปะเทชนุนาสิก อิต

ลป อุ ที่ชื่อว่า อิต

ปุรณากากุทสุ ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท

ปุรณากากุทสุ สฺปติงนตํ ปทม

ลป สฺ วิภक्तिหลังจากพยัญชนะ ปุรณากากุท หลงยาภโย ที่รฆาตุ สฺติสยปลุกต์ หล

หรือ ต แทนที่ของ ท ปุรณากากุตุ วารसान สำเร็จรูปเป็น ปุรณากากุท ปุรณากากุตุ หรือแปลงส

เป็น รฺ แปลง รฺ เป็นวิสรคะ สำเร็จเป็น ปุรณากากุทะ (ผู้มีเพดานสูง)

(ลขฯ) (978) สฺหฤทฺทฺรฺหฤทฺธา มิตรารมิตฺโรชะ. 5. 4. 150

สฺหฤทฺทฺ และทฺรฺหฤทฺทฺ แทนที่ของสฺหฤทฺทฺยและทฺรฺหฤทฺทฺย ในอรรถว่ามิตรและศฺตรู ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า สุธฤทฺรหฤทา เป็นปรณมาวิภक्ति บทว่า มิตรราส มิตรโยชะ เป็นสัปตมีวิภक्ति บทว่า พหุรีเหา เป็นสัปตมีวิภक्ति ติดตามมาจากสูตรว่า พหุรีเหา สกถยษุโณชะฯ บทว่า สมาสานตะ เป็นปรณมาวิภक्ति (ติดตามไปไกล) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ –

เลากิกิวิเคราะห์ สฺ (ไศภณ) หฤทฺย ยสย สะ สุธฤต (ผู้มีใจดี) ฯ

อเลากิกิวิเคราะห์ สฺ+หฤทฺย สฺ

ย่อบทปรณมาวิภक्तिสองบทเข้าเป็นพหุรีหิสมาส สุธฤทฺยสฺ อเนกมนยปทาเรถ

ตั้งเป็นปราติปทิก สุธฤทฺย สฺ กฤตตทิตตสมาสาศจ

ลบ สฺ วิภक्ति สุธฤทฺย สฺโป ธาตุปราติปทิกโยชะ

สุหฤทฺ แทนที่ของ สุธฤทฺย สุธฤทฺ สุธฤทฺหฤทา มิตรราสมิตรโยชะ

ลง สฺ ปรณมาวิภक्तिเอกวจนะ สุธฤทฺสฺ งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตยยะ สุธฤทฺสฺ ปรตยยะ

ลง สฺ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ สุธฤทฺสฺ ปรศจ

สุ ชื่อว่าปรณมาปรตยยะ สุธฤทฺสฺ สเวาชสเมมาฏษฏากายำภิสฺ ฯ

ตั้ง สฺ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ สุธฤทฺสฺ สฺปะ

ลง สฺ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว สุธฤทฺสฺ ทวเยกโยรทวิจไนกวจเน

ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภक्ति สุธฤทฺสฺ วิภक्तिศจ

ตั้งสระ อฺ ของ สฺ ชื่อว่า อิตฺ สุธฤทฺสอฺ อุปเทษชุนนาสิก อิต

ลบ อฺ ที่ชื่อว่า อิตฺ สุธฤทฺส ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท สุธฤทฺส สฺบดินนต์ ปทม

ลบ สฺ วิภक्तिหลังจากพยัญชนะ สุธฤทฺ หลงยาพภโย ทิรฆาต สฺตีสยปฤกต์ หล

หรือ ต แทนที่ของ ท สุธฤต วารसानะ

สำเร็จรูปเป็น สุธฤทฺ หรือ สุธฤต (ผู้มีใจดี)

(ลขฯ) (979) อฺระปรภฤตติภยะ กป. 5. 4. 151

ลง กป ปรตยยะตทิตหลังจากพหุรีหิสมาสที่มีอฺรส เป็นบทหน้า ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า อฺระปรภฤตติภยะ เป็นปฺญจมีวิภक्ति บทว่า กป เป็นปรณมาวิภक्ति บทว่า พหุรีเหชะ เป็นปฺญจมีวิภक्ति ติดตามมาจากสูตรว่า พหุรีเหา สกถยษุโณชะฯ หลายบทว่า ปรตยยะ, ปรศจ, ตทิตตะ, สมาสานตะ เป็นอภิกฤต(ติดตามมาไกล) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ –

เลากิกวิเคราะห์	วฺยฒฺ อฺโร ยสฺย สะ	วฺยฺฒโรสกะ (ผู้มีอกกว้าง) ฯ
อเลากิกวิเคราะห์	วฺยฺฒฺ สฺ + อฺรสฺ สฺ	
ย่อบทปรณมาวิภักติสองบทเข้าเป็นพหุวิหิตสมาส	วฺยฺฒฺสฺอฺรสฺ	อเนกมณฺยปทาเรถ
ตั้งวิเศษณอยู่หน้า	วฺยฺฒฺสฺอฺรสฺ	สฺปตฺมีวิเศษณ พหุวิหิต
ตั้งเป็นปราติปทิก	วฺยฺฒฺสฺอฺรสฺ	กฤตตทิตฺตสมาสาคฺจ
ลปฺ สฺ และ สฺ วิภักติ	วฺยฺฒฺอฺรสฺ	สฺโป ธาตุปราติปทิกโยะ
โอ แทนที่หน้าและหลัง	วฺยฺฒโรสอาท	คุณะ
ลง กปฺ ปรตฺยยะตฺทิตฺตหลังสมาส	วฺยฺฒโรส กป	อฺระปรภฤตฺภยะ กป
ตั้ง ปฺ ของ กปฺ ชื่อว่า อิต	วฺยฺฒโรส กป	ทลนฺตยม
ลปฺ ปฺ ของ กปฺ ที่ชื่อว่า อิต	วฺยฺฒโรส ก	ตสฺย โลปะ
รฺ แทนที่ของ สฺ ของวฺยฺฒโรส	วฺยฺฒโรรฺ ก	สฺสชฺโซ รฺ
ตั้ง อฺ ของ รฺ ชื่อว่า อิต	วฺยฺฒโรรฺอฺ	อฺปเทเศชฺนฺนาสฺก อิต
ลปฺ อฺ ของ รฺ ที่ชื่อว่า อิต	วฺยฺฒโรรฺ ก	ตสฺย โลปะ
วิสฺระคะ แทนที่ของ รฺ	วฺยฺฒโรระก	ชฺรวสฺานโยรฺวิสฺระชฺเนยยะ
สฺ แทนที่ของ วิสฺระคะ	วฺยฺฒโรสก	วฺกษฺยมาณฺ โสโรปทาเท
ลง สฺ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ	วฺยฺฒโรสกสฺ	งฺยาปฺปราติปทิกาค
ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตฺยยะ	วฺยฺฒโรสกสฺ	ปรตฺยยะ
ลง สฺ ปรตฺยยะ หลังจากปราติปทิกะ	วฺยฺฒโรสกสฺ	ปรตฺจ
สฺ ชื่อว่าปรณมาปรตฺยยะ	วฺยฺฒโรสกสฺ	สฺเวาชฺสเมมาภฺชชฺญาภฺยํภิสฺ ฯ
ตั้ง สฺ ปรตฺยยะ เป็นเอกวจนะ	วฺยฺฒโรสกสฺ	สฺปะ
ลง สฺ ปรตฺยยะในฐานะอย่างเดียว	วฺยฺฒโรสกสฺ	ทวฺเยกโยรฺทวฺจโนกวจน
ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภักติ	วฺยฺฒโรสกสฺ	วิภักตฺตฺจ
ตั้งสฺระ อฺ ของ สฺ ชื่อว่า อิต	วฺยฺฒโรสกสฺอ	อฺปเทเศชฺนฺนาสฺก อิต
ลปฺ อฺ ที่ชื่อว่า อิต	วฺยฺฒโรสกส	ตสฺย โลปะ
ตั้งเป็นบท	วฺยฺฒโรสกส	สฺปตฺิงนฺตํ ปทม
เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ	วฺยฺฒโรสกร	ส-สชฺโซ รฺ
ตั้งสฺระ อฺ ของ รฺ ชื่อว่า อิต	วฺยฺฒโรสกรอ	อฺปเทเศชฺนฺนาสฺก อิต
ลปฺ อฺ ที่ชื่อว่า อิต	วฺยฺฒโรสกร	ตสฺย โลปะ
ตั้ง รฺ ชื่อว่า อวสฺาน	วฺยฺฒโรสกร	วิราโมวสฺานม
เปลี่ยน รฺ เป็น วิสฺระคะ	วฺยฺฒโรสกะ	ชฺรวสฺานโยรฺวิสฺระชฺเนยยะ

สำเร็จรูปเป็น วุฒโฒรสะกะ (ผู้มีมือกว้าง)

(ลข๓๓) (980) โสรปะทาเทา. 8.3.38

สุ แทนที่ของวิสรคะ ที่อยู่หน้าของ กวรรค และปวรรคที่ไม่ใช่บท ๓

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า สะ เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า อปะทาเทา เป็นสัปตมีวิภักติ บทว่า วิสรชนียสย เป็นษัษฐีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า วิสรชนียสย สะ บทว่า กุบโวะ เป็นสัปตมีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า กุบโวะ ก เปา จ บทว่า สัหิตายาม เป็นสัปตมีวิภักติตามมาจากสูตรว่า ตโยรยวาวจ สัหิตายาม ๓

(ลข๓๓) (981) อิณะ ษะ. 8.6.39

ษ แทนที่ของวิสรคะที่อยู่หลังจาก อิณะ ๓

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า อิณะ เป็นสัปตมีวิภักติ บทว่า ษะ เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า วิสรชนียสย เป็นษัษฐีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า วิสรชนียสย สะ บทว่า อปะทาเทา เป็นสัปตมีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า โสรปะทาเทา บทว่า กุบโวะ เป็นสัปตมีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า กุบโวะ ก เปา จ บทว่า สัหิตายาม เป็นสัปตมีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า ตโยรยวาวจ สัหิตายาม ๓

(ลข๓๓) (981) กสกาทิสุ จ. 8.3.48

ในเพราะบทมีกสก เป็นต้น ให้เอา ษ แทนที่ของ วิสรคะ ที่อยู่หลังการ อิณะ ๓

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า กสกาทิสุ เป็นสัปตมีวิภักติ บทว่า จ เป็นอ้วยยะ บทว่า อิณะ เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า ษะ เป็นปรณมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า อิณะ ษะ บทว่า วิสรชนียสย เป็นษัษฐีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า วิสรชนียสย สะ บทว่า สะ เป็นปรณมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า โสรปะทาเทา บทว่า กุบโวะ เป็นสัปตมีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า กุบโวะ ๓ บทว่า สัหิตายาม เป็นสัปตมีวิภักติ เป็นอธิกถุต (ติดตามไปไกล) ๓

(ลข๓๓) (983) นิษฐา. 2.2.36

ในพหุรึหิสมาส ประกอบบทที่เป็น กต ปรัตยยะกถุตอยู่หน้า ๓

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า นิษฐา เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า พหุรึหา เป็นสัปตมีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า สปตมีวิเศษเน พหุรึหา บทว่า ปุรวม เป็นทวิตียาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า อุปสรชนํ ปุรวม ๓

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ –

เลากิกวิเคราะห์ ยุกโต โยโครเนน ส ยุกตโยคะ (ผู้มีความเพียรอันประกอบแล้ว) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ ยุกต สุ+โยค สุ

ย่อบทปรธมาวิภักติสองบทเข้าเป็นพหุวิหีสมาส ยุกตสุโยคสุ อเนกมยนปทารถ

ตั้งเป็นปราติปทิก ยุกตสุโยคสุ กฤตตทิตตสมาสาศจ

ลบ สุ และ สุ วิภักติ ยุกตโยค สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ประกอบ ยุกต เป็นบทหน้า ยุกตโยค นิษฐา

ลง สุ ปรธมาวิภักติเอกวจนะ ยุกตโยคสุ งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ ยุกตโยคสุ ปรตยยะ

ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ ยุกตโยคสุ ปรศจ

สุ ชื่อว่าปรธมาปรตยยะ ยุกตโยคสุ สเวาชสเมมาภุชฎาภยัมภิส ฯ

ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ ยุกตโยคสุ สุปะ

ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว ยุกตโยคสุ ทเวกโยรทวิจไนกวจน

ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ ยุกตโยคสุ วิภักติจจ

ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต ยุกตโยคสุ อุปะเศชฌนาสิก อิต

ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต ยุกตโยคสุ ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท ยุกตโยคสุ สุปติงนตฺ ปทม

เปลี่ยน สุ เป็น รุ ยุกตโยครุ ส-สชฺไซ รุะ

ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต ยุกตโยครุ อุปะเศชฌนาสิก อิต

ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต ยุกตโยครุ ตสย โลปะ

ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान ยุกตโยครุ วิราโมวसानม

เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ ยุกตโยคะ ขรวसानโยรวิสรุชะนียะ

สำเร็จรูปเป็น ยุกตโยคะ (ผู้มีโยคอันประกอบแล้ว)

(ลขฯ) (984) เศษาท วิภาษา. 5.4.154

ลง กป ปรตยยะตฺทิต หลังจากพหุวิหีสมาสที่เหลือ ได้บ้าง ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า เศษาท เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า วิภาษา เป็นป
 ปรธมาวิภักติ บทว่า พหุวิหีหา เป็นสप्तมีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า พหุวิหีหา สกถยภุชฌนํ ฯ บท
 ว่า กป เป็นปรธมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า อูระปรภฤติภุชะ กป หลายบทว่า ปรตยยะ, ปรศจ,
 ททิตา, สมาสานตา เหล่านี้ทั้งหมดเป็นอริกฤต(ติดตามไปไกล) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ --

เลากิกิเคราะห์ มหต ยโส ยสย สะ มหายศสกะ มหายศา วา (ผู้มียศใหญ่) ฯ

อเลากิกิเคราะห์ มหต สฺ+ยศส สฺ

ย่อบทปรณมาวิภักติสองบทเข้าเป็นวิเศษณของบทอื่น มหตสฺยศส สฺ อเนกมนยปทารเถ

ตั้งเป็นพหุวิหิตมาส

มหตสฺยศส สฺ อเนกมนยปทารเถ

ตั้งวิเศษณอยู่หน้า

มหตสฺยศส สฺ สप्तมวีวิเศษณ พหุวิหิต

ตั้งเป็นปราติปทิก

มหตสฺยศส สฺ กฤตตทิตตสมาสาศจ

ลป สฺ และ สฺ วิภักติ

มหตยศส

สฺโป ธาตุปราติปทิกโยะ

อา แทนที่ ตฺ ของ มหต

มหอวยศส

อานมหตะ สمانาธิกรณชาติโยะ

อา แทนที่หน้าและหลัง

มหายศส

อกะ สวรรณ ที่รชชะ

ลง กปฺ ปรัตยยะตฺทิต

มหายศส กป

เศษาทวิภาษา

ตั้ง ปฺ ของ กปฺ ปรัตยยะ ชื่อว่า อิต

มหายศส กป

หลนตยม

ลป ปฺ ของ กมฺ ปรัตยยะ ที่ชื่อว่า อิต

มหายศส ก

ตสย โลปะ

ตั้ง มหายศส เป็นบท

มหายศส ก

สวาทิษวรวนามสธานะ

รฺ แทนที่ สฺ ที่สุดบทของ มหายศส

มหายศรฺ ก

สสชฺโซ รฺชะ

ตั้ง อฺ ของ รฺ ชื่อว่า อิต

มหายศรฺ อฺ ก

หลนตยม

ลป อฺ ของ รฺ ที่ชื่อว่า อิต

มหายศรฺ ก

ตสย โลปะ

วิสระคะ แทนที่ รฺ ของบทว่า มหายศ

มหายศคะ

ชรวสานโยรววิสระชะนียะ

สฺ แทนที่ วิสระคะ ของบทว่า มหายศ

มหายศส ก

โสระปทาเท

ลง สฺ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ

มหายศส ก สฺ

งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรัตยยะ

มหายศส ก สฺ

ปรัตยยะ

ลง สฺ ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ

มหายศส ก สฺ

ปรตจ

สฺ ชื่อว่าปรณมาปรัตยยะ

มหายศส ก สฺ

สเวาชสเมมาภูษฎาภยํภิส ฯ

ตั้ง สฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ

มหายศส ก สฺ

สฺปะ

ลง สฺ ปรัตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว

มหายศส ก สฺ

ทวเยกโยรวทวิจไนกวจนะ

ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภักติ

มหายศส ก สฺ

วิภักติจ

ตั้งสระ อฺ ของ สฺ ชื่อว่า อิต

มหายศส ก สฺ อฺ

อุปเตเศชนุนาสิก อิต

ลป อฺ ที่ชื่อว่า อิต

มหายศส ก สฺ

ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท

มหายศส ก สฺ

สฺปติงนตฺ ปทม

เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ

มหายศส ก รฺ

ส-สชฺโซ รฺชะ

ตั้งสระ อฺ ของ รฺ ชื่อว่า อิต

มหายศส ก รฺ อฺ

อุปเตเศชนุนาสิก อิต

ลบ อู ที่ชื่อว่า อิต	มหายศสฺกร	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	มหายศสฺกร	วิราโฆวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺระคะ	มหายศสฺคะ	ขรวसानโยรวิสฺระคะนียะ

สำเร็จรูปเป็น มหายนศสฺคะ (ผู้มียศใหญ่)

หรือรูปสำเร็จเป็น มหายนศสฺคะ (ผู้มียศใหญ่) ลง กป ปรตฺยยะ ให้ลง สฺ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ ที่
 รมะสระหลังคือ อ ที่ ศ เป็น อา มหายนศสฺ สฺ ด้วยสูตรว่า อตฺวสนตสย จารจาโตะ ลบ สฺ ด้วย
 สูตรว่า หลงยาพฺโย ทิรฆาตฺ สฺติสยปฺฤกตฺ หล มหายนศสฺ สฺ เป็น รุ ด้วยสูตรว่า สสฺชฺโซ ฐะ
 รุเป็นวิสฺระคะ ขรวसानโยรวิสฺระคะนียะ

3.13 วันทวสมาส

วันทวสมาส คือ สมาสที่ย่อค่านามตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไปเข้าเป็นคำเดียวกัน ซึ่ง คำเหล่านี้ถ้าไม่
 สมาสกันก็จะเชื่อมด้วยนิบาต จ (และ, ด้วย)⁹⁸ วันทวสมาส ๆ นี้มี 2 อย่าง คือ

1. สมาหารวันทวสมาส คือวันทวสมาสที่ แต่ละศัพท์ในคำสมาสจะถือ
 เสมือนรวมกัน และศัพท์สมาสนั้นจะเป็นนปุงสกลิงค์ เอกพจน์ เสมอ
2. อิตเรตรวันทวสมาส คือ วันทวสมาสที่มีคำแต่ละคำที่นำมาสมาสกันจะถือ
 เสมือนแยกกัน ลิงค์ของศัพท์สมาสนี้จะเป็นไปตามลิงค์ของศัพท์สุดท้าย และถ้าเป็นศัพท์สมาสของ ๒
 ศัพท์ ก็จะเป็นทวิพจน์ ถ้ามากกว่า ๒ ศัพท์ก็จะเป็นพหุพจน์

ลำดับการสร้างคำวันทวสมาสหลังจากวิเคราะห์เป็นอเลากิกวิเคราะห์ให้ทำตามดังนี้
 ย่อนามสองบทเข้าเป็นวันทวสมาส ด้วยสูตรว่า จารเถ ทวนทวะ

ตั้งบทที่ชื่อว่า ฆิ เป็นบทหน้า (ตามวิธีการตั้งบทหน้า) ด้วยสูตรว่า ทวนทเว ฆิ

ตั้งเป็นปราติปทิก ด้วยสูตรว่า กฤตตทิตฺตสมาสาศฺจ

ลบ วิภักตินาม ด้วยสูตรว่า สฺโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ลง เอา ปรตฺยยะหลังปราติปทิก ด้วยสูตรว่า งฺยาปฺปราติปทิกาท

ตั้ง เอา ชื่อว่า ปรตฺยยะ ด้วยสูตรว่า ปรตฺยยะ

ลง เอา ปรตฺยยะหลังปราติปทิก ด้วยสูตรว่า ปรศฺจ

เอา ปรตฺยยะชื่อว่าปรณมาปรตฺยยะ ด้วยสูตรว่า สฺเวาชสฺเมมาฏฺฯ

ตั้ง เอา ปรตฺยยะเป็นทวิพจน์ ด้วยสูตรว่า สฺปะ

ลง เอา ปรตฺยยะในฐานะสองอย่าง ด้วยสูตรว่า ทฺวเยกโยทฺวิพฺจโนกฺวจน

⁹⁸ ริเตศ ณา, สันสกฤต ไวยากรณ์, หน้า 85.

ตั้ง เอา ชื่อว่า วิภักติ ด้วยสูตรว่า วิภักตีสจ
 เอา แทนที่หน้าและหลัง ด้วยสูตรว่า วฤทธิเรจิ
 ตั้ง หริหเรา เป็น บท ด้วยสูตรว่า สุปติงนตฺ ปทม
 ถ้าเป็นวันทวสมาสให้ลง สุ วิภักติแล้วทำตามลำดับสูตร จากนั้นให้ตั้งบทสมาสเป็น
 นปุงสกลิงค์ ถ้าทำยคำเป็นพยัญชนะการันต์ให้ลงปรตยยะตฺทิติก่อน แล้วลงปรตยยะวิภักติภายหลัง

(ลขฯ) (985) จารุเถ ทวนทวะ. 2.2.29

วันทวสมาส ใช้ในความหมายแห่งจศัพท์ ๆ

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 2 บท คือ บทว่า จารุเถ สप्तมิวภักติ บทว่า ทวนทวะ เป็นปรธมา
 วิภักติ บทว่า อเนกม เป็นปรธมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า อเนกมนยปทาธุเถ บทว่า สุป เป็นปรธ
 มาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า สุพามนตรีเต ปราจควตฺสวเร หลายบทว่า สมาสะ, วิชาษา เหล่านี้ เป็น
 อธิกฤต (ติดตามไปไกล) ๆ

(ลขฯ) (986) ราชทนตาทิษุ ปรม. 2.2.31

ในคณว่า ราชทนต เป็นต้น ประกอบเป็นบทหลัง ๆ

สูตรนี้มี 2 บท คือ บทว่า ราชทนตาทิษุ เป็นสप्तมิวภักติ บทว่า ปรม เป็นทวิตยวิ
 ภักติ ใช้เป็นกิริยวิเศษณ์ บทว่า ปูรวม เป็นปรธมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า อุปสรชนม ปูรวม
 ๆ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ ---

เลากิกวิเคราะห์ ทนตाना राजा राजन्तः (ทานโต กา राजा อรธาต อุปรวาลี ปงกติ
 เม สามเน กา ทานต) ๆ

อเลากิกวิเคราะห์ ทนต आम+राजन् सु ๆ

ย่อ ทนตाना राजा เข้าเป็นษัษฐิตตปุรุษสมาส ทนตानामราชन् सु ษษฐี

สลบบทหน้าเป็นบทหลัง ราชन्सु ทนตाना आम राजन्तาทिषु ปรม

ตั้งเป็นปราติปทิก ราชन्सुทนตाना आम กฤตตทิตสมาสจ

ลบ सु และ आम วิภักติหลังจากปราติปทิก ราชन्ทนต सुโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ลบ न् ของ राजन् ราชทนต न् โลปะ ปราติปทิกานตสย

ลง सु ปรธมาวิภักติเอกวจนะ ราชทนตसु งยาปปราติปทิกาด

ตั้ง सु ชื่อว่า ปรตยยะ ราชทนตसु ปรตยยะ

ลง सु ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ ราชทนตसु ปรตย

สุ ชื่อว่าปรตมาปรตยยะ	ราชทนต์สุ	สเวชสเมฆาภูษณาภยามิส ๓
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวงณะ	ราชทนต์สุ	สุปะ
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ราชทนต์สุ	ทวเยกโยทวิวงไนกวงเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	ราชทนต์สุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	ราชทนต์สุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ราชทนต์สุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบพ	ราชทนต์สุ	สุปะติงนตัม ปทม
เปลี่ยน สุ เป็น รุ	ราชทนต์รุ	ส-สชฺโซ ระบุ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ราชทนต์รุ	อุปเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ราชทนต์รุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	ราชทนต์รุ	วิราโฆวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺรคะ	ราชทนต์คะ	ขรวसानโยรวิสฺรคะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ราชทนต์คะ (ทานุโต กา ราชา อรธาด อุปรวาลี ปงกติ เม สามเน กา ทานต)		

(ลขฺฯ) (987) ทวนทเว ฉิ. 2.2.32

ในวันทวสมาส ประกอบบพที่ชื่อว่า ฉิ เป็นบพหน้า ๓
 สูตรนี้เป็นวิธิสฺตร มี 2 บพ คือ บพว่า ทวนทเว เป็นสฺปตมวิภักติ บพว่า ปูรวม เป็น
 ทวิทียาวิภักติ ใช้เป็นกิริยาวิเศษณ ติดตามมาจากสูตรว่า อุปสรฺชนํ ปูรวม ๓

อุทธารณฺของสูตรนี้ --

เลากิกวิเคราะหฺ หริศจ หรศจ หริหฺเร (พระวิษณุและพระศิวะ) ๓

อเลากิกวิเคราะหฺ หริ สุ + หร สุ

ยอนามสองบพเข้าเป็นวันทวสมาส	หริ สุหฺร สุ	จารเถ ทวนทเว
ตั้งบพที่ชื่อว่า ฉิ เป็นบพหน้า	หริ สุหฺร สุ	ทวนทเว ฉิ
ตั้งเป็นปราติปทิก	หริสุหฺร สุ	กฤตตทฺธิตสมาสาศจ
ลบ สุ และ สุ วิภักติ	หริหฺร	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ลง เอา ปรตยยะหลังปราติปทิก	หริหฺรเอา	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง เอา ชื่อว่า ปรตยยะ	หริหฺรเอา	ปรตยยะ
ลง เอา ปรตยยะหลังปราติปทิก	หริหฺรเอา	ปรศจ
เอา ปรตยยะชื่อว่าปรตมาปรตยยะ	หริหฺรเอา	สเวชสเมฆา

ตั้ง เอา ปรีตยยะเป็นทวิวจนะ	หริหระเอา	สุปะ
ลง เอา ปรีตยยะในฐานะสองอย่าง	หริหระเอา	ทวเยกโยรทวิวจไนกวจเน
ตั้ง เอา ชื่อว่า วิภักติ	หริหระเอา	วิภักติจจ
เอา แทนที่หน้าและหลัง	หริหระเอา	วฤทธิเรจิ
ตั้ง หริหระ เป็น บท	หริหระเอา	สุปะติงนตฺ ปทม
สำเร็จรูปเป็น หริหระ (พระวิษณุและพระศิวะ)		

(ลขฯ) (988) อชาทยทนต์ม. 2.2.33

ประกอบบทที่มี อจ เป็นต้น อต เป็นที่สุด เป็นบทหน้า ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 1 บท คือ บทว่า อชาทยทนต์ม เป็นปรณมาวิภักติ บทว่า ทวณทเว เป็นสัปตมีวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า ทวณทเว ฆิ บทว่า ปูรวม เป็นทวิติยาวิภักติ ใช้เป็นกิริยาวิเศษณ ตามมาจากสูตรว่า อุปสรุชนํ ปูรวม ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ -

เลากิกวิเคราะหฺ อิศฺจ กฤษณสฺจ อิศฺกฤษเณฯ (พระศิวะและพระกฤษณะ)

อเลากิกวิเคราะหฺ อิศฺ สุ+กฤษณ สฺ

ย่อนามสองบทเข้าในอรรถ จ ศัพท์ อิศฺสุกฤษณ สฺ จารุเถ ทวณทเว

ตั้งบทที่ที่ อ เป็นที่สุดเป็นบทหน้า อิศฺสุกฤษณ สฺ อชาทยทนต์ม

ตั้งเป็นปราติปทิกบท อิศฺสุกฤษณ สฺ กฤตตทิตตสมาสาศจ

ลบ สฺ และ สฺ หลังจากปราติปทิก อิศฺกฤษณ สฺไป ธาตุปราติปทิกโยะ

ลง เอา ปรีตยยะหลังปราติปทิก อิศฺกฤษณเอา งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง เอา ชื่อว่า ปรีตยยะ อิศฺกฤษณเอา ปรีตยยะ

ลง เอา ปรีตยยะหลังปราติปทิก อิศฺกฤษณเอา ปรีตยยะ

เอา ปรีตยยะชื่อว่าปรณมาปรีตยยะ อิศฺกฤษณเอา สวาชสเมภาฯ

ตั้ง เอา ปรีตยยะเป็นทวิวจนะ อิศฺกฤษณเอา สุปะ

ลง เอา ปรีตยยะในฐานะสองอย่าง อิศฺกฤษณเอา ทวเยกโยรทวิวจไนกวจเน

ตั้ง เอา ชื่อว่า วิภักติ อิศฺกฤษณเอา วิภักติจจ

เอา แทนที่หน้าและหลัง อิศฺกฤษเณฯ วฤทธิเรจิ

ตั้ง หริหระ เป็น บท อิศฺกฤษเณฯ สุปะติงนตฺ ปทม

สำเร็จรูปเป็น อิศฺกฤษเณฯ(พระศิวะและพระกฤษณะ)

(ลขฯ) วิธิสูตรม - (989) อลปาจตรม. 2.2.24

ประกอบบทที่มีสระน้อยที่สุดเป็นบทหน้า ฯ

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 1 บท คือ บทว่า อลปาจตรม เป็นปรณามวิภักติ บทว่า ทวนทเว เป็นสัปตมวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า ทวนทเว ชิ บทว่า ปูรวม เป็นทวิติยวิภักติ ใช้เป็นกิริยาวิเศษณ ตามมาจากสูตรว่า อุปสรขน์ ปูรวม บทกิริยาว่า ประยชยเต เป็นบทที่ถูกตัดออก (คือต้องเพิ่มมา เพื่อแปล) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ ---

เลากิกวิเคราะห์	คิวกจ	เกศวจ	คิวกศเว	(พระศิวะและพระกฤษณะ) ฯ
อเลากิกวิเคราะห์	คิวก	สุ+เกศว	สุ	
ย่อบทปรณามวิภักติสองบทเข้าในอรรถแห่ง จ ศัพท์	คิวกสุ	เกศวสุ	จารเถ	ทวนทเว
ตั้งบทที่มีสระน้อยเป็นบทหน้า	คิวกสุ	เกศว	สุ	อลปาจตรม
ตั้งเป็นปราติปทิกบท	คิวกสุ	เกศว	สุ	ภฤตตทิตตสมาสาศจ
ลบ สุ และ สุ วิภักติหลังจากปราติปทิก	คิวก	เกศว	สุ	ไป ธาตุปราติปทิกโย
ลง เอา ปรตยยะหลังปราติปทิก	คิวก	เกศว	เอา	งยาปราติปทิกาท
ตั้ง เอา ชื่อว่า ปรตยยะ	คิวก	เกศว	เอา	ปรตยยะ
ลง เอา ปรตยยะหลังปราติปทิก	คิวก	เกศว	เอา	ปรศจ
เอา ปรตยยะชื่อว่าปรณมาปรตยยะ	คิวก	เกศว	เอา	สเวชสเมภา
ตั้ง เอา ปรตยยะเป็นทวิจนะ	คิวก	เกศว	เอา	สุปะ
ลง เอา ปรตยยะในฐานะสองอย่าง	คิวก	เกศว	เอา	ทวเยกโยรทวิจไนกวจเน
ตั้ง เอา ชื่อว่า วิภักติ	คิวก	เกศว	เอา	วิภักติจ
เอา แทนที่หน้าและหลัง	คิวก	เกศว	เอา	วฤทธิเรจิ
ตั้ง หริทเว เป็น บท	คิวก	เกศว	เอา	สุปติงนตํ ปทม
สำเร็จรูปเป็น	คิวก	เกศว	เอา	(พระศิวะและพระกฤษณะ)

(ลขฯ) (990) ปีตา มาตรา. 1.2.70

เหลือ ปีตฤ ในสมาสที่ประกอบด้วยมาตฤ ฯ

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 2 บท คือ บทว่า ปีตา เป็นปรณามวิภักติ บทว่า มาตรา เป็นตฤติยวิภักติ บทว่า เศษะ เป็นปรณามวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกเตา บทว่า อนยตรสยาม เป็นสัปตมวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า นปุ°สกมนปุสเกไนกวจจาสยามนยตรสยาม ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ --

เลากิกวิเคราะห์ มาตา จ ปีตา จ ปีตเรา (มารดาและบิดา) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ มาตถ สุ+ ปีตถ สุ

ย่อนามสองบทเข้าในอรรถแห่ง จ ศัพท์เป็นวันทวสมาส มาตถสุปีตถสุ จารเถ ทวนทวะ

ตั้งเป็นปราติปทิกบท มาตถสุปีตถสุ กฤตตฤติตสมาสาศจ

ลบ สุ และ สุ วิภक्ति มาตถปีตถ สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

คงไว้เฉพาะ ปีตถ ปีตถ ปีตา มาตรา

ลง เอา ปรตยยะหลังปราติปทิก ปีตถเอา งยาปปราติปทิกาท

ตั้ง เอา ชื่อว่า ปรตยยะ ปีตถเอา ปรตยยะ

ลง เอา ปรตยยะหลังปราติปทิก ปีตถเอา ปรศจ

เอา ปรตยยะชื่อว่าปรธมาปรตยยะ ปีตถเอา สเวชสเมามฺญา

ตั้ง เอา ปรตยยะเป็นทวิจนะ ปีตถเอา สุปะ

ลง เอา ปรตยยะในฐานะสองอย่าง ปีตถเอา ทเวกโยทวิจโนกวจเน

ตั้ง เอา ชื่อว่า วิภक्ति ปีตถเอา วิภक्तिศจ

ทำ ถ เป็น คุณ คือ อร ปีตถเอา ฤโต จิสรวนามสถานโยะ

ตั้ง อ ที่ ต ชื่อว่า อุปธา ปีตถเอา อโลนตยาต ปูรว อุปธา

ไม่ต้องทิ้งระ อ ที่ชื่ออุปธา ปีตถเอา อปตถนตถจสวสถนปตถฯ

ตั้ง ปีตเรา เป็น บท ปีตเรา สุปติงนตฺ ปทม

สำเร็จรูปเป็น ปีตเรา (มารดาและบิดา)

ถ้าไม่ลบ มาตา จะสำเร็จรูปเป็น มาตาปีตโร โดยไม่ต้องใช้สูตรว่า ปีตา มาตรา ให้ทำสนธิระหว่าง มาตถ+ปีตถ ด้วยการเอา อานง แทนที่ ถ ของมาตถ ได้เป็น มาตาน+ปีตถ และลบ น ที่มาตาน ด้วยสูตรว่า น โลปะ ปราติปทิกานตสย สำเร็จเป็น มาตาปีตถ แล้วลง เอา ปรธมาวิภक्ति ทวิจนะ เป็นต้นตามวิธีทำตัวรูป สำเร็จรูปเป็น มาตาปีตเรา (มารดาและบิดา) ฯ

(ลขฯ) (991) ทวนทวศจ ปราณิตูรยเสนางคานาม. 2.4.2

ย่องค์แห่งสัตว์องค์แห่งดนตรีและองค์แห่งเสนาเข้าเป็นสมาส และสมาสนั้น ชื่อว่า ทวันทวสมาส ฯ

สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ทวนทวะ เป็นปรธมาวิภक्ति บทว่า จ เป็นอ้วยยะ บทว่า ปราณิตูรยเสนางคานาม เป็นชัษฐีวิภक्ति บทว่า เอกกวจนมน เป็นปรธมาวิภक्ति ตามมาจากสูตรว่า ทวิคุเรกวจนมน ฯ

อุทาหรณ์ของแห่งสัตว์ของสูตรนี้ –

เลากิกวิเคราะห์ ปาณี จ ปาเทา จ เอชา สมหาระ ปาณีปาทม (มือและเท้า) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ ปาณี เอา+ปาท เอา

ย่อบทปรณมาวิภักติหลายบทเข้าในอรรถแห่ง จ ศัพท์ ปาณีเอาปาทเอา จารุเถ ทวนทวะ

ตั้งเป็นปราติปทิกบท ปาณี เอา+ปาท เอา กฤตตทิตตสมาสาจ

ลบ เอา และ เอา วิภักติ ปาณีปาท สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ตั้งเป็นเอกวจนะ ปาณีปาท ทวนทวศจ ปรณนิตุรยเสนางคานาม

ตั้งเป็นนปุงสกลิงค์ ปาณีปาท ส นปุงสม

ลง สุ ปรณมาวิภักติเอกวจนะ ปาณีปาทสุ งยาปปราติปทิกาค

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ ปาณีปาทสุ ปรตยยะ

ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ ปาณีปาทสุ ปรตจ

สุ ชื่อว่าปรณมาปรตยยะ ปาณีปาทสุ สุเวาสเมมาภูษณภยาภิส ฯ

ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ ปาณีปาทสุ ทวิคุเรกวจนม

เปลี่ยน สุ เป็น อม ปาณีปาทม อโตรม

อ แทนที่รูปหน้าและหลัง ปาณีปาทม อมิ ปุระวะ

สำเร็จรูปเป็น ปาณีปาทม (มือและเท้า)

(ลข๗) (992) ทวนทววจุทษหานตาต สมหาระ. 5.4.106

ลง ภูจ ปรตยยะตัทธิตหลังจากสมหารวันทวสมาสที่มีพยัญชนะ จวรรค,ทอักษ,ษอักษ ,และห่อักษ ฯ

สูตรนี้เป็นวิธสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ทวนทวต เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า จุทษหานตาต เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า สมหาระ เป็นสप्तมีวิภักติ บทว่า ภูจ เป็นปรณมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า ราชาหะสชิกฤษภูจ หลายบทว่า ปรตยยะ, ปรตจ, ตทิตตะ, สมานตตะ เหล่านี้ทั้งหมดเป็นอธิกฤต (ติดตามไปไกล) ฯ

อุทาหรณ์จวรรคของสูตรนี้ –

เลากิกวิเคราะห์ วาก จ ตวก जानโยะ สมหารโรวากตวจม (คำพูดและผิดหนึ่ง) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ วาจ สุ+ตวจ สุ

ย่อนามสองบทเข้าในอรรถแห่ง จ ศัพท์ วาจสุ ตวจสุ จารุเถ ทวนทวะ

ตั้งเป็นวันทวสมาส วาจสุตวจสุ จารุเถ ทวนทวะ

ตั้งเป็นปราติปทิกบท วาจสุตวจสุ กฤตตทิตตสมาสาจ

ลบ สุ และ สุ วิภक्तिหลังจากปราติปทิกบท	วากตวจ	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
ก แทนที่ จ ของ วาจ	วากตวจ	โจะ กุะ
ลง ฎจ ปรัตยยะตัทธิตหลังจากปราติปทิกบท	วากตวจ ฎจ	ทวนทวาจจุทษหानตาต๑
ตั้ง ฎ และ จ ของ ฎจ ชื่อว่า อิต	วากตวจ ฎจ	หลนตยม
ลบ ฎ และ จ ที่ชื่อว่า อิต	วากตวจอ	ตสย โลปะ
ลง สุ ปรถมาวิภक्तिเอกวจนะ	วากตวจสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรัตยยะ	วากตวจสุ	ปรตยยะ
ลง สุ ปรัตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	วากตวจสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	วากตวจสุ	สเวชสเมากุณษฎฎายำภิส ๑
ตั้ง สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	วากตวจสุ	ทวิคุเรกวจนม
เปลี่ยน สุ เป็น อม	วากตวจอม	อโตรม
อ แทนที่รูปหน้าและหลัง	วากตวจม	อมิ ปูระ
สำเร็จรูปเป็น วากตวจม (คำพูดและผิตหนังสือ)		

(ลข๑) (993) ฤกปุรพฐะปถามานกษะ. 5.4.74

ลง อ ปรัตยยะตัทธิต หลังจากคำสมาสที่มี ฤจ,ปุร,อป,ธูร,และปลิน เป็นบทหลังของสมาส แต่ไม่ลง อ ปรัตยยะตัทธิต ในเพราะอักษ ศัพท์ ๑

สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มี 3 บท คือ บทว่า ฤกปุรพฐะปถาม เป็นษัษฐวิภक्ति บทว่า อ เป็นบทที่มีปรถมาวิภक्तिเอกวจนะถูกลบแล้ว บทว่า อนกษะ เป็นสัทมวิภक्ति หลายบทว่า ปรตยยะ, ปรศจ, ตทิตตา, สมาสานตาะ เหล่านี้ทั้งหมดเป็นอธิกฤต (ติดตามไปไกล) ๑

อุทาหรณ์ของสมาสที่มี ฤ เป็นที่สุดของสูตรนี้ ---

เลากิกวิเคราะห์ ฤโจรธม อรธจจะ อรธจม วา (ครึ่งหนึ่งแห่งพระเวท) ๑

อเลากิกวิเคราะห์ ฤจ งส+อรธ สุ ๑

ย่อ ฤจ งส+อรธ สุ เข้าเป็นตตปุรุษสมาส ฤจงสอรธสุ อรธ นปุสกม

ตั้งเป็นปราติปทิกบท ฤจงสอรธ สุ กฤตตทิตสมาสาศจ

ลบ งส และ สุ วิภक्तिหลังจากปราติปทิกบท ฤจอรธ สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ

ตั้ง อรธ ชื่อว่า อุปสรชนะ ฤจอรธ ปรถมานิรทษุ์ สมาส อุปสรชนม

ตั้ง อุปสรชนม เป็นบทหน้า อรธฤจ อุปสรชนม ปูรวม

คุณ (อร) แทนที่ ฤ ของ ฤจ อรธจจ เอโจรยวายาวะ

ลง อ ปรัตยยะตัทธิตหลังจากสมาสอรธจจ อ ฤกปุรพฐะปถามานกษะ

ตั้ง อรรถจ เป็นปุงลิงค์	อรรถจ	อรรถจาจะ ปุสิ จ
ลง สฺ ปรตมาวิภักติเอกวจนะ	อรรถจสุ	งยาปปราติปทิกาท
ตั้ง สฺ ชื่อว่า ปรตยยะ	อรรถจสุ	ปรตยยะ
ลง สฺ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	อรรถจสุ	ปรตจ
สุ ชื่อว่าปรตมาปรตยยะ	อรรถจสุ	สฺเวาซสเมาภูษณาภยัมภิสฺ ๓
ตั้ง สฺ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	อรรถจสุ	สฺปะ
ลง สฺ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	อรรถจสุ	ทวเยกโยรทวิวงไนกวงเน
ตั้ง สฺ ชื่อว่า วิภักติ	อรรถจสุ	วิภักติศจ
ตั้งสระ อฺ ของ สฺ ชื่อว่า อิต	อรรถจสุ	อุปะเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อฺ ที่ชื่อว่า อิต	อรรถจสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	อรรถจสุ	สฺปติงนตฺ ปทม
เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	อรรถจสุ	ส-สฺชฺโซ รุระ
ตั้งสระ อฺ ของ รุ ชื่อว่า อิต	อรรถจสุ	อุปะเทศชนุนาสิก อิต
ลบ อฺ ที่ชื่อว่า อิต	อรรถจสุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวसान	อรรถจสุ	วีราโมวसानม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสฺระคะ	อรรถจจะ	ขรวसानโยรวิสฺระคะนิยะ

สำเร็จรูปเป็น อรรถจจะ หรือในนปุงสกลิงค์ สฺ เป็น อมฺ ด้วยสูตรว่า อโตรม แล้ว อ แทนที่หน้า และหลัง ด้วยสูตรว่า อมิ ปุรวะ สำเร็จรูปเป็น อรรถจวม (ครึ่งแห่งพระเวท) ๓

(ลขฺ๓) (994) อกฺษโณทรศนาต. 5.4.76

ลง อจ ปรตยยะตฺทิตหลังจากสมาสที่มี อกฺษิ ไม่กล่าวจักษุ ๓

สูตรนี้เป็นวิธิสฺตร มี 2 บท คือ บทว่า อกฺษณะ เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า อทรศนาต เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า อจ เป็นปรตมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า อจ ปรตยนนวนปุรวาต สามโลมณะหลายบทว่า ปรตยยะ, ปรตจ, ตทิตาจะ, สมาสานตาจะ เหล่านี้ทั้งหมดเป็นอธิกฤต (ติดตามไปไกล) ๓

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ ---

เลากิกวิเคราะห์ ความ อกฺษิว ความกษะ (อาการเหมือนตาโค) ๓

อเลากิกวิเคราะห์ โค อาม+อกฺษิ สฺ ๓

ย่อนามชชฺฐีวิภักติเข้ากับบทหลัง

โคอามอกฺษิ สฺ

ชชฺฐิ

ตั้งเป็นตตฺปุรุษสมาส

โคอามอกฺษิ สฺ

ชชฺฐิ

ตั้งเป็นปราติปทิกบท

โค อามอกฺษิ สฺ

กฤตตทิตสมาสาศจ

ลบ อาม และ สุ วิภักติหลังจากปราติปทิกบท	โคอกุชิ	สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ
อว แทนที่ โอ ของ โค	ควากุชิ	อวง สโผฏายนสย
เอา ทิรฆะ อา แทนที่หน้าและหลัง	ควากุชิ	อกะ สวรรณะ ทิรฆะ
ลง อจ ปรตยยะตัทธิตหลังจากสมาส	ควากุชิ อจ	อกษโณทรศนาต
ตั้ง จ ของ อจ ชื่อว่า อิต	ควากุชิ อจ	หลนตยม
ลบ จ ของ อจ ที่ชื่อว่า อิต	ควากุชิ อ	ตสย โลปะ
ตั้ง อี ของควากุชิ ชื่อว่า ภา	ควากุชอ	ยจิ รม
ลบ ภา ของควากุชิ ที่ชื่อว่า ภา	ควากุชอ	ยสเยติ จ
ลง สุ ปรธมาวิภักติเอกวจนะ	ควากุชสุ	งยาปราติปทิกาท
ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ	ควากุชสุ	ปรตยยะ
ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ควากุชสุ	ปรศจ
สุ ชื่อว่าปรธมาปรตยยะ	ควากุชสุ	สเวชสเมฆฉษฎฎายำภิส ๓
ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ	ควากุชสุ	สุปะ
ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว	ควากุชสุ	ทวเยกโยรทวิจไนกวงเน
ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ	ควากุชสุวิภักติศจ	
ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต	ควากุชสุ	อุปเทศชนนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ควากุชสุ	ตสย โลปะ
ตั้งเป็นบท	ควากุชสุ	สุบติงนต์ ปทม
เปลี่ยน ส เป็น รุ	ควากุชรุ	ส-สชุโซ รุะ
ตั้งสระ อุ ของ รุ ชื่อว่า อิต	ควากุชรุ	อุปเทศชนนาสิก อิต
ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต	ควากุชรุ	ตสย โลปะ
ตั้ง รุ ชื่อว่า อวสาน	ควากุชรุ	วิราไมวสานม
เปลี่ยน รุ เป็น วิสรุคะ	ควากุชชะ	ชรวสานโยรวิสรุชะนียะ
สำเร็จรูปเป็น ควากุชชะ (อาการเหมือนตาโค)		

(ลขฯ) (995) อุปสรรคาทธวนะ. 5.4.85

ลง อจ ปรตยยะตัทธิตหลังจากสมาสที่มี ปร เป็นต้นเป็นบทหน้าและมีธวนะเป็นบทหลัง ๓
 สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มี 2 บท คือ บทว่า อุปสรรคาท เป็นปัญจมีวิภักติ บทว่า ธวนะ เป็น
 ปัญจมีวิภักติ บทว่า อจ เป็นปรธมาวิภักติ ตามมาจากสูตรว่า อจ ปรตยยนวปุรวาต สามโลมนะ
 หลายบทว่า ปรตยยะ, ปรศจ, ตทิตาตะ, สมาสานตาตะ เหล่านี้ทั้งหมดเป็นอถิกฤต(ติดตามไปไกล) ๓

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ --

เลากิกวิเคราะห์ ปฺรคโตธรวานํ ปฺราธโว ฺรณะ (รลไปแล้วสู่ทางไกล) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ ปฺร+อธวน อม ฯ

ย่อ ปฺร	อุปสรรคเข้ากับบทนามทวิติยาวิภक्ति	ปฺรอธวนอม	อตฺยาทยะ	กานตาทฺยฺรเถ	ทฺวิติยยา
	ตั้งเป็นตัดปุรุชสมาส	ปฺรอธวนอม	อตฺยาทยะ	กานตาทฺยฺรเถ	ทฺวิติยยา
	ตั้งเป็นปราติปทิกบท	ปฺรอธวนอม	กฤตฺตทฺธิตฺตสมาสาศฺจ		
ลบ อม	วิภक्तिหลังจากปราติปทิกบท	ปฺรอธวน	สุโป	ธาตฺปราติปทิกโยะ	
ลง อจ	ปรตฺยยะหลังจากสมาส	ปฺรอธวน	อจ	อุปสรรคาทฺวานะ	
อา	ทฺริชชะ แทนที่หน้าและหลัง	ปฺราธวน	อจ	อกะ สวฺรเณ	ทฺริชชะ
ตั้ง จ	ของ อจ ชื่อว่า อิต	ปฺราธวน	อ จ	ทฺลนฺตยม	
ลบ จ	ของ อจ ที่ชื่อว่า อิต	ปฺราธวน	อ	ตฺสย โลปะ	
ตั้ง อน	ของ ปฺราธวน ชื่อว่า ภา	ปฺราธวนอ		ยจิ ภา	
ลง ภา	ของ ปฺราธวน ที่ชื่อว่า ภา	ปฺราธวอ		นสฺตทฺธิเต	
ลง สฺ	ปรธมาวิภक्तिเอกวจนะ	ปฺราธวสฺ		งยาปฺปราติปทิกาท	
ตั้ง สฺ	ชื่อว่า ปรตฺยยะ	ปฺราธวสฺ		ปรตฺยยะ	
ลง สฺ	ปรตฺยยะ หลังจากปราติปทิกะ	ปฺราธวสฺ		ปรศฺจ	
สฺ	ชื่อว่าปรธมาปรตฺยยะ	ปฺราธวสฺ		สฺเวาชสเมมาภฺฉษภฺภาภฺยํภิสฺ ฯ	
ตั้ง สฺ	ปรตฺยยะ เป็นเอกวจนะ	ปฺราธวสฺ		สฺปะ	
ลง สฺ	ปรตฺยยะในฐานะอย่างเดียว	ปฺราธวสฺ		ทฺวเยกโยรทฺวิจไนกวจน	
ตั้ง สฺ	ชื่อว่า วิภक्ति	ปฺราธวสฺ		วิภक्तिศฺจ	
ตั้งสฺระ อฺ	ของ สฺ ชื่อว่า อิต	ปฺราธวสฺ		อฺปะเทษฺชนฺนาสิก อิต	
ลบ อฺ	ที่ชื่อว่า อิต	ปฺราธวสฺ		ตฺสย โลปะ	
ตั้งเป็นบท		ปฺราธวสฺ		สฺปะติงนฺตํ ปทฺม	
เปลี่ยน สฺ	เป็น รฺ	ปฺราธวรฺ		ส-สฺชฺโซ รฺชะ	
ตั้งสฺระ อฺ	ของ รฺ ชื่อว่า อิต	ปฺราธวรฺ		อฺปะเทษฺชนฺนาสิก อิต	
ลบ อฺ	ที่ชื่อว่า อิต	ปฺราธวรฺ		ตฺสย โลปะ	
ตั้ง รฺ	ชื่อว่า อวสาน	ปฺราธวรฺ		วิราโฆวสานม	
เปลี่ยน รฺ	เป็น วิสฺระคะ	ปฺราธวะ		ชฺรวสานโยรฺวิสฺระชะนียะ	
	สำเร็จรูปเป็น ปฺราธวะ (รลไปแล้วสู่ทางไกล)				

(ลขฯ) (996) น ปุชนาต. 54.69

ไม่ลง ปรตยยะตัทธิตหลังจากสมาสที่มี สุ และอติ ที่กล่าวอรรณบุชา เป็นบทหน้า ฯ
 สูตรนี้เป็นนิเชษฐสูตร มี 2 บท คือ บทว่า น เป็นอ้วยยะ บทว่า ปุชานาต เป็นปัญญาวิ
 ภักติ หลายบทว่า ปรตยยะ, ปรศจ, งยาปปราติปติกาท, สมาสานตาะ เหล่านี้ทั้งหมดเป็นอธิกฤต
 (ติดตามไปไกล) ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ ---

เลากิกวิเคราะห์ โศภโน ราชา สุราชา (พระราชารู้ดี) ฯ

อเลากิกวิเคราะห์ สุ+ราชนฺ สุ ฯ

ย่อ สุ เข้ากับ ราชนฺ สุ เข้าเป็นคติสมาส สุราชนฺสุ กุคติปราทยะ

ตั้งเป็นปราติปติกบท สุราชนฺสุกฤตตทิตสมาสาศจ

ลบ สุ วิภักติหลังจากปราติปติกบท สุราชนฺ สุไป ธาตุปราติปติกโยะ

ไม่ลง ภูจ ปรตยยะตัทธิตหลังจากสมาส สุราชนฺ น ปุชานาต

ตั้งสมาสเป็นปราติปติกบท สุราชนฺ กฤตตทิตสมาสาศจ

ลง สุ ปรตยยะวิภักติเอกวจนะ สุราชนฺสุงยาปปราติปติกาท

ตั้ง สุ ชื่อว่า ปรตยยะ สุราชนฺสุ ปรตยยะ

ลง สุ ปรตยยะ หลังจากปราติปติกะ สุราชนฺสุ ปรศจ

สุ ชื่อว่าปรตยยะ สุราชนฺสุสเวชสเมฆาณญญายำภิส ฯ

ตั้ง สุ ปรตยยะ เป็นเอกวจนะ สุราชนฺสุสุปะ

ลง สุ ปรตยยะในฐานะอย่างเดี่ยว สุราชนฺสุ ทวเยกโยรทวิจไนกวจเน

ตั้ง สุ ชื่อว่า วิภักติ สุราชนฺสุ วิภักติศจ

ตั้งสระ อุ ของ สุ ชื่อว่า อิต สุราชนฺสุ อุปะเทศชนุนาสิก อิต

ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิต สุราชนฺสุ ตสย โลปะ

ตั้งเป็นบท สุราชนฺสุ สุปติงนตํ ปทม

ตั้ง อ ที่ช ของสุราชนฺ ชื่อว่า อุปธา สุราชอนฺส อโลนตยาด ปูรว อุปธา

ทีรฆะ อ ที่ชื่อว่า อุปธา เป็น อา สุราชอนฺส สรวนามสธานะ จาสมพุทธธา

ลบ ส วิภักติ สุราชอนฺส หลงยาภโย ทีรฆาต สุตติสยปฤกตํ หล

ลบ น ที่อยู่ท้ายปราติปติกบท สุราชา น โลปะ ปราติปติกานตสย

สำเร็จรูปเป็น สุราชา (พระราชารู้ดี)

คัมภีร์ลขุสัทธานตเกามุทีตอนสมาสกันที่ได้แบ่งสมาสออกเป็น 5 ชนิด คือ 1.เกวลสมาส
 2. อ้วยยิภาวสมาส 3. ตัตปุรุษสมาส 4. พหุวิหิตสมาส 5. ทวันทวสมาส ถึงจะจัดเป็นชนิดได้เพียง 5
 ชนิด แต่ได้จัดกรรมธารยสมาส และทวิคฺสมาสเป็นชนิดเดียวกันกับตัตปุรุษสมาส

จำนวนสูตรที่ใช้ในแต่ละสมาส ดังนี้

แถวสมาส ใช้ 3 สูตร คือ 1. สมรรถะ ปทวิธิ. 2. ปฺรากกพทاراتสมาส. 3. สท สุปา.

อวยยีสภาสมาส ใช้ 14 สูตร คือ 1. อวยยีสภาวะ. 2. อวยยัม วิภกตีสมีปสมฤทธิวฤทธิยธฤทธิ
ธภาวาทยยาสรปฺติศพทปฺราทฺริภวปศฺจาทยถานุปฺรูวโยคปทยสาทศยสมปตฺติสากลยानตวจนฺช. 3.
ปรณมานิรทิสฺฐิ สมาส อุปสรชนม. 4. อวยยีสภาศจ. 5. นววยยีสภาวาทฺโตรมตวปลณฺมยาะ. 6.ตฤตี
ยาสปตฺมโยรพหุลม. 7.อวยยีสภาเว จากาเล. 8.นทิกิจจ. 9.ตทิตา. 10. อวยยีสภาเว ศรตฺปรภฤติภย. 11.อนศจ. 12.นสททิต. 13. นปฺสกาทนยตรสยมา 14. ฉย. 15.

ตตฺปฺรุษสมาส ใช้ 43 สูตร คือ 1. ตตฺปฺรุษะ. 2. ทวิกุศจ. 3. ทวิตียา ศรีตาดิตตตต
ตตยสฺตปฺราปตาปนไน. 4. ตฤตียา ตตกถตารณน कुณवजनेन. 5. กรตถกรณ กฤตา พหุลม. 6.
จตรฤตี ตทรถารณพลิตฺตฺสฺรชชิต. 7. ปลณฺมมี ภยเน. 8. สโตกานตฺกทฺวารรทกฤจฺจฺรณนิ เกตน. 9.
ปลณฺมยาะ สโตกาทภย. 10.ชชฺฐี. 11.ปฺรูวปฺราทรโรตตรเมกเทคิไนกาธิกรณ. 12. อรฺธํ นปฺสกม. 13.
สปตฺมี เศาณไฑ. 14.ทิกสฺชเย สฺชยยาม. 15. ตทิตตารโถตตรปทสมาหาเร จ. 16.ทิกปฺรูวป
ทาทสฺชยยาม ญ. 17. ตทิตตชวจากาเท. 18. โครตทิตตฤ. 19. ตตฺปฺรุษะ สมานาธิกรณะ กรม
ธารย. 20. สฺชยปฺรูว ทวิก. 21.ทวิกเรวจนม. 22. ส นปฺสกม. 23. วิเศษณํ วิเศษยณ พหุลม.
24. อุปมานานิ สามานยวจน. 25. นถ. 26.นโลโป นญ. 27. ตสมานนุทจ. 28.กฤตปฺราทย.
29. อูรยาทิจวิทจจ. 30.เอกวิภกตฺ จาปฺรูวนิปาเต. 31.โคสฺตรโยรปสรชนสย. 32. ตตโรปท สปต
มีสถม. 33. อุปทตมต. 34. ตตฺปฺรุษสยาคฺและ สฺชยยามเท. 35. อหะสรไวทศสฺชยตปฺนยจ
ราเตร. 36. ราตราหนาหะ ปฺสิ. 37. ราชาหะสชฺชยชจ. 38. อานมตตะ สมานาธิกรณชาติโย. 39.
ทวยชฺชย สฺชยยามพหุริหยตโย. 40. เทรสตรย. 41. ปรวลลิจคํ ทวนทวตตฺปฺรุษโย. 42.
ปฺราปตาปนเน จ ทวิตียา. 43. อรฺธจจะ ปฺสิ จ.

พหุริหสมาส ใช้ 20 สูตร คือ 1. เศโซ พหุริห. 2. อเนกมณยปทาเร. 3. สปตฺมีวิเศษ
ณ พหุริเห. 4. หลทตตสปตฺมภา สฺชยยาม. 5. สตรียะ ปฺวทภาชิตปฺสกาทนฺจสมานาธิกรณ
สตตฺยปฺรณปฺริยาทิจ. 6. อปฺรณปฺรณโย. 7.พหุริเห สกถยภชโน. สวาทชจ. 8. ทวิตริก
ยํ ช มฺรณ. 9. อนตรพทริภยํ จ โลมณ. 10. ปาทสย โลโปรทสยทภย. 11. สฺชยสฺปฺรูวสย.
12. อุทภยํ กาทสย. 13. ปฺรณาทภย. 14. สฺทททฺรทเท มิตรามิตรโย. 15. อฺรปฺรภฤติภ
ย กป. 16. โสรททา. 17. กสกาทิจ จ. 18. อีณ. 19. นิชฺฐา. 20. เศชาทภย.

ทวนทวสมาส ใช้ 8 สูตร คือ 1. จารเถ ทวนทว. 2. ราชนตาทิจ ปรม. 3. ทวนทเว
ฉ. 4. อชาทยทตม. 5. อลปจตรม. 6. ปิตา มาตรา. 7. ทวนทวศจ ปฺรณตฺรยเสนางคานาม. 8. ทวนท
ววจุทชานตตสมาหาเร.

สรุปคำสมาสในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที

เกวลสมาส

- 1.1 ปุรวี ภูตะ ภูตปุรวะ (มีในก่อน)

อ้วยยิภาสมาส มี 2 อย่าง คือ

1. อ้วยยปุรวปทวยยิภาสมาส อ. อหนยหนี ปรัตยหม (เฉพาะวัน)
2. นามปุรวปทวยยิภาสมาส อ. สูปสย เลคะ สูปปรติ ()

ตัดปุรัชสมาส มี 4 อย่าง คือ

- 3.1 สามานยตัดปุรัชสมาส
- 3.2. กรมธารยสมาส
- 3.3 ทวิคุสมาส
- 3.4 นัญปรภถยะ
- 3.5 กุตัดปุรัชสมาส
- 3.6 คติสมาส
- 3.7 ปราทิสมาส
- 3.8 อูปบทสมาส

3.1 สามานยะ มี 7 อย่าง คือ

1. ปรณมาตตปุรัชะ
 - ปุรวี กายสย ปุรวกายะ (เบื้องหน้าแห่งกาย)
2. ทวิติยัตตปุรัชะ
 - กฤษณั ศรีตะ กฤษณศรีตะ (ถึงแล้วซึ่งพระกฤษณะ)
3. ตถติยัตตปุรัชะ
 - มาเสน ปุรวะ มาสปุรวะ (เต็มด้วยเดือน)
4. จตุรถิตตปุรัชะ
 - สยจาราย มารคะ สยจารมารคะ (ทางเพื่อการสัญจร)
5. ปณจมีตตปุรัชะ
 - โจราต ภยม โจรภยม (ภัยแต่โจร)

6. ษษฐีตตปุรุษะ

ราชญะ ปุรุษะ ราชปุรุษะ (บุรุษของพระราชา)

7. สप्तมิตตปุรุษะ

อกษะษุ เศาณทะ อกษเศาณทะ (นักลงในการพนัน)

2. กรุมธารยสมาส มี 8 อย่าง คือ

1. วิเศษณปุรวปทกรุมธารยะ

นีลม อุตปลม นีโลตปลม (ดอกบัวเขียว)

2. วิเศษโนตตรปทกรุมธารยะ

ไวยากรณะ ขสุจิ ไวยากรณขสุจิสะ

3. วิเศษโนภยปทกรุมธารยะ

กฤตม อกฤตม กฤตาทกฤตม (ทั้งทำแล้วทั้งไม่ทำแล้ว)

4. อุปมานปุรวปทกรุมธารยะ

กุสุมม อิว โทมลั กุสุมโทมลม

5. อุปมานโนตตรปทกรุมธารยะ

ปุรุษะ วุยาฆระ อิว ปุรุษวุยาฆระ (บุรุษเหมือนเสือ)

6. อวธารณปุรวปทกรุมธารยะ

วิทฺยา เอว ธนม วิทฺยาธนม (ทรัพย์คือความรู้)

7. สมภาวานาปุรวปทกรุมธารยะ

อามระ อิติ วฤกษะ อามรวฤกษะ (ต้นไม้ชื่อว่าอามระ)

8. มธยมปทโลปี สมาสะ

ศากปรียะ ปารถิวะ ศากปารถิวะ (พระราชารู้ชอบผัก)

3. ทวิกฺสมาสะ มี 3 อย่าง คือ สมาหารทวิกฺสมาส

1. สมาหารทวิกฺ

ปลฺจนํ ภาวนํ สมาหาระ ปลฺจควม (โคห้ตัว)

2. ตทธิตารถทวิกฺสมาส

ษณนํ มาตถณาม อปตยม ษานมาตุระ (มารดาหกคน)

3. อุตตรปททวิกฺ

ปลฺจ คาวะ ธนํ ยสย สะ ปลฺจควธนะ (มีโคห้ตัวเป็นทรัพย์)

3.4. นลฺย สมาสะ

น สนเทหะ อสนเทหะ (ไม่สังสัย)

3.5. กุตฺตปุรุษสมาส

กุตลิตะ ปุรุชะ กุปุรุชะ (บุรุษผู้นำเกี้ยว)

3.6 คติสมาส

อูรีกฤตย (กระทำน้อยหนึ่ง)

3.7 ปราทิสมาส

ปรคตะ ปิตามหะ ปรปิตามหะ (ลุงผู้มาก่อน)

3.8 อุปบทสมาส

สูตริ์ กโรตีติ สูตรการะ (กระทำซึ่งสูตร)

พหุวิหิตสมาส มี 2 อย่าง คือ 1. สามานยพหุวิหิตสมาส 2. วิเศษพหุวิหิตสมาส

1. สามานยพหุวิหิตสมาส มี 6 อย่าง คือ

1.1 ทวีริยารถพหุวิหิตสมาส

ปราปตม อุทกั ยั สะ ปราปโตทกะ (ครามะ) (มีน้ำถึงแล้ว)

1.2 ตฤติยารถพหุวิหิตสมาส

ภุกตะ โอทนะ เยน สะ ภุกโตทนะ (เทวทตะ) (มีข้าวอันกินแล้ว)

1.3 จตุรถพหุวิหิตสมาส

อุปหฤตะ ปคะ ยสไม์ ส อุปหฤตปคะ (อินทระ) (มีปุศุอันน้อมเข้าไปแล้ว)

1.4 ปณจมยรถพหุวิหิตสมาส

อุทฤตะ โอทนะ ยสยาสะ สา อุทฤเตาทนะ (สถาลี) (มีข้าวสุกอันนำไปปราศจากแล้ว)

1.5 ชษุจยรถพหุวิหิตสมาส

ปีตม อมพริ์ ยสย สะ ปีตมพระ (หริะ) (มีผ้าสีแดง)

1.6 สปตมยรถพหุวิหิตสมาส

วีระชะ ปุรุชะ ยสมิน สะ วีรปุรุชะ (ครามะ) (มีบุรุษผู้กล้า)

2. วิเศษพหุวิหิตสมาส มี 9 วยธิกรณพหุวิหิตสมาส สังขโยตตรปทพหุวิหิตสมาส

สังขโยภยปทพหุวิหิตสมาส

2.1 วยธิกรณพหุวิหิตสมาส

ผาลี จนทระ ยสย สะ ผาลจนทระ (มีพระจันทร์ที่ผาล)

2.2 สังขโยตตรปทพหุวิหิตสมาส

ทศานำ สมีเป เย สนติ เต อุปทชะ (มีจำนวนใกล้เคียง)

2.3 สขโยภยปทพหุวิหิตสมาส

เทวา वा त्रये वा त्वितरा (สองหรือสาม)

2.4 สหปุรวปท

ปุเตรณ सह वृत्ते इति सपुत्र (เป็นไปกับด้วยบุตร)

2.5 วยติหารลักษณะ

เกเศषु เกเศषु कथित्वा इति युत्वं प्रवृत्तं เกศากे
(การรบกัณฑ์ที่ผมเป็นไป)

2.6 ทิคนตราลลักษณะ

ทกษินสยาจ ปุรวสยาจจ ทิโค ยทนตราล ทกษินปุรวา
(ทิสอาคเน)

2.7 นณ พหุวีหิสมาส

น विद्यते पुत्रे यस्य स एवियमानपुत्र (ไม่มีบุตร)

2.8 ปราทิพหุวีหิสมาส

ปราทิภยา चातुสนस्य वाजो वा जोत्तरปทलोปะ वा

2.9 อุปมานปุรวปท

गणेशु गाले यस्य स गणेशुगाले

วันทวสมาส มี 2 อย่าง คือ

1.1 ทวิพเทเตรโยควันทวสมาส อุ. มาตา จ पिता ज मातापिरे (แม่และพ่อ)

1.2 พหุพเทเตรโยควันทวสมาส อุ. อศวศจ हेनुศจ क्रथी ज अศ्वहेनुक्रथये (ม้าแม่วัว และลา)

2.1 ทวิปทสมาหารวันทวสมาส อุ. คีตं ज अक्षुณं ज तीये समाหาระ คีโตษณม (เย็นและ ร้อน)

2.2 พหุพทสมาหารวันทวสมาส อุ. อศวศจ हस्ती ज रथศจ तेष्मा समाหาระ अศ्वहस् तीरณ (ม้าช้างและรถ)

จากที่แปลสูตรพร้อมคำอธิบายอุทาหรณ์ของสูตรแต่ละสมาสอาจสรุปเป็นตารางเพื่อให้เห็น ภาพโดยรวมได้ ดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงสูตรสมาสคำแปลอุทาหรณ์และลักษณะของสูตรในคัมภีร์ลขุสัทธาน-ตเกมุที

สูตรในคัมภีร์ลขุสัทธานต เกมุที	คำแปล	อุทาหรณ์ของสูตร	ลักษณะของ สูตร	
สมรณะ ปทวิธะ.	วิธีแห่งบท ที่สามารถ (มีความเกี่ยวข้องกัน)		ปริภาษาสูตร	เกด

ปรากฏหาราตสมาสะ.	บทว่า สมาส เป็น อธิการ (ติดตามไป ข้างหน้า)		อธิการสูตร	
สห สุปา.	ย่อบทที่ประกอบวิภक्ति นามเข้ากับบทที่ ประกอบกับวิภक्तिนาม	ภุตปุรวะ วากรถาวิ ศรุตปุรวะ ปฐิตปุรวะ	อธิการ-วิธีสูตร	
อวยยีกาเว.	อัยยีกาเว เป็น อธิการสูตร (สูตร ติดตามไป) ฯ		อธิการสูตร	
อวยยัม วิภक्ति-สมิป- วยฤทฤษฎธาภา-สมฤทธิ วารตยยาสมปฤติศพทป- ยธา-ปศจาท-ราทฐภาวส นุปุรวะ-เยาคปทย- สาทล-สมปตติ-สาทฤศย ยารนตวจเนษ .	ย่ออวยยะ เข้ากับบทที่ ประกอบด้วยวิภक्ति นาม ในบทที่กล่าว ความหมายของศัพท์ว่า วิภक्ति สมิป สมฤทธิ วยฤทธิ อรธาภา อตัยย อสัมปฤติ ศัพทปราทฐภาว ปศ จาท ยธา อานุปุรวะ เยาคปทย สาทฤศย สัมปตติ สากัลย และ อันต ฯ		วิธีสูตร	
ปรถมานิรทธิษณัม สมาส อุปสรชนม.	ในเพราะสมาส ตั้งบท ที่แสดงด้วยปรถมาวิ ภक्ति ชื่อว่า อุปสรชน ฯ		สัจญาสูตร	
อุปสรชนัม ปุรวม.	ประกอบบทที่แสดง ด้วยปรถมาวิภक्तिที่ชื่อ ว่า อุปสรชน ไว้ ข้างหน้า ฯ	อิทธิ	วิธีสูตร	อัยยีกาสมาส

อวยยี่ภาวศจ.	อัยยี่ภาวสมาส เป็น นปุงสกลิงค์		สัชนาสูตร
นวยยี่ภาวาทโตร มตวปญจมยาะ.	ไม่ลบ สุ วิภักตินาม หลังจากอัยยี่ภาวส มาส อันเป็นอักษร แต่ อาเทศเป็น อม ยกเว้น ปัญจมีวิภักติ	อิโคปม	วิธีสูตร
ตฤติยาสปตมโยรพหุลม.	อม แทนที่ในที่ ของตฤติยวิภักติ และสัปตมีวิภักติ ส่วนมาก	อุปกฤษณม อุปกฤษณน อุปกฤษณ	วิธีสูตร
อวยยี่ภาเว จากาเล.	เปลี่ยน สห เป็น ส หลังจากอัยยี่ภาวส มาส ถ้า บทหลังเป็น บทกล่าวอกาลวิเศษ ไม่เปลี่ยน สห เป็น ส	สหริ	วิธีสูตร
นทีภิศจ.	ยอบทที่กล่าวสังขยา เข้ากับนามบทที่กล่าว แม่น้ำ.	ปณจคงคม ทวิยมุนม	วิธีสูตร
ตฤติตาะ.	ปรัตยยะทั้งหลาย ที่ เป็นตฤติต		อิการสูตร
อวยยี่ภาเว ศรตฺปรภฤติภ ยะ.	เพราะอวยยี่ภาวสมาส อยู่หลัง ลง ฏจ ปรัตย ยะตฤติต หลังศัพท์ว่า ศรท เป็นต้น	อุปศรทม ปรติวิปาศม อุปชรสม	วิธีสูตร
อนศจ.	ลง ฏจ ปรัตย ยะตฤติต หลังจาก สมาสอันมี อน เป็น ที่สุด	อุปราชม	วิธีสูตร

นสฺตทฺธิเต.	พฺราษ ตํทฺธิตอยุ่หลัง ลบ ฎิ ของ ของ ภ ซึ่ง มี น เป็นที่สุต	อุปฺราชม อธฺยาตมม	วิธิสฺตฺร	
นปฺสกาทฺนยตฺรสฺยาม	ในพฺราษบทที่เป็นน ปฺงลิ่งค์ ลง ฎจ ปฺรตฺยยตํทฺธิต หลังจาก อํพฺยยิภาวสฺมาสที่มี อน เป็นที่สุต	อุปฺจรมม อุปฺจรม	วิธิสฺตฺร	
ณฺยษ.	ลง ฎจ ปฺรตฺยยตํทฺธิต หลังจากอํพฺยยิภาวส มาสที่มี ณฺยษ เป็นที่สุต	อุปฺสมิมิมิ อุปฺสมิต	วิธิสฺตฺร	
ตตฺปฺรุษษ.	สฺตฺรนี้เป็นอธฺการสฺตฺร		อธฺการสฺตฺร	
ทฺวิคฺศจ.	ทฺวิคฺศมาส ก็ชื่อว่า ตต ปฺรุษษมาส		สํชฺญาสฺตฺร	
ทฺวิตฺยาศฺริตาศิตปตฺตค ตาทยสฺตปฺราปฺตานิษ.	ยอ่คํานามที่ ปฺระกอบด้วยทฺวิตฺยาวิ ภักติเข้ากับปฺรกฤต(คํ ที่เป็นกฤต) และตั้งชื่อ ว่า ตตฺปฺรุษษมาส	กฤชณศฺริตษ	วิธิสฺตฺร	
ตฤตฺยิยา ตตฺกฤตารุณ คฺุณวจนน.	ยอ่บทที่ปฺระกอบด้วย ตฤตฺยิยาวิภักติ เข้ากับ บทนามที่มีกฤตเป็น อรรธ กล่าวคฺุณ และ ตั้งชื่อว่า ตตฺปฺรุษษมาส	ตงฺกฺลาชฺนษะ	วิธิสฺตฺร	
กฺรตฤกรณกฤตาท พหฺลม.	ยอ่บทที่ปฺระกอบด้วย ตฤตฺยิยาวิภักติ ในกฺรต ตาทและกฺรณษเข้า กับกฤต เหมือน ข้างหน้า	นชฺภินนษ	วิธิสฺตฺร	ตตฺปฺรุษษมาส

จตุรณี ตทธารณพลีहित สุขรณิไตะ.	ย่อบทที่ประกอบด้วย จตุรณีวิภักติเข้ากับบท เหล่านี้ คือ อรณ-พลี- हित-สุข- รณิไตะ และตั้ง เป็นตัดปุรุชสมาส	ยูปहारุ	วิธิสูตร
ปณจมี ภเยน.	ย่อบทที่ประกอบด้วย ปณจมีวิภักติ เข้าบทว่า ภย ๑	โจรภยม	วิธิสูตร
สเทกานตีกทวารารถกฤจฉ ราณิ กุเตน.	ย่อบทที่มีปณจมีวิภักติ เป็นที่สุดเข้ากับบทที่ กล่าวความหมายว่าโส ตก-อนตีก-ทวาร และ ศัพท์ที่เป็นกฤตปรัตย ยะ และตั้งเป็นตัดปุรุช สมาส ๑		วิธิสูตร
ปณจมยาะ สโตกาทิก ยะ.	ในเพราะบทหลัง ไม่ลบ ปณจมีวิภักติที่อยู่หลัง บทว่า โสตก เป็นต้น ๑	ทวาราทคตะ	นิเชธสูตร
ษษฐี.	ย่อบทที่ประกอบด้วย ษษฐีวิภักติเข้ากับบท นามที่เกี่ยวข้องกัน และตั้งเป็นตัดปุรุช สมาส ๑	ราชปุรุช	วิธิสูตร
ปุรวาปรารโรตตรเมกเทศิ ไนกาธิกรณ.	ย่อบทที่ประกอบด้วยษษฐีวิ ภักติที่กล่าวส่วนย่อย ของร่างกายเข้ากับบท เหล่านี้คือ ปุรว, อป ร,อธร, อุตตร ในที่ กล่าวส่วนหนึ่ง ๑	ปุรวากายะ อปรกายะ	วิธิสูตร

อรุณ นปฺสภม.	อรุณ เป็นนปฺสภลึงค์ ฯ	อรุณปิปฺลีส	วิธีสูตร
สप्तมิ เสาณไฑะ.	ยอบทที่ประกอบด้วย สप्तมิวิภักติเข้ากับบท ว่า เสาณท เป็นต้น และตั้งเป็นตตปุรุช สมาส ฯ	อกษเสาณทะ	วิธีสูตร
ทิกฺสฺขเย สํชฺญายาม.	ยอบทที่กล่าวทิสและ จำนวนเข้าเป็นบท สมาส ซึ่งมีค่านามที่ บอกชื่ออยู่หลังเข้าเป็น สมาส ฯ	สปรฺษยะ	นิยมสูตร
ตฺทิตารุตรปฺสมาหเร จ.	ยอบทที่กล่าวทิสและ กล่าวสังขยาในเพราะ ตฺทิต ปทหลังและสมา หารเข้าเป็นสมาส และ ตั้งเป็นตตปุรุชสมาส ฯ	ปุรวาศาลา	วิธีสูตร
ทิกฺปุรวาทสํชฺญายำ ญะ.	ลง ญ ปรัตยยะ ตฺทิต หลังจากบทที่มี ความหมายว่า มี (ภว) หลังจากบทหน้าที่ กล่าวทิส ฯ		วิธีสูตร
ตฺทิตะชฺวามาเท.	วฤทธิ แทนที่สระตัวต้น ในเพราะ ญ และ ณ ปรัตยยะตฺทิต ฯ	เปารฺวศาละ	วิธีสูตร
โครตฺทิตลฺกิ.	ลง ฏจ ปรัตยยะตฺทิต หลังจากตตปุรุชสมาส ฯ	ปญจควรณะ	วิธีสูตร

ตัดปุรุชะ สมานาธิกรณะ กรมธารยะ.	ตัดปุรุชะสมาสที่มีวิภक्ति เสมอกัน ชื่อว่า กรม ธารยสมาสฯ		สัจญาสูตร
สังขยาปุรุโว ทวิคุะ.	สมาสที่มีบทหนักกล่าว สังขยา ชื่อว่า ทวิคุ สมาส ฯ		สัจญาสูตร
ทวิคุเรกวจนม.	ทวิคุสมาส เป็นเอก วจนะ ฯ		วิธีสูตร
ส นปุสภม.	ทวิคุสมาส และ ทวันทวสมาส นั้นเป็น นปุงสกลิงค์ ฯ		วิธีสูตร
วิเศษณั วิเศษเยณ พหุลม.	ย่อบทวิเศษณเข้ากับ บทวิเศษย และตั้ง เป็นตัดปุรุชะสมาส ฯ	กฤษณสรุปะ	วิธีสูตร
อุปมานานิ สามาถิยวจ ไนะ.	ย่อบทที่กล่าว เปรียบเทียบกับบท นามที่กล่าวทั่วไป ฯ	จนศยามะ	วิธีสูตร
นณ.	ย่อบทนามเข้ากับ นณ อ้วยยะ และตั้งเป็นตัด ปุรุชะสมาส ฯ		วิธีสูตร
นโลโป นณะ.	เพราะบทหลัง ลบ น ของ นณ ฯ	อพราหมณะ	วิธีสูตร
ตสยานนุทจิ.	ลง นุ อากม ที่อจุ ที่ อยู่หลังจาก นณ ที่ลบ นุ อักษรแล้วนั้น ฯ	อนศวะ	วิธีสูตร
กุกติปราชะ.	ย่อ กุ คติ และ ปรา เป็นต้นเข้ากับบทหลัง และตั้งเป็นตัดปุรุช สมาส ฯ	กุปุรุชะ	วิธีสูตร
อูรยาทิจวิทาจศจ.	ตั้งชื่อบทที่ ประกอบด้วย อูรี จว		สัจญาสูตร

	ปรัตยยะ และ อาษ ปรัตยยะเป็นที่สุด ชื่อ ว่า คติ ฯ			
เอกวิภกติ จาปุรวนิปาเต.	ตั้งวิภกติหนึ่งที่ แน่นอน ชื่อ อุปสรรชนะ ในเพราะอปุรวนิปาต ฯ		สัจญาสูตร	
โคสตรียุโรปสรรชนสย.	หรัสวะ ไปแทนที่ของ บทที่มี โค และบทที่มี สตรียุโรปสรรชนสย.เป็นที่สุด ฯ	อติมาละ	วิธีสูตร	
ตตโรปปท สปตมีสถม.	ตั้งบทสัปตมีวิภกติ ชื่อ ว่า อุปปท ในนั้น ฯ		อธิการสูตร	
อุปปทมทิง.	ย่ออุปปท เป็นสมาสที่ ไม่ใช่วิภกติอาชยาต ฯ	กุมภการะ	วิธีสูตร	
ตตปุรุชสยงคฺและ สํข ยาวุຍยาเทะ.	ลง อจ ปรัตยยะตํทิต ในที่สุดของตตปุรุช สมาส มีสังขยาหรือ อ้วยยะเป็นบทหน้า ฯ	ทวยงคฺล นิงคฺล	วิธีสูตร	
อหะสรุไวกเทศสํขยาตปุณ ยาจจ ราเตระ.	ลง อจ ปรัตยยะตํทิต หลังของตตปุรุชสมาส ซึ่งมี อหน, สรว, เอกเท สาวจก, สังขยา ,ปุณย และ อ้วยยะเป็นบท หน้าและมี ราตริ เป็น ที่สุดในสมาส ฯ		วิธีสูตร	
ราตรานหาหะ ปุสุ.	ตตปุรุชสมาสและท วันทวสมาส ที่มี ราตริ อหน อห เป็นบทหลัง เป็นปุงลิงค์ ฯ	อโหราตระ สรวราตระ สํขยาตราตระ	วิธีสูตร	

ราชาหะ สหิภยษฏจ.	ลง ฎจ ปรัตยยะตัททิต หลังจากตัตปุรุษสมาส ซึ่งมีราชนุ อหนุ และ สชิ เป็นบทหลัง ฯ	ปรมราชาหะ	วิธีสูตร	
อานมหตะ สมานาธิกรณ ชาติยโยะ.	เพราะบทหลังมีวิภक्ति เดียวกันและ ชาติยรุ ปรัตยยะ ให้เอา อา แทนที่ของ ต ของ มหต ศัพท์ ฯ	มหाराหะ	วิธีสูตร	
ทวยษฏนะ สขยายาม พหุวิหยศิตโยะ.	อา อักษรแทนที่ที่สุด ของทวิ และ อษฏน เมื่อบทกล่าวสังขยาอยู่ หลังแต่ไม่ใช่พหุวิหิ สมาส และอศิตี ฯ	ทวาทศ อษฏาวิศติหะ	วิธีสูตร	
เตรสตรยะ.	ให้เอา ตรยส แทนที่ ของ ตริ ในเพราะบท หลังกล่าวสังขยา ฯ	ตรโยทศ ตรโยวิศติหะ ตรยสตริตต	วิธีสูตร	
ปรवलลิ่งค์ ทวนทวตตปุ รุษโยะ.	ลิ่งค์ของบทหลัง ฯท วันทวสมาสและตัตปุ รุษสมาส ใช้	มยुरีกุกกฏา กุกกฏมยुरาหะ อรธปิปปลี	วิธีสูตร	
ปราปตาปนเน จ ทวิติย ยา.	ย่อ ปราปต และ อา ปนน เข้ากับบทที่เป็น ทวิติยวิภक्ति และตั้ง เป็นตัตปุรุษสมาส ฯ	ปราปตชีวิกะ อาปนนชีวิกะ	วิธีสูตร	
อรธรจาหะ ปุเลิ จ.	อรธรจ ศัพท์ ใช้ใน ปุงลิ่งค์และนปุงสกลิ่งค์ ฯ	อรธรจ อรธรจม	วิธีสูตร	
เศโซ พหุวิหิหะ.	สมาสที่เหลือ ชื่อว่า พหุวิหิสมาส ฯ		อธิการสูตร	พหุ วิหิ

อเนกมณฑลปทารถ.	ย่อปรณมาวิภักติหลาย บทเข้าเป็นสมาส ใน อรรถของบทอื่น ๆ		สังญาสูตร และวิธีสูตร
สप्तมिवิเศษณ พหุวี เหา.	สप्तมिवิภักติและบท วิเศษณ ในพหุวีหี สมาส ๆ		วิธีสูตร
หลนตาสप्तมยาะ สังญายาม.	เพราะนามอยู่หลัง ไม่ ลบ สप्तมिवิภักติที่อยู่ หลังนามที่มีพยัญชนะ และ อ เป็นที่สุด ๆ	อุทฤเตาทนา ปีตามพโร วีรปุรุชโก	วิธีสูตร
สตริยาะ ปุวทภาชิตปุส กาทnungสมานาธิกรณ สด รียามปุรณิปริยาทิจุ.	เอาสตริปรัตยยะซึ่ง ไม่ใช่ของปรัตยยะที่เคย กล่าวปungลิงค์มาก่อน เป็นเหมือนปungลิงค์ ใน เพราะบทหลังที่มีวิภักติ เสมอกัน บทหลังต้อง ไม่ใช่ปุรณิและปரிய คณะเป็นต้น ๆ	จิตรคะ	วิธีสูตร
อปุรณิปรมานโยชะ.	ลง กป ปรัตยยะ หลังจากพหุวีหีสมาส ที่มีปุรณิและปรมานี เป็นที่สุด ๆ	สตริปรมานะ กลยาณิปริยะ	วิธีสูตร
พหุวีเหา สกถยักษโณชะ สวางคาคชจ.	ลง ช ปรัตยยะหลัง พหุวีหีสมาส ที่มีสทธิ และอกษิที่กล่าวส่วน ของร่างกาย ๆ	ทีรฆสฤชะ ชลชากษี	วิธีสูตร
ทวิตริภย่ำมูรณชะ.	ลง ช ปรัตยยะ หลังจากพหุวีหีสมาส ที่มี ทวิ และ ตริ เป็น บทหน้ามี มูรณ เป็น บทหลัง ๆ	ทวิมูรชะ ตริมูรชะ	วิธีสูตร

อนตรพิภย้าง โลมณะ.	ลง อป ปรัตยยะ หลังจากสมาสซึ่งมี อนตร และ พหิรุ เป็น ต้นมีโลมนุ เป็นที่สุด ๆ	อนตรโลมะ พหิรุโลมะ	วิธีสูตร
ปาทสย โลโปรหสตุยาทิภ ยะ.	ลบ ปาท ศัพท์ ซึ่งอยู่ หลังกล่าวอุปมาน ยกเว้นหสติศัพท์เป็น ต้น ในเพราะพหุวิธีหิ สมาส ๆ	กุสุลปาทะ หสติปาทะ	วิธีสูตร
สขยาสุปุรวสย.	ลบที่สุดของ ปาท ศัพท์ ที่มีสังขยาและสอ้วยยะ เป็นบพหน้า ๆ	ทวิปาต สุปาต	วิธีสูตร
อุทวิภย้า กากุทสย.	ลบที่สุดของสมาสของ กากุทที่อยู่หลังจาก อุต และ วิ ๆ	อุตกากุต วิกากุต	วิธีสูตร
ปุรวาทวิภษา.	ลบที่สุดของกากุทซึ่ง อยู่หลังจากปุรณ ได้ บ้าง ๆ	ปุรวากากุต ปุรวากากุทะ	วิธีสูตร
สุหฤททุรหฤเทา มิตรรา มิตรโยะ.	สุหฤท และทุรหฤท แทนที่ของสุหฤทยและ ทุรหฤทย ในอรรถว่า มิตรและศัตรู ๆ	สุหฤณมิตรม ทุรหฤท	วิธีสูตร
อุระปุรภฤติภยะ กป.	ลง กป ปรัตยยะตัทธิต หลังจากพหุวิธีหิสมาส ที่มีอูรส เป็นบพหน้า ๆ	วูโยโฒรสะกะ ปรัยสรุปีษกะ	วิธีสูตร
โสรปทาเทา.	ส แทนที่ของวิสรคะ ที่ อยู่หน้าของ กวรรค และปวรรคที่ไม่ใช่บพ ๆ	วูโยโฒรสะกะ	วิธีสูตร
อิณะ ษะ.	ษ แทนที่ของวิสรคะที่ อยู่หลังจาก อิณ ๆ	ปรัยสรุปีษกะ	วิธีสูตร

กสยาทิษุจ.	ในเพราะบพมิกสก เป็นต้น ให้เอา ษ แทนที่ของ วิสระคะ ที่ อยู่หลังการ อิณ ๖	กสกะ	วิธีสูตร	
นิษฐา.	ในพหุรีหิสมาส ประกอบบพที่เป็น กต ปรตยยะกตอยู่หน้า ๖	ยุกตโยคะ	วิธีสูตร	
เศษาทวิภาษา.	ลง กป ปรตยยะตัทธิต หลังจากพหุรีหิสมาส ที่เหลือ ได้บ้าง ๖	มหายศสกะ มหายศาะ	วิธีสูตร	
จารุเถ ทวนทวะ.	ทวันทวสมาส ใช้ใน ความหมายแห่งจัตพ์ ๖		วิธีสูตร และสัชฌา สูตร	ทวันทวมาส
ราชทนต์ทิษุ ปรม.	ในคณว่า ราชทนต์ เป็นต้น ประกอบเป็น บพหลัง ๖	ธรมาทิษุพนียมะ อรธธรมะ ธรมารเถา	วิธีสูตร	
ทวนทเว ฆะ.	ในทวันทวสมาส ประกอบบพที่ชื่อว่า ฆิ เป็นบพหน้า ๖	หริหเรา	วิธีสูตร	
อชาทยทนต์ม.	ประกอบบพที่มี อจ เป็นต้น อด เป็นที่สุด เป็นบพหน้า ๖	อีศกฤษณเภา	วิธีสูตร	
อลปาจตรม.	ประกอบบพที่มีสระ น้อยที่สุดเป็นบพหน้า ๖	ศิวเกษเวา	วิธีสูตร	
ปีตา มาตรา.	เหลือ ปีตฤ ในสมาส ที่ประกอบกับมาตรา ๖	ปีตเรา	วิธีสูตร	
ทวนทวศจ ปรานิตูรย เสนางคานาม.	ย่องค์แห่งสัตัวองค์ แห่งดนตรีและองค์แห่ง เสนาเข้าเป็นสมาส	ปาณิปาทม มารทงคิกไวณวิกม รฤกาศวาโรหม	วิธีสูตร	

	และสมาสนั้น ชื่อว่า วันทวสมาส ฯ			
ทวนทววจจุทษหานตาด สมาหาเร.	ลง ฎจ ปรัตยยะตัทธิต หลังจากสมาหารท วันทวสมาสที่มี พยัญชนะ จวรรค,ท อักษร,ษอักษร,และห อักษร ฯ	วากตวจม ตวกสนขม ศมีทฤษม วากตวิษม ฉตตโรปานหม	วิธีสูตร	
ฤกปุรพฐะปถามานกษะ.	ลง อ ปรัตยยะตัทธิต หลังจากคำสมาสที่มี ฤจ,ปุร,อป,ฐุ,และปถิน เป็นบพหลังของสมาส แต่ไม่ลง อ ปรัตย ยะตัทธิต ใน เพราะอกษ ศัพท์ ฯ	อรฐุจจะ วิษณุปุรม ราชฐุรา ทถฐุรุษะ สชิปะถะ	วิธีสูตร	สมาสานต
อกษเณรทศนาต.	ลง อจ ปรัตยยะตัทธิต หลังจากสมาสที่มี อกษิ ไม่กล่าวจักษุ ฯ	ควากษะ	วิธีสูตร	
อุปสรคาทฐวนะ.	ลง อจ ปรัตยยะตัทธิต หลังจากสมาสที่มี ปร เป็นต้นเป็นบพหน้า และมีอฐวนเป็นบพ หลัง ฯ	ปุราฐวะ อดยฐวะ	วิธีสูตร	
น ปุชนาต.	ไม่ลง ปรัตยยะตัทธิต หลังจากสมาสที่มี สุ และอติ ที่กล่าวอรรถ บุชา เป็นบพหน้า ฯ	สุราชา อติราชา	นิเชฐสูตร	

บทที่ ๔

เปรียบเทียบคำสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิและลขุสิทธิทานตเกมุที

4.1 เปรียบเทียบประวัติของคัมภีร์และผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิและคัมภีร์ลขุสิทธิทานตเกมุที

คัมภีร์ปทรูปสิทธิแต่งโดยพระพุทธรูปปิยะ ชาวแคว้นโจฬะแถบอินเดียใต้ จึงปรากฏนามว่า โจฬียพุทธรูปปิยะ (พระพุทธรูปปิยะชาวโจฬะ) ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 คัมภีร์ลขุสิทธิทานตเกมุทีแต่งโดยวราหราชศิษย์ของท่านภักโฏชิ ที่กษัตริย์ผู้แต่งคัมภีร์สกทานตเกมุทีสันนิษฐานว่าท่านผู้แต่งมีชีวิตอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 17

จะเห็นได้ว่า คัมภีร์ปทรูปสิทธิแต่งโดยพระพุทธรูปปิยะ ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ส่วนคัมภีร์ลขุสิทธิทานตเกมุทีแต่งโดยวราหราชในราวพุทธศตวรรษที่ 11 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) เมื่อพิจารณาจากยุคสมัยที่แต่งคัมภีร์ทั้งสอง จะเห็นว่าลขุสิทธิทานตเกมุที มีอิทธิพลต่อการเขียนสูตรปทรูปสิทธิ ถึงจะไม่โดยตรง แต่อาจกล่าวได้ว่ามีอิทธิพลโดยอ้อม เพราะลขุสิทธิทานตเกมุทีได้นำสูตรจากปาณินิมาจัดลำดับใหม่ เพื่อง่ายต่อความเข้าใจ ส่วนปทรูปสิทธิได้นำสูตรจากกัจจายนะมาเรียงใหม่เพื่อง่ายต่อความเข้าใจ ซึ่งกัจจายนะสูตรเข้าใจกันว่าได้ใช้สูตรปาณินิเป็นแบบ กัจจายนะบางสูตรเหมือนกับสูตรของปาณินิ แท้จริงแล้วมีคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตประเภทสูตรที่เข้าใจกันว่ามีอิทธิพลต่อการแต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิมากแทบจะแยกความแตกต่างไม่ออกคือคัมภีร์กาทันตระ, ความนิยมในการศึกษาระหว่างลขุสิทธิทานตเกมุทีกับกาทันตระในสมัยปัจจุบันในประเทศอินเดียส่วนมากนิยมศึกษาคัมภีร์ลขุสิทธิทานตเกมุที

4.2 เปรียบเทียบจุดประสงค์ของผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิและคัมภีร์ลขุสิทธิทานตเกมุที

จุดประสงค์ของผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิ คือ เพื่อง่ายต่อความเข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์ด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

จุดประสงค์ของผู้แต่งคัมภีร์ลขุสิทธิทานตเกมุที คือ เพื่อใช้ศึกษาในระดับขั้นพื้นฐานสำหรับผู้เริ่มศึกษาภาษาสันสกฤต

จะเห็นได้ว่า คัมภีร์ปทรูปสิทธิแต่งโดยท่านพุทธรูปปิยะเถระ มีจุดประสงค์เพื่อง่ายต่อผู้ศึกษากัจจายนะสูตร เพราะได้นำเอาสูตรจากกัจจายนะมาเรียงลำดับใหม่ เพื่อง่ายต่อการสำเร็จรูปของศัพท์ด้วยสูตรของกัจจายนะ และเพื่อเป็นประโยชน์แก่ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ส่วนคัมภีร์ลขุสิทธิทานตเกมุทีแต่งโดยท่านวราหราช มีจุดประสงค์เพื่อง่ายต่อการศึกษาอัชฎาจารย์คัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต

หรือคัมภีร์ปาณินิ สำหรับผู้แรงศึกษาไวยากรณ์สันสกฤต เพราะอัญญาธยายเป็นคัมภีร์ที่มีจำนวนสูตรมาก การเรียงลำดับสูตรยังสับสนยากต่อการศึกษา และเพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษารรณคดีสันสกฤต

4.3 เปรียบเทียบชื่อสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิและคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมูที

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิแสดงสมาสโดยชื่อ มี 6 คือ 1. อพยยิภาวสมาส 2. กัมมธารยสมาส 3. ทิคุสมาส 4. ตัปปุริสมาส 5. พหุพพิหิสมาส 6. ทวันทสมาส ในคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมูทีแสดงสมาสโดยลักษณะตามตัวประธานว่ามีอยู่ 5 สมาส คือ 1. เกวลสมาส 2. อ้วยยิภาวสมาส 3. ตัตปุรุชสมาส 4. พหุวีหิสมาส 5. ทวันทสมาส

จากการศึกษาเปรียบเทียบชื่อสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิและคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมูทีที่อาจสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ 3 แสดงการเปรียบเทียบชื่อสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิและคัมภีร์ลขุสิทธิธานต-เกมูที

ปทรูปสิทธิ	ลขุสิทธิธานตเกมูที
	1. เกวลสมาส
1. อพยยิภาวสมาส	2. อ้วยยิภาวสมาส
2. กัมมธารยสมาส	3. ตัตปุรุชสมาส
3. ทิคุสมาส	-ทวิคุสมาส -กรมธารยสมาส
4. ตัปปุริสมาส	
5. พหุพพิหิสมาส	4. พหุวีหิสมาส
6. ทวันทสมาส	5. ทวันทสมาส

จะเห็นได้ว่า ในคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมูทีแสดงลักษณะของสมาสไว้ 5 ประเภทก็จริง แต่ได้จัดอีกสองสมาส คือ ทวิคุสมาส กับ กรมธารยสมาสไว้ในตัตปุรุชสมาส ฉะนั้น สมาสในคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมูทีจึงมี 6 เหมือนกับสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ในความต่างกันของชื่อสมาสในสองคัมภีร์คือ ปทรูปสิทธิใช้ชื่อว่า กัมมธารยสมาส ลขุสิทธิธานตเกมูทีใช้ชื่อว่า พหุวีหิสมาส ส่วนปทรูปสิทธิใช้ชื่อว่า พหุพพิหิสมาส ลขุสิทธิธานตเกมูทีใช้ชื่อว่า ทวันทสมาส ส่วนปทรูปสิทธิใช้ชื่อว่า ทวันทสมาส ส่วน คัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมูทีใช้ชื่อว่า อ้วยยิภาวสมาส ส่วนปทรูปสิทธิใช้ชื่อว่า อพยยิภาวสมาส ลขุ

ลิตธานตเกมุที่ใช้ชื่อว่า ตัตปุรุชสมาส ส่วนปทรูปลิตธิใช้ชื่อว่า ตัปปุริสสมาส ลขุลิตธานตเกมุที่ใช้ชื่อว่า ทวิคุสมาส ส่วนปทรูปลิตธิใช้ชื่อว่า ทิคุสมาส ลขุลิตธานตเกมุที่ใช้ชื่อว่า กรมธารยสมาส

ชื่อของแต่ละสมาสในสองคัมภีร์มีความหมายเหมือนกัน ต่างกันเฉพาะรูปศัพท์ ที่เพิ่มพิเศษเฉพาะเกวลสมาส เพราะในคัมภีร์ปทรูปลิตธิไม่ได้กล่าวถึง เกวลสมาส คือสมาสที่แยกประเภทออกจากชื่อสมาสทั้งสี่อย่างที่จัดลักษณะของสมาสตามตัวประธาน คงเป็นเพราะความสับสนในการจัดสมาสตามลักษณะตัวประธาน ผู้แต่งคัมภีร์ลขุลิตธานตเกมุที่จึงจัดเกวลสมาสเป็นสมาสอีกชนิดหนึ่ง

4.4 เปรียบเทียบจำนวนสูตรและลักษณะสูตรในคัมภีร์ปทรูปลิตธิและคัมภีร์ลขุลิตธานตเกมุที่

จากการเปรียบเทียบจำนวนสูตรสมาสในคัมภีร์ปทรูปลิตธิกับคัมภีร์ลขุลิตธานตเกมุที่สรุปได้ว่า ปทรูปลิตธิมีจำนวนสูตรที่ใช้ในสมาสภังค์ทั้งหมด 31 สูตร ลักษณะของสูตรมี 4 คือ สัญญาสูตร, วิธิสสูตร, ปริภาสาสูตร, อติเทศสูตร ลขุลิตธานตเกมุที่มีจำนวนสูตรที่ใช้ในสมาสภังค์ทั้งหมด 93 สูตร ลักษณะของสูตร 5 คือ สัจญาสูตร, ปริภาสาสูตร, วิธิสสูตร, อธิการสูตร, นิเชธสูตร เมื่อพิจารณาตามจำนวนสูตรที่ใช้ทั้งสองคัมภีร์จะเห็นว่า จำนวนสูตรในปทรูปลิตธิน้อยกว่าจำนวนสูตรในลขุลิตธานตเกมุที่ ที่เป็นเช่นนี้ เพราะบางส่วนของคัมภีร์ปทรูปลิตธิไม่ได้เขียนเป็นสูตร แต่เขียนเป็นวุดติ (คำอธิบายสูตร) อีกอย่างหนึ่งในลขุลิตธานตเกมุที่มีจำนวนสูตรมากกว่าเพราะในสันสกฤตมีพยัญชนะการันต์(พยัญชนะท้ายคำ) ไวยากรณ์สันสกฤตจึงมีสูตรสำหรับลงปัจจัยท้ายคำสมาสที่เป็นพยัญชนะการันต์ให้เป็นสระการันต์(สระท้ายคำ)

จากการศึกษาเปรียบเทียบจำนวนสูตรและลักษณะของสูตรสมาสของทั้งสองคัมภีร์อาจสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบจำนวนและลักษณะสูตรสมาสในคัมภีร์ลขุลิตธานตเกมุที่กับปทรูปลิตธิ

ปทรูปลิตธิมี 31 สูตร	ลขุลิตธานตเกมุที่มี 93 สูตร
-อภัยยิภาวสมาส 9 สูตร -กัมมธารยสมาส 9 สูตร -ทิคุสมาส-3 สูตร -ตัปปุริสสมาส 1 สูตร -พหุพพิหิสสมาส 5 สูตร -ทวันทสมาส 4 สูตร	เกวลสมาส- 3 สูตร อภัยยิภาวสมาส- 15 สูตร ตัตปุรุชสมาส- 43 สูตร พหุวีหิสสมาส- 20 สูตร ทวันทสมาส-8 สูตร สมาสานตะ-4 สูตร
ลักษณะของสูตรในปทรูปลิตธิ	ลักษณะของสูตรในลขุลิตธานตเกมุที่
-อภัยยิภาวสมาสมิ 4 คือ สัจญาสูตร, วิธิสสูตร, ปริภาสาสูตร, อติเทศสูตร, สูตร	-เกวลสมาสมิ 3 คือ ปริภาสาสูตร, อธิการสูตร, วิธิสสูตร

-กัมมหารยสมาสมิ 3 คือ สัจญญาสูตรวิธิ , อติเทศสูตร,สูตร	-อวยยิภาวสมาสมิ 3 คือ วิธิสูตรอธิการ ,สัจญญาสูตร , สูตร
-ทิกุสมาสมิ 3 คือ สัจญญาสูตรอติ ,วิธิสูตร , เทศสูตร	-ตตปุระขสมาสมิ 5 นิเชตสูตร,สัจญญาสูตร ,นิยมสูตร , วิธิสูตร ,อธิการสูตร
-ตปปุริสสมาสมิ 2 คือ สัจญญาสูตรวิธิสูตร ,	-พหุวิธิสมาสมิ 2 คือ อธิการสูตรวิธิสูตร ,
-พหุพพิทิสมาสมิ 3 คือ สัจญญาสูตรวิธิ ,	-ทวันทสมาสมิ 1 คือ วิธิสูตร
ปริภาสาสูตร ,สูตร	-สมาสานตมะมี 2 คือ วิธิสูตรนิเชตสูตร ,
-ทวันทสมาสมิ 3 คือ สัจญญาสูตรปริ,วิธิสูตร, ภาสาสูตร	

จากการเปรียบเทียบจำนวนสูตรในคัมภีร์ปทรูปสิทธิกับคัมภีร์ลขุสิทธิทานตเกมุที สรุปได้ว่า ปทรูปสิทธิมีจำนวนสูตรที่ใช้ในสมาสกัณฑ์รวมทั้งหมด 31 สูตร ลักษณะของสูตรมี 4 คือ สัจญญาสูตร, วิธิสูตร, ปริภาสาสูตร, อติเทศสูตร ลขุสิทธิทานตเกมุทีมีจำนวนสูตรที่ใช้ในสมาสกัณฑ์รวมทั้งหมด 93 สูตร ลักษณะของสูตร 5 คือ สัจญญาสูตร, ปริภาสาสูตร, วิธิสูตร, อธิการสูตร, นิเชตสูตร เมื่อพิจารณาตามจำนวนสูตรที่ใช้ทั้งสองคัมภีร์จะเห็นว่า จำนวนสูตรในปทรูปสิทธิน้อยกว่าจำนวนสูตรในลขุสิทธิทานตเกมุที ที่เป็นเช่นนี้ เพราะบางส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิไม่ได้เขียนเป็นสูตร แต่เขียนเป็นวุดติ (คำอธิบายสูตร) อีกอย่างหนึ่งในลขุสิทธิทานตเกมุทีมีจำนวนสูตรมากกว่าเพราะในสันสกฤตมีพยัญชนะการันต์(พยัญชนะท้ายคำ) ไวยากรณ์สันสกฤตจึงมีสูตรสำหรับลงปัจจัยท้ายคำสมาสที่เป็นพยัญชนะการันต์ให้เป็นสระการันต์(สระท้ายคำ)

4.5 เนื้อหาของสูตรในคัมภีร์ปทรูปสิทธิและคัมภีร์ลขุสิทธิทานตเกมุที

วิธีการนำเสนอเนื้อหาในคัมภีร์ปทรูปสิทธินั้น เนื่องจากคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นคัมภีร์ที่ได้นำเอาสูตรมาจากคัมภีร์กัจจายณะมาเรียงลำดับใหม่ แต่งอธิบายที่เรียกว่า “วุดติ” เพิ่มเติม และได้นำอุททาหรณ์ ที่เรียกว่า “ตัวอย่าง” มาจากคัมภีร์ต่าง ๆ ส่วนใหญ่มาจากพระไตรปิฎก มาแสดงไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ที่เป็นดังนี้ เพราะว่า เดิมคัมภีร์กัจจายณะมีเฉพาะสูตร ไม่มีวุดติ และอุททาหรณ์ เป็นการยากสำหรับผู้ที่จะเรียนให้เข้าใจกัจจายณะ อีกทั้งการเรียงลำดับสูตร ก็ยังสับสน ไม่เป็นลำดับที่ง่ายต่อการสำเร็จตัวรูปของแต่ละบท ดังนั้น พระพุทธปิยะเถระ จึงได้แต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิ โดยนำเอาสูตรมาเรียงใหม่ให้ง่ายต่อการลำดับสูตร วุดติ และอุททาหรณ์เพิ่มเติม

วิธีการนำเสนอเนื้อหาในคัมภีร์ลขุสิทธิทานตเกมุทีนั้น เนื่องจากลขุสิทธิทานตเกมุทีเป็นคัมภีร์ที่ได้นำสูตรจากคัมภีร์ลขุสิทธิทานตเกมุทีอันเป็นคัมภีร์ที่ปรับปรุงลำดับ สูตรในคัมภีร์อัชฎาธยายของปาณินิมาเรียบเรียงใหม่ตามลำดับการสำเร็จรูปของคำเพื่อปูพื้นฐานให้กับ ผู้แรกศึกษาโดยพูดถึง

สระการันต์เริ่มตั้งแต่การันต์ในปุงลิงค์แต่อธิบายด้วยวิธีการที่สั้นและกะทัดรัด เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษามากยิ่งขึ้น มีการนำเสนอเนื้อหาโดยการจัดเนื้อหาทั้งหมดเป็นสูตรต่าง ๆ และจุดดีพร้อมทั้งอุทาหรณ์

จะเห็นได้ว่า จากการเปรียบเทียบวิธีการนำเสนอเนื้อหาของสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิกับคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมุที ได้ข้อสรุปว่า โครงสร้างของสูตรสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิและคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมุทีนั้น เมื่อพิจารณาลักษณะโครงสร้างสูตรสมาสของปทรูปสิทธิแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่า มีลักษณะคล้ายกันกับคัมภีร์ลขุสิทธิธานตเกมุที ประเด็นที่จะนำมาพิจารณาต่อไปคือ การพิจารณาเนื้อหาของคัมภีร์ทั้งสอง ทั้งลำดับและรายละเอียดในเรื่อง และเปรียบเทียบเนื้อหาของสูตรสมาสในคัมภีร์ทั้งสองอย่างละเอียดแล้ว ซึ่งสามารถนำรายชื่อของสูตรสมาสทั้งหมดมาแสดงเปรียบเทียบเป็นตารางเพื่อให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างกัน ผู้วิจัยได้จำแนกเป็น 7 ประเด็น ดังนี้

4.5.1 สูตรของทั้งสองคัมภีร์มีรูปศัพท์และวิธีการเหมือนกัน

สูตรสมาสของทั้งสองคัมภีร์มีรูปศัพท์และวิธีการเหมือนกันนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิได้รับแนวความคิดจากคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต โดยการแปลเนื้อความตรง ๆ จากไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตไปสู่ไวยากรณ์ภาษาบาลี ดังนี้

1. สัมชยาปุรวุ ทวิคฺษะ (ลขุ.941), (ปา.2.1.52)

(สมาสที่มีสังขยาอยู่หน้า ชื่อว่า ทวิคฺษสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงว่า เป็นวิธีตั้งชื่อสมาสที่บทหน้ากล่าวสังขยา บทหลังเป็นนามนาม ชื่อว่า ทวิคฺษสมาส

สงขยาปุพฺโท ทิคฺ. (ปท.348), (กัจ. 325)

(กัมมธารยสมาสที่มีสังขยาอยู่หน้า ชื่อว่า ทิคฺษสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงว่า เป็นวิธีตั้งชื่อกัมมธารยสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า ชื่อว่า ทิคฺษสมาส

จะเห็นได้ว่า สูตรสมาสของคัมภีร์ทั้งสองมีรูปศัพท์เหมือนกัน คือ สัมชยาปุรวุ ทวิคฺษะ และ

สงขยาปุพฺโท ทิคฺ. และวิธีการเหมือนกัน คือ โดยสันสกฤต ตั้งชื่อสมาสที่มีสังขยาอยู่หน้า ชื่อว่า ทวิคฺษสมาส ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิตั้งชื่อสมาสที่มีสังขยาอยู่หน้า ชื่อว่า ทวิคฺษสมาส

2. ทวิคฺษเรกวจนม. (ลขุ. 982), (ปา. 2.4.1)

(ทวิคฺษสมาส เป็นเอกวจนะ)

ในสูตรนี้ แสดงว่า เป็นวิธีทำบทสำเร็จของทวิคฺษสมาส ในอรรถสมาหาร จะต้องเป็นเอกวจนะ

ทวิคฺษเสกตตฺ. (ปท. 349), (กัจ. 321)

(ทวิคฺษสมาส เป็นเอกวจนะ และนปุงสกลิงค์)

ในสูตรนี้ แสดงว่า เป็นวิธีทำทิวคัสมาสที่ใช้ในความหมายแห่งสมาหารเป็นเอกวจนะ และ
นปุงสกลิงค์

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์เหมือนกัน คือ ในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีใช้
ทิวคະ และ เอกวจนม ส่วนคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ ทิวคัสส และ เอกตต มีวิธีการเหมือนกัน คือ เป็นวิธีการ
ตั้งเป็นเอกวจนะเหมือนกัน

3. ทวนทวศจ ปราณิตูรยเสนางคานาม. (ลขุ. 991), (ปา. 2.4.2)

(ตั้งบทสมาหารวันทวสมาสที่ย่องค์แห่งสัตว์ องค์แห่งคนตรี และองค์แห่งเสนาเป็นต้น เป็น
เอกวจนะ)

ในสูตรนี้ แสดงว่า เป็นวิธีการตั้งชื่อ สมาหารวันทวสมาสที่ย่องค์แห่งสัตว์องค์แห่งคนตรี
และองค์แห่งเสนาเป็นต้น เป็นเอกวจนะ

ตถา ทวนเท ปาณิตูรียโยคคเสนงคชุตทชนตูกวิวิธวิฐฐวิสภาคตถาทินญจ. (ปท. 389), (กัจ.
322)

(ตั้งบทสมาสที่ย่องค์แห่งสัตว์, องค์แห่งคนตรี, องค์แห่งเครื่องกสิกรรม, องค์แห่งกองทัพ,
สัตว์ตัวเล็กๆ, สัตว์ที่ตรงกันข้ามกัน,ธรรมที่ต่างกันเป็นต้น เป็นเอกวจนะ และนปุงสกลิงค์)

ในสูตรนี้ แสดงว่า เป็นวิธีการตั้งตั้งบทสมาหารวันทวสมาสที่ย่องค์แห่งสัตว์, องค์แห่ง
คนตรี, องค์แห่งเครื่องกสิกรรม, องค์แห่งกองทัพ, สัตว์ตัวเล็กๆ, สัตว์ที่ตรงกันข้ามกัน,ธรรมที่ต่างกัน
เป็นต้น เป็นเอกวจนะ และนปุงสกลิงค์

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์เหมือนกัน คือ ในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีใช้
ทวนทวะ และ ปราณิตูรย-เสนา-องคานาม ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ ทวนเท ปาณิตูรีย-โยคค-เสนางค
เป็นต้น และมีวิธีการเหมือนกัน คือ เป็นวิธีการตั้งบทสมาสเป็นเอกวจนะเหมือนกัน

จากการศึกษาประเด็นของสูตรสมาสในคัมภีร์ทั้งสองที่มีรูปศัพท์เหมือนกัน และวิธีการ
เหมือนกันนั้น ผู้วิจัยได้ข้อสรุปของจำนวนสูตรสมาสทั้งหมดในสองคัมภีร์ ที่สามารถทำเป็นตาราง
เปรียบเทียบได้ ดังนี้

ตารางที่ 5 เปรียบเทียบสูตรสมาสมีรูปศัพท์และวิธีการเหมือนกัน ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิกับคัมภีร์ ลขุสัทธานตเกมุที

ปทรูปสิทธิ	ลขุสัทธานตเกมุที
1. สงขยาปุพโพ ทิวค.	1. สขยาปุรวัว ทิวคະ.
2. ทิวคัสเสกตต.	2. ทิวคเรกวจนม.
3. ตถา ทวนเท ปาณิตูรียโยคค เสนงคชุตทชนตูกวิวิธวิฐฐวิสภาคตถา ทินญจ.	3. ทวนทวศจ ปราณิตูรยเสนางคานาม.

4.5.2 สูตรของทั้งสองคัมภีร์มีรูปศัพท์คล้ายกัน แต่วิธีการต่างกัน

1. นทีภิศจ. (ลขุ. 915), (ปา. 2.1.19)

(ย่อบทที่กล่าวสังขยาเข้ากับบทที่กล่าวแม่น้ำเป็นอวยยิภาวสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีย่อบทที่กล่าวสังขยาเข้ากับบทที่กล่าวแม่น้ำ และตั้งชื่อเป็นอวยยิภาวสมาส เช่น ปลูกจคงคม, ทวियมนม

นทิมหา จ. (ปท. 356), (กัจ. 338)

(ลง ก ปัจจัยหลังจาก นทิ อันเป็นที่สุดของบทสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีลง ก ปัจจัยหลังจาก นทิ ศัพท์ อันเป็นบทสมาส เพื่อทำบทสมาสที่ท้ายบท เป็น อิตถิลิงค์อยู่เดิมให้เป็นปุงลึงค์ตามอัญญบท เช่น พหุนทิกโก (ชนปโท)

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์คล้ายกัน แต่วิธีการต่างกัน คือ ในคัมภีร์ลขุ สิทธานตเกมุทีใช้ นทีภิ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ นทิมหา ซึ่งมีรูปศัพท์คล้ายกัน แต่มีวิธีการต่างกัน คือ ในคัมภีร์ลขุ สิทธานตเกมุที ใช้ย่อบทที่กล่าวสังขยาเข้ากับบทที่กล่าวแม่น้ำเป็นอวยยิภาวสมาส แต่ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ใช้ลง ก ปัจจัยหลังจากบทสมาสที่มีบทว่า นทิ เป็นที่สุตสมาส และเป็นพหุพพิ หิสมาส

2. ส นปุสกม. (ลขุ. 943), (ปา. 2.4.17)

(ทวิคฺสูสมาสและทวันทวสมาสที่เป็นไปในอรรธสมาหาร เป็นนปุงสกลิงค์)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการทำบทสมาสที่เป็นสมาหารทวิคฺสูและสมาหารทวันทวสมาสเป็น นปุงสกลิงค์ เช่น ปลูกจควม, ปลูกปาตรม

โส นปุสกลิงโค. (ปท. 335), (กัจ. 320)

(ตั้งบทอภัยยิภาวสมาส เป็นนปุงสกลิงค์)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการทำบทอภัยยิภาวสมาสเป็นนปุงสกลิงค์ เช่น อธิปณญ์, อุคคงค์

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์คล้ายกัน แต่วิธีการต่างกัน คือ ในคัมภีร์ลขุ สิทธานตเกมุทีใช้ ส นปุสกม ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ โส นปุสกลิงโค ซึ่งมีรูปศัพท์คล้ายกัน แต่มีวิธีการต่างกัน คือ ในคัมภีร์ลขุ สิทธานตเกมุที ใช้ย่อบทวิคฺสูสมาสและทวันทวสมาสที่เป็นไปในอรรธสมาหาร เป็นนปุงสกลิงค์ แต่ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ใช้เป็นวิธีการทำบทอภัยยิภาวสมาสเป็นนปุงสกลิงค์

จากการศึกษาประเด็นของสูตรสมาสในคัมภีร์ทั้งสองที่มีรูปศัพท์คล้ายกัน และวิธีการต่างกั นัน ผู้วิจัยได้ข้อสรุปของจำนวนสูตรสมาสทั้งหมดในสองคัมภีร์ ที่สามารถทำเป็นตารางเปรียบเทียบได้ ดังนี้

ตารางที่ 6 เปรียบเทียบสูตรสมาสที่มีรูปศัพท์คล้ายกัน แต่วิธีการต่างกัน ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิกับ คัมภีร์ลขุ สิทธานตเกมุที

ปทรูปสิทธิ	ลขุสิทธิชานตเกามุที
1. นทิมทา จ. 2. โส นปุสกลิงโค.	1. นทีภิศจ. 2. ส นปุสทม.

4.5.3 สุตระของทังสองคัมภีร์มีรูปคัพพ์ต่างกัน แต่วิธีการตรงกัน

1. สมรณะ ปทวิธิะ. (ลขุ. 904), (ปา. 2.1.1)

(วิธีที่มีความสัมพันธ์กับบท ชื่อว่า สมรณะ)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการจะย่อบทเข้าเป็นสมาสจะต้องมีความเกี่ยวข้องกันหรือมีความสัมพันธ์กัน เช่น ราชณะ ปุรุชะ เป็น ราชปุรุชะ ถ้าบทไม่เกี่ยวข้องกันหรือสัมพันธ์กันจะย่อเข้าเป็นสมาสไม่ได้ เช่น ภารยา ราชณะ ปุรุโซ เทวทตตสส ทั้งสี่บทจะย่อเข้าเป็นสมาสไม่ได้ เพราะไม่เกี่ยวข้องกันหรือไม่สัมพันธ์กัน

นามานั สมาโส ยุตตตโธ. (ปท. 331), (กัจ. 316)

(ย่อบทที่มีความเกี่ยวข้องกันเข้าเป็นบทสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการจะย่อบทเข้าเป็นสมาสจะต้องมีความเกี่ยวข้องกันหรือมีความสัมพันธ์กัน เช่น รัถโย ปุตุโต เป็น ราชปุตุโต ถ้าบทไม่เกี่ยวข้องกันหรือสัมพันธ์กันจะย่อเข้าเป็นสมาสไม่ได้ เช่น ภาโธ รัถโย ปุตุโต เทวทตตสส ทั้งสี่บทจะย่อเข้าเป็นสมาสไม่ได้ เพราะไม่เกี่ยวข้องกันหรือไม่สัมพันธ์กัน

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปคัพพ์ต่างกัน แต่วิธีการตรงกัน คือ ในคัมภีร์ลขุสิทธิชานตเกามุทีใช้ สมรณะ ปทวิธิะ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ นามานั สมาโส ยุตตตโธ ซึ่งมีรูปคัพพ์ต่างกัน แต่มีวิธีการตรงกัน คือ แสดงวิธีการที่จะย่อเข้าเป็นบทสมาสจะต้องมีความเกี่ยวข้องกันหรือมีความสัมพันธ์กัน

2. อนกมณยปทารเถ. (ลขุ. 966), (ปา. 2.2.24)

(ย่อบทปรถมาวิภักติหลายบทที่เป็นไปในอรรถของบทอื่นเข้าเป็นพหุวิธิสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการย่อบทปรถมาวิภักติหลายบทเข้าด้วยกันเป็นวิเสสนะของบทอื่นเป็นพหุวิธิสมาส เช่น จตวารี มุขานิ ยสย สะ จตุรมุชะ (พหุมา)

อณูปทตเถสุ พหุพิหิ. (ปท. 352), (กัจ. 328)

(ย่อบทที่มีความเกี่ยวข้องกันหลายบท ในอรรถของบทอื่นที่มีปฐมวิภักติเป็นต้นเข้าเป็นพหุพิหิสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการย่อบทหลายบท ใช้ในอรรถของบทอื่นซึ่งมีความเกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กันมีปฐมวิภักติเป็นต้นเป็นพหุพิหิสมาส เช่น เทว วา ตโย วา ปตตา ทวตติปตตา, อาคตา สมณาย โส อาคตสมโณ (อาราโม)

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการตรงกัน คือ ในคัมภีร์ลขุ สิทธานตเกมมูทีใช้ อเนกม อนุยปทารถ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ อัญญปทตเถสุ พหุพพิทิตี ซึ่งมีรูปศัพท์ต่างกัน แต่มีวิธีการตรงกัน คือ แสดงวิธีการย่อบทหลายบทเข้าเป็นบทสมาส บทสมาสใช้เป็นวิเสสนะของบทอื่น คือมีบทอื่นเป็นประธานเหมือนกัน

3. สตรียะ ปุททภาชิตปุสกาทnungสมานาธิกรณ สุตตียามปุรณิปริยาทิตู. (ลขุ. 969), (ปา. 6.3.33)

(เพราะบทหลังเป็นสตรีลิงค์ ทำบทหน้าที่เป็นสตรีลิงค์แต่เคยเป็นปุงลิงค์มาก่อนที่ลงปัจจัย เครื่องหมายสตรีลิงค์ เป็นปุงลิงค์ เช่น จิตรา คาโว ยสย ส จิตรคุรพราหฺมณะ, รูปวตี ภารยา ยสย ส รูปวทภารยะ (ปุรุชะ))

อิตถียิ ภาสิตปุมิตถิ ปุมาว เจ. (ปท. 353), (กัจ. 331)

(ตั้งบทหน้าที่เคยกล่าวปุงลิงค์มาก่อน เป็นปุงลิงค์ ในเพราะบทหลังที่เป็นอิตถิลิงค์ เช่น ทิฆา ชงฆา ยสส โส ทิฆชงโฆ (ปุริโส))

กมฺมธารยสณฺเญ จ. (ปท. 343), (กัจ. 332)

(เพราะบทหลังที่ชื่อกัมมธารยสมาส อันเป็นไปในอิตถิลิงค์ ให้ตั้งบทหน้าที่เป็นอิตถิลิงค์ แต่เคยกล่าวปุงลิงค์มาก่อน เป็นปุงลิงค์ เช่น ขตติยา กณฺเญา เป็น ขตติยกณฺเญา)

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการตรงกัน คือ ในคัมภีร์ลขุ สิทธานตเกมมูทีใช้ สตรียะ ปุทท ภาชิตปุสกาท อนุง สมานาธิกรณ สตรียาม อปุรณิปริยาทิตู ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ อิตถียิ ภาสิตปุมิตถิ ปุมาว และ กมมธารยสณฺเญ ซึ่งมีรูปศัพท์ต่างกัน แต่มีวิธีการตรงกัน คือ ถ้าบทหลังเป็นอิตถิลิงค์หรือสตรีลิงค์ซึ่งมีลิงค์เสมอกันกับบทหน้าที่เคยเป็นปุงลิงค์มาก่อน เป็นปุงลิงค์ เหมือนกัน

จากการศึกษาประเด็นของสูตรสมาสในคัมภีร์ทั้งสองที่มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการตรงกันนั้น ผู้วิจัยได้ข้อสรุปของจำนวนสูตรสมาสทั้งหมดในสองคัมภีร์ ที่สามารถทำเป็นตารางเปรียบเทียบได้ ดังนี้

ตารางที่ 7 เปรียบเทียบสูตรสมาสที่มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการตรงกันในคัมภีร์ปทรูปสิทธิกับ คัมภีร์ลขุ สิทธานตเกมมูที

ปทรูปสิทธิ	ลขุ สิทธานตเกมมูที
1. นามานํ สมาสโส ยุตตโต.	1. สมฺรณะ ปทวิธะ.
2. อัญญปทตเถสุ พหุพพิทิตี.	2. อเนกมนฺยปทารถ.
3. อิตถียิ ภาสิตปุมิตถิ ปุมาว เจ.	3. สตรียะ ปุททภาชิตปุสกาทnungสมานาธิกรณ สุตตียามปุรณิปริยาทิตู.
4. กมมธารยสณฺเญ จ.	

4.5.4 สูตรของทั้งสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกัน

1. สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ. (ลขุ.), (ปา. 2.4.71)

(ลบริกัตติของบททั้งสองที่เป็นปราติปทิกะ)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการลบริกัตติของบทที่ย่อเข้าเป็นสมาสแล้ว เช่น จิตรา+โค, รูปวตี+ภारया
เตस् วิภตติโย โลปา จ. (ปท. 332), (กัจ. 317)

(ลบริกัตติทั้งหลายของบทที่ย่อเข้าเป็นสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการลบริกัตติทั้งหลายของบทที่ย่อเข้าเป็นสมาส เช่น ราชปุริส, พุทธ เป็น
ต้น

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกัน คือ ในคัมภีร์ลขุ
สิทธิธานตเกมุที่ใช้ สุโป ธาตุปราติปทิกโยะ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ เตส วิภตติโย โลปา จ ซึ่งมีรูปศัพท์
ต่างกัน แต่มีวิธีการตรงกัน คือ เป็นวิธีการลบริกัตติทั้งหลายคล้ายกัน

2. ตตปุรุชะ สมานาธิกรณะ กรมธารยะ. (ลขุ. 940), (ปา. 1.2.42)

(ตตปุรุชสมาสที่มีวิภक्तिเสมอกัน ชื่อว่า กรมธายสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีตั้งชื่อตตปุรุชสมาสที่มีวิภक्तिเสมอกันทั้งบทหน้ากับบทหลัง ชื่อว่า กรม
ธารยสมาส

ทวิปเท ตุลยาธิกรณ กम्मธารโย. (ปท. 339), (กัจ. 324)

(ตั้งบทสมาสที่มีบททั้งสองเสมอกัน เป็นกัมมธารยสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการตั้งบทสมาสที่มีวิภक्तिเสมอกันทั้งบทหน้ากับบทหลัง ชื่อว่า กัมมธารย
สมาส

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกัน คือ ในคัมภีร์ลขุ
สิทธิธานตเกมุที่ใช้ ตตปุรุชะ สมานาธิกรณ กรมธารยะ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ ทวิปเท ตุลยาธิกรณ
กम्मธารโย ซึ่งมีรูปศัพท์ต่างกัน แต่มีวิธีการคล้ายกัน คือ เป็นวิธีการตั้งชื่อ กัมมธารยสมาสกับกรม
ธารยสมาสคล้ายกัน

3. อานมหตะ สมานาธิกรณชาติโยะ. (ลขุ. 959), (ปา. 6.3.45)

(อา แทนที่ ต ของ มหต เพราะบทหลังมีวิภक्तिเสมอกันและชาติยะศัพท์)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการเอา อา ไปแทนที่ของ ต ศัพท์ ที่สุดของ มหต เพราะบทหลังกับหน้ามีวิ
ภक्तिเสมอกัน เช่น มหาราชา, มหาปุรุชะ เป็นต้น

มหต มหา ตุลยาธิกรณ ปเท. (ปท. 340), (กัจ. 330)

(เพราะบทหลังที่มีวิภक्तिเสมอกับบทหน้า ให้แปลง มหต เป็น มหา)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการแปลง มหต เป็น มหา ในเพราะบทหน้ากับบทหลังมีวิภक्तिเสมอกัน
เช่น มหาปุริโส, มหาวีโร เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกัน คือ ในคัมภีร์ลขุ สิทธานตเกามุทีใช้ อานมหตะ สมานาธิกรณชาติโยชะ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ มหตฺ มหา ตุลยาธิกรณ ปเท ซึ่งมีรูปศัพท์ต่างกัน แต่มีวิธีการคล้ายกัน คือ ลขุสิทธานตเกามุที ใช้วิธีเอา อา แทนที่ของ ต ของมหต ศัพท์ ปทรูปสิทธิ ใช้วิธีแปลง มหตทั้งตัว เป็น มหา

4. จารุเถ ทวนทวะ. (ลขุ. 985), (ปา. 2.2.9)

(ย่อบททั้งหลายที่เป็นไปในอรรถแห่ง จ ศัพท์ เป็นวันทวัสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีย่อบทหลายบทที่เป็นไปในอรรถแห่ง จ ศัพท์ เป็นวันทวัสมาส เช่น สัชญา จ ปริภาษา จ สัชญาปริภาษม, กามศจ อรุทธจ กามารเถา เป็นต้น

นามานํ สมุจโย ทวนโท. (ปท. 357), (กัจ. 329)

(ย่อบทนามานหลายบทที่สัมพันธ์กันเข้าเป็นวันทวัสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีย่อนามานหลายบทเข้าเป็นวันทวัสมาส เช่น มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตโร, ชายา จ ปติ จ ชยมุปติกา เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกัน คือ ในคัมภีร์ลขุ สิทธานตเกามุทีใช้ จารุเถ ทวนทวะ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ นามานํ สมุจโย ทวนโท ซึ่งมีรูปศัพท์ต่างกัน แต่มีวิธีการคล้ายกัน คือ ลขุสิทธานตเกามุที ใช้วิธี ย่อบทนามานหลายบทที่เป็นไปในอรรถแห่ง จ ศัพท์ ตั้งชื่อว่า วันทวัสมาส ปทรูปสิทธิใช้วิธีย่อนามานหลายบทเข้าด้วยกันตั้งชื่อเป็นวันทวัสมาส

5. กฤตตทิตตสมาสาจ. (ลขุ. 136), (ปา. 1.2.46)

(ตั้งบทสมาสเป็นปราติปทิกบท)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีตั้งบทที่มีกฤตปรัตยัตถิตปรัตยัตถิตเป็นที่สุด และบทที่เป็นสมาส เป็นปราติปทิกบท

ตทิตตสมาสกิตกา นามวาทเวตุนาที่สุ จ. (ปท. 334), (กัจ. 601)

(ตั้งบทที่มีตทิตตปัจจยและกิตกปัจจยเป็นที่สุดและบทสมาสเป็นนาม)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการตั้งบทที่มีตทิตตปัจจยและบทที่มีกิตกปัจจยเป็นที่สุด และที่เป็นบทสมาส เป็นนาม

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกัน คือ ในคัมภีร์ลขุ สิทธานตเกามุทีใช้ กฤตตทิตตสมาสาจ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ ตทิตตสมาสกิตกา นามวาทเวตุนาที่สุ จ ซึ่งมีรูปศัพท์ต่างกัน แต่มีวิธีการคล้ายกัน คือ ลขุสิทธานตเกามุที ใช้ตั้งบทกิตกตทิตตและบทสมาสเป็นปราติปทิกบท ปทรูปสิทธิใช้ตั้งบทตทิตตสมาสและกิตกเป็นนามานาม

6. นาวุยียากาธาโตรมตวปลุจมายะ. (ลขุ. 912), (ปา. 2.4.83)

(ไม่ลบวิภक्तिหลังจากอวยยิภาวสมาสนันมี อ อักษรเป็นที่สุด แล้วอาเทสวิภक्तिเป็น อม ยกเว้น ปัญจมีวิภक्ति)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีไม่ลบวิภक्तिหลังจากอวยยิภาวสมาสนันมี อ อักษรเป็นที่สุด แล้ว อม แทนที่วิภक्ति แล้ว อ ตัวหน้าแทนที่หน้าหลัง (หน้า อ+อ หลัง) ด้วยสูตรว่า **อมิ ปุระวะ** (ลข. 135) ยกเว้น ปัญจมีวิภक्ति (ไม่มีการแทนที่ อ อักษร กับ วิภक्तिเป็น อ) เช่น อธิโคปม, อธิมาลม เป็นต้น

อ วิภคตินมการนตา อพยยิภาวา. (ปท. 336), (กัจ. 341)

(แปลงวิภคติดั้งหลายเป็น อ หลังจากอพยยิภาวสมาสนันเป็นอการันต์)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการแปลงวิภคติดั้งหลายที่อยู่หลังจากอพยยิภาวสมาสนันเป็นอการันต์ เช่น อุปนคร, ปฎิโลม เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกัน คือ ในคัมภีร์ลขุสิทธานตเกมุที่ใช้ นารวยยิภาวาโทรม ตวปลจมยะ นี้ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ อ วิภคตินมการนตา อพยยิภาวา ซึ่งมีรูปศัพท์ต่างกัน แต่มีวิธีการคล้ายกัน คือ วิธีแปลงหรืออาเทศ วิภคติด้ายอวยยิภาวสมาสนัน/อวยยิภาวสมาสนันเป็น อ การันต์เป็น อ/อม แต่สูตรในลขุสิทธานตเกมุที่ ห้ามอาเทศเป็น อม ในปัญจมีวิภक्ति ส่วนสูตรในปทรูปสิทธิไม่ได้ห้ามอาเทศเป็น อ ที่สูตร แต่ไปห้ามที่วุตติ

7. อวยยาทาปสุปะ. (ลข. 372), (ปา. 2.4.82)

(ลบวิภक्तिหลังจากอวยยะ)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีลบวิภक्तिหลังจากอวยยะ เช่น อนุวิษณ, อติหริ เป็นต้น

อณฺณสฺมา โลโป จ. (ปท. 338), (กัจ. 343)

(ลบ วิภคติดั้งหลายหลังจากอวยยิภาวสมาสนันจากอการันต์)

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกัน คือ ในคัมภีร์ลขุสิทธานตเกมุที่ใช้ อวยยาทาปสุปะ นี้ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ อณฺณสฺมา โลโป จ ซึ่งมีรูปศัพท์ต่างกัน แต่มีวิธีการคล้ายกัน คือ เป็นวิธีการลบวิภคติด้ายวิภक्ति หลังจากอวยยะ/อวยยะ คล้ายกัน

8. ทวิคฺศจ. (ลข. 923), (ปา. 2.1.22)

(ทวิคฺศมาส ชื่อว่า ตตฺปุรุษมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการตั้งชื่อทวิคฺศมาส ชื่อว่า ตตฺปุรุษมาส

อุเถ ตปฺปฺริสา. (ปท. 341), (กัจ. 326)

(ตั้งกัมมธารยมาสและทวิคฺศมาส ชื่อว่า ตปฺปฺริสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการตั้งชื่อ กัมมธารยมาสและทวิคฺศมาส ชื่อว่าตปฺปฺริสมาส

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกัน คือ ในคัมภีร์ลขุสิทธานตเกมุที่ใช้ ทวิคฺศจ นี้ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ อุเถ ตปฺปฺริสา ซึ่งมีรูปศัพท์ต่างกัน แต่มีวิธีการคล้ายกัน คือ เป็นสูตรใช้ตั้งชื่อ ทวิคฺศมาส/ทวิคฺศมาส เป็นตตฺปุรุษมาส/ตปฺปฺริสมาส คล้ายกัน

9. โครตทฤติลฎกิ. (ลข. 939), (ปา. 5.4.92)

(ลง ฎจ ปรัตยยหลังจากตตปุรุษสมาสมิโคศัพทเป็นที่สุดบท)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการลง ฎจ ปรัตยยหลังจากตตปุรุษสมาสมิโคศัพทเป็นที่สุดของบท เช่น
ปญจควม. เป็นต้น

กวจิ สมาสนตคตตามการนโต. (ปท. 350), (กัจ. 337)

(แปลงที่สุดของคำสมาสเป็น อ ในบางอุทาหรณ์)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีแปลงที่สุดสมาสของศัพทมี ราช เป็นต้น เป็น อ เช่น ปญจคว, ทวิรตต เป็นต้น หรืออีกความหมาย คือ การลง อ ปัจจัย และ ก ปัจจัยท้ายคำสมาสด้วยสูตรนี้ และแปลง ที่สุดของคณศัพทซึ่งอยู่หลังจาก สุรภิ, สุ, ท, ปูติ เป็น อ เช่น สุรภิกณธิ, สุคณธิ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกัน คือ ในคัมภีร์ลขลิตธานตเกมุทีใช้ โครตทฤติลฎกินี้ ในคัมภีร์ปทรูปลิตธิใช้ กวจิ สมาสนตคตตามการนโต ซึ่งมีรูปศัพท์ต่างกัน แต่มีวิธีการคล้ายกัน คือ เป็นวิธีการลงปรัตยย/ปัจจัย หลังบทสมาสเหมือนกัน

จากการศึกษาประเด็นของสูตรสมาสในคัมภีร์ทั้งสองที่มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกันนั้น ผู้วิจัยได้ข้อสรุปของจำนวนสูตรสมาสทั้งหมดในสองคัมภีร์ ที่สามารถทำเป็นตารางเปรียบเทียบได้ดังนี้

ตารางที่ 8 เปรียบเทียบสูตรสมาสที่มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่วิธีการคล้ายกันในคัมภีร์ปทรูปลิตธิกับคัมภีร์ลขลิตธานตเกมุที

ปทรูปลิตธิ	ลขลิตธานตเกมุที
1. เตสั วิภตติโย โลปา จ.	1. สูโป ธาตุปราติปทิกโยะ
2. ทวิปเท ตุลยาธิกรณ กम्मธารโย.	2. ตตปุรุษะ สมานาธิกรณะ กรम्मธารยะ.
3. มหตัม มหา ตุลยาธิกรณ ปเท.	3. อานมหตะ สมานาธิกรณชาติโยะ.
4. นามานั สมุจโย ทวนโท.	4. จารเถ ทวนทวะ.
5. ตทิตสมาสกิตกา นาม้วาตเวตุนาที่สุจ.	5. กฤตตทิตสมาสาตจ .(1/2/46)
6. นารวยยี้ภาวาทโตรม ตวปญจมยะ.	6. อัม วิภตตีนมการนตา อพยยี้ภาวา.
7. อวยยาทาปสุปะ.	7. อญญสมา โลโป จ.
8. ทวิคุศจ.	8. อุเก ตปปุริสา.
9. กวจิ สมาสนตคตตามการนโต.	9. โครตทฤติลฎกิ.

4.5.5 สูตรของทั้งสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน วิธีการต่างกัน แต่ความหมายคล้ายกัน

1. นโลโป นญะ. (ลข. 947), (ปา. 6.3.72)

(ลบ น ของ นญ ศัพท์)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการลบ น อักษร ของ นญ ศัพท์ เพราะบทหลัง เช่น น พราหมณะ อพ
ราหมณะ

อตต์ นสส ตปฺปฺริเส. (ปท. 344), (กัจ. 333)

(เพราะตปฺปฺริสสมาส แปลง น เป็น อ)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีแปลง น เป็น อ เพราะตปฺปฺริสสมาส ที่มีพยัญชนะเป็นตัวต้น เช่น น พ
ราหมโณ เป็น อพราหมโณ

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน วิธีการต่างกัน แต่ความหมาย
เหมือนกัน คือ ในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที่ใช้ นโลโป นญะ ในคัมภีร์ปทรูปสัทธาใช้ อตต์ นสส ตปฺปฺริ
เส ซึ่งมีรูปศัพท์ต่างกัน วิธีการต่างกัน คือ ลขุสัทธานตเกมุที่ให้ลบ น ของ นญ ส่วนปทรูปสัทธา ให้
แปลง น เป็น อ ความหมายเหมือนกัน คือ เมื่อสำเร็จเป็นสมาสแล้ว การลบ น ของ นญ หรือ การ
แปลง น เป็น อ สำเร็จเป็นสมาสแล้ว ใช้ในความหมายปฏิเสธเหมือนกัน

2. ตสมานนุทฺจิ. (ลขุ. 948), (กัจ. 6.3.73)

(ลง น อาคมที่สระตัวต้นของบทหลัง หลังจาก นญ ซึ่งมี น ที่ถูกลบแล้ว)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการลง น อาคมที่สระตัวต้นของบทหลัง หลังจาก นญ อันมี น ของ นญ ที่
ถูกลบแล้ว เช่น น อุกตฺวา เป็น อนุกตฺวา, น เอกะ เป็น อเนกะ เป็นต้น
สเร อน. (ปท. 345), (กัจ. 334)

(เพราะตปฺปฺริสอันมีสระอยู่เป็นตัวต้น แปลง น เป็น อ)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการแปลง น เป็น อนฺ เพราะบทหลังจาก น เป็นตปฺปฺริสสมาส ซึ่งมีสระเป็น
ตัวต้น เช่น น อสฺโส เป็น อนสฺโส, น อริโย เป็น อนริโย เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า สูตรทั้งสองในสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน วิธีการต่างกัน แต่ความหมาย
เหมือนกัน คือ ในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที่ใช้ ตสมานนุทฺจิ ในคัมภีร์ปทรูปสัทธาใช้ สเร อนฺ ซึ่งมีรูป
ศัพท์ต่างกัน วิธีการต่างกัน คือ ลขุสัทธานตเกมุที่ให้ลง น อาคม ที่บทหลังมีมีสระเป็นตัวต้น อันอยู่
หลังจาก น ของ นญ ที่มีสระลบแล้ว ส่วนปทรูปสัทธา ให้แปลง น เป็น อนฺ เพราะบทหลังเป็นสระ
ความหมายเหมือนกัน คือ เมื่อสำเร็จเป็นสมาสแล้ว การลง น อาคม ของ นญ หรือ การแปลง น
เป็น อนฺ สำเร็จเป็นสมาสแล้ว ใช้ในความหมายปฏิเสธเหมือนกัน

จากการศึกษาประเด็นของสูตรสมาสในคัมภีร์ทั้งสองที่มีรูปศัพท์ต่างกัน วิธีการต่างกัน แต่
ความหมายเหมือนกัน ผู้วิจัยได้ข้อสรุปของจำนวนสูตรสมาสทั้งหมดในสองคัมภีร์ ที่สามารถทำเป็น
ตารางเปรียบเทียบได้ ดังนี้

**ตารางที่ 9 เปรียบเทียบสูตรสมาสของทั้งสองคัมภีร์มีรูปศัพท์ต่างกัน วิธีการต่างกัน แต่
ความหมายเหมือน**

ปทรูปสิทธิ	ลขสิทธิฐานตเกมุที
1. อตตํ นสส ตปฺปริเส.	1. นโลโป นญะ.
2. สเร อน.	2. ตสมานนุทจิ.

4.5.6 สูตรในลขสิทธิฐานตเกมุทีที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ แต่เป็นวุตติในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ และมีความหมายเหมือนกัน

1. อวยยํ วิภกตีสมีปสมภุทธีวฤทฺธยรฐาภาวาทยยาสํปริตศพฺทปราทริภาวปศฺจาทยถานุปุรวุโยคปทยสาทศฺยสมปตฺติสากฺลยฺนตวจเนชฺ. (ลข. 908), (ปา. 2.1.6)

(ย่ออวยยะศัพท์ที่เป็นไปในอรรถว่า วิภกติ, สมีป, สมภุทธิ, วฤทฺธ, อรฐาภาว, อตยย, อสมปฺรติ, ศพฺทปราทฺรภาว, ปศฺจาต, ยถา, อานุปุรวุ, เยคปทย, สาทศฺย, สมปตฺติ, สากฺลย, อนต เป็นนิตยสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีย่อบทอวยยะศัพท์ที่เป็นไปในอรรถว่า วิภกติ เป็นต้น กับบทนาม เป็นอวยยิภาวสมาส เช่น อธิหริ (ปฺรวฤตฺตาะ กเถ) เป็นต้น

อภาว, ปจฺจาทเถ, โยคคตฺยํ, วิจฺฉายํ, อนุปุฟฺพิยํ, ปฏฺวิโลเม, มริยาทาภิวีธี, สมฺทิตฺยํ, ปทตฺถานตฺติกฺกเม, สากฺลตฺเถ. (ปรากฏอยู่ในวุตติของสูตรอวยยิภาวสมาส)

(ย่อบทอวยยะศัพท์ที่ใช้ในความหมายว่า อภาว เป็นต้น)

ในวุตติเหล่านี้ แสดงถึงความหมายของอวยยะศัพท์ที่ใช้ในอรรถว่า ไม่มี, ในภายหลัง, สมควร, ไม่ขาดสาย, ตามลำดับ, ทวน, เขตแดน, สมบูรณ์, ไม่ล่วงลำดับ, ในอรรถว่าทั้งหมด

จะเห็นได้ว่า สูตรในลขสิทธิฐานตเกมุทีที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ แต่เป็นวุตติในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ และมีความหมายเหมือนกัน คือ สูตรในคัมภีร์ลขสิทธิฐานตเกมุทีว่า อวยยํ วิภกตีสมีปสมภุทธีวฤทฺธยรฐาภาวาทยยาสํปริตศพฺทปราทริภาวปศฺจาทยถานุปุรวุโยคปทยสาทศฺยสมปตฺติสากฺลยฺนตวจเนชฺ นี้ ไม่มีเป็นสูตรในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ แต่เป็นวุตติ (คำอธิบาย) ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ และมีความหมายคล้ายกัน เช่น สมีป (มีความหมายว่าใกล้) เยคปทย กับ โยคคตฺยํ กับเป็นต้น มีความหมายเหมือนกัน

2. อวยยิภาเว จารกาเล. (ลข. 924), (ปา. 6.3.80)

(ส แทนที่ ของ สห ศัพท์ ในอวยยิภาวสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการเอา ส แทนที่ของ สห ศัพท์ ในเพราะอวยยิภาวสมาส เช่น จกรณฺยุคปตฺ สจกรณ, สทศฺชะ สชฺยา สชฺชิ เป็นต้น

เตสุ วุทฺธิตฺติอาทินา สหสทฺทสฺส สาเทโส. (ปรากฏในวุตติของคัมภีร์ปทรูปสิทธิ)

เป็นวุตติที่อธิบายการแปลง สห ศัพท์ เป็น ส ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิโลปาคมิการวิปริตาเทสาจ. เช่น สห มกฺชิกาย สมกฺชิกํ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า สูตรในลขุสัทธานตเกมุฑิที่ที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสัทธา แต่เป็นวุดติในคัมภีร์ปทรูปสัทธา และมีความหมายเหมือนกัน คือ สูตรในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุฑิว่า อวยยียาเว จารกาเล นี้ ไม่มีเป็นสูตรในคัมภีร์ปทรูปสัทธา แต่เป็นวุดติ (คำอธิบาย) ในคัมภีร์ปทรูปสัทธา และมีความหมายคล้ายกัน คือ ให้เอา ส แทนที่ของ สห ในเพราะอวยยียาเวสมาสเหมือนกัน

3. นาวยียาเวทโตรมตวปลจมายะ. (ลขุ. 912), (ปา. 2.4.83)

(ไม่ลวิภักติหลังจากอวยยียาเวสมาสนันมี อ อักษรเป็นที่สุด แล้วอาเทศวิภักติเป็น อม ยกเว้นปัญจมีวิภักติ)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีไม่ลวิภักติหลังจากอวยยียาเวสมาสที่มี อ อักษรเป็นที่สุด แล้ว อม แทนที่วิภักติ แล้ว อ ตัวหน้าแทนที่หน้าหลัง (หน้า อ+อ หลัง) ด้วยสูตรว่า อมิ ปุระวะ (ลขุ. 135) ยกเว้นปัญจมีวิภักติ (ไม่มีการแทนที่ อ อักษร กับ วิภักติเป็น อ) เช่น อธิโคปม, อธิมาลม เป็นต้น

อ วิภักตินมการนตา อพยยียาเว. (ปท. 336), (กัจ. 341)

(แปลงวิภักติทั้งหลายเป็น อ หลังจากอวยยียาเวสมาสซึ่งเป็นอการันต์)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการแปลงวิภักติทั้งหลายที่อยู่หลังจากอวยยียาเวสมาสเป็นอการันต์ เช่น อุปนครี, ปฏิลม เป็นต้น และปฏิเสธการอาเทศวิภักติเป็น อ ในปัญจมีวิภักติด้วยวุดติ (คำอธิบาย) ว่า “น ปลจมายะมภาโว กวจิตติ อธิการโต”. (ปรากฏในวุดติในคัมภีร์ปทรูปสัทธา)

(ไม่มีการอาเทศเป็น อ ในปัญจมีวิภักติ)

ในวุดตินี้ แสดงการไม่ อาเทศวิภักติที่อยู่หลังจากอวยยียาเวสมาสที่เป็นอการันต์เป็น อ ในปัญจมีวิภักติ เช่น อุปนครา อานย อุปนครมหา, อุปนครสมา

จะเห็นได้ว่า สูตรในลขุสัทธานตเกมุฑิที่ที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสัทธา แต่เป็นวุดติในคัมภีร์ปทรูปสัทธา และมีความหมายเหมือนกัน คือ สูตรในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุฑิว่า นาวยียาเวทโตรมตวปลจมายะนี้ มีเป็นสูตรในคัมภีร์ปทรูปสัทธาว่า อ วิภักตินมการนตา อพยยียาเว แต่ในสูตรไม่ได้ห้ามการอาเทศเป็น อ ในปัญจมีวิภักติเหมือนสูตรในลขุสัทธานตเกมุฑิ แต่ปฏิเสธอาเทศปัญจมีวิภักติเป็น อ ด้วยวุดติ (คำอธิบาย) ว่า น ปลจมายะมภาโว กวจิตติ อธิการโต.

4. ตฤติยาสปลมโยรพหลม. (ลขุ. 913), (ปา. 2.4.84)

(ในตฤติยาและสปลมมีวิภักติ เอา อม แทนที่วิภักติ โดยมาก)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการ เอา อม แทนที่วิภักติ ในตฤติยาวิภักติและสปลมมีวิภักติโดยมาก ในตฤติยาวิภักติ เช่น อุปกฤษณม – อุปกฤษณน, อุปกฤษณม- อุปกฤษณาภยาม, อุปกฤษณม-อุปกฤษณะ ในสปลมมีวิภักติ เช่น อุปกฤษณม-อุปกฤษณน, อุปกฤษณม-อุปกฤษณโยะ, อุปกฤษณม-อุปกฤษณษ

ตฤติยาสปลมมีภูณินตุ โหติ วิภักโต. (ปรากฏในวุดติ)

(อาเทศ วิภัตติเป็น อ ในตติยวิภตติสัทตมีวิภตติและฉฐฐวิภตติหลังจากอัพยยีภาวสมาสที่
เป็นอการันต์)

ในวุดตินี้ แสดงการ อาเทศวิภตติเป็น อ หลังจากอัพยยีภาวสมาสซึ่งเป็น อ การันต์ ในตติย
วิภตติสัทตมีวิภตติและฉฐฐวิภตติ เช่น ตติยวิภตติ อุปนคร-อุปนคเรน, อุปนคร-อุปนคเรหิ, ฉฐฐ
วิภตติ อุปนคร-อุปนครสส, อุปนคร-อุปนคราน, สัทตมีวิภตติ อุปนคร-อุปนครมहि-อุปนครสมิ-อุปนคร-
อุปนคเรสุ

จะเห็นได้ว่า สูตรในลขุสัทธานตแกมูที่ที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสัทติ แต่เป็นวุดติในคัมภีร์ปทรูป
สัทติ และมีความหมายเหมือนกัน คือ สูตรในคัมภีร์ลขุสัทธานตแกมูที่ว่า ตฤติยาสปตมโยรพหลม นี้
ไม่มีเป็นสูตรในคัมภีร์ปทรูปสัทติ แต่เป็นวุดติ (คำอธิบาย) ในคัมภีร์ปทรูปสัทติ และมีความหมาย
คล้ายกัน คือ ในตฤติยวิภตติสัทตมีวิภตติ อม/อ แทนที่วิภตติ เหมือนกัน

5. ทวีติยา ศรีตาดิตตปิตคตาดยสตาปราปตาปนไนะ. (ลข. 924), (ปา. 2.1.23)

(ย่อทวีติยวิภตติเข้ากับศรีต, อติต, ปิตต, คต, อตยสตา, ปราปต, อาปนน เป็นตัดปุรุษสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีย่อทวีติยวิภตติเข้ากับบทที่มีกฤตปรัตยเป็นที่สุดคือ ศรีต, อติต, ปิตต,
คต, อตยสตา, ปราปต, อาปนน เป็นตัดปุรุษสมาส เช่น กฤษณ ศรีตะ กฤษณศรีตะ เป็นต้น

อมาทโย พรปเทภิ. (ปท. 351), (กัจ. 327)

(ย่อบทนามที่ประกอบด้วยทุตติยวิภตติเป็นต้นเข้ากับบทหลัง เป็นตัดปุริสสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีย่อบทนามที่ประกอบด้วยทุตติยวิภตติเป็นต้นเข้ากับบทหลัง เป็นตัดปุริส
สมาส เช่น สรณ คโต สรณคโต เป็นต้น และได้แสดงวิธีประกอบทุตติยวิภตติเข้ากับบทกิตกัจจยเป็น
ที่สุดไว้ในวุดติเพิ่มเติมด้วยบทว่า คตาทิสททา

จะเห็นได้ว่า สูตรในลขุสัทธานตแกมูที่ที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสัทติ แต่เป็นวุดติในคัมภีร์ปทรูป
สัทติ และมีความหมายเหมือนกัน คือ สูตรในคัมภีร์ลขุสัทธานตแกมูที่ว่า ทวีติยา ศรีตาดิตตปิตค
ตาดยสตาปราปตาปนไนะ นี้ มีเป็นสูตรในคัมภีร์ปทรูปสัทติที่ว่า อมาทโย พรปเทภิ เป็นสูตรสำหรับย่อ
บทที่ประกอบด้วยทุตติยวิภตติเป็นต้นเข้ากับบทหลังเป็นตัดปุริสสมาส ซึ่งมีรูปศัพท์ต่างจากสูตรย่อตัด
ปุรุษสมาสในคัมภีร์ลขุสัทธานตแกมูที่ แต่ที่เหมือนกันเป็นวุดติ (คำอธิบาย) ในคัมภีร์ปทรูปสัทติว่า
คตาทิสททา เป็นต้น

6. ตฤติยา ตตฤตารเถน คุณวจนเน. (ลข. 925), (ปา. 2.1.29)

(ย่อบทตฤติยวิภตติเข้ากับที่กล่าวคุณอันมีกฤตเป็นที่สุดและอรรถศัพท์)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีย่อบทตฤติยวิภตติเข้ากับบทกฤตที่กล่าวคุณและอรรถศัพท์ เช่น ศง
กุลาชณทะ, ธานเณนารุทะ เป็นต้น

ตติยา กิตกปุพพสทิสสมุนตถกลหนิปุณมิสสสขิลาทิหิ. (วุดติของกัจจายนะ)

(ย่อตติยวิภตติเข้ากับบทกิตก, ปุพพ, สทิส, สม, อุณ, อตถ, กลห, นิปุณ, มิสส, สขิล เป็นต้น)

ในวุดตินี้ แสดงวิธีการย่อบทที่ประกอบด้วยตติยาวิภัติเข้ากับกิตก์, ปุพพ, สทิส, สม, อุณ, อตถ, กลห, นิปฺณ, มิสส, สจิล เป็นต้น เช่น พุทธภาสิต, มาสปุพโพ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า สูตรในลขุสัทธานตแกมที่ที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสัทธา แต่เป็นวุดติในคัมภีร์ปทรูปสัทธา และมีความหมายเหมือนกัน คือ สูตรในคัมภีร์ลขุสัทธานตแกมที่ว่า ตถตติยา ตตถกถตารเถณ คุณวจนเนน นี้ ไม่มีเป็นสูตรในคัมภีร์ปทรูปสัทธา แต่เป็นวุดติ (คำอธิบาย) ในคัมภีร์ปทรูปสัทธาว่า ตติยา กิตก, , อตถ เป็นต้น แสดงวิธีย่อตติยาวิภัติเข้ากับกิตก, อตถ เป็นต้น มีความหมายคล้ายกัน และปุพพ, สทิส, สม, อุณ, กลห, นิปฺณ, มิสฺร, ศลกษณ ที่ไม่มีในสูตรลขุสัทธานตแกมที่ แต่เป็นสูตรของปาณินิว่า ปุรวสททหสโมนารถกลหนิปฺณมิศฺรศลกษโณะ (ปา. 2.1.30)

7. จตุรฎิ ตทรถารถพลิตสุรุษิโตะ. (ลขุ. 927), (ปา. 2.1.35)

(ย่อจตุรฎิวิภัติเข้ากับตทรถ,อรถ, พลิต, หิต, สุข, รกษิต เป็นต้นปฺรุษสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการย่อบทจตุรฎิวิภัติเข้ากับตทรถ, อรถ, หิต, สุข, รกษิต เป็นต้นเป็นตฺปฺรุษสมาส เช่น ยูปทารุ, กุณฺทลหิรณฺยม เป็นต้น

จตุตถิต ตทตถอตถหิตเทยยาทิต. (วุดติในคัมภีร์ปทรูปสัทธา)

(ย่อบทจตุตถิตวิภัติ เข้ากับบพทว่า ตทตถ, อตถ, หิต, เทยย เป็นต้น เป็นตฺปฺริสมาส)

ในวุดตินี้ แสดงวิธีการย่อจตุตถิตวิภัติเข้ากับบพทว่า ตทตถ, อตถ, หิต, เทยย เป็นต้นเป็นตฺปฺริสมาส เช่น กถินทุสส, ยาคุตถนฺตุลา เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า สูตรในลขุสัทธานตแกมที่ที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสัทธา แต่เป็นวุดติในคัมภีร์ปทรูปสัทธา และมีความหมายเหมือนกัน คือ สูตรในคัมภีร์ลขุสัทธานตแกมที่ว่า จตุรฎิ ตทรถารถพลิตสุรุษิโตะนี้ ไม่มีเป็นสูตรในคัมภีร์ปทรูปสัทธา แต่เป็นวุดติ (คำอธิบาย) ในคัมภีร์ปทรูปสัทธาว่า จตุตถิตตทตถอตถหิตเทยยาทิต แสดงวิธีย่อจตุตถิตวิภัติเข้ากับตทตถ/ตทรถ, อตถ, เป็นต้น เป็นตฺปฺริสมาส/ตฺปฺรุษสมาส เหมือนกัน

8. ปญจมี ภเยน. (ลขุ. 928), (ปา. 2.1.36)

(ย่อบทปญจมีวิภัติเข้ากับภยและกิตันตเป็นตฺปฺรุษสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีย่อปญจมีวิภัติเข้ากับภยศัพท์เป็นตฺปฺรุษสมาส เช่น โจรภยม, คุรามนิริคตะ เป็นต้น

ปญจมี อปคมนภยวิรติโมจนตถาทิต. (เป็นวุดติในคัมภีร์ปทรูปสัทธา)

ในวุดตินี้ แสดงวิธีการย่อปญจมีวิภัติเข้ากับอปคมน, ภย, วิรติ, โมจน เป็นต้น เช่น เมณฺญาเปโต, สาสนจฺโต เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า สูตรในลขุสัทธานตแกมที่ที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสัทธา แต่เป็นวุดติในคัมภีร์ปทรูปสัทธา และมีความหมายเหมือนกัน คือ สูตรในคัมภีร์ลขุสัทธานตแกมที่ว่า ปญจมี ภเยน นี้ ไม่มีเป็นสูตรในคัมภีร์ปทรูปสัทธา แต่เป็นวุดติ (คำอธิบาย) ในคัมภีร์ปทรูปสัทธาว่า ปญจมี อปคมนภยวิรติโม

จนตถาทิถี, ภยตถาทิโยเค แสดงย่อบทปัญจมีวิภักติเข้ากับภยศัพท์เป็นต้น เป็นตปฺปริสสมาส/ตตปฺรุช
สมาสเหมือนกัน

สโตกานตีกทุรารถกถจฉาณิ กุเตน. (ลข. 929), (ปา. 2.1.38)

(ย่อบทว่าสโตก,อนตีก, ทุร, กถจฉร เข้ากับ กต ปรตยย เป็นตตปฺรุชสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการย่อบทว่า สโตก, อนตีก, ทุร, กถจฉร เข้ากับ กต ปรตยยกถ เป็นตตปฺ
รุชสมาส เช่น อนตีกาทาคตะ, กถจฉรทาคตะ เป็นต้น

ทุรนตีกตเถ,

9. ษชฐี. (ลข. 931), (ปา. 2.2.8)

(ย่อบทษชฐีวิภักติเข้ากับบทที่เกี่ยวข้องกันเป็นตตปฺรุชสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีย่อบทษชฐีวิภักติเข้ากับบทที่เกี่ยวข้องกันเป็นตตปฺรุชสมาส เช่น ราชปุรุช
เป็นต้น

ฉฐี (เป็นวุตติในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ).

(ย่อบทฉฐีวิภักติเข้าเป็นตปฺปริสสมาส)

ในวุตตินี้ แสดงการย่อบทฉฐีวิภักติเข้าเป็นบทตปฺปริสสมาส เช่น ราชปุตโต, พุทธสาวโก
เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า สูตรในลขุสัทธานตเกมุทิตีที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ แต่เป็นวุตติในคัมภีร์ปทรูป
สัทธิ และมีความหมายเหมือนกัน คือ สูตรในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทิตีว่า ษชฐี นี้ ไม่มีเป็นสูตรใน
คัมภีร์ปทรูปสัทธิ แต่เป็นวุตติ (คำอธิบาย) ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิว่า ฉฐี ทั้งสองคัมภีร์แสดงวิธีการย่
อบทษชฐี/ฉฐีวิภักติเข้า เป็นตปฺปริสสมาส/ตตปฺรุชสมาสเหมือนกัน

10. สบตมี เสาณไตะ. (ลข. 934), (ปา. 2.1.39)

(ย่อบทสบตมีวิภักติเข้ากับบทว่าเสาณฯเป็นต้น เป็นตตปฺรุชสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีย่อบทสบตมีวิภักติเข้ากับบทว่า เสาณฯ เป็นต้น เป็นตตปฺรุชสมาส เช่น อกษ
เสาณฯ, ปานเสาณฯ เป็นต้น

สบตมี. (วุตติในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ)

(ย่อบทสบตมีวิภักติเข้าเป็นตปฺปริสสมาส)

ในวุตตินี้ แสดงวิธีการย่อบทสบตมีวิภักติเข้าเป็นตปฺปริสสมาส เช่น รูปสณญา, ธรรมโรโต เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า สูตรในลขุสัทธานตเกมุทิตีที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ แต่เป็นวุตติในคัมภีร์ปทรูป
สัทธิ และมีความหมายเหมือนกัน คือ สูตรในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทิตีว่า สบตมี เสาณไตะนี้ ไม่มีเป็น
สูตรในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ แต่เป็นวุตติ (คำอธิบาย) ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิว่า สบตมี ทั้งสองคัมภีร์แสดง
วิธีการย่อบทสบตมีวิภักติ/สบตมีวิภักติเข้า เป็นตปฺปริสสมาส/ตตปฺรุชสมาสเหมือนกัน

11. อุปปทมติง. (ลข. 954), (ปา. 2.2.19)

(ย่อบทวิภักติที่ชื่อว่า อุปบทเข้าเป็นต้นปुरुชสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีย่อบทที่ชื่อว่าอุปบทเข้าเป็นต้นปुरुชสมาส เช่น กุมภการะ, กุรุจระ เป็นต้น
สมาสนี้เป็นนิตยสมาสจึงใช้บทอื่นวิเคราะห์ เช่น กุมภ กโรตีติ กุมภการะ (ปุรุชะ)

อุปบทสมาเส. (วุดติในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ)

(ย่อบทที่ชื่อว่าอุปบทเข้าเป็นต้นปุริสสมาส)

ในวุดตินี้ แสดงวิธีย่ออุปบทเข้าเป็นต้นปุริสสมาส เช่น ฌมมธโร (ภิกขุ) เป็นต้น สมาสนี้เป็น
นิจจสมาสจึงใช้บทอื่นวิเคราะห์ เช่น ฌมฺ ธาเรตีติ ฌมมธโร (ภิกขุ)

จะเห็นได้ว่า สูตรในลขุสัทธานตเกมุทีที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ แต่เป็นวุดติในคัมภีร์ปทรูป
สิทธิ และมีความหมายเหมือนกัน คือ สูตรในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีว่า อุปบทมตัง นี้ ไม่มีเป็นสูตร
ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ แต่เป็นวุดติ (คำอธิบาย) ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า อุปบทสมาเส ทั้งสองคัมภีร์แสดง
วิธีการย่อบทที่ชื่อว่า อุปบทเข้า เป็นต้นปุริสสมาส/ต้นปुरुชสมาสเหมือนกัน

จากการศึกษาประเด็นเปรียบเทียบสูตรสมาสในลขุสัทธานตเกมุทีที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ
แต่เป็นวุดติในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ที่มีรูปศัพท์คล้ายกัน และมีความหมายเหมือนกัน ผู้วิจัยได้ข้อสรุปสูตร
สมาสทั้งหมดในสองคัมภีร์ ที่สามารถทำเป็นตารางเปรียบเทียบได้ ดังนี้

**ตารางที่ 10 เปรียบเทียบสูตรสมาสในลขุสัทธานตเกมุทีที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ แต่เป็นวุดติใน
คัมภีร์ปทรูปสิทธิ ที่มีรูปศัพท์คล้ายกัน และมีความหมายเหมือนกัน**

ลขุสัทธานตเกมุที	ปทรูปสิทธิ
1. อวยยํ วิภกตีสมีปสมฤทธีวฤทธรยธรา ภาวาทยยาสำปตติศพทปราทริภาวปศ จาทุยถานุปุรวโยคปทยสาทศุยสมปตติ สากถยานตวจนษุ.	1. อภาเว,ปจฉาอตเถ, โยคคตายํ, วิจฉายํ,อนุ ปุพพิย,ปฏิโลเม,ปริยาทาภิวีธึสุ,สมิทธิยํ,ปทต ถานตีกุกเม,สากถลตเถ.
2. อวยยํภาเว จากาเล.	2. เตสุ วุทธิตีอาทินา สหสททสส สาเทโส.
3. นาวยยํภาวาทโตรมตวปถจมายะ.	3. น ปถจมายายมภาโว กวจีติ อธิการโต.
4. ตฤติยาสปตมโยรพหุลม.	4. ตติยาสตตมีฉฐฐันนตฺ โหติ วิกปโต.
5. ทวิทียา ศรีตาทิตตปตติคตตยสตุปรูป ตاپนไนะ.	5. อมาทโย ปรปเทภี.
6. ตฤติยา ตตฤตฤตารเถน คุณวจนเนน.	6. ตติยา กิตกปุพพสทิสสมุนตถกถนินปุณ มิสสุสชิลาทีหิ.
7. จตุรฎี ตทรถารถพลิตสุษรกษิไตะ.	7. จตุตถี ตทตถอตถิตเททยาทีหิ.
8. ปถจมี ภาเยน.	8. ปถจมี อปคมนภยวิริติโมจถถาทีหิ.
9. ษษฐี.	9. ฉฐฐี.
10. สปตมี เศาณไฑะ.	10. สตตมี.
	11. อุปบทสมาส.

11. อุปัทพมตึง.

4.5.7 สูตรสมาสที่มีในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ แต่ไม่มีในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมมูที และสูตรที่มีในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมมูที แต่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

สูตรสมาสที่มีในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ แต่ไม่มีในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมมูที

1. อุปสคคณิปาตปุพพโก อพยยียาโว. (ปท. 330), (กัจ. 319)

(สมาสที่มีอุปสัคหรือนิบาตอยู่หน้า ชื่อว่า อพยยียาวสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีตั้งชื่อสมาสที่มีอุปสัคหรือนิบาตอยู่หน้าเป็นอพยยียาวสมาส

ในลขุสัทธานตเกมมูทีใช้ อวยยียาวะ เป็นอธิการสูตร (ติดตามมาจากสูตรอื่น) ใช้แปลรวมกับสูตรที่ (908) อุปสัคหรือนิบาตในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้ศัพท์ว่า อุปสคค, นิบาต ส่วนในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมมูทีใช้ อวยย

จะเห็นได้ว่า ปทรูปสิทธิใช้สูตรเต็มว่า อุปสคคณิปาตปุพพโก อพยยียาโวนี้ ตั้งชื่อว่า อพยยียาวสมาส และสูตรนี้เป็นสัญญาสูตรและวิธสูตร ส่วนในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมมูทีใช้ สมาสะ, อวยยียาวะ เป็นอธิการตามมาจากสูตรว่า ปรากกขาราท สมาสะ (905) และ อวยยียาวะ จากสูตรว่า อวยยียาวะ (907) รวมกับสูตรว่า อวยยัม วิภกตี-สมิป-สมฤทธิ-วฤฤทธยรฎาภาวารตยยารสมปรีติ-ศพทปราทฐรภาว-ปศจาด-ยถาสนุปุรวุย-เยาคปทย-สาทฤศย-สมปตตี-สากลยารนตวจเนชฺ ย่ออวยยะที่เป็นไปในอรรถว่า วิภกตี เป็นต้น และตั้งชื่อว่า อวยยียาวสมาส สูตรนี้เป็นวิธสูตร

2. ปกติ จสส สรณตสส. (ปท. 333), (กัจ. 318)

(สระที่สุดของบทสมาสเป็นปกติ)

สูตรนี้ แสดงวิธีปกติ(รูปศัพท์เดิมก่อนเป็นบทสมาส)ของบทที่สุดของบทสมาสหลังจากย่อและลบริกัตติแล้ว สูตรในลักษณะเช่นนี้ในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมมูทีไม่ปรากฏว่าใช้วิธีการแบบนี้

3. สโร รสโส นปุสเก. (ปท. 337), (กัจ. 342)

(ในเพราะสมาสที่เป็นนปุสกลิงค์ ให้รัสสระสระที่สุดสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีรัสสระสระของสระหลังจากอพยยียาวสมาส เช่น อุปคจคา เป็น อุปคจค เป็นต้น ในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมมูทีใช้สูตรว่า นปุสเก ปราติปทิกสย (ลขุ. 243) แต่ใช้คำว่า ทรัสวะ แทนที่ อา อักษรอันเป็นที่สุดของนปุสกลิงค์ เช่น นิรมกษิกม เป็นต้น

4. ปุมสส ลิงคาศู สมาสสุ. (ปท. 342), (กัจ. 222)

(ลบสระที่สุดของปุมศัพท์ ในเพราะสมาสที่เป็นลิงค์เป็นต้น)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการลบสระ อ ของที่สุดปุมศัพท์ ในเพราะบทสมาสทั้งหลาย

ในลขุสัทธานตเกมมูทีไม่มีสูตรลบสระ อ ของปุมศัพท์ที่เป็นบทสมาส

5. กท กุสส. (ปท. 346), (กัจ. 335)

(สระอยู่หลังแปลง กุ ศัพท์ เป็น กท)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการแปลง กุ ศัพท์เป็น กท ในเพราะตบปุริสสมาสนมีสระอยู่หน้าบท เช่น กทนน, กทสน เป็นต้น

จะเป็นได้ว่า สูตรว่า กท กุสส นี้ แปลง กุ ศัพท์เป็นกทในคัมภีร์ลหุสัทธานตเกมุที่ไม่มี แต่ปรากฏมีในคัมภีร์ปาณินิว่า โกะ กต ตตปุรุเชจ. (ปา. 6.3.10) ในเพราะสระเอา กต แทนที่ของ กุ เช่น กทนนม, กทุชณม เป็นต้น

6. กापตเสสุ จ.(ปท. 357), (กัจ. 336)

(แปลง กุ ที่ใช้ในอรรธว่า อปป เป็น กา)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีการแปลง กุ เป็น กา ที่ใช้ในอรรธว่า น้อย เช่น กาลณ, กापุป เป็นต้น

จะเป็นได้ว่า สูตรว่า กापตเสสุ จ นี้ แปลง กุ ศัพท์เป็น กา ในคัมภีร์ลหุสัทธานตเกมุที่ไม่มี แต่ปรากฏมีในคัมภีร์ปาณินิว่า วิชาษา ปุรุเช (ปา. 6.3.105) ในเพราะสระเอา กา แทนที่ของ กุ เช่น กามธรม, กาลณม เป็นต้น

7. กวจากิมชมุตตรานิ ที่ขรสสา ปจจเยสุ จ. (ลหุ. 354), (กัจ. 403)

(ในบางอุทาหรณ์ เพราะปัจจัยและบทที่ไม่ใช่ปัจจัยอยู่หลัง ให้ที่หะหรือรัสสระต้นกลาง หรือท้ายคำสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีที่หะและรัสสระที่อยู่ต้นคำกลางคำและท้ายคำสมาส เช่น ปากฎ, อนุปปฆาโต, มธฺวา, อชฺชว, อิตถิรูป, ที่ขชงโฆ, พหุนทโก, สจจวาทิตา เป็นต้น

โคสตรียรูปสรชนสย. (ลหุ. 952), (ปา. 1.2.48)

(หรัสสระแทนที่ของที่สุดปราติบทิค)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีอาเทศสระหลังบทสมาส เช่น จิตรคุะ, อติมาละ เป็นต้น

8. ธนฺมหา จ. (ปท. 355), (กัจ. 340)

(ลง อา ปัจจัยหลังจากธศัพท์อันเป็นที่สุดสมาส)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีลง อา ปัจจัยหลังจากธศัพท์อันเป็นที่สุดของสมาส เช่น คาณทิวธนา, ปจจกชมมา เป็นต้น ในลหุสัทธานตเกมุที่ไม่มีสูตรเช่นนี้

9. ซายาย ตุทฺชานิ ปติมฺหิ. (ปท. 358), (กัจ. 339)

(ปติ ศัพท์อยู่หลังให้แปลง ซายาเป็น ตุทฺ, ชานิ)

ในสูตรนี้ แสดงวิธีแปลง ซายา ศัพท์เป็น ตุทฺ, ชานิ เช่น ตุทฺปตี, ชานิปตี

ในลหุสัทธานตเกมุที่ไม่ปรากฏสูตรเช่นนี้ มีอธิบายในคัมภีร์อธิบายไวยากรณ์สันสกฤตรุ่นหลัง เฉพาะอุทาหรณ์ว่า เอา ชม หรือ ทม แทนที่ของ ซายา เช่น ชมปตี, ทมปตี เท่านั้น

10. วิภาสา รุกฺขติณฺสปฺฐนธฺญชนปทาที่ถจ. (ปท. 360), (กัจ. 323)

(ความเป็นนปุงสกลิงค์ด้วย ความเป็นเอกวจนะด้วย แห่งศัพท์ทั้งหลาย อันมีอรรถแห่งต้นไม้ ต้นหญ้า สัตว์เลี้ยง ทรัพย์ ัญญชาติ และชนบทเป็นต้น ด้วย บ้าง.)

สูตรในลขุสิทธิธานตเกมุทีที่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปลิตี

1. ปราภกทวารตสมาสะ. (ลขุ. 905), (ปา. 2.1.3)
(สูตรนี้เป็นอริการติดตามไปข้างหน้า)
2. สห สุปา. (ลขุ. 906), (ปา. 2.1.4)
(ย่อบทที่ประกอบด้วยวิภักติเข้ากับบทที่ประกอบด้วยวิภักติเป็นสมาส)
3. อวยยีภาวะ. (ลขุ. 907), (ปา. 2.1.5)
(สูตรนี้เป็นอริการติดตามไปข้างหน้าถึงตัดปุรุชสมาส)
4. ปรมานริทิกษุ สมาส อุปสรชนม. (ลขุ. 909), (ปา. 1.2.43)
(ในเพราะสมาส ตั้งบทที่แสดงด้วยปรมานริทิกษุชื่อว่าอุปสรชนะ)
5. อุปสรชน ปุรวม. (ลขุ. 910), (ปา. 2.2.30)
(ตั้งบทที่ชื่อว่า อุปสรชนะ เป็นบทหน้า)
6. อวยยีภาวะจ. (ลขุ. 911), (ปา. 2.4.18)
(อวยยีภาวะสมาสนี้เป็นนปุงสกลิงค์)
7. ททิตา. (ลขุ. 916), (ปา. 4.1.73)
(สูตรนี้เป็นอริการติดตามไปถึงอธยายที่ 5)
8. อวยยีภาเว ศรตปุรภฤติภยะ. (ลขุ. 917), (ปา. 5.4.107)
(ลงฎจปรัตยัตถิติตลงจากอวยยีภาวะสมาสอันมีศรต เป็นต้น เป็นท้ายบทสมาส)
9. อนศจ. (ลขุ. 918), (ปา. 5.4.108)
(ลง ฎจ ปรัตยัตถิติตหลังจากอวยยีภาวะสมาสอันมี อน เป็นที่สุดของสมาส)
10. นสตทิตเต. (ลขุ. 919), (ปา. 6.4.144)
(ลง ฎิ (อน) ของ ภา อันเป็นที่สุดสมาส)
11. นปุสกาทนายตรสยาม. (ลขุ. 920), (ปา. 5.4.109)
(ลง ฎจ ปรัตยัตถิติตหลังจากอวยยีภาวะสมาสอันมี อน เป็นที่สุดบทสมาสและเป็น
นปุงสกลิงค์ได้บ้าง)
12. ฌยะ. (ลขุ. 921), (ปา. 5.4.111)
(ลง ฎจ ปรัตยัตถิติตหลังจากอวยยีภาวะสมาสอันมี ฌย ปรัตยาหารเป็นท้ายบทสมาส)
13. ตตปุรุชชะ. (ลขุ. 922), (ปา. 2.1.21)
(สูตรนี้เป็นอริการติดตามไปถึงพหุวิหิตสมาส)

14. ทวิคฺศจ. (ลขุ. 913), (ปา. 2.1.22)
(แม้ทวิคฺศมาสก็ชื่อว่าตัดปุรุชมาส)
15. กรตถุกรณ กฤตา พหุลม. (ลขุ. 926), (ปา. 2.1.31)
(ย่อตถุติยาริภักติที่เป็นไปในอรรถกรัตตฺและกรณะเข้ากับกฤต)
16. สโตกานตีกทุรารถกฤจฺจฺราณี เกตฺน. (ลขุ. 929), (ปา. 2.1.38)
(ย่อบทบัญญัติที่มีริภักติที่กล่าวอรรถแห่งสโตก, อนตีก, ทูร, และกฤจฺจฺร เข้ากับกฤตที่เป็นกฤตป
รติย)
17. ปณฺจมายะ สโตกาภิภยะ. (ลขุ. 930), (ปา. 6.3.2)
(ไม่ลบบัญญัติมีริภักติหลังจากบทว่า สโตก เป็นต้น)
18. ปุรวาปรารโธตฺตรเมกเทศิโนกาธิกรณ. (ลขุ. 932), (ปา. 2.2.1)
(ย่อบทว่า ปุรว, อปร, อธฺร, และอฺตฺตร เข้ากับบทที่กล่าวส่วนย่อยเป็นตัดปุรุชมาส)
19. อธิ นปฺสกม. (ลขุ. 933), (ปา. 2.2.2)
(ศัพท์ว่า อธิ ที่กล่าวครึ่งขวา เป็นนปฺสกลิงค์)
20. ทิกฺสขเย สํชฺญายาม. (ลขุ. 935), (ปา. 2.1.49)
(นามนามอยู่หลังย่อบทที่กล่าวทิกและสังขยาเข้าเป็นตัดปุรุชมาส)
21. ตฺทิตฺตารโธตฺตรปทสมาหาเร จ. (ลขุ. 936), (ปา. 2.1.50)
(ในเพราะตฺทิต, บทหลังและวากยที่เป็นสมาหารให้ย่อทิกและสังขยาเข้าเป็นตัดปุรุชมาส)
22. ทิกฺปุรวาทาทสํชฺญายํ ญะ. (ลขุ. 937), (ปา. 4.2.106)
(ลง ญ ปรีตยตฺทิตฺในอรรถแห่ง ภาว ศัพท์เป็นต้นหลังจากปราติบพิทคือ ปุรว ซึ่งกล่าวทิก)
23. ตฺทิตฺเตชฺวามาเทะ. (ลขุ. 938), (ปา. 7.2.117)
(เพราะตฺทิตปรีตยให้อาวฤทธิตัวหนึ่งแทนที่อจ ตัวต้น)
24. วิเศษณฺ วิเศษเยณ พหุลม. (ลขุ. 944), (ปา. 2.1.56)
(ย่อบทวิเศษณเข้ากับบทวิเศษย ส่วนมาก)
25. อุปมานานิ สามานยวจนะ. (ลขุ. 945), (ปา. 2.1.54)
(ย่อบทที่กล่าวอุปมานเข้ากับบทที่กล่าวทั่วไปที่เสมอกันเป็นตัดปุรุชมาส)
26. นณ. (ลขุ. 946), (ปา. 2.2.6)
(ย่อ น อวฺยยะเข้ากับบทนามเป็นตัดปุรุชมาส)
27. กุคฺติปฺราทยะ. (ลขุ. 949), (ปา. 2.2.18)
(ย่อบทว่า กุ,คฺติ, ปฺร เป็นต้นเข้ากับบทนามนามที่เกี่ยวข้องกันเป็นตัดปุรุชมาส)
28. อูรฺยาทิจฺวิทาจฺจ. (ลขุ. 950), (ปา. 1.4.60)

(คณะศัพท์มีคำว่า อูรี เป็นต้น, จวีปรัตย และทาจ ปรัตย เป็นต้นในที่มีการประกอบกิริยา
ชื่อว่า คติ)

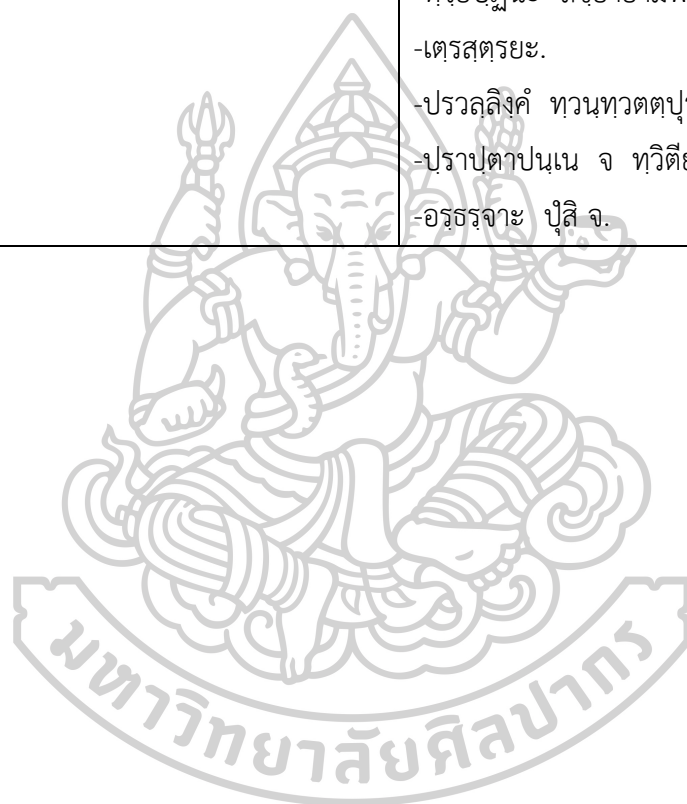
29. เอกวิภกติ จาปุรวนิปาเต. (ลข. 941), (ปา. 1.2.44)
(ในวิเคราะห์ บทใดมีวิภกติแน่นอน บทนั้นชื่อว่าอุปสรรชนะ แต่ไม่เป็นบทหน้า)
30. ตตโรปบทิ สप्तมีสถม. (ลข. 953), (ปา. 3.1.92)
(ตั้งบทที่กล่าวกรรม (กมม) เป็นต้น ชื่อว่า อุปบท)
31. ตตปุรุษস্যางคฺและ สํขยาวยยาเท. (ลข. 954), (ปา. 2.2.19)
(ลง อจ ปรัตยตํทิตหลังจากตตปุรุษสมาสมิบทหน้าเป็นสังขยาหรือเป็นอ้วยยะมีองคฺเป็น
ที่สุดบทสมาส)
32. อหะสรฺวาทศสํขยาตปฺณยาจจ ราเตระ. (ลข. 956), (ปา. 5.4.87)
(ลง อจปรัตยตํทิตหลังจากทวันทวสมาสอันมีหนเป็นบทหน้ามีราตรีเป็นบทหลังเป็นต้น)
33. ราตราหฺนาหะ ปฺลี. (ลข. 957), (ปา. 2.4.29)
(ประกอบศัพท์ราตรีและอหนที่เป็นตตปุรุษสมาสและทวันทวสมาส เป็นปฺงลิ่งค)
34. ราชาหะสขิภยชฺฎจ. (ลข. 958), (ปา. 5.4.91)
(ลง ฎจปรัตยตํทิตอันมีราชนอหนและสขิเป็นที่สุดบทสมาส)
35. ทวยชฺฎณะ สํขยยามพหฺวรีหยศิตโย. (ลข. 960), (ปา. 6.3.46)
(เพราะบทหลังเป็นสังขยา อา แทนที่สุดของ ทวี และ อชฺฎน เว้น พหฺวรีหิสมาสและอศิตอยู่
หลัง)
36. เตรสฺตรย. (ลข. 961), (ปา. 6.3.47)
(เอา ตฺรยสฺ แทนที่ของตฺริศฺท เพราะบทหลังเป็นสังขยา แต่ไม่เอาเทศเพราะพหฺวรีหิสมาส
และอศิตอยู่หลัง)
37. ปรวลลิ่งค ทวนทวตตปุรุษโย. (ลข. 962), (ปา. 2.4.26)
(ลิ่งคของทวันทวสมาสและตตปุรุษสมาสใช้เป็นลิ่งคตามบทหลัง)
38. ปราปฺตาปนเน จ ทวิทียยา. (ลข. 963), (ปา. 2.2.4)
(ย่อบทวิทียวิภกติเข้ากับปราปฺต, อาปนเน และ อ แทนที่ของที่สุดสมาส)
39. อรรฺรจา. ปฺลี จ. (ลข. 964), (ปา. 2.4.31)
(อรรฺและฤจเป็นปฺงลิ่งคและนปฺงสกลิ่งค)

จากการศึกษาประเด็นเปรียบเทียบสูตรสมาสที่มีในคัมภีร์ปทรูปลิตธิ แต่ไม่มีลขุสัทธานตแกม
ที่ และสูตรสมาสที่มีในคัมภีร์ลขุสัทธานตแกมที่ แต่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปลิตธิ ผู้วิจัยได้ข้อสรุปสูตรสมาส
ในสองคัมภีร์ ที่สามารถทำเป็นตารางเปรียบเทียบได้ ดังนี้

ตารางที่ 11 เปรียบเทียบสูตรสมาสที่มีในคัมภีร์ปทรูปลิตี แต่ไม่มีในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที และที่มีในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที แต่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปลิตี

สูตรสมาสที่มีในคัมภีร์ปทรูปลิตี แต่ไม่มีในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที (10 สูตร)	สูตรสมาสที่มีในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุที แต่ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปลิตี (39 สูตร)
<ul style="list-style-type: none"> -อุปสคคณิปาตปุพพโก อพยยีภาโว. -ปกติ จสส สรณตสส. -สโร รสโส นปุสเก. -ปุมสส ลิงคาคีสุ สมาสเสสุ. -กท กุสส. -กาปตเตสุ จ. -กวจาทิมชฌมุตตรานัน ทิฆรสสา ปจจเยสุ จ. -ธนุมาหา จ. -ชายาย ตุฑฺธานิ ปติมหิ. -วิภาสา รุกขตติณปสุชนธณฺณชนปทาทีถจ. 	<ul style="list-style-type: none"> -ปรากกทวาราสมาส. -สท สุปา. -อวยยีภาวะ. -ปรถมานิรุทิจญฺฐิ สมาส อุปสรชนม. -อุปสรชนํ ปูรวม . -อวยยีภาวศจ. -ตทิตาจะ. -อวยยีภาเว ศรตปรภฤตติภยะ. -อนศจ. -นสุตทิตเต. -นปุสกาทนายตรสยาม. -ณยะ. -ตตปุรุชะ. -ทวิคฺศจ. -กรตฤกรณ กฤตา พหุลม. -สโตกานตติกทวารลภฤจจฺจฺรณนิ เกตน. -ปณจมายะ สโตกาทภยะ. -ปูรวาปรารโธตตรเมกเทศีในกาธิกรณ. -อรุธิ นปุสกม . -ทิกฺศฺยเย สํชฺญายาม. -ตทิตารโถตตรปทสมหาเร จ. -ทิกฺปูรวปทาทสํชฺญายำ ญะ. -ตทิตเตชวจามาเทะ. -วิเศษณํ วิเศษเยณ พหุลม. -อุปมานานิ สามานยวจไนะ. -นณ. -กุกตติปฺราทยะ.

	<ul style="list-style-type: none"> -อูรยาทิจวิทาจศจ. -เอกวิภกติ จาปุรวนิปาเต . -ตตโรปปทํ สप्तมีสถม. -ตตปุรุษสยงคฺและ สํขยวยยาเทะ. -อหะสรุไวกเทศสํขยตปฺณยาจจ ราเตระ. -ราตราหนาหะ ปฺุลี. -ราชาหะสขิภยษฏจ. -ทวยษฏนะ สํขยยามพหุรึหยคีตโยะ. -เตรสตรยะ. -ปรวลลิ่งค์ ทวนทวตตปุรุษโยะ . -ปฺราปตาปนเน จ ทฺวิตียยา . -อรุธรจาะ ปฺุลี จ.
--	---

บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเปรียบเทียบการสร้างคำสมาสในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีกับการสร้างคำสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ เพื่อศึกษาความเหมือนและความต่าง ในหลายประเด็นเป็นต้นว่า ประวัติความเป็นมาของทั้งสองคัมภีร์ จำนวนสูตรที่ใช้ ชื่อสมาส การจัดลำดับสมาส

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

ในการสร้างคำสมาสด้วยสูตรคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีใช้สูตรทั้งหมด 79 สูตร ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิใช้สูตรทั้งหมด 28 สูตร สมาสในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีอยู่ในกณฑ์ที่ 7 ส่วนสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิอยู่ในกณฑ์ที่ 4

ในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีแสดงสมาสโดยลักษณะตามตัวประธานว่ามีอยู่ 5 สมาส คือ 1. เกลวสมาส 2. อ้วยยิภาวสมาส 3. ตัตปุรุษสมาส 4. พหุวิหิตสมาส 5. ทวันทสมาส ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิแสดงสมาสโดยชื่อ มี 6 คือ 1. อ้วยยิภาวสมาส 2. กัมมธารยสมาส 3. ทิคุสมาส 4. ตัตปุริสมาส 5. พหุพพิหิตสมาส 6. ทวันทสมาส

ในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีแสดงลักษณะของสมาสไว้ 5 ประเภทก็จริง แต่ได้จัดอีกสองสมาสคือ ทวิคุสมาส กับ กรมธารยสมาสไว้ในตัตปุรุษสมาส ฉะนั้น สมาสในคัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีจึงมี 6 เหมือนกับสมาสในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

ลขุสัทธานตเกมุทีจัดกรมธารยสมาสและทวิคุสมาสอยู่ในตัตปุรุษสมาส กรมธารยสมาสและทวิคุสมาสเป็นส่วนหนึ่งของตัตปุรุษสมาส แต่ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิจัดตัตปุริสมาสและทิคุสมาสแยกออกจากกัมมธารยสมาส หมายความว่า ตัตปุริสมาสและทิคุสมาสเป็นส่วนหนึ่งของกัมมธารยสมาส

ในความต่างกันของชื่อสมาสในสองคัมภีร์ คือ คัมภีร์ลขุสัทธานตเกมุทีใช้ชื่อว่า อ้วยยิภาวสมาส ส่วนปทรูปสิทธิใช้ชื่อว่า อ้วยยิภาวสมาส ลขุสัทธานตเกมุทีใช้ชื่อว่า ตัตปุรุษสมาส ส่วนปทรูปสิทธิใช้ชื่อว่า ตัตปุริสมาส ลขุสัทธานตเกมุทีใช้ชื่อว่า ทวิคุสมาส ส่วนปทรูปสิทธิใช้ชื่อว่า ทิคุสมาส ลขุสัทธานตเกมุทีใช้ชื่อว่า กรมธารยสมาส ส่วนปทรูปสิทธิใช้ชื่อว่า กัมมธารยสมาส ลขุสัทธานตเกมุทีใช้ชื่อว่า

มุฑิใช้ชื่อว่า พหุวิหิสมาส ส่วนปทรูปสิทธิใช้ชื่อว่า พหุพิหิสมาส ลขุสิทธานแกมุฑิใช้ชื่อว่า ทวันทวสมาส ส่วนปทรูปสิทธิใช้ชื่อว่า ทวันทสมาส

ในคัมภีร์ลขุสิทธานแกมุฑิได้แสดง เกวลสมาสไว้ว่าเป็นสมาสประเภทหนึ่ง ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิไม่ได้จัดไว้ แต่เมื่อดูตามอุทาหรณ์ที่แสดงไว้ อาจเปรียบเทียบได้ดังนี้ ลขุสิทธานแกมุฑิแสดงอุทาหรณ์ของเกวลสมาสว่า “ปุรวุ ภูตะ ภูตปุรวุม”, ปทรูปสิทธิได้แสดงอุทาหรณ์ไว้ว่า “ทัญญู ปุพพนติ ทัญญูปุพโพ ตถาคต” ลขุสิทธานแกมุฑิแสดงอุทาหรณ์ของสมาสที่ประกอบนิบาตเป็นบทหลังไว้ว่า “วาครเถา อิว วาครเถาวิว” อุทาหรณ์นี้ อาจเปรียบเทียบได้กับคำสมาสบาลีว่า “ปาสาทสส อูปริ ปาสาทูปริ”

ลขุสิทธานแกมุฑิมีสูตรสำหรับทำคำสมาสที่มีพยัญชนะการันต์ให้เป็นคำสมาสที่เป็นสระการันต์ เช่น “ทวันทววจุทหทานตาดู สมหาวเร” ลง ภูจ ปรัตถย หลังจาก สมหาวร ทวันทวสมาสที่มีพยัญชนะวรรค จ, ท, ซ, และ ห เป็นการันต์ ส่วนคัมภีร์ปทรูปสิทธิไม่มีสูตรลักษณะแบบนี้

5.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

5.2.1 ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ แม้การศึกษาครั้งนี้ของผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาในเชิงลึก แต่ก็ยังไม่สามารถกล่าวได้ว่าผู้วิจัยได้ศึกษาหาคำความรู้ในเรื่องนี้ได้ละเอียดลึกซึ้ง ให้ความสมบูรณ์อย่างรอบด้าน ผู้วิจัยจึงเห็นว่าหากมีการนำไปศึกษาเพิ่มเติม หรือเปรียบเทียบกันในประเด็นอื่น ๆ อาจเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจหลักไวยากรณ์ของทั้งสองคัมภีร์ไม่มากนัก

5.2.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

หลายประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจก็คือ

๑. การศึกษาเปรียบเทียบการสร้างคำตัดทอนในคัมภีร์ลขุสิทธานแกมุฑิที่กับคัมภีร์ปทรูปสิทธิ
๒. ศึกษาเปรียบเทียบการสร้างคำกิริยาอาขยาตในคัมภีร์ลขุสิทธานแกมุฑิที่กับคัมภีร์ปทรูปสิทธิ
๓. การศึกษาเปรียบเทียบการสร้างคำกฤตในคัมภีร์ลขุสิทธานแกมุฑิที่กับคัมภีร์ปทรูปสิทธิ
๔. อิทธิพลของคัมภีร์ปาณินที่มีต่อคัมภีร์กัจจายนบาลี

รายการอ้างอิง

- Anomadarsi Barua (Bhikkhu). *Introduction to Pali* Varanasi: Pracya Bharati Prakasan, 1965.
- Banerji, S.C. *An Introductpon to Pall Literature*. Cahaa: Punthi Pustak, 1964.
- Bode, M.H. *The Pali Literature of Burma*. Ranggoong: Burma Reseach Sociey, 1965.
- Dr.V., Raghavan. *Sanskrit Literature*. Delhi: Government of India Press, 1961.
- Geiger, W. *Pali Literature and Language, Trans.* (Delhi: Oriental Books Reprint Coporation, 1968.
- Kapiladeva Dvivedi. *Dvivedi, Laghusiddhantakaumudi*. varamasi: n.p. , 1983.
- Law, B.C. *A History of Sanskrit Literature*. Vaanasi: Indica Books, 1933.
- Macdonell, A.A. *A History of Sanskrit Literature*. Delhi: Munshiram, 1972.
- Malai, Phramaha Thiab. "Kaccayana-Vyakarana : A Critical Study." University of Pune, 1997.
- Ragmachandra Iyer, T.K. *A Short History Sanskrit Literature* Madras: Vijayam Press, 1977.
- Warder, A.k. *Indian Kavya Literature*. Vol 1 Delhi: Motilal Banarsidass, 1989.
- Wilhelm Geiger. *Pall Literature and Language*. Delhi: Oriental Books Reprint Corpratlon, 1968.
- Winternitz, M. *History of Indian Literature*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1985.
- กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย. ภาษาสันสกฤตกับภาษาบาลี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, 2539.
- กัจจายนเถระ. พระคัมภีร์กัจจายนมูล กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.
- โควินทอาจารย์. สันสกฤตวยาकरणายันม. พารานสี: เจาซัมพา สุรภารตี 2018.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. "อิทธิพลของภาษาบาลีและสันสกฤตที่มีต่อภาษาไทย." มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2522.
- จำเนียร แก้วกู่. คัมภีร์ศัทศาสตร์บาลี-สันสกฤต, ประวัติและความเป็นมาเน้นคัมภีร์ไวยากรณ์. น่านักพิมพ์โอเดียนส โตร์: กรุงเทพมหานคร, 2538.
- จำลอง สารพัดนึก. ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. เล่มที่ 1, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546.
- ปัทมชลิ. วยาकरणมหาภษาษะ. ปูนา: โรงพิมพ์ภัณฑาคาร์ อินสทิทูท, 1984.
- พระคันธสาราภิงค์. ปทฐปฐิทธิมัญชรี, . กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, 2547.
- พระเทพเมธาจารย์ (เข้า รุติปถโย ป.9). แบบเรียนวรรณคดีบาลี ประเภทคัมภีร์บาลีไวยากรณ์. ธนบุรี: โรงพิมพ์ ประยูรวงศ์, 2506.

- พระพุทธรูปยี่เอระ. ปทฐปสฺสฺสฺส. กรุงเทพฯ ฯ เฉลิมชาญการพิมพ์ 2526.
- . ปทฐปสฺสฺส. กรุงเทพฯมหานคร: บริษัท ธนาเพรสแอนด์กราฟฟิค จำกัด, 2547.
- พระมหาปฐมพงษ์ งามล้วน. ประวัติภาษาบาลีความเป็นมาและที่สัมพันธ์กับภาษาปรากฏและสันสกฤต.
กรุงเทพฯมหานคร: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2534.
- พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวณโณ. อะไรคือบาลี, วรรณกรรมไวทยากร, ภาษาศาสตร์. กรุงเทพฯมหานคร: โรงการ
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.
- พระโมคคัลลานะ. อภิธานปฐพีปิกา. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.
- พระราหุล. โมคคัลลานปัญจิกาทิปะ. โคลัมโบ: โรงพิมพ์กัฟเวนเมนท์, 1896.
- พระวิชิตาวิ. กัจจายนวันฉนวน. กรุงเทพฯมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, 2547.
- พระสัทธัมมโชติपालะ. สุตตนิเทศ. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์พิมพ์มิตเชวปีฎกัฏ, 2498.
- พระสัทธัมมสิริเอระ. สัททตถภทจินดา กรุงเทพฯมหานคร โรงพิมพ์พิมพ์อักษร, 2545.
- พระอัคควังสะ. สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิฏ, 2522.
- . สัททนีติปกรณ์ธาตุมาลา. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิฏ, 2523.
- . สัททนีติสุตตมาลา ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, 2508.
- พัฒน์ เพ็งผลา. ประวัติวรรณคดีบาลี. กรุงเทพฯมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2542.
- ภักฎิภูชิ ทิกษิตะ. สิทธานตเกามุที. เดลี: โรงพิมพ์เจ้าชัมภา, 2545.
- ภิมเสน ศาสตรี. ลขุสิทธาตเกามุที โภมิวยายยา. เดลี: อชัย พรินตริง, 2018.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. สุตตตปิฎก ที่ขนิกาเย สีลขนรชคคปาลี กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, 2500.
- มนิตรยม., เตชะ ปาณินิกายนปตยลลินี ตรย. ตัตวโพธิณีฎิกา คัมถารัมภกถาวฉฉฉฉ. n.p., n.p.
- ราชารานนตเทวะ. ศัพทกัลปทรุมะ นิวเดลี: โรงพิมพ์นิวจีแอน, 2532.
- ริตศ ฉฉ. สันสกฤต วยากรณ. เดลี: สาหนี เพรส, 2015.
- วามนะและชยาทิตยะ. กาศิกา. พาราณสี: โรงพิมพ์ตารา, 2519.
- ศรีรามชัย. ศัพทัมภุชรี. Kalapathi: S.India, 1994.
- สุภาพรรณ ฉฉ บางช้าง. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพฯมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ
มหาวิทยาลัย, 2526.
- . ไวยากรณ์บาลี. กรุงเทพฯมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.
- เสฐียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ. กรุงเทพฯมหานคร: สำนักพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
, 2518.
- เสนาะ ผดุงฉัตร. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532.
- อมรนาถ ปาณเตย. สันสกฤต วยากรณ. พาราณสี: จิตร จินเมอ, 2015.

อำมาตย์ตันเปียน. นยาส์ปทีปิกา. ย่างกั๋ง: โรงพิมพ์กิมยัดมัน, 2456.

อีศวรจันทร. มหฤชิปาณินิวิรจิตา อัจฉาธาयी. เตลี: เจาซั่มพา สันสกฤต ปรดิษฐชน, 2017.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	พระมหาประดิษฐ์ บ่อชน
วัน เดือน ปี เกิด	วันที่ 06/07/2517
สถานที่เกิด	54 หมู่ที่ 7 บ้านหนองคุณ เด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี ร้อยเอ็ด 45140
วุฒิการศึกษา	ประวัติการศึกษา พ.ศ.๒๕๔๐ สอบได้นักธรรมเอก วัดกลาง สำนักเรียนคณะจังหวัดร้อยเอ็ด พ.ศ. ๒๕๔๘ สอบได้ประโยค ป.๘.๙ การศึกษาคณะสงฆ์ไทย
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดโมลีโลกยาราม แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กทม.
ผลงานตีพิมพ์	-
รางวัลที่ได้รับ	-

